

การศึกษาลวดลายหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารของ
พระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร

บทคัดย่อ
ของ
วิเชียร นวนมุสิก

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาศิลปศึกษา
พฤษภาคม 2548

วิเชียร นวนมุลิก. (2548), การศึกษาลวดลายหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารของพระอารามหลวงเขต
กรุงเทพมหานคร. ปริญญาโท กศ.ม. (ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม: รองศาสตราจารย์ วรณรัตน์ ตั้งเจริญ, รอง
ศาสตราจารย์พฤทธิ ศุภเศรษฐศิริ.

ปริญญาโทนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์ เนื้อหา ลวดลาย และวัสดุที่ปรากฏบนหน้าบัน
พระอุโบสถและพระวิหารของพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร จำนวน 28 วัด โดยเก็บรวบรวมจาก
ข้อมูลจริงและวิเคราะห์ข้อมูลแบบพรรณนาการวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์ เนื้อหา ลวดลาย
วัสดุ และศึกษาหาความสัมพันธ์ของลวดลายหน้าบันกับอิทธิพลทางศาสนา อิทธิพลทางสังคม ที่ส่งผลต่อ
ลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารของพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร จำนวน 28 วัด โดยเก็บ
รวบรวมจากข้อมูลจริงและนำมาวิเคราะห์ข้อมูลแบบพรรณนาวิเคราะห์ ซึ่งผลการศึกษาพบว่า

ลวดลายประดับหน้าบันสำคัญยิ่ง เพราะเป็นพื้นที่อุดมเหลื่อมอาคารด้านหน้าและด้านหลังที่มี
ขนาดใหญ่ โดยเฉพาะหน้าบันที่ประดับอาคารที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ เพราะนอกจาก
ลวดลายปรากฏความงามแล้ว ลวดลายยังบ่งบอกถึงสิ่งแวดล้อม ค่านิยม โลกทัศน์ และความเชื่อแห่งยุค
สมัย หากเพราะสังคมไทยพระมหากษัตริย์ทำหน้าที่สื่อสารกับชนทุกชั้น มีฐานะเป็นสมมติเทพ
เพราะฉะนั้นพระราชนิยมแห่งองค์พระมหากษัตริย์อันเป็นผู้สร้าง ผู้ปฏิสังขรณ์ ย่อมเป็นบ่อเกิดแห่งประเพณี
นิยมในการสร้างพุทธศิลป์นานัปการ อันรวมถึงลวดลายหน้าบันด้วย และจากการศึกษาสามารถสรุป
ความสำคัญและแบ่งออกเป็นช่วงสมัยนิยมได้ดังนี้

สมัยรัชกาลที่ 1 – 2 นิยมทำหน้าบันด้วยไม้ รูปและตัวลายลงรักปิดทอง โดยภาพประธานส่วนมาก
จะเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑอันเป็นเครื่องหมายแผ่นดิน หมายถึงสถานที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง โดย
เป็นไปตามแบบอย่างของกรุงศรีอยุธยา

สมัยรัชกาลที่ 3 นิยมทำหน้าบันด้วยปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบแบบศิลปะจีน ภาพประธานและ
ลวดลายก็รับอิทธิพลมาจากจีน พระองค์ชอบในศิลปกรรมจีนเพราะ ประการแรกสวยงามอีกแบบหนึ่ง
ประการต่อมาอาคารที่ก่ออิฐถือปูนคงทนต่อดินฟ้าอากาศ

สมัยรัชกาลที่ 4 ในส่วนวัสดุที่นำมาประกอบหน้าบันมีความหลากหลาย โดยมุ่งให้ความสำคัญกับ
ภาพประธาน กล่าวคือ นิยมทำภาพประธานบนหน้าบันเป็นรูปพระมหามงกุฎ ด้วยเหตุเพื่อจะให้ความรู้เกิดขึ้น
ในแผ่นดินยุคนั้น

สมัยรัชกาลที่ 5 หน้าบันยังให้ความสำคัญกับการทำตราสัญลักษณ์แห่งองค์พระมหากษัตริย์ คือ
ตราพระเกี้ยว ในขณะที่เดียวกันเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันก็เริ่มให้ความสำคัญกับปัจเจกและตัวตนของ
พระมหากษัตริย์มากขึ้น เห็นได้จากการทำพระปรมาภิไธยแทนตราสัญลักษณ์

จากการวิจัยครั้งนี้จึงเห็นได้ว่าหน้าบันสามารถเป็นเครื่องหมายยืนยันและบ่งบอกถึงประวัติศาสตร์
ศิลป์ ค่านิยม สิ่งแวดล้อม โลกทัศน์ และความเชื่อของสังคมในยุคสมัยได้เป็นอย่างดี

A STUDY OF CHAPEL GABLES OF UBOSOT AND VIHARN
IN ROYAL MONASTERIES IN BANGKOK

AN ABSTRACT
BY
VICHIAN NOUNMUSIX

*Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree in Art Education
at Srinakharinwirot University
May 2005*

Vichian Nounmusix (2005): *A Study of Chapel Gables of Ubosot and Viharn in Royal Monasteries in Bangkok*; Master thesis, M.Ed. (Art Education), Bangkok; Graduate School, Srinakharinwirot University; Advisor Committee: Assoc. Prof. Wunnarat Tungchareon, Assoc.Prof. Prit Supasetsiri.

The purpose of this thesis is to research, analyze content, patterns, and materials shown on the chapel gable of Ubosot and Viharn of 28 royal monasteries in Bangkok. All information is accumulated from fact and analyzed as descriptive for the sake of academic research, analysis of content, patterns, and materials and religious influence, social influence that effect the front patterns of the 28 royal monasteries in Bangkok by collecting all information from fact and analyzed as descriptive analysis.

According to the research, the chapel gables are utterly important because they supports the front and the back of the building that are very big especially the front of the building supported and renovated by the king. Apart from artistic look, the patterns reflect environment, social values, vision, and periodical belief. In Thai society, the king can communicate with every class of citizen and considered as a supposed deity. Hence, values of the king, who creates and renovates the monasteries, is an origin of social values for Buddhist art creations including of the front patterns. According to the research, the significant and the periodical values can be summarized as follows:

In the reign of King Rama I-II: The chapel gable was usually made from wood. The body and all images were covered with lacquer and gold. Mostly, principle images are Narai on garuda that is the country sign. It means those places supported by the king according to Ayudhya pattern.

In the reign of King III: The chapel gable was made from stucco decorated by ceramic bowls according to Chinese art. Principle images and patterns are influenced by China. The King Rama III was fond of Chinese Art because it is splendid and the building constructed by cement endures with all climates.

In the reign of King IV: The chapel gable was made from various materials and placed importance on the principle images. The popular images on the front are Mahamongkut's images in order to make known that they were created under the reign of the King Rama IV.

In reign of the King Rama V: the symbol of the king, royal crown, was applied on the front of the monasteries. Meanwhile, the content of the front indicated the significant of individual and the image of the king as shown as the king's signature instead of the symbol of the King.

According to this research, the chapel gable can obviously reflect the artistic history, social values, environment, vision and periodical belief.

การศึกษาวดลายหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารของ
พระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร

ปริญาณิพนธ์
ของ
วิเชียร นวนมุสิก

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาศิลปศึกษา
พฤษภาคม 2548
ลิขสิทธิ์เป็นของ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปริญญานิพนธ์

เรื่อง

การศึกษาลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ และพระวิหารของพระอารามหลวง เขตกรุงเทพมหานคร

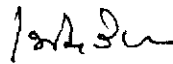
ของ

นายวิเชียร นวนมุสิก

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา

ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

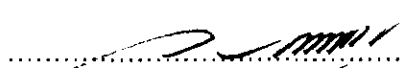

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)

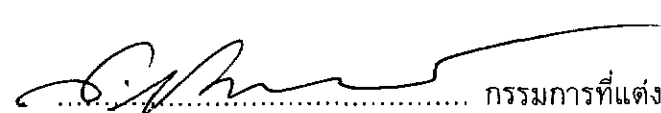
วันที่ 14 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2548

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

 ประธาน
(รองศาสตราจารย์วรรณรัตน์ ตั้งเจริญ)

 กรรมการ
(รองศาสตราจารย์พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ)

 กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์อำนาจ เย็นสบาย)

 กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมศักดิ์ ขวาลาวณ์)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาของ รองศาสตราจารย์วรรณรัตน์ ตั้งเจริญ
ประธาน และรองศาสตราจารย์พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ กรรมการ ซึ่งมีส่วนในการให้ความรู้ ความคิด และ
ข้อเสนอแนะ ในการแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆด้วยดีเสมอมา และขอขอบคุณ คุณศิริศศิธร กัญโส เลขานุการ
คณะกรรมการบริหารหลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิต สาขาศิลปศึกษา ที่กรุณาประสานงานให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จไปด้วยดี ผู้วิจัยกราบขอขอบพระคุณอย่างสูง

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ชัยวัฒน์ วรรณานนท์ ผู้มีผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรมสาขาศิลปะของ 14
จังหวัดภาคใต้ ผู้คอยชี้แนะแนวทางและให้ข้อคิด รวมทั้งอนุเคราะห์ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ในการทำปริญญานิพนธ์

ขอขอบคุณ คณะครู - อาจารย์ โรงเรียนพระยามนธราชนครพิจิตร ที่คอยช่วยเหลือและคอยให้กำลังใจ คุณวัลลีย์ นวนมุสิก ที่ช่วยสนับสนุนให้ปริญญานิพนธ์ลุล่วงสำเร็จ

สุดท้ายผู้วิจัยกราบขอขอบพระคุณ คุณพ่อคุณแม่ รวมทั้งญาติพี่น้องที่ให้การสนับสนุนในทุกๆด้านด้วยดี

วิเชียร นวนมุสิก

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย	3
ความสำคัญของการวิจัย	3
ขอบเขตของการวิจัย	3
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	3
ตัวแปรที่ศึกษา	4
นิยามศัพท์เฉพาะ	4
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
ประวัติความเป็นมาของวัด	6
ความเป็นมาของวัดในพุทธศาสนา	6
ความเป็นมาของวัดในประเทศไทย	7
พระอารามหลวงในประเทศไทย	9
สถิติพระอารามหลวงในปัจจุบัน	12
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระอารามหลวงที่ศึกษา	21
ประติมากรรมตกแต่งหน้าบัน	33
วิวัฒนาการของศิลปะบนหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหาร	33
คติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างลวดลายหน้าบัน	36
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการทางศิลปะของลวดลายหน้าบัน	49
เนื้อหา	49
ลวดลาย	52
วัสดุและวิธีการ	58
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	64
3 วิธีดำเนินการวิจัย	67
กำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	67
เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินการศึกษาค้นคว้า	68
แนวทางในการดำเนินการศึกษาค้นคว้า	68
การจัดและกระทำการวิเคราะห์ข้อมูล	69

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 การวิเคราะห์ข้อมูล	71
ศึกษาวิเคราะห์ เนื้อหา ลวดลาย และวัสดุของหน้าบันพระอุโบสถในส่วนของ พระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร	72
วัดเทพธิดารามวรวิหาร	72
วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร	77
วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร	79
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร	81
วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร	90
วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร	96
วัดราชนัดดารามวรวิหาร	100
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร	104
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร	108
วัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร	111
วัดโสมนัสวิหาร	118
วัดสังฆกระบะเจ	124
วัดชัยพฤกษมาลาราชวรวิหาร	128
วัดพระเชตุพลวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร	137
วัดนางชีโชติการาม	146
วัดนางนองวรวิหาร	150
วัดบุปผารามวรวิหาร	154
วัดปากน้ำภาษีเจริญ	159
วัดมหาพฤฒารามวรวิหาร	163
วัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร	169
วัดยานนาวา	172
วัดราชผาติการามวรวิหาร	174
วัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร	178
วัดราชโอรสารามราชวรมหาวิหาร	183
วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร	189
วัดสุวรรณารามราชวรวิหาร	193
วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร	195

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
4(ต่อ)	ศึกษาความสัมพันธ์ของหน้าบ้านกับอิทธิพลทางศาสนา อิทธิพลทางสังคม ที่ส่งผลต่อลวดลายหน้าบ้านพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร.....	199
	ด้านเนื้อหา	200
	ด้านลวดลาย	205
	ด้านวัสดุ	208
5	สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	213
	ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	213
	วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า	213
	การวิเคราะห์ข้อมูล	214
	สรุปผลการวิจัย	215
	ด้านเนื้อหา	215
	ด้านลวดลาย	218
	ด้านวัสดุ	220
	อภิปรายผล	221
	ข้อเสนอแนะในการวิจัย	229
	บรรณานุกรม	231
	ประวัติย่อผู้วิจัย	236

บัญชีภาพประกอบ

[illegible]

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

	ภาพประกอบ	หน้า
34	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดวัดราชนัคดา	102
35	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดวัดราชนัคดา	103
36	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดวัดราชนัคดา.....	103
37	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดราชบพิท.....	106
38	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดราชบพิท	106
39	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันมุขพระอุโบสถวัดราชบพิท	107
40	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันมุขพระอุโบสถวัดราชบพิท.....	107
41	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม	109
42	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม.....	109
43	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันมุขพระวิหารวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม	110
44	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันมุขพระวิหารวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม	110
45	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถด้านทิศตะวันตกวัดสุทัศน์เทพวราราม	114
46	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถด้านทิศตะวันตกวัดสุทัศน์เทพวราราม.....	114
47	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถด้านทิศตะวันออกวัดสุทัศน์	115
48	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถด้านทิศตะวันออกวัดสุทัศน์	116
49	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม.....	116
50	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม	116
51	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันมุขพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม	117
52	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันมุขพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม.....	117
53	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร	120
54	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร	120
55	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดโสมนัสวิหาร	121
56	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดโสมนัสวิหาร	121
57	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดกุหาสวรรค์.....	123
58	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดกุหาสวรรค์.....	123
59	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดสังข์กระจาย.....	126
60	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดสังข์กระจาย	126
61	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดสังข์กระจาย	127
62	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดสังข์กระจาย.....	127
63	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันด้านหน้าพระอุโบสถใหม่วัดชัยพฤกษ์มาลา.....	131
64	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันด้านหน้าพระอุโบสถใหม่วัดชัยพฤกษ์มาลา.....	131
65	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันด้านหลังพระอุโบสถใหม่วัดชัยพฤกษ์มาลา	132
66	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันด้านหลังพระอุโบสถใหม่วัดชัยพฤกษ์มาลา	132

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

[illegible]

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ

หน้า

100	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันด้านหน้าพระอุโบสถวัดปากน้ำ.....	161
101	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันด้านหลังพระอุโบสถวัดปากน้ำ.....	162
102	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันด้านหลังพระอุโบสถวัดปากน้ำ	162
103	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดมหาพฤฒาราม	166
104	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดมหาพฤฒาราม.....	166
105	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารพุทธไสยาสน์วัดมหาพฤฒาราม.....	167
106	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารพุทธไสยาสน์วัดมหาพฤฒาราม	167
107	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารหลวงพ่อบุญรอดวัดมหาพฤฒาราม	168
108	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารหลวงพ่อบุญรอดวัดมหาพฤฒาราม.....	168
109	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดโมลีโลกยาราม	109
110	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดโมลีโลกยาราม	170
111	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดโมลีโลกยาราม	171
112	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดโมลีโลกยาราม.....	171
113	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดยานนาวา	173
114	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดยานนาวา.....	173
115	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถด้านหน้าวัดราชผาติการาม.....	176
116	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถด้านหน้าวัดราชผาติการาม	176
117	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถด้านหลังวัดราชผาติการาม	177
118	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถด้านหลังวัดราชผาติการาม.....	177
119	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันด้านหน้าพระอุโบสถวัดราชสิทธิ.....	180
120	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันด้านหลังพระอุโบสถวัดราชสิทธิ.....	180
121	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันด้านหลังพระอุโบสถวัดราชสิทธิ	181
122	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันด้านหลังพระอุโบสถวัดราชสิทธิ.....	181
123	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดราชสิทธิ	182
124	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดราชสิทธิ	182
125	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม.....	186
126	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม.....	186
127	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารด้านทิศเหนือวัดราชโอรสาราม	187
128	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารด้านทิศเหนือวัดราชโอรสาราม	187
129	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารด้านทิศใต้วัดราชโอรสาราม.....	188
130	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารด้านทิศใต้วัดราชโอรสาราม	188
131	แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดสระเกศ	191
132	แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดสระเกศ.....	191

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
133 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดสระเกศ.....	192
134 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดสระเกศ	192
135 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม.....	194
136 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม	194
137 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม.....	197
138 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม.....	197
139 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดอรุณราชวราราม	198
140 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดอรุณราชวราราม	198

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

ในเมืองแห่งพุทธศาสนาเช่นเมืองไทย วัดเป็นสถาบันที่มีความสำคัญ นอกจากวัดจะเป็นศูนย์กลางในการประดิษฐานเจดีย์อนุสรณ์ เป็นที่พักพิงของพระสงฆ์ผู้ดำรงธรรมทายาทแล้ว วัดยังเป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ศูนย์กลางทางการศึกษา การอบรมสั่งสอนจริยธรรม จรรยา ด้านสังคมสงเคราะห์ ตลอดจนเป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรมไทย (เนตรนภิส นาควัชรและคณะ. 2525 : 1) จากข้อความข้างต้นจึงกล่าวได้ว่าวัดเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญยิ่งสถาบันหนึ่ง โดยเฉพาะในส่วนของศิลปวัฒนธรรมศาสนาเป็นมูลเหตุหรือแรงบันดาลใจให้มนุษย์สร้างศิลปวัฒนธรรม

ประเพณี ศิลปะ วรรณคดี จรรยาและคติความเชื่ออื่นๆ แต่เดิมย่อมขึ้นอยู่กับศาสนาทั้งนั้น เช่น ประเพณีการทำบุญ การสร้างสถานที่วิจิตรสง่า รูปหล่อก็อยู่ตามวัดวาอารามศาสนา วรรณคดีแต่ก่อนก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาเป็นส่วนใหญ่ แม้นิยายก็เช่นเดียวกัน ความคิดเรื่องความประพัตต์เรื่องบาปบุญคุณโทษ ก็สืบเนื่องมาจากศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เป็นเช่นนี้แต่เดิมไม่ว่าชาติไหนภาษาใด แม้แต่รบกันยังอ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคุ้มครอง หรือเพื่อศาสนา ถึงทุกวันนี้ก็เป็นเช่นนั้น ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ศาสนาได้สำแดงออกอยู่ในวัฒนธรรมเกือบทุกสาขา และสิ่งที่ศาสนาแสดงออกให้เห็นนี้ย่อมเป็นเหมือนกระจกเงาที่ฉายให้เห็นถึงจิตของประชาชน ผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมในยุคหนึ่งๆ (สุเชาว์ พลอยชุม. 2545 : 41 อ้างเสถียรโกเศศ)

จากที่กล่าวมาจึงแสดงให้เห็นว่าสังคมไทยไม่อาจปฏิเสธความสำคัญของวัดได้ โดยเฉพาะในส่วนของศิลปวัฒนธรรม หากเพราะวัดเป็นส่วนหนึ่งที่ส่งเสริม สนับสนุน ศิลปะในรูปแบบต่างๆ โดย วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2539 : 55) ให้ความเห็นในเรื่องนี้ว่า วัดเป็นแหล่งศิลปกรรมและแหล่งกำเนิดช่างที่สำคัญ ไม่ต้องมองย้อนไปไกลถึงสมัยอยุธยาหรือสุโขทัย เอาแค่สมัยรัตนโกสินทร์เพียงสองร้อยปีมานี้ ก็เห็นว่าศิลปะชั้นเยี่ยมต่างๆ นั้นมักรวมตัวกันอยู่ที่วัด ไม่ว่าจะเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภาพปูนปั้น โปสธ วิหารกิติ ล้วนเป็นศิลปกรรมชั้นสูงที่มีอยู่ในวัดทั้งสิ้น ช่างผู้เนรมิตศิลปกรรมเหล่านั้นจำนวนไม่น้อย คือ พระภิกษุหรือพระช่างที่อยู่ในวัดนั่นเอง พระช่างที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในสมัยรัตนโกสินทร์มีหลายองค์ เช่น พระภิกษุพูนนาคหรืออาจารย์พูนนาค ช่างเขียนสมัย รัชกาลที่ 1 ผู้เขียนภาพนางมารที่วิหารทางทิศตะวันออก วัดโพธิ์ กรุงเทพฯ พระอาจารย์เดิมอยู่วัดเพลงบางกอกน้อย พระอาจารย์แดงช่างเขียนสมัยรัชกาลที่ 3 ผู้เขียนภาพจตุกนิบาล วัดเชตุพนฯ ขวัญอินโข่ง ช่างเขียนสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นผู้นำกิจกรรมแบบตะวันตกเข้ามาเขียนบนฝาผนังพระอุโบสถและพระวิหาร เพราะฉะนั้นจากที่กล่าวมาทำให้เราเห็นความสำคัญของวัด โดยเฉพาะในด้านศิลปกรรม วัดมีส่วนในการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปกรรมที่สำคัญ ทั้งในสวนจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม โดยผลงานเหล่านั้นมองเห็นเป็นรูปลักษณ์และปรากฏชัด กล่าวคือ

งานจิตรกรรม ปรากฏอยู่ตามผนัง ระเบียง ตู้พระธรรม ความมุ่งหมายของงานนอกเหนือจากประดับตกแต่งแล้ว ยังสื่อเรื่องราวทางพุทธศาสนาแก่ศาสนิกชนอีกด้วย

ประติมากรรม เป็นการถ่ายทอดความคิดและมีมือลงบนชิ้นงานโดยการปั้น แกะสลัก การหล่อ หรือวิธีอื่นใดก็ตาม ที่ปรากฏ ได้แก่ พระพุทธรูป ลวดลายปูนปั้น เป็นต้น

สถาปัตยกรรม เป็นงานศิลปะอีกประเภทหนึ่งที่คำนึงถึงรูปทรงและประโยชน์ใช้สอยไปพร้อมๆกัน

และในบรรดาศิลปะอันมีลวดลายประดับอาคารพุทธศาสนานั้น น. ณ ปากน้ำ (2543 : 5) กล่าวว่า หน้าบันมีบทบาทในการตกแต่งอย่างอลังการที่สุด เพราะหน้าบันคือพื้นที่สามเหลี่ยมอันสุดหลังคาทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ซึ่งถ้าหากเป็นบ้านทั่วไปเรียกว่าหน้าจั่ว แต่หน้าบันนั้นมีขนาดใหญ่กว่า หากเพราะพระอุโบสถก็ดี พระวิหารก็ดี ล้วนเป็นอาคารสูงใหญ่มองเห็นได้ชัดเจน จึงขาดไม่ได้ที่จะต้องตกแต่งด้วยลวดลายให้วิจิตรพิสดารต่างๆนาๆนอกจากนี้ บรรจง วงศ์วีเชียร (2537 : 4) กล่าวถึงการสร้างหน้าบันและลวดลายหน้าบันว่า นอกจากสะท้อนความงามแล้วยังจะต้องคำนึงถึงการประสานกลมกลืนกับส่วนอื่นๆ ที่เป็นเครื่องบนหรือส่วนที่เป็นหลังคาของอาคารอีกด้วย ตั้งแต่ ซ่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ จนถึงบัวหัวเสา เหล่านี้ก็มีส่วนช่วยส่งเสริมให้ความมั่งคั่งงามของหน้าบันเด่นชัดยิ่งขึ้น เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของสถาปัตยกรรมไทยที่จะช่วยเสริมความมั่งคั่งงามให้อาคารนั้นๆ แต่นอกจากความงามที่เกิดจากลวดลายที่วิจิตรพิสดารแล้ว จิรวัดน์ พิธีรัตน์ (2543 : 40) ยังกล่าวถึงคุณค่าของหน้าบันว่าเป็นสิ่งสะท้อนถึงลักษณะแบบแผน ของศิลปะแต่ละยุคสมัยที่ได้พัฒนาไปตามความนิยม และอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม ทั้งยังแสดงถึงความสามารถในเชิงช่าง ตลอดจนสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครองอีกด้วย เพราะฉะนั้น จากคำกล่าวเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า ลวดลายหน้าบันเป็นส่วนหนึ่งของการประดับประดาอาคารพุทธศาสนา ที่มีความสำคัญไม่น้อย ที่ช่างศิลป์ไทยได้บรรจงสร้างขึ้นด้วยความเชื่อและศรัทธาสะท้อนให้เห็นค่านิยมด้านศิลปะและค่านิยมของยุคสมัยได้เป็นอย่างดี และจากคำกล่าวเหล่านี้ย่อมเป็นมูลเหตุ ย่อมเป็นประเด็นน่าสนใจที่จะนำไปสู่การศึกษาค้นคว้าทั้งสิ้น

สำหรับประเด็นศึกษาในส่วนของพระอาราม หากเพราะเป็นวัดที่มีชื่อเสียง มีเกียรติ เป็นวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ ทรงรับไว้ในพระอุปการะ นอกจากนี้ วัดราษฎร์ ก็เห็นสมควรได้รับยกย่องเป็นพระอารามหลวง ถ้าวัดนั้นมีเกียรติ มีความสำคัญ โดยในการพิจารณาว่าวัดใดสมควรได้รับเกียรติยกย่องเป็นวัดหลวงนั้น มีหลักเกณฑ์กำหนดไว้ในระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งต้องประกอบด้วยลักษณะดังต่อไปนี้

- 1.เป็นวัดที่เป็นหลักฐานโดยมีเสนาสนะหรือมีปูชนียวัตถุที่เป็นโบราณสถาน หรือโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ
- 2.เป็นวัดที่มีการปกครองเป็นระเบียบเรียบร้อย มีการศึกษาและเผยแผ่พุทธศาสนาที่เป็นหลักฐาน
- 3.เป็นวัดที่มีการพัฒนาและมีกิจกรรมที่เป็นประโยชน์แก่สาธารณะชน
- 4.มีพระสงฆ์จำพรรษาดังแต่ 20 รูปขึ้นไป ติดต่อกันเป็นเวลา 5 ปีถึงปัจจุบัน
- 5.เป็นวัดสำคัญของท้องถิ่น หรือเป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาของทางราชการเป็นประจำ หรือเป็นวัดที่สำคัญทางประวัติศาสตร์
- 6.ต้องมีอายุ 50 ปีขึ้นไป

(กรมศิลปากร. 2539 : 9)

นอกจากวัดหลวงมีความสำคัญดังที่กล่าว วัดหลวงยังต้องอยู่ในความดูแลของรัฐบาลเสมอไป และนอกจากนั้นวัดหลวงยังได้กฐินหลวง คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานกฐินด้วยพระองค์เอง หรือทรงให้พระบรมวงศานุวงศ์ไปทอดแทนในกรณีที่เสด็จไปไม่ได้ ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนี้ บรรจง วงศ์วีเชียร

(2537 : 3) อ่างวิบูลย์ ลีสุวรรณ ว่า พระมหากษัตริย์ก็ต้องมีส่วนสนับสนุนศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา อยู่เสมอ จากการพระราชทานสร้างวัดหรืออารามหรือบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเก่าให้ดีขึ้น ทั้งยังเป็นการอุปถัมภ์ ค้ำจุนศิลปินผู้สร้างสรรค์ศิลปะด้านต่าง ๆ จึงนับได้ว่าเป็นผู้ให้ความอุปการะแก่ศิลปะที่สำคัญที่สุด แล้วยัง ก่อให้เกิดธรรมเนียมทางศิลปะของไทยอีกด้วย จากประเด็นที่กล่าวมาทั้งหมด จึงอาจกล่าวสรุปได้ว่า "ลวดลาย ศิลปะบนหน้าบันพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร" ควรค่าแก่การศึกษาค้นคว้าอย่างยิ่ง

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. ศึกษาวิเคราะห์ เนื้อหา ลวดลาย และวัสดุของหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารของพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร
2. ศึกษาความสัมพันธ์ของหน้าบันกับอิทธิพลทางศาสนา อิทธิพลทางสังคมที่ส่งผลต่อลวดลายหน้าบันพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร

ความสำคัญของการวิจัย

1. ได้องค์ความรู้ การพัฒนาการ วิจัยที่มีผลต่อการสร้างลวดลายบนหน้าบันพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร
2. เป็นข้อมูลที่สำคัญทางการศึกษา ค้นคว้า ด้านประวัติศาสตร์ ประติมากรรม สถาปัตยกรรม แก่ผู้ศึกษาค้นคว้าต่อไป
3. ผลที่ได้จากการวิจัยสามารถใช้เป็นข้อมูลเพื่อการส่งเสริมการอนุรักษ์ในโอกาสต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า คือ ลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นมาใหม่ ในเขตกรุงเทพมหานครจำนวน 28 วัด ได้แก่

1. วัดเทพธิดารามวรวิหาร
2. วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร
3. วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร
4. วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร
5. วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร
6. วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร
7. วัดราชนัดดารามวรวิหาร
8. วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร
9. วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร
10. วัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร
11. วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร
12. วัดกุหลาบวรวิหาร

13. วัดสังข์กระจาย
14. วัดชัยพฤกษมาลาราชวรวิหาร
15. วัดพระเชตุพลวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร
16. วัดนางชีโชติการาม
17. วัดนางนองวรวิหาร
18. วัดบุปผารามวรวิหาร
19. วัดปากน้ำภาษีเจริญ
20. วัดมหาพฤฒารามวรวิหาร
21. วัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร
22. วัดยานนาวา
23. วัดราชผาติการามวรวิหาร
24. วัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร
25. วัดราชโอรสารามราชวรมหาวิหาร
26. วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร
27. วัดสุพรรณารามราชวรวิหาร
28. วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร

กลุ่มตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้คือประชากรทั้งหมด 28 วัด จำนวนหน้าบ้านพระอุโบสถ หน้าบ้านพระวิหารทั้งหมด 108 หน้าบ้าน

นิยามศัพท์เฉพาะ

พระอารามหลวง

หมายถึง วัดในจังหวัดกรุงเทพมหานครที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์ขึ้นมาใหม่ และยกเป็นฐานะขึ้นเป็นวัดหลวง ตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่า แบ่งออกเป็น 3 ชั้น

- 1.1 พระอารามหลวงชั้นเอก
- 1.2 พระอารามหลวงชั้นโท
- 1.3 พระอารามหลวงชั้นตรี

พระอุโบสถ

หมายถึง สถานที่ที่พระสงฆ์ประชุมกันทำสังฆกรรมต่างๆ มีขอบเขตพัทธสีมา ของพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร

หน้าบ้าน

หมายถึง หน้าจั่วของพระอุโบสถ พระวิหาร ของพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร อันเกิดจากการประดับตกแต่งด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ลายปูนปั้น ลายจำหลักไม้ ประดับกระเบื้องถ้วย ตามความเชื่อของช่างแต่ละยุคสมัย

เนื้อหา

หมายถึง ปรากฏการณ์เชิงสาระที่ปรากฏบนหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหาร ในงานวิจัยชิ้นนี้ จำแนกกลุ่มเนื้อหาไว้ดังนี้

- 1.1 เนื้อหาเกี่ยวกับรูปเคารพทางศาสนา
- 1.2 เนื้อหาเกี่ยวกับบุคคล (พระมหากษัตริย์)
- 1.3 เนื้อหาเกี่ยวกับสัตว์หิมพานต์หรือสัตว์ในเทพนิยาย
- 1.4 เนื้อหาเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

วัสดุ

หมายถึง วัตถุที่นำมาใช้สร้างลวดลายหน้าบ้าน ในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยแบ่งวัสดุในการสร้างลวดลายหน้าบ้านไว้ดังนี้

1. ปูนปั้น
2. เครื่องไม้
3. ดินเผา

ลวดลาย

หมายถึง รูปลักษณะที่เกิดจากปูนปั้น จำหลักไม้ ประดับกระเบื้องเคลือบ บนหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหาร สำหรับรูปแบบของลวดลายหน้าบ้านในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยสามารถสรุปรูปแบบของลวดลายหน้าบ้าน ได้ดังนี้

1. ลายก้านขด
2. ลายเครือเถาดอกพุดตาน
3. ลายกนกเปลว
4. ลายเฟือง
5. ลายพันธุ์พฤกษา

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้เรียบเรียงหัวข้อต่าง ๆ ไว้ดังนี้

1. ประวัติความเป็นมาของวัด
 - 1.1 ความเป็นมาของวัดในพุทธศาสนา
 - 1.2 ความเป็นมาของวัดในประเทศไทย
2. พระอารามหลวงในประเทศไทย
 - 2.1 สถิติพระอารามหลวงในปัจจุบัน
 - 2.2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระอารามหลวงที่ทำการศึกษา
3. ประติมากรรมตกแต่งหน้าบัน
 - 3.1 วิวัฒนาการของศิลปะบนหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหาร
 - 3.2 คติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างลวดลายหน้าบัน
4. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการทางศิลปะของลวดลายหน้าบัน
 - 4.1 เนื้อหา
 - 4.2 ลวดลาย
 - 4.3 วัสดุ
5. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ประวัติความเป็นมาของวัด

1.1 ความเป็นมาของวัดในพุทธศาสนา

วัดในพุทธศาสนานั้นเกิดขึ้นครั้งแรกในประเทศอินเดีย กล่าวว่าเป็นประเทศอินเดียสมัยพุทธกาล หรืออาจจะก่อนหน้านั้น มีประเพณีอย่างหนึ่งคือ เมื่อผู้ที่เป็นที่รักและเคารพนับถือตาย ญาติจะนำกระดูก หรืออัฐิที่เผาแล้วไปฝังไว้ในเนินดิน แต่รูปลักษณะของสถูปเป็นอย่างไรนั้น ไม่มีหลักฐาน อาจจะเป็นเพียง กองดินเนินดินแบบจอมปลวกก็ได้ ประเพณีการบรรจุอัฐินี้ได้ถือปฏิบัติสืบทอดกันมา จนถึงสมัยพุทธกาลใน สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช สถูปหรือเจดีย์เริ่มมีลักษณะคล้ายโอคว่ำ ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้รับการ ยอมรับมากขึ้น พุทธศาสนิกชนคิดสร้างสถูปเจดีย์ตามสถานที่สำคัญ เพื่อเป็นที่สักการบูชาแทนพระ พุทธองค์ (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2539 : 5-6) การกระทำนี้ เนตรนภิศ นาควัชร (2525 : 7) กล่าวว่าน่าจะเป็นมูลเหตุของการสร้างวัด หากเพราะบรรดาเจดีย์ในพุทธศาสนานอกจากเกิดประเพณีที่พวกพุทธบริษัทไป กระทำพุทธบูชา ยังน่าจะเป็นเหตุให้เกิดสังฆาวาสอันเป็นที่อยู่พระสงฆ์อยู่ประจำ ซึ่งเรียกกันว่าวัด แต่ อย่างไรก็ตาม เนตรนภิศ นาควัชร (2525 : 7 - 8) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ในอีกแนวทางหนึ่งว่า อันที่จริงแล้ว ในสมัยพุทธกาลได้มีสำนักสงฆ์หรือเรียกกันว่า อาราม เช่น เชตุวนาราม บุพผาราม เป็นต้น ซึ่งผู้มีจิต ศรัทธาถวายให้เป็นที่พักของพระพุทธเจ้าและเหล่าพระสงฆ์พุทธสาวก สำหรับได้พักในช่วงฤดูฝน ซึ่ง เป็นที่พักชั่วคราวเท่านั้น ส่วนวัดที่พระสงฆ์ประจำเกิดมาสมัยหลัง ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับ

ขันธปรีนิพพานลง พวกพุทธสาวกที่ทรงรำลึกถึงพระองค์ก็คงพากันไปยังสังเวชนียสถานทั้ง 4 จึงเกิดเป็นที่ซึ่งพุทธบริษัททั้งพระและภิกษุไปประชุมกันไม่ได้ขาด ทำให้พวกชาวบ้านแถวนั้นสร้างที่พักเลี้ยงดูพวกอาคันตุกะ และมีผู้ทำบุญด้วยการสร้างที่อาศัยถวาย เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เห็นว่าน่าจะมีผู้สมภารอยู่ประจำรักษาสังเวชนียสถานนั้น จึงเป็นมูลเหตุให้เกิดวัดขึ้น มูลเหตุที่กล่าวมาเหล่านี้ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2539 : 9 - 10) ลงความเห็นว่าการสร้างวัดหรือการกำเนิดของวัดในประเทศอินเดีย มีความเป็นมาน่าจะเกิดจากความศรัทธาของพุทธ ศาสนิกชน ที่ประสงค์จะให้หลักสำคัญของพระพุทธศาสนา 3 ประการดำรงอยู่ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือ “ไตรสรณคมน์” หรือ “พระรัตนตรัย” คงอยู่ต่อไปนั่นเอง

1.2 ความเป็นมาของวัดในประเทศไทย

ประวัติการสร้างวัดในประเทศไทย พระมหาสมชาย เข็มสะอาด (2543 : 33) กล่าวถึงการค้นคว้าในส่วนของการสร้างวัดว่า

วัดตั้งแต่ตั้งเดิมมาซึ่งเริ่มตั้งแต่พุทธศาสนาได้แพร่ขยายจากอินเดียมาสู่ไทย โดยสันนิษฐานว่าเป็นลัทธิหินยานเข้ามาเมื่อประมาณพุทธศักราช 500 ปี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ต่อมาเมื่อลัทธิหินยานเกิดขึ้นในแคว้นคันธารา รัฐ ในสมัยพระเจ้ากนิษกะแล้วเจริญแพร่หลายในอินเดีย ราวปี พ.ศ. 942 และได้แพร่เข้าสู่ไทยสองทางด้วยกัน คือ กัมพูชา และสุมาตราโดยผ่านเมืองนครศรีธรรมราชทางหนึ่ง ทำให้ประชาชนแถบนี้ได้นับถือทั้งสองลัทธิ แต่ลัทธิมหายานเข้ามามากภายหลังได้รับความนิยมมากกว่า และมูลเหตุแห่งการสร้างวัดนั้นสันนิษฐานว่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ศาสนาพุทธเผยแผ่มาจากอินเดีย จึงได้มีการขอพระบรมธาตุแล้วสร้างพุทธเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุ และมีผู้มีจิตศรัทธาขอพบต่อพระภิกษุสงฆ์ที่มาจากอินเดีย จึงทำให้เกิดมีวัดและพระภิกษุสงฆ์เกิดขึ้นในประเทศไทย

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2539 : 11 - 15) และสุพัตรา สุภาพ (2542 : 83) สรุปว่าพุทธศาสนาในประเทศไทยเริ่มเข้ามาในอาณาจักรทวารวดี และสันนิษฐานว่าได้เผยแผ่เข้ามาในประเทศไทย แบ่งออกเป็น 4 ยุคด้วยกัน ดังนี้

ยุคที่ 1 ประมาณ พ.ศ. 300 ลัทธิหินยานอย่างเถรวาท หลักฐานปรากฏที่นครปฐม รูปศิลาพระธรรมจักรมีลักษณะเหมือนอย่างที่เขาอินเดียสร้าง พระพุทธรูปมีจารึกพระธรรมเป็นภาษามคธ และยังมีแท่นพุทธอาสน์และรอยพระพุทธรูปเป็นที่ยึดเกาะอีกอย่าง แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาที่เข้าสู่ประเทศไทยครั้งแรกนั้น เป็นลัทธิเถรวาทตามที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้เที่ยวประกาศสั่งสอนยังนานาประเทศ ในขณะนั้นอาจเป็นเวลาอาณาจักรทวารวดีรุ่งเรืองอยู่แล้ว จึงมีการสร้างโบราณวัตถุเกี่ยวกับศาสนาเป็นจำนวนมาก ซึ่งพบในบริเวณจังหวัด นครปฐม กาญจนบุรี สุพรรณบุรี ลพบุรี เป็นต้น

ยุคที่ 2 ลัทธิมหายาน เมื่อเกิดขึ้นในอินเดียชาวอินเดียนำเข้าเผยแผ่อย่างที่เป็นปกติมาในอดีตเผยแผ่ผ่านสุมาตรา ชวา จนถึงประเทศกัมพูชา อีกพวกหนึ่งก็เข้านำสอนในประเทศพม่า มอญ ตลอดจนกรุงทวารวดีแต่ไม่ได้รับความนิยมสักเท่าไร เพราะไม่มีเจ้าเงื่อนลัทธิมหายานในยุคนั้น และประมาณ พ.ศ. 1300 กษัตริย์ครองศรีวิชัยในเกาะสุมาตรามีอำนาจมาก เมื่ออาณาจักรเข้านำมาถึงแหลมมลายู (ตั้งแต่สุราษฎร์ถึงปัตตานี) พวกชาวศรีวิชัยนับถือพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน จึงได้นำลัทธินี้มาเผยแผ่บริเวณ

ใกล้เคียง ดังมีหลักฐานอย่างพุทธเจดีย์ที่สร้างไว้ เช่น พระบรมธาตุไชยา พระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราชองค์เดิม

ยุคที่ 3 ลัทธิหินยานอย่างพุทฺธม พ.ศ. 1600 พระเจ้าอนุกรมหาราชกษัตริย์ซึ่งปกครองประเทศพม่า ตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองพุกาม มีอาณาพม่าได้ขยายอาณาเขตเข้ามาตั้งแต่ล้านนา จนถึงเมืองลพบุรี และทวารวดี พระเจ้าอนุกรมเป็นพุทธศาสนูปถัมภก จึงได้มีการส่งสอนและทำนุบำรุงศาสนาไปพร้อมๆกัน ซึ่งสมัยนี้เป็นเวลาที่พุทธศาสนาในอินเดียกำลังเสื่อม ชาวเมืองพุกามเดิมรับพระพุทธศาสนาจากลัทธิหินยานอย่างเถรวาทมาจากมคธราชร์ ครั้นเมื่อห่างเหินกับอินเดียจึงเกิดลัทธิหินยานอย่างพุกามขึ้น ซึ่งเจริญแพร่หลายในฝ่ายเหนือ ส่วนฝ่ายใต้ภายในครอบครองของขอมยังถือลัทธิมหายาน

ยุคที่ 4 พร้อมกับยุคที่ 3 พระสงฆ์มาจากเกาะลังกา นำศานานิกายหินยานเข้ามาเผยแผ่ที่นครศรีธรรมราชอีกครั้ง

จากข้อความดังกล่าว จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาได้เข้าสู่ประเทศไทยหลายยุคด้วยกัน หลักฐานสำคัญประการหนึ่งที่แสดงให้เห็น คือ โบราณวัตถุสถานที่ต่างๆ แต่ที่สันนิษฐานว่าเป็นวัดซึ่งประกอบด้วยสถูปเจดีย์ วิหาร โบสถ์ และอาจประกอบด้วยศาลาที่พักของผู้แสวงบุญในประเทศไทย น่าจะรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัย ทวารวดี เป็นผู้สร้างวัดใหญ่ขึ้นในอาณาจักรนั้น พระมหาสมชาย เข็มสอาด (2543 : 34 - 35) กล่าวถึงเรื่องเดียวกันนี้ว่า วัดที่สร้างขึ้นในประเทศไทยในชั้นแรกสมัยทวารวดีนั้น มีเพียงสถูปเจดีย์ และอาจมีวิหารด้วย ต่อมามีการสร้างพระอุโบสถ แต่หลังจากนั้นการสร้างวัดเริ่มมีรูปแบบเปลี่ยนแปลงไป คือ มีการสร้างพระปรางค์แทนสถูปและมักมีระเบียงเรียงล้อมไปรอบๆ ในขั้นนี้สันนิษฐานว่า พระบรมธาตุหายากกว่าแต่ก่อน ประกอบกับมีพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์บูชากันแพร่หลาย จึงเปลี่ยนมาสร้างพระปรางค์และมณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ ไว้เป็นหลักสำหรับวัดตั้งปรากฏที่ พิมาย ลพบุรี และไชยา และเมื่อลัทธิเถรวาทแบบลังกาวงศ์กลับมารุ่งเรืองในประเทศไทย ราวประมาณ พ.ศ. 1800 การสร้างวัดก็กลับมานิยมสร้างสถูปที่บรรจุพระบรมธาตุตามเดิม และเกิดมีการสร้างโบสถ์และพัทธสีมาขึ้น เหตุที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองมากขึ้น จำนวนพระสงฆ์มากขึ้น การกระทำสังฆกรรมในนามสังฆสมาคม เช่น รับบวชเข้าบวช การรับกฐิน ซึ่งต้องเรียกประชุมพระทั้งหมดเป็นการยากลำบาก จึงมีการกำหนด "สีมา" เอาห้องที่เป็นเขต เมื่อมีกิจกรรมต้องประชุมสงฆ์ ก็จะเรียกเฉพาะในสีมาหรือในเขตนั้นๆ

ในสมัยสุโขทัยเป็นราชธานีมีการสร้างโบสถ์ใหญ่ขึ้น และถือเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในวัด ซึ่งกรมพระยาดำรงราชานุภาพสันนิษฐานว่า เป็นเพราะเกิดมีพวกผู้ติดตามบวชมากขึ้น จึงถือเอาการสร้างโบสถ์เป็นสำคัญ ส่วนในกรุงศรีอยุธยาการสร้างวัดต่างไปจากสมัยสุโขทัย กล่าวคือมีการสร้างอุโบสถเกือบทั้งนั้น อันเนื่องจากในสมัยนั้นถือว่าผู้ชายทุกคนต้องบวช แม้พระมหากษัตริย์คือพระบรมไตรโลกนาถก็ทรงผนวชถึง 7 เดือน กระทั่งในที่สุดถึงกับถือว่าผู้ที่จะเป็นขุนนางมียศศักดิ์ต้องเป็นผู้ได้บวชเรียนแล้ว สำหรับสมัยกรุงธนบุรีพระเจ้ากรุงธนทรงสร้างวัดใหม่เพียงวัดเดียว คือ วัดบางยี่เรือ (วัดราชคฤห์) เนื่องจากเป็นระยะที่เริ่มก่อสร้างตัวใหม่หลังจากพม่าทำลาย และมีระยะเวลาสั้นเพียง 15 ปีเท่านั้น การสร้างวัดในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังยึดถือตามแบบที่เคยปฏิบัติกันมา แต่สิ่งที่ต่างไปจากเดิมคือ การให้ความสำคัญกับการสร้างกุฏิสงฆ์ การสร้างศาลาการเปรียญ ซึ่งชาวบ้านนั้นมักจะเริ่มสร้างกุฏิสงฆ์ก่อน เพื่อเป็นที่พำนักของพระสงฆ์ แล้วสร้างศาลาการเปรียญเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป เป็นที่ทำบุญฟังเทศน์ ส่วนสิ่งอื่นๆจะสร้างมาทีหลังตามกำลังที่มี ส่วนพระสถูปเจดีย์และวิหารซึ่งเดิมเคยถือเป็นหลักสำคัญของการสร้างวัดนั้น ไม่ได้ถือเป็น

สิ่งจำเป็นต่อไปอีก (เนตรนภิศ นาควัชร. 2525 : 10) ซึ่งกล่าวได้ว่ามูลเหตุการสร้างวัดในสมัยพุทธกาลสู่สมัยรัตนโกสินทร์ไม่ได้แตกต่างกัน เพียงแต่การสร้างพุทธสถานและสังฆสถานบางอย่างอาจเปลี่ยนไปตามความนิยม ความศรัทธา ความเชื่อ ในแต่ละยุคสมัยนั้นๆ และตั้งแต่โบราณมา

ในปัจจุบันวัดแบ่งได้ 2 ประเภทคือ วัดหลวงหรือเรียกว่าพระอารามหลวง วัดหลวงหรือคำราชการเรียกว่าพระอารามหลวง หมายถึงวัดที่

1. เจ้าแผ่นดินทรงสร้างหรือทรงบูรณะปฏิสังขรณ์
2. เจ้านายหรือขุนนางทรงสร้าง หรือบูรณะปฏิสังขรณ์แล้วถวายเป็นพระอารามหลวง
3. วัดราษฎร์หรือวัดที่ราษฎรสร้างหรือบูรณะปฏิสังขรณ์ทั้งดงาม และมีคุณสมบัติครบถ้วนตามที่

คณะสงฆ์กำหนดไว้ ขอพระราชทานยกเป็นพระอารามหลวง

ส่วนวัดอีกประเภทหนึ่ง คือ วัดราษฎร์ สำหรับวัดราษฎร์นั้น คือวัดที่ประชาชนสร้างขึ้นตามศรัทธา และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาถูกต้องตามกฎหมาย แต่วัดราษฎร์ก็มีโอกาสที่จะยกฐานะเป็นวัดหลวงได้ ถ้าพระมหากษัตริย์ทรงพิจารณาเห็นสมควร ได้รับเกียรติยกย่องเป็นพิเศษทรงรับไว้เป็นพระอารามหลวง (กระทรวงศึกษาธิการ. 2542 : 122) และถ้าเปรียบเทียบพระอารามหลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยากับสมัยรัตนโกสินทร์ จะเห็นว่าพระอารามหลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งมีนามปรากฏอยู่ในทำเนียบสมณศักดิ์ของเก่า สังเกตดูเป็นวัดซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดพระองค์หนึ่งได้ทรงสถาปนาหรือบูรณะปฏิสังขรณ์ แต่พระอารามหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์นี้จำนวนมากที่เป็นวัดเจ้านายและขุนนางสร้างถวายเป็นวัดหลวง แต่อย่างไรก็ตาม วัดทุกวัดมีฐานะตามกฎหมาย คือเป็นนิติบุคคลเท่าเทียมกัน แต่ในทางพระวินัยมีฐานะแตกต่างกันอีก ดังนั้นตามมาตรา 31 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้จำแนกวัดออกเป็น 2 อย่างคือ

1. วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ได้แก่ “อาราม” ตามที่เคยบัญญัติไว้ในมาตรา 5 แห่งพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองสงฆ์ ร.ศ. 121 เป็นวัดที่เลื่อนฐานะมาจากสำนักสงฆ์เพื่อประโยชน์ทางวินัย พร้อมทั้งจะใช้สถานที่กระทำการสงฆ์ตามพระวินัยได้ทุกประการ

2. สำนักสงฆ์ ได้แก่วัดที่กระทรวงศึกษาธิการตั้งเป็นวัด รวมถึงวัดที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้สร้างขึ้นตามความในมาตรา 9 แห่งพระราชบัญญัติการปกครองสงฆ์ ร.ศ. 121 ด้วย และยังไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา แต่สามารถใช้เป็นสถานที่อาศัยสำหรับพระภิกษุสงฆ์ได้ ซึ่งฐานะทางกฎหมายเป็นนิติบุคคลแล้ว แต่ฐานะทางพระวินัยยังไม่พร้อมที่จะใช้เป็นสถานที่ทำสังฆกรรมตามพระวินัย (กระทรวงศึกษาธิการ. 2542 : 120)

สถิติของวัดจากหนังสือรายงานการศาสนา (2525 : 2) มีวัดปกครองของคณะสงฆ์ไทยทั้งสิ้น 30,459 วัด คณะสงฆ์จีนนิกาย 18 วัด และคณะสงฆ์อนัมนิกาย 13 วัด อนึ่งวัดของคณะสงฆ์ไทยแยกออกตามประเภทของวัด ได้ดังนี้ วัดหลวง 192 วัด วัดราษฎร์ 30,271 วัด

2. พระอารามหลวงในประเทศไทย

วัดหลวงหรือพระอารามหลวง นั้น คือวัดที่พระมหากษัตริย์หรือพระบรมราชานุวงศ์ หรือวัดที่รัฐบาลหรือราษฎรสร้างขึ้นแล้วทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการขอยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง พ.ศ. 2518 ซึ่งประกาศในแถลงการคณะสงฆ์เล่มที่ 64 ตอนที่ 5

หน้า 1 วันที่ 25 เมษายน 2519 และหรือวัดที่พระมหากษัตริย์หรือพระบรมคานวงศ์ทรงบูรณะหรือปฏิสังขรณ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายเรื่องพระอารามหลวงไว้ในหนังสือ "ตำนานพระอารามหลวง" ว่า พระอารามหลวงครั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีมีนามปรากฏอยู่ในทำเนียบสมณศักดิ์ของเก่า สังเกตดูเป็นวัดที่พระเจ้าแผ่นดินองค์ใดองค์หนึ่งสร้าง ถ้าทรงปฏิสังขรณ์แทบทั้งสิ้น แต่พระอารามหลวงในกรุงเทพฯ นี้ในตำนานกล่าวว่า เป็นวัดเจ้านายและขุนนางสร้าง แล้วถวายเป็นวัดหลวงหลายวัด ความเรื่องนี้เมื่อมีเรื่องราวปรากฏมาว่า เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานีแล้ว ความมุ่งหมายจะบำรุงให้เหมือนกรุงศรีอยุธยาราชธานีเดิม ด้วยถือกันว่า ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเป็นสมัยที่บ้านเมืองรุ่งเรือง เรียกกันว่า "ครั้งบ้านเมืองดี" รุ่งเรืองวัดวาที่สร้างขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์นี้มักถ่ายทอดมาจากกรุงศรีอยุธยา ยกตัวอย่าง เช่น สร้างวัดสุทัศน์เทพวรารามเป็นที่ประดิษฐานพระโตซึ่งเชิญมาแต่เมืองสุโขทัย เมื่อในรัชกาลที่ 1 ก็มีพระราชประสงค์จะสร้างแทนวัดพระเจ้าพันยี่เข่งที่กรุงเก่า เป็นต้น (กรมศาสนา. 2526 : 2-6) สำหรับพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์สร้างนั้น แสงเพชร (2542 : 12 - 13) อ้างข้อเขียนคุณพิพัฒน์ พงศ์พิพร ว่ามีวัตถุประสงค์ในการสร้างดังนี้

1. พระอารามสร้างเลียนแบบวัดในสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น การสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง เหมือนกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ ที่พระนครศรีอยุธยา เป็นต้น
2. พระอารามตามคติ เช่น ในรัชกาลที่ 4 โปรดสร้างวัดราชประดิษฐ์ ดังประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่บอกถึงเหตุในการสร้างวัดราชประดิษฐ์ว่า ในแผ่นดินไทยแต่โบราณเมืองไหนเป็นเมืองหลวง ในเวลาใดเวลาหนึ่ง เมืองนั้นมักมีวัดสำคัญอยู่ 3 วัด ชื่อต้นคือ วัดมหาธาตุ, วัดราชบูรณะ, วัดราชประดิษฐ์ ชื่อทั้งสามนี้กรุงเก่าก็มี พิษณุโลกก็มี สุโขทัยก็มี สวรรคโลกก็มี
3. พระอารามเพื่อเป็นสัญลักษณ์ เช่น วัดสุทัศน์สร้างตรงใจกลางนคร เป็นต้น
4. พระอารามเป็นอนุสรณ์สถานในโอกาสพิเศษ เป็นที่ที่ระลึกเช่น สร้างวัดเป็นอนุสรณ์แก่ผู้มีชีวิตอยู่ เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว เช่น วัดโสมนัสวิหาร เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างเพื่อเป็นพระราชอุทิศแด่พระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระอัครมเหสี
5. พระอารามเพื่อกระทำผาติกรรม เช่น รัชกาลที่ 4 ทรงซื้อที่นาขนาดใหญ่กว่าพระนารายณ์ราชินีเวนคืนถวายเป็นที่สงฆ์ แลกเปลี่ยนกับที่ดินของวังนารายณ์ พร้อมกับพระราชทานเงิน 600 ชั่ง และทรงปฏิสังขรณ์วัดชุมพลนิกายาราม วัดเสนาพานาราม จ.พระนครศรีอยุธยา และวัดกรวิศราราม จ.ลพบุรี
6. พระอารามเพื่อความประสงค์ส่วนพระองค์ เช่น สร้างไซปัน หรืออุทิศแก่ผู้ใกล้ชิด

ในสมัยปัจจุบันนี้ วัดที่ยกเป็นพระอารามหลวงนั้นต้องมีลักษณะตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยการยกวัดราษฎร์เป็นพระอารามหลวง พ.ศ. 2518 จึงนับเป็นพระอารามหลวงได้ สำหรับการแบ่งชนิดของพระอารามหลวงนั้น มีขึ้นในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2458 ได้กำหนดแบ่งออกเป็น 3 ชั้น คือ พระอารามหลวงชั้นเอก พระอารามหลวงชั้นโทและตรี ปัจจุบันพระอารามหลวงแต่ละชั้น จัดแบ่งระดับดังนี้ พระอารามหลวงชั้นเอกแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. ราชวรมหาวิหาร
2. ราชวรวิหาร

3. วรมหาวิหาร

พระอารามหลวงชั้นโท แบ่งออกเป็น 4 ระดับคือ

1. ราชวรมหาวิหาร
2. ราชวรวิหาร
3. วรมหาวิหาร
4. วรวิหาร

พระอารามหลวงชั้นตรี แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. ราชวรวิหาร
2. วรวิหาร
3. สามัญไม่มีชื่อต่อท้ายคงใช้เฉพาะชื่อวัด

อนึ่งการจัดพระอารามหลวงเป็นชั้นเป็นมูลสำคัญแห่งการปกครองและบำรุง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดระเบียบพระอารามหลวงเสียใหม่ โดยกระทรวงศึกษาธิการ กล่าวไว้ดังนี้

1. วัดอันสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระยุพราชทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์เป็นส่วนพระองค์ก็ตั้งทรงในนามท่านผู้อื่นก็ดี แลพระอารามอันพระบรมวงศ์แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่สร้างปฏิสังขรณ์ ทรงรับไว้ในความบำรุงแผ่นดินก็ดี จัดเป็นพระอารามหลวง
2. พระอารามหลวงแบ่งออกเป็นสองหมวด ในกรุงเทพฯ หมวดหนึ่ง ในหัวเมืองหมวดหนึ่ง ปันเป็นชั้นเอก โท ตรี ทั้งสองหมวด
3. เกณฑ์เป็นเครื่องจัดชั้นพระอารามหลวงในกรุงเทพฯ นั้นดังนี้
 - ก. ชั้นเอก วัดมีเจดีย์สถานสำคัญ วัดบรรจุพระบรมอัฐิ หรือวัดมีเกียรติอย่างสูง มีเจ้าอาวาสเป็นเจ้าราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ขึ้นไป
 - ข. ชั้นโท วัดมีเกียรติ เจ้าอาวาสเป็นพระราชาคณะสามัญขึ้นไป
 - ค. ชั้นตรี วัดมีเกียรติหรือวัดสามัญ เจ้าอาวาสเป็นพระครูชั้นสูงขึ้นไป
4. เกณฑ์เป็นเครื่องวัดพระอารามหลวงในหัวเมืองนั้น มีดังนี้
 - ก. ชั้นเอก วัดมีเจดีย์สถานสำคัญหรือวัดมีเกียรติเจ้าอาวาสเป็นราชาคณะสามัญขึ้นไป
 - ข. ชั้นโท วัดมีเกียรติ เจ้าอาวาสเป็นพระครูชั้นสูงขึ้นไป
 - ค. ชั้นตรี วัดมีเกียรติ วัดประจำเมือง หรือวัดสามัญเจ้าอาวาสเป็นพระครูชั้นต่ำขึ้นไป
5. พระอารามที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระยุพราชทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์เป็นส่วนพระองค์ เป็นราชวรวิหาร ที่ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ พระราชทานเป็นเกียรติยศแก่ท่านผู้อื่นที่ดำรงค์ดีลงมาก็ดี แก่วัดเองก็ดี ที่ท่านผู้อื่นสร้าง ควรยกเป็นเกียรติยศ จัดว่าเป็นวัดมีเกียรติเป็นวรวิหาร ที่เป็นพระอารามใหญ่โต มีของก่อสร้างใหญ่โตเป็นราชวรมหาวิหาร หรือวรมหาวิหารที่ไม่เข้าในเกณฑ์นี้ เป็นแต่พระอารามหลวง ๆ นี่เป็นเพียงลักษณะหมายชนิดเลขนาตแห่งพระอาราม หาได้หมายลำดับยศไม่ อยู่ในชั้นเดียวกัน มีลำดับยศเสมอกัน ๆ
6. ภิกษุมีสมณฐานันดรตามเกณฑ์ จึงเป็นเจ้าอาวาสแห่งพระอารามชั้นนั้น ๆ ได้ มีสมณฐานันดรต่ำจากเกณฑ์เป็นได้แต่ผู้รั้งตำแหน่ง เว้นผู้เป็นอยู่แล้ว หรือผู้ที่โปรดให้เป็นโดยพิเศษ ๆ ผู้รั้งตำแหน่งเจ้าอาวาสนี้ ถือพัดยศชนิดใด มีฐานันดรเสมอเจ้าอาวาสผู้ถือพัดยศชนิดนั้น ๆ

7. เจ้าอาวาสพระอารามหลวง มีฐานานุกรมตั้งฐานานุกรมสำหรับพระอารามได้ ดังนี้

- ก. เจ้าอาวาสพระอารามหลวงในกรุงเทพ ฯ ชั้นเอก ตั้งฐานานุกรมได้ ๖ รูป คือ พระครูปลัด ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูสังฆรักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ ฯ
- ข. เจ้าอาวาสพระอารามหลวงในกรุงเทพ ฯ ชั้นโทในหัวเมืองชั้นเอก ตั้งฐานานุกรมได้ ๓ รูป คือ พระปลัด ๑ พระสมุห์ ๑ พระใบฎีกา ๑ ฯ
- ค. เจ้าอาวาสพระอารามหลวงในกรุงเทพ ฯ ชั้นตรีในหัวเมืองชั้นโท ตั้งฐานานุกรมได้ ๒ รูป คือ พระสมุห์ ๑ พระใบฎีกา ๑ ถ้าเป็นพระราชคณะ ตั้ง พระปลัดเพิ่มขึ้นได้อีกรูป ๑ ฯ
- ง. เจ้าอาวาสผู้มีฐานันดรหรือตำแหน่ง ตั้งฐานานุกรมได้มากกว่านั้น ตั้งเพิ่มได้ ฯ

8. พระราชคณะรองเจ้าอาวาส หรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสชั้นผู้ใหญ่ ตั้งฐานานุกรมได้ตามฐานันดรชั้นสามัญ ตั้งได้ ๒ รูป คือ พระปลัด ๑ และพระสมุห์ ๑ เฉพาะในวัดที่อยู่เว้นไว้แต่เป็นเจ้าคณะจะตั้งในวัดขึ้นได้อยู่ ฯ ถ้าเจ้าคณะผู้ว่าวัดนั้น เห็นว่าวัดนั้นมีฐานานุกรมพอแล้ว จะถอนไปตั้งในวัดอื่นที่ชั้นคณะเดียวกันก็ได้

9. เจ้าอาวาสแห่งพระอารามหลวงทุกรูป รองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาส มีฐานันดรตั้งแต่พระครูชั้นสูงขึ้นไป จักได้รับพระราชทานนิตยภัตรบำรุงตามอัตรา ถ้าได้รับพระราชทานในหน้าที่เจ้าคณะสูงขึ้นไปกว่าแล้ว เป็นอันงดทางนี้เสีย ถ้าวัดใดมีผลประโยชน์พอจะจ่ายได้ ให้วัดนั้นจ่ายตามอัตราหลวง หรือจะเพิ่มขึ้นอีกก็ยิ่งดี

10. พระอารามหลวงทุกชั้น มีไวยาวัจกรรับประทวน นอกจากพระราชทานเป็นพิเศษ มีบรรดาศักดิ์แลจำนวนตามชั้นพระอาราม ดังนี้

- ก. ชั้นเอก ในกรุงเทพ ฯ มี ๓ ไวยาวัจกรที่ ๑ เป็นหลวง ที่ ๒ เป็นขุน ที่ ๓ เป็นหมื่น ฯ
- ข. ชั้นโท ในกรุงเทพ ฯ มี ๒ ไวยาวัจกรที่ ๑ เป็นขุน ที่ ๒ เป็นหมื่น ฯ
- ค. ชั้นเอก ในหัวเมือง ที่เป็นเจดีย์สถานใหญ่ เหมือนชั้นเอกในกรุงเทพ ฯ ที่เป็นวัดมีเกียรติ เหมือนชั้นโทในกรุงเทพ ฯ
- ง. นอกจากนี้ มีวัดละนาย มีบรรดาศักดิ์เป็นหมื่น ฯ

11. มรคณายกชั้นประทวนแห่งพระอารามหลวง นับว่าเป็นไวยาวัจกรที่ ๑ มีบรรดาศักดิ์ตามชั้น ฯ

12. ไวยาวัจกรวัด ไม่ได้พระราชทานเบี้ยหวัด สุดแต่จะเสียดังโดยสถานใดสถานหนึ่ง ฯ

13. พระอารามหลวง อยู่ในเกณฑ์พระราชทานเทียนพรรษา คือ วัดในกรุงเทพ ฯ ทั้งปวง แลวัดมีเจดีย์สถานสำคัญในหัวเมือง แลวัดที่ได้รับพระราชทานเป็นพิเศษ ฯ

14. พระอารามหลวงอยู่ในเกณฑ์ได้รับพระกฐินหลวง คือ วัดในกรุงเทพ ฯ ทั้งปวง วัดราชวรวิหาร วัดวรวิหาร ในหัวเมือง แลวัดที่ได้รับพระราชทานเป็นพิเศษ นอกจากนั้นพระราชทานให้เมืองจัดทอดเองหรือเปิดให้ทายกทายิกาทอด ฯ

15. ภิกษุมีสมณฐานันดรในวัดได้รับพระกฐินหลวง บรรดาศักดิ์ได้รับพระราชทานไตรปิ ฯ ภิกษุผู้จะลาสิกขาภายในจีวรกาล หรือหมั้นตฤดู คือ แต่เพียงเดือนสี่เข้ามา ควรบอกแก่เจ้าพนักงาน จะไต่ถามพระราชทาน ภิกษุผู้จำพรรษาแล้วแลครองกฐินที่วัดอื่น ไม่ได้พระราชทานเฉพาะปีนั้น นี้ไม่ใช่ความผิด อธิบายว่าได้เปลี่ยนไตรจีวรแล้วตามประเพณีของภิกษุ ฯ

16. พระอารามหลวงทั้งปวง มีเกียรติได้ค่า พระ น้อาราม วิหาร อุโบสถว่า พระอาราม พระวิหาร พระอุโบสถ ฯ

(กระทรวงศึกษาธิการ. 2526 : 7- 12)

2.1 สถิติพระอารามหลวงในปัจจุบัน

จากทำเนียบพระอารามทั่วราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๒๕ ในหนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑ ของกรมการศาสนาได้รวบรวมพระอารามหลวงไว้ทั้งหมด ดังนี้

๑. พระอารามหลวงชั้นเอก

๑.๑ ราชวรมหาวิหาร ๖

๑.๒ ราชวรวิหาร ๑๐

๑.๓ วรมหาวิหาร ๖

๒. พระอารามหลวงชั้นโท

๒.๑ ราชวรมหาวิหาร ๒

๒.๒ ราชวรวิหาร ๑๗

๒.๓ วรมหาวิหาร ๓

๒.๔ วรวิหาร ๒๐

๓. พระอารามหลวงชั้นตรี

๓.๑ ราชวรวิหาร ๕

๓.๒ วรวิหาร ๖๑

๓.๓ สามัญ ๖๔

รวมพระอารามหลวงทั่วราชอาณาจักร จำนวน ๑๙๔ พระอาราม แต่ในปัจจุบัน (กรมศิลปากร. 2539 : 10) กล่าวว่ามียอดหลวงทั่วประเทศรวม 238 วัด กระจายกันอยู่ในจังหวัดต่างๆ โดยแบ่งตามลำดับชั้น และชนิด ดังนี้

พระอารามหลวงชั้นเอก

๑. ชนิดราชวรมหาวิหาร มี ๖ วัด คือ

๑.๑ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ

๑.๒ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ

๑.๓ วัดสุทัศนเทพวราราม แขวงเสาชิงช้า เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ

๑.๔ วัดอรุณราชวราราม แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ฯ

๑.๕ วัดพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม

๑.๖ วัดพระพุทธบาท อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

๒. ชนิดราชวรวิหาร มี ๑๐ วัด คือ

๒.๑ วัดราชโอรสาราม แขวงจอมทอง เขตบางขุนเทียน กรุงเทพฯ ฯ

๒.๒ วัดบวรนิเวศวิหาร (ธ) แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ

๒.๓ วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม (ธ) แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ

๒.๔ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (ธ) แขวงวัดราชบพิธ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ

๒.๕ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม แขวงดุสิต เขตดุสิต กรุงเทพฯ ฯ

- ๒.๖ วัดสุวรรณดาราราม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๒.๗ วัดเสนานุาราม (ธ) อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๒.๘ วัดนิเวศธรรมประวัติ (ธ) อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๒.๙ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
- ๒.๑๐ วัดพระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

๓. ชนิดรวมหาวิหาร มี ๗ วัด คือ

- ๓.๑ วัดพระศรีมหาธาตุ (ธ) แขวงอนุสาวรีย์ เขตบางเขน กรุงเทพฯ
- ๓.๒ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อำเภอเมืองพิษณุโลก
- ๓.๓ วัดพระสิงห์ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่
- ๓.๔ วัดพระธาตุหริภุญชัย อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน
- ๓.๕ วัดพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม
- ๓.๖ วัดพระมหาธาตุ (ธ) อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช
- ๓.๗ วัดญาณสังวราราม อำเภอละมั่ง จังหวัดชลบุรี

พระอารามหลวงชั้นโท

๑. ชนิดราชวรมหาวิหาร มี ๒ วัด คือ

- ๑.๑ วัดชนะสงคราม แขวงชนะสงคราม เขตพระนคร กรุงเทพฯ
- ๑.๒ วัดสระเกศ แขวงบ้านบาตร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพฯ

๒. ชนิดราชวรวิหาร มี ๑๗ วัด คือ

- ๒.๑ วัดมกุฏกษัตริยาราม (ธ) แขวงบางขุนพรหม เขตพระนคร
- ๒.๒ วัดราชบูรณะ แขวงวัดบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ
- ๒.๓ วัดเทพศิรินทราวาส (ธ) แขวงยศเส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพฯ
- ๒.๔ วัดโสมนัสวิหาร (ธ) แขวงวัดโสมนัส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพฯ
- ๒.๕ วัดปทุมคงคา แขวงสัมพันธวงศ์ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ
- ๒.๖ วัดบรมนิวาส (ธ) แขวงรองเมือง เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ
- ๒.๗ วัดราชานิวาส (ธ) แขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพฯ
- ๒.๘ วัดหงส์รัตนาราม แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ
- ๒.๙ วัดโมลีโลกยาราม แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ
- ๒.๑๐ วัดราชสิทธิาราม แขวงวัดท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ
- ๒.๑๑ วัดชัยพฤกษ์มาลา แขวงบางระมาด เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ
- ๒.๑๒ วัดสุวรรณาราม แขวงบางขุนนนท์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ
- ๒.๑๓ วัดเขมาภิรตาราม (ธ) อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี
- ๒.๑๔ วัดไพชยนต์พลเสพย์ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ
- ๒.๑๕ วัดชุมพลนิกายาราม อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๒.๑๖ วัดพระธาตุตอดยสุเทพ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

๒.๑๗ วัดมหาสมณาราม (ธ) อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี

๓. ชนิดวรมหาวิหาร มี ๓ วัด คือ

๓.๑ วัดจักรวรรดิราชาวาส แขวงจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ ฯ

๓.๒ วัดกัลยาณมิตร แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ฯ

๓.๓ วัดระฆังโฆสิตาราม แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ

๔. ชนิดวรวิหาร มี ๒๐ วัด คือ

๔.๑ วัดบพิตรพิมุข แขวงจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ ฯ

๔.๒ วัดไตรมิตรวิทยาราม แขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ ฯ

๔.๓ วัดประยุรวงศาวาส แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ฯ

๔.๔ วัดพิชัยญาติการาม แขวงบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพฯ ฯ

๔.๕ วัดอนงคาราม แขวงสมเด็จพระเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพฯ ฯ

๔.๖ วัดเฉลิมพระเกียรติ อำเภอเมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี

๔.๗ วัดปรมัยยิกาวาส อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

๔.๘ วัดทรงธรรม อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ

๔.๙ วัดกลาง อำเภอเมืองสมุทรปราการ จังหวัดสมุทรปราการ

๔.๑๐ วัดพนัญเชิง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๔.๑๑ วัดศาลาปูน อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๔.๑๒ วัดบรมวงศ์อิสรวาราม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๔.๑๓ วัดไชโย อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง

๔.๑๔ วัดป่าโมก อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง

๔.๑๕ วัดพระบรมธาตุ อำเภอเมืองชัยนาท จังหวัดชัยนาท

๔.๑๖ วัดพระธาตุเชิงชุม อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร

๔.๑๗ วัดสัตตนารถปริวัตร (ธ) อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี

๔.๑๘ วัดคงคาราม อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี

๔.๑๙ วัดอัมพวันเจติยาราม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

๔.๒๐ วัดธรรมิการาม (ธ) อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

พระอารามหลวงชั้นตรี

๑. ชนิดราชวรวิหาร มี ๕ วัด คือ

๑.๑ วัดปทุมวนาราม (ธ) แขวงปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ฯ

๑.๒ วัดบวรมงคล (ธ) แขวงบางพลัด เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ

๑.๓ วัดรัชฎาธิษฐาน แขวงคลองชักพระ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ฯ

๑.๔ วัดหนัง แขวงบางค้อ เขตบางขุนเทียน กรุงเทพฯ ฯ

๑.๕ วัดกวีศราราม อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี

๒. ชนิดารวิหาร มี ๖๑ วัด คือ

- ๒.๑ วัดราชนัฏดาราม แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒ วัดเทพธิดาราม แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๓ วัดสังเวชวิศยาราม แขวงสามพระยา เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๔ วัดปรีณายก แขวงบ้านพานถม เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๕ วัดตรีศกเทพ (ธ) แขวงบ้านพานถม เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๖ วัดมหรณพาราม แขวงเสาชิงช้า เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๗ วัดสัมพันธวงศาราม (ธ) แขวงสัมพันธวงศ์ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๘ วัดมหาพฤฒาราม แขวงมหาพฤฒาราม เขตบางรัก กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๙ วัดบุปผาราม (ธ) แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๑๐ วัดหิรัญรูจี แขวงหิรัญรูจี เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๑๑ วัดจันทาราม แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๑๒ วัดอินทาราม แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๑๓ วัดราชคฤห์ แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี
- ๒.๑๔ วัดทองธรรมชาติ แขวงคลองสาน เขตคลองสาน กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๑๕ วัดเศวตฉัตร แขวงบางลำพูล่าง เขตคลองสาน กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๑๖ วัดสังข์กระจาย แขวงท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๑๗ วัดนาคนกลาง แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๑๘ วัดเครือวัลย์ (ธ) แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๑๙ วัดอมรินทราราม แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๐ วัดชีโนรสาราม แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๑ วัดพระยาทำ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๒ วัดศรีสุทธาราม แขวงบางขุนนนท์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๓ วัดดุสิตาราม แขวงบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๔ วัดกนิ์นาถ แขวงบางพลัด เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๕ วัดเทวราชกุญชร แขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๖ วัดราชผาติการาม (ธ) แขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๗ วัดวชิรธรรมสาธิต แขวงบางจาก เขตพระโขนง กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๘ วัดนวลนรดิศแขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๒๙ วัดอัปสรสวรรค์ แขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๓๐ วัดคูหาสวรรค์ แขวงคูหาสวรรค์ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๓๑ วัดนางนอง แขวงบางค้อ เขตบางขุนเทียน กรุงเทพฯ ฯ
- ๒.๓๒ วัดกาญจนสิงหาสน์ แขวงคลองชักพระ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ฯ

- ๒.๓๓ วัดชินวราราม อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี
- ๒.๓๔ วัดกษัตราธิราช อำเภอเมืองพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๒.๓๕ วัดพรหมนิวาศ อำเภอเมืองพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๒.๓๖ วัดอ่างทอง อำเภอเมืองอ่างทอง จังหวัดอ่างทอง
- ๒.๓๗ วัดเขาแก้ว อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี
- ๒.๓๘ วัดสิริจันทรมิตร (ธ) อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี
- ๒.๓๙ วัดพระนอนจักรสีห์ อำเภอเมืองสิงห์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี
- ๒.๔๐ วัดธรรมามูล อำเภอเมืองชัยนาท จังหวัดชัยนาท
- ๒.๔๑ วัดสว่างอารมณ์ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย
- ๒.๔๒ วัดมณีบรรพต อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก
- ๒.๔๓ วัดพระบาทมิ่งเมือง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่
- ๒.๔๔ วัดพระธาตุช้างค้ำ อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน
- ๒.๔๕ วัดเจติยหลวง (ธ) อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่
- ๒.๔๖ วัดพระธาตุศรีจอมทอง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
- ๒.๔๗ วัดสุปฏิหาราม (ธ) อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี
- ๒.๔๘ วัดพระนารายณ์มหาราช อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา
- ๒.๔๙ วัดสุทธจินดา (ธ) อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา
- ๒.๕๐ วัดวชิราลงกรณ์ (ธ) อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- ๒.๕๑ วัดโสมนัสราช อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทรา
- ๒.๕๒ วัดบางพระ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี
- ๒.๕๓ วัดจุฬารัตนธรรมสมาธิ กิ่งอำเภอเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี
- ๒.๕๔ วัดป่าเลไลยก์ อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี
- ๒.๕๕ วัดพระแท่นดงรัง อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี
- ๒.๕๖ วัดมหาธาตุ อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี
- ๒.๕๗ วัดศรีสุริยวงศาราม อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี
- ๒.๕๘ วัดมหาธาตุ อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี
- ๒.๕๙ วัดใหญ่สุวรรณาราม อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี
- ๒.๖๐ วัดเพชรสมุท อำเภอเมืองสมุทรสงคราม จังหวัดสมุทรสงคราม
- ๒.๖๑ วัดเจริญสุขาราม อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม

๓. ชนิดสามัญ มี ๑๐๗ วัด คือ

- ๓.๑ วัดสามพระยา แขวงสามพระยา เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๒ วัดนรนาถสุนทริการาม (ธ) แขวงสามพระยา กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๓ วัดบูรณสิริมาตยาราม (ธ) แขวงศาลเจ้าเสือ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๔ วัดชัยชนะสงคราม แขวงสัมพันธวงศ์ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ ฯ

- ๓.๕ วัดโพนมิตร แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๖ วัดเวฬุราชิน แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๗ วัดทองนพคุณ แขวงคลองสาน เขตคลองสาน กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๘ วัดดาวดึงส์าราม แขวงบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๙ วัดคฤหบดี แขวงบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๑๐ วัดยานนาวา แขวงยานนาวา เขตยานนาวา กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๑๑ วัดปากน้ำ แขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๑๒ วัดนางชี แขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๑๓ วัดนิมมานรดี แขวงบางหว้า เขตภาษีเจริญ กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๑๔ วัดดอนเมือง แขวงบางเขน เขตบางเขน กรุงเทพฯ ฯ
- ๓.๑๕ วัดเขียนเขต ตำบลธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี
- ๓.๑๖ วัดจันทร์กะพ้อ อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี
- ๓.๑๗ วัดพิบูลทอง อำเภอบางบาล จังหวัดสิงห์บุรี
- ๓.๑๘ วัดโปรดกตเชษฐาราม อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ฯ
- ๓.๑๙ วัดหน้าพระเมรุราชิการาม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา
- ๓.๒๐ วัดตูม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๓.๒๑ วัดวิเวกาวาส อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๓.๒๒ วัดวรนาถรังสรรค์เจติยบรรพตาราม อำเภอบางปะหัน จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา
- ๓.๒๓ วัดสมุหประดิษฐ์ อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี
- ๓.๒๔ วัดเสาธงทอง อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี
- ๓.๒๕ วัดมณีชลขันธ์ (ธ) อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี
- ๓.๒๖ วัดโพธาราม อำเภอเมืองนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์
- ๓.๒๗ วัดนครสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์
- ๓.๒๘ วัดวรนาถบรรพต อำเภอเมืองนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์
- ๓.๒๙ วัดไร่ขิง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม
- ๓.๓๐ วัดเจษฎาราม อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร
- ๓.๓๑ วัดเขาวัง อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี
- ๓.๓๒ วัดบึงงาม อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี
- ๓.๓๓ วัดเกตุการาม อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม
- ๓.๓๔ วัดหนองไฉ่ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย
- ๓.๓๕ วัดคลองโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์
- ๓.๓๖ วัดมณีสถิตกปิฏฐาราม อำเภอเมืองอุทัยธานี จังหวัดอุทัยธานี

- ๓.๓๗ วัดพระบรมธาตุ อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร
- ๓.๓๘ วัดไพธยสิทธิ์กตาราม อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์
- ๓.๓๙ วัดบุญวาทย์วิหาร อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง
- ๓.๔๐ วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
- ๓.๔๑ วัดเจติยอด อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย
- ๓.๔๒ วัดพระแก้ว อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย
- ๓.๔๓ วัดพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
- ๓.๔๔ วัดพญาภู อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
- ๓.๔๕ วัดสวนดอก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- ๓.๔๖ วัดท่าดอน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่
- ๓.๔๗ วัดจองคำ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- ๓.๔๘ วัดท่าหลวง อำเภอเมือง จังหวัดพิจิตร
- ๓.๔๙ วัดศรีโคมคำ อำเภอพะเยา จังหวัดพะเยา
- ๓.๕๐ วัดพระพุทธรูปตากผ้า อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน
- ๓.๕๑ วัดมณีมาวาส อำเภอเมืองอุดรธานี จังหวัดอุดรธานี
- ๓.๕๒ วัดโพธิสมภรณ์ (ธ) อำเภอเมืองอุดรธานี จังหวัดอุดรธานี
- ๓.๕๓ วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย
- ๓.๕๔ วัดศรีจันทร์ (ธ) อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
- ๓.๕๕ วัดธาตุ อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
- ๓.๕๖ วัดหนองแวง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
- ๓.๕๗ วัดกลาง อำเภอเมืองกาฬสินธุ์ จังหวัดกาฬสินธุ์
- ๓.๕๘ วัดกลางมิ่งเมือง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด
- ๓.๕๙ วัดบึงพระลานชัย (ธ) อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด
- ๓.๖๐ วัดบูรพาภิราม อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
- ๓.๖๑ วัดมหาวนาราม อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี
- ๓.๖๒ วัดศรีอุบลรัตนาราม (ธ) อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี
- ๓.๖๓ วัดเจียงอีศรีมงคลวราราม อำเภอเมืองศรีสะเกษ จังหวัดศรีสะเกษ
- ๓.๖๔ วัดหลวงสมังกลาราม (ธ) อำเภอเมืองศรีสะเกษ จังหวัดศรีสะเกษ
- ๓.๖๕ วัดบูรพาาราม (ธ) อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์
- ๓.๖๖ วัดศาลาลอย อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
- ๓.๖๗ วัดศรีสุทธาราม อำเภอเมือง จังหวัดเลย
- ๓.๖๘ วัดกลาง อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์
- ๓.๖๙ วัดมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
- ๓.๗๐ วัดศรีธรรมมาราม อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร

- ๓.๗๑ วัดมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
- ๓.๗๒ วัดทรงศิลา อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ
- ๓.๗๓ วัดเขาบางทราย (ธ) อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี
- ๓.๗๔ วัดใหญ่อินทาราม อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี
- ๓.๗๕ วัดบูรพาพิทยาราม อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี
- ๓.๗๖ วัดโยธานิมิตร อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด
- ๓.๗๗ วัดป่าประดู่ อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง
- ๓.๗๘ วัดเสนา (ธ) อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม
- ๓.๗๙ วัดสุทธิวาตวราราม อำเภอเมืองสมุทรสาคร จังหวัดสมุทรสาคร
- ๓.๘๐ วัดเทวสังฆาราม อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี
- ๓.๘๑ วัดไชยชุมพลชนะสงคราม อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี
- ๓.๘๒ วัดสุทธायาราม (ธ) อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี
- ๓.๘๓ วัดเกาะหลัก อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
- ๓.๘๔ วัดครองวาฬ อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
- ๓.๘๕ วัดท่าโพธิ์ (ธ) อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช
- ๓.๘๖ วัดแจ้ง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
- ๓.๘๗ วัดธรรมบุชา (ธ) อำเภอเมืองสุราษฎร์ธานี จังหวัดสุราษฎร์ธานี
- ๓.๘๘ วัดไตรธรรมาราม อำเภอเมืองสุราษฎร์ธานี จังหวัดสุราษฎร์ธานี
- ๓.๘๙ วัดชุมพรรังสรรค์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร
- ๓.๙๐ วัดขันเงิน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร
- ๓.๙๑ วัดมงคลนิมิตร อำเภอเมืองภูเก็ต จังหวัดภูเก็ต
- ๓.๙๒ วัดประชุมโยธี อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา
- ๓.๙๓ วัดมัชฌิมवास (ธ) อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา
- ๓.๙๔ วัดโคกสมานคุณ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
- ๓.๙๕ วัดในวัง อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา
- ๓.๙๖ วัดชัยมงคล อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา
- ๓.๙๗ วัดตันตยาภิรม อำเภอเมือง จังหวัดตรัง
- ๓.๙๘ วัดชนาธิปเฉลิม อำเภอเมือง จังหวัดสตูล
- ๓.๙๙ วัดสะแก อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา
- ๓.๑๐๑ วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง
- ๓.๑๐๒ วัดตานีนรสโมสร อำเภอเมืองปัตตานี จังหวัดปัตตานี
- ๓.๑๐๓ วัดมูจลินทวาปีวิหาร อำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี
- ๓.๑๐๔ วัดพุทธภูมิ อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา
- ๓.๑๐๕ วัดทรงศิลา อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

๓.๑๐๖ วัดโบสถ์ อำเภออินทบุรี จังหวัดสิงห์บุรี

๓.๑๐๗ วัดมหาธาตุ อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ จังหวัดเพชรบูรณ์

หมายเหตุ (๕) หมายถึงวัดธรรมยุติกนิกาย

2.2 พระอารามหลวงที่ทำการศึกษาศาสนา

ในส่วนของเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระอารามหลวงที่ทำการศึกษาศาสนา ผู้ศึกษาได้รวบรวมสรุปประวัติความเป็นมา รวมไปถึงสิ่งสำคัญต่างๆภายในวัด ไว้ดังนี้

วัดสุทัศนเทพวราราม

วัดสุทัศน์ฯ เป็นวัดที่เริ่มสร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีพระราชประสงค์ให้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ซึ่งเป็นพระประธานในพระวิหารหลวง วัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย มาประดิษฐานไว้ในพระนคร พระพุทธรูปองค์นี้ภายหลังได้ถวายพระนามว่า "พระศรีศากยมุนี" พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชนั้น โปรดให้สร้างวัดขึ้นกลางพระนคร โดยให้มีเพียงวิหารกลางพระนครที่ประดิษฐานพระศรีศากยมุนีเท่านั้น มิให้มีพระราชประสงค์จะให้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์อื่นแต่เพียงอย่างเดียว ทรงเริ่มสร้างวิหารเพื่อประดิษฐานพระศรีศากยมุนีหรือพระโตแต่ยังไม่ทันเสร็จก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้สร้างพระวิหารต่อ และโปรดฯ ให้ต่อเติมสร้างขึ้นเป็นวัด โดยจัดแบ่งออกเป็น 2 เขต คือ ตอนเหนือ เป็นเขตพุทธาวาส ประกอบด้วยพระวิหารศรีศากยมุนี พระอุโบสถ ศาลาราย และสัตตมหาสถาน ส่วนตอนใต้เป็นเขตสังฆาวาสมีกุฏิพระภิกษุสงฆ์ และศาลาการเปรียญ ผังของวัดที่จัดสิ่งก่อสร้างต่างๆ ไว้ตั้งแต่รัชกาลที่ 2 นั้นนับว่าได้ระเบียบและมีสวนสัดที่สวยงามยิ่งวัดหนึ่ง

การสร้างวัดสุทัศน์ฯ แม้จะสร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 และสร้างต่อในสมัยรัชกาลที่ 2 แต่ก็ยังไม่เรียบร้อย จึงต้องต่ออีกในรัชกาลที่ 3 ดังมีในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 ว่า "ทรงพระราชดำริว่า วัดพระโตเสาชิงช้า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อปลายแผ่นดินก็ได้โปรดฯ ให้ทำวิหารใหญ่ขึ้น การยังไม่ทันแล้วเสร็จ เชิญเสด็จพระศรีศากยมุนีประดิษฐานไว้ การที่อื่นๆยังมีได้ทำ ก็พอสิ้นแผ่นดินไปครั้งนี้ต้องทำเสียให้เป็นวัดขึ้นให้ได้ จึงให้พระศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา เป็นแม่กองดูทั่วไปทั้งวัด ให้เจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ทำพระอุโบสถใหญ่ และพระระเบียงล้อมพระวิหาร การนั้นก็แล้วเสร็จทั่วทุกแห่งทั้งกุฏิสงฆ์ด้วย จึงให้อาราธนาพระธรรมไตรโลกนาค อยู่เกาะแก้ว ตั้งเป็นพระพิมลธรรม เป็นเจ้าอธิการ จัดเอาพระภิกษุในวัดพระเชตุพน วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ รวมได้ 300 รูป ไปอยู่เป็นอันดับ พระราชทานชื่อ วัดสุทัศนเทพวราราม"

ต่อมาในรัชกาลที่ 4 ได้ถวายพระนามพระพุทธรูปใหญ่ในวิหารว่า "พระศรีศากยมุนี" ถวายนามพระประธานในพระอุโบสถว่า "พระพุทธรูปโลกเชษฐ" และพระประธานในศาลาการเปรียญว่า "พระเสถียรธมฺม" พร้อมทั้งโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปและพระอริสติมหาสาวก ปั้นด้วยปูนระบายสีไว้ในพระอุโบสถเบื้องหน้าพระประธานเมื่อ พ.ศ. 2407 แทนพระพุทธรูปพระศาสดา ซึ่งย้ายมาแต่วัดประตู่ คลองบางหลวงไปไว้วัดบวรนิเวศ

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้ซ่อมพระวิหารครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2438 เสร็จเมื่อ พ.ศ. 2441 และซ่อมพระอุโบสถ เมื่อ พ.ศ. 2442 เสร็จ พ.ศ. 2444

วัดสุทัศนฯ นับว่าเป็นวัดสำคัญยิ่งวัดหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ จึงควรได้รับการทำนุบำรุงปฏิสังขรณ์ตลอดมาทุกยุคทุกรัชกาล ปัจจุบันวัดสุทัศนฯ เป็นพระอารามหลวงชั้นนอกที่อยู่กลางกรุงเทพมหานคร ข้ามสำนักงานเทศบาลกรุงเทพฯ หน้าพระวิหารด้านเหนือติดกับเสาชิงช้า (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2539 : 100 – 108)

วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

วัดสระเกศอยู่ริมคลองมหานาคและคลองรอบกรุง ไกลสะพานผ่านฟ้าลีลาศ เป็นวัดโบราณสมัยอยุธยาเดิมเรียกว่าวัดสะแก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์และขุดคลองรอบพระอาราม แล้วพระราชทานนามใหม่ว่า วัดสระเกศ ซึ่งแปลว่าชำระพระเกศ

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะและสร้างสิ่งต่างๆ เพิ่มเติมขึ้นอีก ที่สำคัญคือพระบรมบรรพตหรือภูเขาทอง ซึ่งทรงกำหนดให้เป็นพระปรมาภิไธยฐานย่อมุมไม้สิบสอง แต่สร้างไม่สำเร็จในรัชกาล เมื่อถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 จึงทรงให้เปลี่ยนแบบเป็นภูเขาก่อพระเจดีย์ไว้บนยอด การก่อสร้างแล้วเสร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (อเนก นาวิกมูล. 2544 : 56)

ศิลปกรรมที่น่าสนใจของวัดสระเกศนอกจากภูเขาทองแล้ว วัดสระเกศยังมีศิลปกรรมที่น่าสนใจอีกหลายอย่าง อย่างแรก หอไตรของวัดสระเกศเป็นหอไตรที่เก่าแก่มากตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ถัดจากหอไตร ศิลปะที่น่าสนใจอีกสิ่งหนึ่งคือ พระอุโบสถที่สร้างมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นพระอุโบสถอยู่ติดกับพระวิหาร มีกำแพงแก้วเชื่อมกัน ระเบียงมีซุ้ม 4 ทิศ ภายในระเบียงมีพระพุทธรูปเรียงรายเต็มระเบียง จำนวน 163 องค์ สันนิษฐานว่าอัญเชิญมาประดิษฐานตั้งแต่รัชกาลที่ 3 (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2539 : 221-222)

วัดสุวรรณารามราชวรวิหาร

วัดสุวรรณารามตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อยฝั่งตะวันตก เป็นวัดสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อวัดทอง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ทั้งพระอารามและพระราชทานนามว่า วัดสุวรรณาราม

นอกจากนี้สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ทรงมีพระราชศรัทธาสร้างเมรุหลวงสำหรับใช้ในการพระราชทานเพลิงศพเจ้านายและขุนนางใหญ่ ซึ่งตามปกติต้องนำไปเผาปนกิจนอกกำแพงพระนครชั้นนอก เมรุหลวงที่วัดสุวรรณารามใช้มาจนถึงรัชกาลที่ 4

ในรัชการที่ 3 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดสุวรรณารามและให้ช่างเขียนหลวงเขียนภาพฝาผนังในพระอุโบสถด้วย ถือเป็นภาระชั้นฝีมือกันระหว่างจิตรกรฝีมือเยี่ยม เช่น หลวงวิจิตรเจษฎากับหลวงเสนีย์บริรักษ์ เป็นต้น (อเนก นาวิกมูล. 2544 : 60)

สิ่งสำคัญภายในวัด ได้แก่ พระอุโบสถวัดสุวรรณารามเป็นศาลาทรงไทย ก่ออิฐถือปูนหลังคาชั้นเดียว ภายในอุโบสถมีจิตรกรรมทั้ง 4 ด้าน เป็นที่ยกย่องว่าฝีมือเยี่ยมมาก พระประธานในอุโบสถเป็นพระพุทธรูปหล่อปางมารวิชัย สันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธรูปที่เชิญมาแต่กรุงสุโขทัยในสมัยรัชกาลที่

พระวิหารเป็นอาคารทรงไทย ภายในมีพระประธานเป็นพระพุทธรูปศิลา ก่อปูนหุ้มปิดทอง รอบ พุทธาวาสมีกำแพงแก้วล้อมรอบ (กรมศิลปากร. 2525 : 137)

วัดอรุณราชวราราม

วัดอรุณราชวราราม (วัดแจ้ง) เป็นอารามหลวงชั้นเอกชนิดราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งธนบุรีตรงกันข้ามกับวัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) เดิมชื่อวัดมะกอก ต่อมาเปลี่ยนเป็น วัดมะกอกนอก เพื่อให้คู่กับวัดมะกอกใน (วัดนวลนรดิศ) สันนิษฐานว่าเรียกชื่อตามตำบลที่ตั้งตามประวัติมีว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกรีธาทัพจากกองทหารพม่าล่องจากกรุงศรีอยุธยาถึงหน้าวัดนี้เมื่อยามรุ่งอรุณหรือรุ่งแจ้งพอดี ต่อมาเมื่อทรงโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์แล้วจึงเปลี่ยนชื่อเสียใหม่เป็นวัดแจ้ง ถือเป็นวัดคู่พระนครในสมัยกรุงธนบุรี เคยเป็นที่ประดิษฐานของพระแก้วมรกตและพระบางที่อัญเชิญมาจากเวียงจันทน์

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงย้ายเมืองไปอยู่กรุงเทพฯ ทำให้วัดแจ้งกลายเป็นวัดที่อยู่นอกวัง โปรดให้พระสงฆ์จำพรรษาต่อไปได้

พ.ศ. 2328 โปรดให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ บวรณเฑียรฆรแต่ไม่แล้วเสร็จ รัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงบูรณะต่อ

สิ่งสำคัญในวัดได้แก่ พระปรางค์ ซึ่งเป็นพระเจดีย์แบบศิลปะขอม สูง 81 เมตร ตั้งเด่นอยู่ข้างหน้า มีปรางค์เล็กและมณฑปทั้ง 4 ทิศ ทุกองค์ประดับด้วยชั้นกระเบื้องเคลือบสีสดต่าง ๆ นักท่องเที่ยวนิยมขึ้นบันไดไปชมทัศนียภาพโดยรอบ เป็นเสมือนเครื่องหมายของเมืองบางกอกสำหรับชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาทางแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยก่อน ปรางค์วัดอรุณเป็นพระเจดีย์ทรงปรางค์ ซึ่งดัดแปลงมาจากซึ่งเป็นสักการะบูชาในศาสนาพราหมณ์ แต่ปรางค์วัดอรุณเป็นปรางค์พุทธปรางค์

พระอุโบสถเป็นสถาปัตยกรรมชิ้นสำคัญและสวยงามมากชิ้นหนึ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นศิลปกรรมแบบกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

ในวัดมีศิลปกรรมที่น่าสนใจมากมาย ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถเป็นฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ 5 รอบพระอุโบสถมีตุ๊กตาดิน และรูปหล่อช้าง ตรงประตูกำแพงทางเข้าพระอุโบสถมีรูปปั้นนายนกกับนายเรือที่เฝ้าตัวเองเพื่อสำเร็จพระโพธิญาณ (อเนก นาวิกมูล. 2544 : 66)

วัดราชโอรสารามราชวรมหาวิหาร

วัดราชโอรสารามตั้งอยู่ริมคลองด่านใกล้บางขุนเทียน กรุงเทพมหานครเป็นวัดขนาดใหญ่พอสมควร เดิมชื่อวัดจอมทอง เป็นวัดเก่าแก่มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาได้รับการบูรณะ ในสมัยรัชการที่ 3 การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์เปลี่ยนแปลงแบบอย่างของศิลปกรรมตามความชอบหรือพระราชนิยมของพระองค์ โดยการนำแบบอย่างของศิลปะจีนเข้ามาผสมกับศิลปะไทย และใช้ช่างจีนแต่จิวที่อยู่บริเวณสาเพ็งมาเป็นช่างก่อสร้าง สิ่งก่อสร้างและศิลปกรรมจีนที่ทำในครั้งนี้เป็นฝีมือช่างชั้นเยี่ยมทีเดียว แบบแผนของวัดราชโอรสนี้จะเห็นได้ว่า สร้างขึ้นก่อนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ สร้างเป็นการพระองค์ จึงทรงยกย้ายแบบได้ ตามพระราชประสงค์

การวางผังของโบสถ์วิหารยังคงเป็นไปตามแบบอย่างของโบสถ์วิหารสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ คือ มีระเบียงรอบ มีมุข หน้าและมุขหลัง ประตูทางเข้ามีทั้งด้านละประตูเดียวและสองประตู แล้วแต่ขนาดของโบสถ์วิหาร ส่วนที่ได้รับการเปลี่ยนแปลงคือ หลังคา โดยตัดเครื่องประดับไม้คงทนออกหมด เช่น ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ รวมทั้งคันทวยด้วย แล้วใช้เสา พาไลรอบเพื่อรับชายคาปีกนกแทน เสามักเป็นเสาสี่เหลี่ยมไม่มีบัวปลายเสา

ศิลปกรรมอื่นๆ ของวัดราชโอรสที่ควรชมก็มี เครื่องโต๊ะบูชาแบบจีนทำด้วยเครื่องเคลือบ บริเวณลานพระ วิหาร แต่เป็นที่น่าเสียดาย ปัจจุบันถูกทำลายโดยพวกลักขโมยเสียเป็นอันมาก นอกจากนี้ก็ยังมียอดูกากระเบื้องเคลือบขนาดใหญ่กว่าคนจริง ฝีมือช่างชาวจีน บริเวณพระอุโบสถ บานประตูมุกลายมังกรของพระอุโบสถ พระวิหารแบบจีนด้านทิศใต้ของพระอุโบสถ ลวดลายปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบหน้าบันพระอุโบสถ เป็นรูปลายจีนสีสังคายนาม พระวิหารรายและศาลารายริมน้ำทำเป็นทรงทรงจีนน่าดูอย่างยิ่ง (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2539 : 204 – 210)

วัดกุหาสวรรค์วิหาร

ตั้งอยู่คลองบางจาก เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อวัดศาลาสีหน้า สร้างตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา สิ่งที่เหลือและแสดงความเป็นกรุงศรีอยุธยา คือ ลายหน้าบันสลักไม้ทั้งด้านหน้าและด้านหลังของอุโบสถ และใบเสมาคู่ที่ทำด้วยหินทรายแดง วัดนี้ได้รับการสถาปนาใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และได้รับพระราชทานเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี

สิ่งสำคัญภายในวัด ได้แก่ พระอุโบสถเป็นอาคารทรงไทยค่อนข้างใหญ่ ภายในพระอุโบสถฝาผนังเป็นผนังปูนเกลี้ยง แต่เดิมคงมีภาพจิตรกรรมฝาผนังแต่ปัจจุบันชำรุดเสียหายหมด รอบพระอุโบสถมีซุ้มเสมาประจำทิศ ซุ้มเป็นซุ้มคู่ทำด้วยหินทรายแดง เข้าใจว่าเป็นฝีมือช่างอยุธยา (กรมศิลปากร. 2525 : 76)

วัดเทพธิดารามวรวิหาร

วัดเทพธิดารามวรวิหาร(วัดเทพธิดาราม) ตั้งอยู่ริมถนนมหาไชยใกล้วัดราชนัดดา หันหน้าออกสู่คลองรอบกรุง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดเทพธิดารามเมื่อ พ.ศ. 2379 และสร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2382 คำว่าเทพธิดา หมายถึง กรมหมื่นอัมพรสฤดาเทพ หรือสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวิลาส พระราชธิดาองค์ใหญ่ในรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีพระสิริโฉมงดงาม ทรงได้รับใช้ใกล้ชิดเป็นที่โปรดปรานอย่างยิ่งของพระราชบิดา กรมหมื่นอัมพรสฤดาเทพทรงบริจาคทุนทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อร่วมในการก่อสร้าง

สุนทรภู่เคยจำพรรษาที่นี้ระหว่าง พ.ศ. 2382 – 2385 และได้เขียนกลอนเรื่องรำพันพิลาปขึ้น มีบทพรรณาลักษณะปูชนียสถาน ปุชนียวัตถุอย่างละเอียด (อเนก นาวิกมูล. 2544 : 16) และในบรรดาปูชนียวัตถุเหล่านั้นมีกุฏิสงฆ์หลังหนึ่ง ซึ่งเป็นที่พำนักของกวีเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งปัจจุบันรักษาไว้เป็นอนุสรณ์ เพื่อเป็นเกียรติและเป็นที่ระลึก เพราะฉะนั้นนอกจากผลงานศิลปกรรมที่สำคัญของวัดเหมือนกับวัดอื่นๆทั่วไปแล้ว วัดยังมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์อีกด้วย (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2539 : 190)

วัดนางนองวรวิหาร

วัดนางนองเป็นวัดเก่าแก่ที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในบริเวณคลองด่าน อันเป็นคลองสำคัญมาแต่สมัยอยุธยา ทั้งคลองด่านและวัดนางนองเป็นทางสัญจรที่สำคัญในอดีต ประวัติวัดนางนองนั้นไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้สร้างและสร้างในสมัยไหน ได้แต่สันนิษฐานว่าเป็นวัดเก่าแก่ที่มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ตามหลักฐานทางศิลปโบราณวัตถุของวัด และพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สิ่งก่อสร้างต่างๆ ล้วนแต่เป็นแบบพระราชนิยม หรือแบบศิลปะจีนผสมไทย

บรรยากาศในวัดจะเงียบสงบ มีต้นไม้ใหญ่ร่มครึ้มไปหมด วิหารขนาดใหญ่อยู่หน้าวัดสองหลังแต่ทรุดโทรมผุพังมาก มีกำแพงแก้วขนาดใหญ่มีประตูเข้าเป็นประตูโค้งแบบฝรั่ง วิหารด้านหมิ่นอมลักษณะพิเศษคือ มีประตูชั้นในซ้อนอยู่ตัวประตูชั้นในทำตามแบบศิลปะจีน เป็นลักษณะเดียวกันกับวัดราชโอรส หน้าบันยังเหลือร่องรอยของปูนปั้นเป็นรูปมังกรและเจดีย์จีนประดับกระเบื้องสี ลานวิหารทิศเหนือ ด้านหน้ามีเจดีย์ย่อมุมยี่สิบขนาดใหญ่ตั้งอยู่ตรงกลาง ขนาบด้วยปราสาทขนาดย่อมข้างละ 2 องค์ หลังวิหารเป็นปราสาทใหญ่ แต่น่าเสียดายว่าสิ่งเหล่านี้ถูกทอดทิ้งจนผุพังไปหมดแล้ว

ถัดจากวิหารเข้าไปเป็นพระอุโบสถ เป็นฝีมือช่างรัชกาลที่ 3 ตามลักษณะศิลปะพระราชนิยมที่ไม่มีช่อฟ้าใบระกา หน้าบันประดับด้วยลายปูนปั้นแบบดินมีเสภาโลเป็นสีเหลี่ยมบานประตูด้านนอกเขียนลายทองเป็นรูปต้นกล้วยพญักษ์ซึ่งเป็นที่นิยมกันในสมัยโบราณ ส่วนด้านในพระอุโบสถมีศิลปกรรมสำคัญคือ การตกแต่งภายในเป็นแบบศิลปะจีนหรือศิลปะพระราชนิยม

ขนาดของพระอุโบสถเป็นโบสถ์ค่อนข้างสูงและโล่งไม่มีเสา ใต้คานไม้รับน้ำหนักเครื่องบนแทน ทำให้ภายในพระอุโบสถดูโล่งกว้างตามผนังและบานประตู บานหน้าต่างเขียนภาพจิตรกรรมลายรดน้ำและลายก้ามปู โดยเฉพาลายก้ามปูบนบานหน้าต่างที่เขียนเป็นเรื่องพงศาวดารจีนนั้นถือได้ว่าเป็นลายก้ามปูที่ดีที่สุดของสมัย รัชกาลที่ 3 ที่บานประตูเป็นลายรดน้ำ เขียนเป็นเครื่องราชกุฎภัณฑ์และลายจักรแก้วเป็นลายรดน้ำที่มีลีลา จังหวะช่องไฟงดงามอย่างยิ่ง เหนือขอบหน้าต่างขึ้นไปเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพุทธประวัติ สภาพของภาพชำรุดเลอะเลือนมาก

นอกเหนือไปจากศิลปกรรมภายในอุโบสถพระวิหารแล้ว บริเวณพระอุโบสถยังมีพระเจดีย์ที่น่าสนใจอยู่องค์หนึ่ง เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่แบบเจดีย์สี่เหลี่ยมย่อมุม 20 ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณแปดเหลี่ยมสูงเด่นอยู่หน้าพระอุโบสถ สันนิษฐานว่าอาจจะเจดีย์เก่าที่มีคู่มากับวัด แต่อาจจะพอกทับในสมัยรัชกาลที่ 3 เพราะเป็นแบบไทยแท้ไม่กลมกลืนกับพระอุโบสถ ซึ่งเป็นแบบจีนหรือแบบพระราชนิยมของรัชกาลที่ 3 (วิบูลย์ สีสวรรณ. 2539 : 173 – 181)

วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร

วัดโสมนัสวิหารตั้งอยู่คลองผดุงกรุงเกษมฝั่งใต้ รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นใหม่เพื่ออุทิศให้แก่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระมเหสีองค์แรก ที่สิ้นพระชนม์เมื่อวัยเยาว์อายุ 21 พรรษา เป็นวัดที่มีกำแพงใหญ่หนาและสูงล้อมรอบ มีเนื้อที่ 31 ไร่เศษ นับว่าเป็นวัดที่มีเสมา 2 ชั้นเช่นเดียวกับวัดมกุฏกษัตริยาราม

พระวิหาร พระวิหารและพระเจดีย์สร้างต่อเนื่องกันเป็นกลุ่มเดียว โดยให้พระวิหารคดต่อจากด้านหลังพระวิหาร โอบรอบพระเจดีย์ไว้ มีพระพุทธรูปยืนปางต่างๆรวม 96 องค์ ประดิษฐานอยู่ในระเบียงพระวิหารคด ที่นับว่าแปลกกว่าที่อื่น คือ ภายในพระวิหารมีจิตรกรรมฝาผนังเรื่องอิเหนา และหอรพะงักกับหอกลองที่สร้างเป็นหอกกลมมีหลังคาแบบจีนหน้าต่างก็จะเป็นช่องกลม (อเนก นาวิกมูล. 2544 : 62)

ความสำคัญของวัดโสมนัสวิหาร นอกจากเป็นอารามที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทำให้ปรากฏฝีมือช่างชั้นเอกของกรุงรัตนโกสินทร์อยู่เป็นหลักฐานทางศิลปกรรมของชาติแล้ว ยังเป็นพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างตามประเพณีครั้งอยุธยา (กรมศิลปากร. 2525 : 61)

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

แผ่นดินพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงย้ายเมืองหลวงจากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ทรงโปรดให้วางศิลาฤกษ์สร้างพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ 6 เมษายน 2325 ทรงสร้างพระราชวังเสร็จแล้ว จึงโปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดโพธารามเหมือนสร้างใหม่ทั้งอาราม ใช้เวลาในการปฏิสังขรณ์นานถึง 7 ปี 5 เดือน 28 วัน ทรงมุ่งหมายให้เป็นอารามหลวงคู่กับกรุงรัตนโกสินทร์ ใช้แรงงานคนมากกว่า 20,000 คน ถมทะเลโคลนฝั่งตะวันออกให้เป็นที่ดินดอน ให้วัดโพธารามสวยงามคู่กับพระบรมมหาราชวัง ซึ่งอยู่ติดทางทิศเหนือ โปรดให้แบ่งเขตพุทธาวาสออกจากเขตสังฆาวาส มีกำแพงกั้นกลางสร้างตั้งแต่ พ.ศ.2336 จนถึง พ.ศ.2344 จึงแล้วเสร็จ พระราชทานนามว่าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ถึงรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์ใหม่อีกครั้ง ทรงสร้างวิหารพระพุทธไสยาสน์ ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์องค์ใหญ่ที่สุดพร้อมทั้งพระวิหาร ทุกวันนี้วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ชาวต่างชาติให้ความสนใจมาเที่ยวชมมากมายทุกวัน (เทพ สุนทรสารทูล. 2542 : 21 - 22)

วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร

วัดปทุมวนาราม (วัดสระปทุม) อยู่บนถนนพระรามที่ 1 ระหว่างศูนย์การค้าเวสต์เกตเซ็นเตอร์กับสยามสแควร์ ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ได้โปรดเกล้าฯให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เป็นแม่กองให้พระยาสามภพพ่ายเป็นนายงานขุดตกแต่งขอบบริเวณเขตนาของหลวง ซึ่งเป็นที่ต้ำน้ำขังให้เป็นสระบัว หลังจากนั้นได้ปลูกโรงเรือนเป็นที่นั่งประทับแรม กำหนดให้เป็นเขตหวงห้ามส่วนพระองค์ และพระราชทานนามบริเวณนี้ว่า ปทุมวัน

เมื่อสร้างสระบัวเสร็จแล้ว โปรดเกล้าฯให้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่งที่ริมฝั่งตะวันตก พระราชทานนามว่าวัดปทุมวนาราม แต่ชาวบ้านมักเรียกวัดสระปทุม (กรมศิลปากร. 2525 : 33) วัดนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชทานแก่สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ทรงนิมนต์พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต จากวัดบวรนิเวศวิหารมาครองวัด

พระอุโบสถมีบานประตูและหน้าต่างที่ประดับลายปูนปั้นเป็นรูปชานากำลังไถนา ตกปลา มีสระบัวแวดล้อม อันเป็นสภาพชีวิตคนในครั้งกระนั้น

พระวิหารวัดปทุมวนารามเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญที่อัญเชิญมาจากกรุงเวียงจันทน์ คือ พระเลื่อมและพระแสนนับว่าสอดคล้องกันกับจิตรกรรมฝาผนังเรื่องศรีธนญชัย หรือเชียงเมี่ยงซึ่งเป็นนิทานตลก

ขบขันแบบทวิปัญญาที่แพร่หลายในหมู่ชาวไทยและชาวลาว จิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารเป็นตัวอย่าง ภาพเขียนฝีมือช่างสมัย รัชกาลที่ 4 ที่แสดงการรับอิทธิพลฝรั่งอย่างชัดเจนอีกแห่งหนึ่งภาพที่น่าสนใจได้แก่ ภาพสะพานเหล็กซึ่งมีลูกกล้อสำหรับชักลากเพื่อเปิดให้เรือแล่นผ่านไปมาได้และเป็นสะพานแบบที่ถูกรื้อไปหมดแล้ว

ในปี พ.ศ. 2469 สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวีพระพันวสาอัยยิกาเจ้า ทรงสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นต่อมา ได้บรรจุพระบรมสร้งการของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศ รอดุลยเดชวิกรมพระบรมราชชนกไว้ในमुखของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแห่งนี้ (เอนก นาวิกมูล. 2544 : 26)

วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร

เป็นพระอารามหลวงชั้นโท พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น เพื่ออุทิศถวายแด่พระบรมราชินีนาถ สันนิษฐานว่าเริ่มก่อสร้างประมาณ พ.ศ. 2491 เมื่อสร้างกุฏิเสนาสนะเสร็จแล้วทรงสถาปนาพระครูพุทธมนต์ปริชา วัดบวรนิเวศวิหารโปรดได้ทำพิธีแห่มาครองวัด ได้เสด็จราชดำเนินมาพระราชทานวิสุงคามสีมาในวันเดียวกัน พระราชนามวัดว่า "เทพศิรินทราวาส" ตามนามสมเด็จพระบรมราช-ชนนี ปี พ.ศ. 2436 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สถาปนาสุสานหลวง ณ วัดเทพศิรินทราวาส โดยมีดำริว่าให้เป็นสถานที่ปลงศพชนได้ทุกชั้นบรรดาศักดิ์

สิ่งสำคัญภายในวัด ได้แก่พระอุโบสถที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นนับเป็นสถาปัตยกรรมที่งดงามไม่น้อยกว่าพระอารามอื่นๆ (กรมศิลปากร. 2525 : 21)

วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร

สันนิษฐานว่าเดิมชื่อวัดบรมสุข ผู้สร้างเสียชีวิตในเขมรบุตรหลานจึงน้อมเกล้าถวายให้อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นยังทรงผนวชอยู่ ทรงพอพระราชหฤทัยเนื่องจากเป็นวัดที่อยู่นอกกำแพง สงบเงียบเหมาะแก่การออกประพาส จึงบูรณะและปฏิสังขรณ์สถาปนาขึ้นใหม่ ถวายเป็นพระอารามหลวงในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกกันว่าวัดนอก เพราะอยู่นอกนคร เมื่อก่อสร้างเสร็จสมบูรณ์ หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วนั้น จึงพระราชทานนามใหม่ว่า วัดบรมนิวาส

สิ่งสำคัญภายในวัด ได้แก่ พระอุโบสถ เป็นอาคารทรงไทยก่ออิฐถือปูน หลังคาตสองชั้น ภายในมีจิตรกรรมฝาผนังชั้นเยี่ยมของขรัวอินโข่ง ศาลาการเปรียญ ชื่อศาลาอรุพงษ์ เป็นอาคารถืออิฐ เป็นที่ประดิษฐานพระพิฆิตมารมัยยมพุทธกาล (กรมศิลปากร. 2525 : 27 - 28)

วัดบุปผารามวรวิหาร

วัดบุปผารามตั้งอยู่คลองวัดบุปผาราม เดิมชื่อวัดดอกไม้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เจ้าพระยาทิพากร (พร บุนนาค) ช่วยกันออกเงินสร้างใหม่คนละส่วน เป็นสามส่วนเท่า ๆ กัน ต่อมาเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) ปฏิสังขรณ์ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นการทำบุญร่วมกันระหว่างพระจอมเกล้าฯ กับตระกูลบุนนาค

เพราะสมัยนั้นตระกูลบุญนาคนี้อำนาจการปกครองบ้านเมืองอยู่ วัดนี้จึงมีความหมายอย่างลึกซึ้งต่อพระจอมเกล้าฯ ที่ผูกพันตระกูลบุญนาคนี้อย่างลึกซึ้งกับรักษาบ้านเมืองไว้ (เทพ สุนทรสารทูล. 2542 :18)

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร(วัดราชบพิธ) ตั้งอยู่ใกล้กระทรวงมหาดไทยระหว่างถนนเฟื่องนครกับถนนอัษฎางค์ซึ่งเป็นถนนเลียบบนคลองคูเมืองเดิม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2412

ในวัดมีเสาศิลาจำหลักยอดเป็นรูปเสมาธรรมจักร8 เสา ตั้งประจำเป็นเสมาที่กำแพงทั้ง 8 ทิศ อันเป็นที่มาของคำว่า มหาสีมาราม ที่กำกับชื่อวัด เมื่อเดินผ่านประตูซึ่งมีบันไดประตูและสลักเป็นทหารมหาดเล็กแต่งเครื่องแบบอย่างฝรั่งแทนทหารบาลตามคติเดิม เข้าไปทางหน้าวัดจะเห็นพระอุโบสถ พระเจดีย์ พระวิหารตั้งอยู่บนฐานไพทีหรือฐานยกพื้นสูงจากระดับพื้นดิน

พระอุโบสถวัดราชบพิธ รูปทรงภายนอกเป็นแบบไทยแต่ข้างในเป็นแบบยุโรปผสมไทย ตกแต่งโดยหม่อมเจ้าประวิชัย ชุมสาย หน้าบันเป็นรูปช้างเจ็ดเศียรเทิดทูนรองรับตราพระเกี้ยว บานประตูประดับมุกรูปตราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ มีพระหัตถ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ

ในวัดด้านถนนอัษฎางค์มีสุสานหลวง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้นเพื่ออุทิศพระราชกุศลแด่พระบรมราชเทวี พระราชเทวี เจ้าจอมมารดา พระราชโอรส พระราชธิดาโดยทำอนุสาวรีย์บรรจุพระสรีรังคารแบบต่างๆ เป็นรูปเจดีย์ ปรางค์ อาคารแบบศิลปะยุโรป อยู่ในสวนเล็กๆ เปิดให้นักท่องเที่ยวเข้าไปเดินเที่ยวชมได้ (อเนก นาวิกมูล. 2545 : 46)

วัดชัยพฤกษมาลาราชวรวิหาร

เดิมเป็นวัดโบราณ มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เรียกกันว่าวัดชัยพฤกษ์ เป็นวัดร้างจนกระทั่งสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศรสุนทร รื้ออิฐในวัดไปสร้างเป็นกำแพงพระนคร ในส่วนที่พระองค์ทรงเป็นนายด้านการดำเนินการอยู่ แล้วทรงรับพระบรมราชโองการจากพระบรมชนกนาถ สร้างพระอารามนี้ให้ตึ๊งเดิม เป็นการผาติกรรมของพระองค์ในการที่ทรงรื้ออิฐมาสร้างกำแพงพระนคร

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชสมบัติทรงบริจาคทรัพย์ปฏิสังขรณ์วัดพร้อมกับพระราชทานสร้อยนามวัดว่า วัดชัยพฤกษมาลา โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าลูกยาเธอกรมหมื่น มหเศรษฐีวิลาสทรงเป็นแม่กอง ซ่อมที่สวนถวายเพิ่มให้กว้างขึ้น (กรมศิลปากร. 2525 : 79)

วัดนางชีโชติการาม

วัดนางชีเป็นวัดโบราณ ไม่ปรากฏนามผู้สร้างและปีที่สร้าง ครั้นต่อมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาราชานุชิตได้บูรณะวัดนี้ ซึ่งกำลังทรุดโทรมขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม เช่นอุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ เมื่อสร้างเสร็จแล้วได้นำมเกล้ายถวายเป็นพระอารามหลวง โปรดเกล้าฯพระราชทานนามว่า วัดนางชีโชติการาม

สิ่งสำคัญภายในวัด ได้แก่ พระอุโบสถ หน้าบันเคลือบด้วยกระเบื้องจีนเป็นรูปเครื่องบูชา กระเช้าดอกไม้ ชุมประตูปะตูหน้าต่างประดับเครื่องกระเบื้องเคลือบสี นอกจากสิ่งก่อสร้างในวัดนี้แล้วสิ่งสำคัญ

ภายในวัดนางชีนี้คือ งานชักพระแห่งเดียวที่มีในกรุงเทพฯ แต่ไม่เหมือนกับการชักพระทางภาคใต้ การชักพระของวัดนางชีนั้นได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ และธาตุสาวกประดิษฐานยังบุษบกแล้วชักแห่ไปตามทางเรือ งานนี้มีขึ้นในวันแรม 12 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี (กรมศิลปากร. 2525 : 91 – 92)

วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร(วัดราชประดิษฐ์) ตั้งอยู่ข้างสวนสราญรมย์ ติดถนนเลียบบคลองคูเมืองเดิมคนละฝั่งกับวัดราชบพิธ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามขึ้นเมื่อ พ.ศ.2407 เป็นวัดแรกที่รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นสำหรับพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตโดยเฉพาะ พระวิหารหลวงของวัดราชประดิษฐ์ตั้งอยู่บนฐานสูงตกแต่งอย่างวิจิตร ในวัดมีเสาศิลาจำหลักยอดเป็นรูปเสมาธรรมจักร 8 เสา ตั้งประจำเป็นเสมาที่กำแพงทั้ง 8 ทิศ อันเป็นที่มาของคำว่า มหาสีมาราม ที่กำกับชื่อวัด

ในการสร้างพระวิหารหลวงซึ่งถือเป็นพระอุโบสถของวัด มีเรื่องที่แสดงถึงภูมิปัญญาของคนยุคเก่าคือเนื่องจากพื้นที่ตรงนั้นค่อนข้างต่ำและเนื้อดินอ่อน หากใช้ดินและทรายถมก็ยิ่งอาจทรุดตัวได้ รัชกาลที่ 4 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ถมพื้นด้วยไผ่กระเทียมแทน เพราะไผ่กระเทียมมีความแข็งแรงเป็นพิเศษ

ในพระวิหารหลวงของวัดราชประดิษฐ์ซึ่งถือเป็นพระอุโบสถด้วยนั้น มีภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน แสดงพระราชพิธีต่าง ๆ ทั้งไล่ชิงช้า สงกรานต์ วิสาขบูชา ตลอดจนกระทั่งภาพรัชกาลที่ 4 ทรงส่องกล้องเพื่อศึกษาวิชาดาราศาสตร์ ด้านข้างของพระวิหารหลวงมีพระบรมรูปรัชกาลที่ 4 ทรงยืนเต็มพระองค์ ด้านหลังของพระวิหารหลวงมีรูปหล่อโลหะของสมเด็จพระสังฆราช(สา) ประดิษฐานในเจดีย์ประดับกระเบื้องหินอ่อน (อเนก นาวิกมูล. 2545 : 48)

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ตั้งอยู่ใกล้ทำเนียบรัฐบาลและพระบรมรูปทรงม้า มีเนื้อที่ 8 ไร่เศษเป็นวัดโบราณมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมเป็นวัดเล็กๆชื่อวัดแหลมหรือวัดไทรทอง เพราะคงมีต้นไทรทองเป็นสิ่งสำคัญในวัด ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างเมื่อใด แต่เริ่มมีความสำคัญขึ้นมาในรัชกาลที่ 3 เนื่องจากกรมพิพิธโภคภูเบนทร์ พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 2 ซึ่งเป็นแม่ทัพรักษาพระนครเมื่อครั้งเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ โดยได้ตั้งกองบัญชาการในบริเวณวัดแหลมนี้ เมื่อปราบกบฏเรียบร้อยแล้ว มีพระศรัทธาปฏิสังขรณ์วัดนี้ขึ้น (กรมศิลปากร. 2525 : 19) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 มีปฏิสังขรณ์พร้อมกับพระอนุชาชนนีสวามีกับพระเจ้าจอมมารดาเดียวกัน 5 พระองค์ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ จึงได้นามว่า วัดเบญจมบพิตรครั้นสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ทรงสถาปนาวัดขึ้นใหม่หมดเมื่อ พ.ศ. 2442 และพระราชทานนามเป็น วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม แปลว่า วัดของพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ 5 ในครั้งนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยามเป็นประธานออกแบบและควบคุมการก่อสร้าง

สิ่งสำคัญในวัดได้แก่ พระอุโบสถเป็นแบบจตุรมุข ตกแต่งด้วยหินอ่อนทั้งหลังเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธชินราช

พระวิหารคดซึ่งต่อจากมุขด้านเหนือของพระอุโบสถโอบด้านตะวันตก คือ ด้านหลังไปจรดมุขด้านใต้ เป็นที่รวบรวมพระพุทธรูปแบบและสมัยต่าง ๆ

ในเขตสังฆาวาสมีพระที่นั่งทรงผนวชซึ่งชะลอมาจากพุทธรัตนสถานในพระบรมมหาราชวัง เคยเป็นที่ประทับของรัชกาลที่ 5 เมื่อคราวเสด็จออกผนวช ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งทรงผนวชแสดงเหตุการณ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระราชจริยาวัตรและขนบธรรมเนียมประเพณีสมัยรัชกาลที่ 4-5 (อนุภาวิกรม, 2544 : 24)

วัดมหาพฤฒารามวรวิหาร

วัดนี้เดิมชื่อวัดท่าเกวียน มีประวัติเล่าต่อกันมาว่า พระเจ้าอยู่ทองทรงหนีโรคห่านาเกวียนมาพักที่วัดแห่งนี้ จึงชื่อว่าวัดท่าเกวียน อีกความหนึ่งว่าในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 - 4 มีเกวียนจากหัวเมืองต่าง ๆ เข้าเมืองหลวงมาพักที่วัดแห่งนี้จึงได้ชื่อวัดดังนี้ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดตะเคียน เหตุที่มีพระบรมโองการฯเช่นนี้ ยังคงหลักฐานไม่พบแต่เล่าต่อกันมา และบริเวณวัดนั้นมีต้นตะเคียนใหญ่หลายต้น ส่วนชื่อวัดมหาพฤฒารามอันเป็นชื่อในปัจจุบันนี้ ยังไม่พบหลักฐานสาเหตุที่มีพระบรมราชโองการฯให้เปลี่ยน แต่เข้าใจกันว่าเพื่อเกิดเกียรติคุณถวายพระมหาพฤฒาจารย์ (แก้ว) ในปลายรัชกาลที่ 3 นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จมาประทับที่วัดบรมนิวาสและได้เสด็จมาพระราชทานผ้าป่าแก่พระอธิการแก้ว เจ้าอาวาสในขณะนั้น มีอายุถึง 107 ปีแล้วแต่ยังมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ได้ทูลพยากรณ์แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "จะได้เป็นเจ้าชีวิตเร็ว ๆ นี้" จึงทรงรับสั่งว่า ถ้าได้ครองแผ่นดินจริงจะสร้างวัดให้อยู่ใหม่ ครั้นเมื่อขึ้นครองราชย์ ทรงระลึกถึงพระดำรัสจึงโปรดเกล้าฯให้สถาปนาวัดนี้ขึ้น สันนิษฐานว่าทรงมีพระบรมราชโองการให้เปลี่ยนชื่อวัดท่าเกวียนเป็นวัดตะเคียนในตอนนั้น

พระอธิการแก้วเป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก ได้พระราชทานแต่งตั้งให้ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ พระมหาพรหมมหาพฤฒาจารย์ วัดนี้ได้ชื่อต่อมาว่าวัดมหาพฤฒาราม ซึ่งสันนิษฐานว่าเพื่อเกิดเกียรติคุณ (กรมศิลปากร, 2525 : 113)

วัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร

สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา ผู้สร้างและเวลาไม่ปรากฏ เรียกกันว่าวัดท้ายตลาด สมัยกรุงธนบุรีไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา สมัยรัชกาลที่ 1 โปรดนิมนต์พระสงฆ์มาจำพรรษาครั้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงขนานนามวัดท้ายตลาดใหม่ว่า วัดพุทธไสสวรรค

รัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งอารามและเปลี่ยนนามใหม่ว่า วัดโมลีโลกยาราม ภายหลังจึงมาเรียกกันว่า วัดโมลีโลกยาราม ในสมัยนี้สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ถึงแก่มรณภาพ ซึ่งเป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้หล่อรูปประดิษฐานไว้ในวิหารที่วัดโมลีโลกย (กรมศิลปากร, 2525 : 116)

วัดราชผาติการามวรวิหาร

ตั้งอยู่ลำน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ใต้โบสถ์ฝรั่ง ตำบลสามเสน วัดนี้เดิมเรียก วัดส้มเกลี้ยง เป็นวัดโบราณ พวกญวนทหารหรือฝ่ายกรมพระราชวังบวร ในสังกัดพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่นับถือศาสนาคริสต์ ได้รื้อวัดเก่าไปทำโบสถ์ฝรั่ง ในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสสั่งให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างวัดใหม่ใต้โบสถ์ฝรั่งเข้าไปในสวนส้มเกลี้ยง แต่ยังไม่เสร็จ ต่อมาพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญพระโอรสทำต่อมา จนถึงรัชกาลที่ 5 จึงสำเร็จ พระราชทานนามวัดใหม่ว่า วัดราชผาติการาม (เทพ สุนทรสารทูล. 2542 : 37)

สิ่งสำคัญภายในวัด ด้านหลังพระอุโบสถมีแผ่นหินอ่อนจารึกตราประจำพระองค์และอักษรระบุว่าเป็นที่บรรจุพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ปัจจุบันพระบรมอัฐิได้ย้ายไปประดิษฐานที่อื่นแล้ว (กรมศิลปากร. 2525 : 122)

วัดปากน้ำภาษีเจริญ

ตั้งอยู่ริมคลองด่านหรือคลองพระยามนตรี เป็นวัดโบราณอยู่ทางทิศเหนือของวัดจอมทอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม และทรงรับไว้เป็นพระอารามหลวง แต่สภาพปากน้ำวัดภาษีเจริญในปัจจุบันแตกต่างไปจากเดิมมาก จนอาจกล่าวได้ว่าไม่เหลือเค้าเดิม สิ่งก่อสร้างทุกอย่างภายในวัด แม้แต่ป้ายชื่อล้วนเป็นสิ่งทีุ่ทรุหรา ใหญ่โตมากทั้งสิ้น วัดนี้มีชื่อเสียงมากในฐานะที่เป็นสำนักกรรมฐานและวิปัสสนาใหญ่ และยังเป็นทีุ่รู้จักกันดี เนื่องจากเป็นวัดที่พระมงคลเทพมุนีอิดฺธเจ้าอาวาสที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าหลวงพ่อด้านปากน้ำ เป็นที่เคารพนับถือกันมาก แม้ท่านจะมรณะภาพไปแล้ว ยังคงรักษาสรณะไว้ให้ผู้คนไปนมัสการ (กรมศิลปากร. 2525 : 100 – 101)

วัดราชนั้ดดารามวรวิหาร

วัดราชนั้ดดาตั้งอยู่ในกำแพงพระนคร ริมคลองมหานาค พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระราชทานสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระราชนั้ดดา ซึ่งเป็นพระธิดาของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณที่สิ้นพระชนม์ สร้างแล้วโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์ใหญ่จากเมืองสุโขทัยมาประดิษฐานระหว่างการชักลากนั้น เจ้าพระยายมราชเป็นผู้ชักลากด้วยตะเฒ่ ตะเฒ่ที่ชักลากพระพุทธรูปนั้นได้ทับขาเจ้าพระยายมราชจนขาขาด ถึงแก่อสัญกรรม (เทพ สุนทรสารทูล. 2542 : 32 – 33)

สิ่งสำคัญภายในวัด นอกจากพระอุโบสถ พระวิหาร ที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว โลหะปราสาทสถาปัตยกรรมที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสร้างไว้ให้อนุชนรุ่นหลัง โดยมีลักษณะศิลปกรรมแบบไทยโดยเฉพาะ เป็นปราสาท 3 ชั้น มียอดทั้งหมด 37 ยอด หมายถึง โพธิปักขิยธรรม 37 โลหะปราสาทนี้ยังควรค่าแก่การศึกษา

วัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร

ตั้งอยู่ที่คลองบางกอกใหญ่ฝั่งเหนือ เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อวัดพลับ ซึ่งสมเด็จพระสังฆราช “สุข” เคยสถิตมาก่อน ก่อนที่จะมาเป็นสังฆราชวัดมหาธาตุ ในรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ ถึงรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์ใหม่อีกครั้ง แล้ว

พระราชทานนามว่า วัดราชสิทธิาราม แปลว่า วัดพระฤๅษี คือสมเด็จพระสังฆราชสุข ที่เรียกกันว่า สังฆราชไก่เถื่อน เพราะสามารถเลี้ยงไก่ป่าหรือไก่เถื่อนให้เชื่องได้ (เทพ สุทธสารทูล. 2542 : 31)

สิ่งสำคัญภายในวัดได้แก่ พระอุโบสถขนาดกลางมีระเบียงยื่นออกมารอบ ประดิษฐาน พระพุทธรูป 5 องค์ สีมารอบพระอุโบสถเป็นสีมาคู่ ที่เชิงชุมเสมามีตุ๊กตาหินรูปคชสีห์แบบจีนตั้งหันหน้าไปทางกุฏิวิปัสณาทุกชุม (กรมศิลปากร. 2525 : 125)

วัดยานนาวา

เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เรียกโดยทั่วไปว่าวัดคอกควาย ครั้นถึง สมัยกรุงธนบุรีได้ยกเป็นพระอารามหลวง และในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้สร้างอุโบสถขึ้นในวัดนี้

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดปฏิสังขรณ์พระอุโบสถและมีพระราชประสงค์จะสร้างเจดีย์เพิ่มขึ้น แต่มีพระราชดำริว่าการสร้างสถูปหรือพระปรางค์นั้นมียุมากแล้ว แต่ก่อนเรือที่ใช้ค้าขายกับต่างประเทศใช้เรือสำเภเป็นส่วนใหญ่ และเวลานี้มีการต่อเรือกำปั่นแบบยุโรปใช้กันแล้ว ต่อไปเรือใบสำเภาก็จะสูญหาย อีกทั้งทรงระลึกถึงธรรมทั้งหลาย ซึ่งพระเวสสันดรอุปมาเหมือนสำเภายานนาวา จึงโปรดให้สร้างเจดีย์มีฐานเป็นสำเภา และพระราชทานนามใหม่ว่าวัดยานนาวา

สิ่งสำคัญภายในวัด ได้แก่ พระอุโบสถเป็นแบบหลังคาตสองชั้น ด้านในเขียนรูปกระถางใหญ่ ตามแบบพิธีลอยพระพิฆเนศในรัชกาลที่ 3 (กรมศิลปากร. 2525 : 119)

วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร

สร้างขึ้นตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากขุดครองผดุงกรุงเกษมเป็นพระนครชั้นนอก และสร้างวัดโสมนัสวิหาร เพื่ออุทิศพระราชทานแด่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี มีดำริว่ากรุงศรีอยุธยามีการสร้างวัดเรียงรายตามคูคลอง ดังนั้นจึงมีพระราชประสงค์จะสร้างวัดส่วนพระองค์คู่กับวัดโสมนัสวิหาร ณ ริมคลองผดุงกรุงเกษมทางเหนือ

การก่อสร้างพระอารามมาสำเร็จสมบูรณ์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้มีพระบรมราชโองการให้เรียกนามวัดว่า วัดมกุฏกษัตริยาราม

สิ่งสำคัญภายในวัดได้แก่ พระวิหาร ตั้งอยู่ด้านหน้าของเขตพุทธาวาส เป็นอาคารทรงไทย ผังด้านในพระวิหารประดับหินอ่อนถึงกรอบหน้าต่าง (กรมศิลปากร. 2525 : 41 – 42)

วัดสังฆกระเจาย

วัดสังฆกระเจายตั้งอยู่ในคลองบางกอกใหญ่ฝั่งเหนือ เลขที่ 504 ถนนนิสระภาพ แขวงวัดท่าพระ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เป็นวัดโบราณ ในสมัยรัชกาลที่ 1 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนาใหม่ทั้งอาราม พระราชทานแด่เจ้าจอมแว่นหรือเจ้าคุณเสือ พระสนมเอก เมื่อสร้างพระอุโบสถนั้นขุดพบพระกัจจายน์สำริดองค์หนึ่งและสังข์ตัวหนึ่ง จึงได้พระราชทานนามพระอารามว่า วัดสังฆกระเจาย (เทพ สุทธสารทูล. 2542 : 157)

3. ประติมากรรมตกแต่งหน้าบัน

อุโบสถ วิหาร ถือเป็นส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมและเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของวัด เป็นองค์ประกอบที่สมบูรณ์ทางศาสนา และยังมีความหมายกว้างไปถึงความมั่นคง ความงาม ความศรัทธา ความศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น โดยในการสร้างอุโบสถต้องคำนึงถึงรูปทรงและองค์ประกอบ ความเด่นเป็นสง่าเป็นส่วนสำคัญ และในส่วนประกอบต่าง ๆ นั้น “หน้าบัน” ก็นับว่าสำคัญยิ่ง เพราะเป็นลายที่ไม่ซ้ำแม่แบบหรือลายที่มีอยู่แล้ว แต่ต้องใช้ความคิดสร้างสรรค์ใหม่ หรือเลียนแบบกัน นายช่างต้องใช้ความสามารถอย่างสูงในการออกแบบ เพราะหน้าบันเป็นจุดเด่นของอุโบสถ (กระทรวงศึกษาธิการ : 89 – 91) ซึ่ง น. ณ ปากน้ำ (2543 : 5) กล่าวถึงหน้าบันในสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาในทำนองเดียวกันว่า ในบรรดาศิลปะอันมีลวดลายประดับอาคาร หน้าบันมีบทบาทในการตกแต่งอย่างอลังการที่สุด เพราะหน้าบันคือพื้นที่สามเหลี่ยมอันอุดมหลังคาทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ซึ่งถ้าหากเป็นบ้านทั่วไปเรียกว่า หน้าจั่ว แต่หน้าบันนั้นมีขนาดใหญ่กว่า หากเพราะพระอุโบสถก็ดี พระวิหารก็ดี ล้วนเป็นอาคารสูงใหญ่มองเห็นได้ชัดเจน

สำหรับความหมายของลวดลายหน้าบัน บรรจง วงศ์วีเชียร (2537 : 41) อ้างจาก อนุวิทย์ เจริญศุภสกุล กล่าวถึงความหมายของหน้าบันไว้ดังนี้

หน้าบันจะใช้เรียกสิ่งก่อสร้างในสถาปัตยกรรมไทยทางพุทธศาสนาและอาคารที่สูงใหญ่ หน้าบันคือจั่วที่อยู่ด้านหน้า ด้านหลังพระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ พระวิหาร หน้าบันจะได้รับการตกแต่งประดับประดาให้สวยงามด้วยลวดลายต่าง ๆ ที่นิยม คือ เครื่องจำหลักไม้ ปูนปั้น และการประดับกระจกสี หรือการประดับด้วยถ้วยเคลือบดินเผา องค์ประกอบหน้าบันเป็นส่วนที่ช่วยให้เกิดความงามแก่อาคาร

จิระวัฒน์ พิระสันต์ (2543 : 7) ได้ศึกษาลวดลายหน้าบันในเขตภาคเหนือตอนล่าง ได้ให้ความหมายของหน้าบันว่า เนื้อที่บริเวณของจั่ว ซึ่งมักจะประดับประดาด้วยลวดลายปูนปั้นหรืออื่นๆ

ในส่วนของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2525 : 866) ให้ความหมายของหน้าบันว่า จั่ว (ใช้แก่ปราสาท โบสถ์ วิหาร)

พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง เรียบเรียงโดย โชติ กัลยาณมิตร (2518 : 777) ให้ความหมายหน้าบัน ดังนี้ ผนังหรือฝาอุดทับหลังคาจั่วทางด้านสกัดของหลังคา ผนังหรือฝาหลังคานี้มักประดับด้วยรูปเรื่องหรือลวดลายเพื่อความสวยงามของอาคาร

จากความหมายดังกล่าว จึงพอสรุปได้ว่า “หน้าบัน” หมายถึงหน้าจั่วของสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา ที่มีการประดับประดาตกแต่งด้วยวิธีการต่างๆ ตามคติความเชื่อของช่างแต่ละสมัย

3.1 วิวัฒนาการของศิลปะบนหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหาร

น. ณ ปากน้ำ (2520 : 56) ให้เหตุผลว่าเป็นการยากที่จะสันนิษฐานว่า ลวดลายหน้าบันบนสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัย อู่ทอง หรือทวารวดีมีรูปร่างเช่นไร เพราะแตกหักไปหมดแล้ว หากเพราะสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ทำด้วยไม้ เว้นแต่สัณฐานจึงจะก่ออิฐปูน อันตรงกันข้ามกับขอมหรือเจนละ ซึ่งนิยมทำปราสาทเป็น เทวสถานด้วยศิลา แต่อย่างไรก่อนที่จะเกิดปราสาทหิน ก็ต้องทำด้วยไม้มาก่อน เพราะ

ลักษณะสถาปัตยกรรมเมื่อดูโครงสร้างโดยส่วนรวมแล้ว เป็นการเลียนแบบเครื่องไม้เนื้อแข็ง หน้าบันโบราณรุ่นก่อนเก่าจึงไม่มีอะไรเหลือให้เราเห็นกัน น. ณ ปากน้ำ (2539 : 9) จึงกล่าวต่อมาว่า คงเหลือแต่หน้าบันของขอมอันปรากฏตามปราสาทหินต่างๆ เช่น หน้าบันพระวิหารคดหรือระเบียงคดของปราสาทนครวัดเท่าที่ปรากฏ ณ หน้าบันชั้นในล้วนเป็นรูปเทวดาขนาดเล็กมากเรียงเป็นแถวละเอียดยับ นอกจากเป็นเทวดาเข้าแถวเรียงเป็นชั้นแล้ว บางที่ยังทำเป็นเรื่องราวต่างๆของเทพเจ้า แต่ลักษณะส่วนใหญ่ที่สังเกตได้ชัด คือรูปคนเต็มไปทั้งหน้าบัน ในส่วนหน้าบันของสุโขทัยดังที่กล่าวในตอนต้น เฉพาะพระอุโบสถกับพระวิหารไม่มีเหลือแล้วเพราะเครื่องบนทำด้วยไม้ ย่อมผุพังจนไปตามกาลเวลา คงปรากฏเหลืออยู่เฉพาะที่หน้าบันซุ้มปราสาทหรือซุ้มเจดีย์ ซึ่งผลทำให้เห็นเค้าโครงหน้าบันเดิมได้บ้าง ได้แก่ หน้าบันปูนปั้นบนศิลาแลงซุ้มมหาธาตุเจดีย์ พุ่มข้าวบิณฑ์วัดมหาธาตุสุโขทัย ปั้นรูปคนเต็มหน้าบัน แบ่งออกเป็นสองแถวด้วยเส้น คล้ายศิลปะของขอมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นต้นมา แถวบนปั้นพระพุทธรูปนอนทำลีลาไสยาสน์ และแถวล่างเป็นพระพุทธรูปต่างๆ ส่วนใต้หน้าบันที่เป็นทับหลังมีลายปูนปั้นรูปลายก้านขด ตัวลายเป็นเถาไม้ธรรมชาติ คล้ายลายสมัยอโยธยา และอุ้งทองแทบทุกแผ่น บ่งว่าสมัยสุโขทัยได้รับแบบมา

สมัยอโยธยา ศิลปะสมัยอโยธยานิยมทำรูปนารายณ์ทรงครุฑบนหน้าบัน ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น หรืออาจจะมามีมาตั้งแต่สมัยอโยธยาก็ได้ ด้วยหลักฐานปรากฏรูปนารายณ์ทรงครุฑบนลายเสมานวัดท่าเลไทย อีกประการหนึ่งชื่ออโยธยาก็เป็นชื่อเดียวกับกรุงศรีอยุธยา อันหมายถึงพระรามซึ่งเป็นอวตารหนึ่งของพระนารายณ์ คติการทำรูปนารายณ์ทรงครุฑจึงอาจจะมามีมาเก่าแก่กว่าอยุธยา ดังนั้นหน้าบันรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ จึงดูเหมือนจะเป็นคติเก่าแก่สืบเนื่องมาจากโบราณ ซึ่งในส่วนนี้สอดคล้องกับการศึกษาวิวัฒนาการลายไทยของ น. ณ ปากน้ำ (2524 : 14) ที่กล่าวถึงลวดลายบนหน้าบันสมัยอยุธยาตอนต้นว่าส่วนใหญ่จำหลักไม้เต็มหน้าบัน คือรูปเทวดาล้อมรอบพระนารายณ์ เพราะชื่ออยุธยาเป็นชื่อเมืองของพระราม รูปนารายณ์ทรงครุฑอันปรากฏบนหน้าบันสมัยอยุธยาตอนต้นเท่าที่ปรากฏมีอยู่สองแห่ง คือ หน้าบันพระอุโบสถวัดหน้าพระสมุทกับหน้าบันอุโบสถวัดนางปลื้ม หน้าบันเหล่านี้ล้วนลงรักปิดทองดูแวววาว บางที่อาจจะเป็นกระจกด้วยก็ได้

ลายไทยบนหน้าบันสมัยอยุธยาตอนกลาง หน้าบันสมัยอยุธยาตอนกลางมักไม่ค่อยเหลือ ส่วนใหญ่ถูกทำลายสูญหายไปหมด ปรากฏเหลือที่พระอุโบสถวัดพระพุทธบาทสระบุรี สลักไม้รูปนารายณ์ทรงครุฑแต่มีลายล้อมรอบ ซึ่งพอจะเห็นข้อแตกต่างกับสมัยอยุธยาตอนต้นก็คือ สมัยนี้ไม่นิยมทำรูปคนเต็มทั้งบานหน้าบันแบบอยุธยาตอนต้น คงเหลือเฉพาะส่วนสำคัญคือพระนารายณ์ทรงครุฑ ส่วนเบื้องหลังประดิษฐานเป็นลายไทยประกอบ และสมัยอยุธยาตอนกลางรูปแบบของพระอุโบสถเปลี่ยนแปลงไปจากอยุธยาตอนต้นคือ ไม่มีชายคาปีกนกด้านหน้า ดังนั้นจึงปรากฏเป็นมุขของอาคาร มีเสาสี่เสา และต้องมีหน้าบันขนาดเล็กที่มีปีกกระหว่างเสาทั้งสองข้าง ดังปรากฏที่วัดธรรมารามในอยุธยา วัดสระบัวเพชรบุรี วัดพิชัยสงคราม (วัดนอก) ปากน้ำสมุทรปราการ เป็นต้น หน้าบันที่ชายคาปีกนกจึงเป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของหน้าบันสมัยหลัง

สมัยพระนารายณ์มหาราช ปรากฏพระอุโบสถอีกแบบหนึ่งเกิดขึ้น เป็นผลภรณ์นำเอาระบบการก่อสร้างแบบตะวันตกมาใช้ กล่าวคือ ก่อผนังหุ้มกลองด้านหน้าและด้านหลังสูงขึ้นเป็นรูปจั่วจนยื่นนอกกำแพงแล้วใส่ลวดลายปูนปั้นที่หน้าบัน พระอุโบสถแบบนี้สมัยแรกใช้ลายแบบฝรั่งล้วนๆ ดังเช่นหน้าบันพระวิหารวัดตะเว็ด เอาลายแบบโรโกโกของฝรั่งเศสมาประดิษฐานที่หน้าบัน ล่วงมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย ปรากฏมีลวดลายเต็มหมดทั้งแผ่น ดังเช่นหน้าบันวัดเขabanไดอิฐ เพชรบุรี มีลวดลายอันประดิษฐ์อย่าง

ละเอียด เป็นรูปปูนปั้นอันงดงามไม่มีแห่งใดเทียบได้ และจากการศึกษาลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย สันติ เล็กสุขุม (2532 : 63 - 64) กล่าวถึงลวดลายประดับหน้าบันซุ้ม และหน้าบันอาคาร ว่า ลวดลายที่นิยมใช้ประดับหน้าบัน ได้แก่ ลายก้านขด คือก้านม้วนเป็นวง มีใบไม้ซีกซ้อนห่อปลายก้าน มีอยู่ที่วัดชัยวัฒนาราม วัดสุวรรณารามเพชรบุรี ที่นี้ไม่มีเส้นแกนตั้ง แนวกลางเกิดจากการประดับลายคล้ายข้อหางโต ก้านขดมีหลายวง กึ่งกลางส่วนล่างของหน้าบันมีรูปครุฑยืนกางแขนยึดไว้

สมัยรัตนโกสินทร์ระเบียบของหน้าบันหันไปนิยมแบบอยุธยาตอนกลางอีกครั้งหนึ่ง คือสลักไม้รูปพระนารายณ์ทรงครุฑ มีลวดลายประกอบด้านข้าง เพื่อแสดงว่าเป็นสมัยของราชวงศ์จักรี เนื่องจากชื่อของราชวงศ์จักรีคือจักรและตรีสมกัน อาวุธทั้งสองนี้เป็นอาวุธของพระนารายณ์ ในสมัยรัชกาลที่ 2 มีหน้าบันเลียนแบบสมัย รัชกาลที่ 1 แต่มีข้อแตกต่างก็คือ มีเส้นชั้นในแบ่งรูปสามเหลี่ยมเล็กๆอีกชั้นหนึ่ง สมัยรัชกาลที่ 3 เปลี่ยนความนิยมสร้างอุโบสถโดยหันไปนิยมสร้างแบบจีน (น. ณ. ปากน้ำ. 2543 : 21 - 23) ไชยแสง สุชะวณะ (2525 : 8) อ้างจากเวลา, วอลเตอร์ เอฟ, ถึงเหตุผลนี้ว่า ประมาณตอนปลายรัชกาลที่ 2 มีชาวจีนอพยพมาสู่ชาวกรุงสยาม ปีละ 7,000 คน และในตอนปลายรัชกาลที่ 3 ได้เพิ่มขึ้นปีละ 15,000 คน ฉะนั้นถ้าหากการประมาณตามตัวเลขนี้ถูกต้อง จะมีชาวจีนถึง 250,000 คน ชาวจีนที่เข้ามาในเมืองไทยนั้น นอกจากประกอบอาชีพด้านสำเภาแล้ว ยังประกอบอาชีพต่างๆ เช่น ถ้าเป็นคนจนก็จะเป็นไพร่ประกอบอาชีพกรรมกร ทำไร่ ทำสวน สำหรับผู้มีฝีมือก็จะเป็นช่างแขนงต่างๆ เช่นต่อเรือ ช่างเหล็ก ช่างปูน ในสมัยนั้นเราต้องอาศัยช่างจีนอยู่ไม่น้อย ฐานะของชาวจีนโดยทั่วไปในเมืองไทยนั้น ได้รับการปฏิบัติจากไทยเหมือนคนไทย และถ้าพิจารณาในแง่ของการเมืองยังมีสิทธิบางอย่างดีกว่าคนไทยเสียอีก ชาวจีนมีกรรมสิทธิ์ที่ดินได้ และได้รับการยกเว้นทางทหาร และยิ่งไปกว่านั้นยังได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงาน เพียงแต่เสียส่วยรายหัวเล็กน้อย คือ 6 สลึงต่อ 3 ปี และนี่จึงไม่น่าประหลาดใจที่ชาวจีนพยายามตั้งหน้าตั้งตาทำมาหากิน จนร่ำรวยไปตามๆกัน แต่มีข้อด้อยอย่างหนึ่ง ชาวจีนผู้อันจะกินส่วนมากจะมีจิตศรัทธาบริจาคเงินโดยเสด็จพระราชกุศล บริจาคสร้างวัดตามอย่างเจ้านายและขุนนางไทยผู้มีทรัพย์ และเป็นที่น่าสนใจว่าวัดจำนวนไม่น้อยนำเอาศิลปกรรมจีนมาประยุกต์กับศิลปกรรมแบบไทย ในเรื่องเดียวกันนี้ ไชยแสง สุชะวณะ (2525 : 15) กล่าวถึงข้อสันนิษฐานทางศิลปกรรมจากมูลเหตุต่างๆ ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดศิลปกรรมแบบจีนและทรงเห็นชอบในการนำศิลปกรรมแบบจีนมาประยุกต์หรือปรับปรุงใช้ หากเพราะเหตุผล คือ โปรดเพราะศิลปกรรมก่อสร้างแบบจีนมีความงดงามน่าดูอีกแบบหนึ่ง อีกประการหนึ่ง อาคารของคนจีนที่สร้างด้วยเครื่องก่ออิฐถือปูนเป็นส่วนใหญ่ ย่อมทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศ

สมัยรัชกาลที่ 4 หน้าบันไม่มีสัญลักษณ์ที่แน่นอน ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามพระราชนิยม หน้าบันสมัย รัชกาลที่ 4 บางแห่งก็ทำเป็นรูปมงกุฎ รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ รูปเครื่องราชกกุธภัณฑ์ สมัยรัชกาลที่ 5 นิยมทำหน้าบันคล้ายรัชกาลที่ 4 ดังเช่นหน้าบันพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เป็นหน้าบันรูปเครื่องสูง หน้าบัน मुखหน้ารูปตรีศูลกับจักร (น. ณ. ปากน้ำ. 2543 : 23 - 25)

ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระองค์ทรงดำริว่าวัดต่างๆได้สร้างขึ้นมาตั้งแต่รัชกาลก่อนๆมีจำนวนมากจนยากแก่การดูแลทั่วถึง พระองค์จึงไม่โปรดให้สร้างวัดเพิ่มเติม แต่พระองค์ทรงสร้างโรงเรียนขึ้นแทนวัด ในสมัยรัชกาลที่ 7 ก็ไม่ได้สร้างวัดเพิ่มเติม เนื่องจากเป็นสมัยที่ประสบภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และมีปัญหาการเมือง แต่อย่างไรก็ตามการบูรณะวัดต่างๆก็ยังมีขึ้น ต่อมาในรัชกาลที่ 8 รัฐบาลในระบอบประชาธิปไตย

ได้จัดสร้างวัดพระศรีมหาธาตุ วัดนี้ได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่ขุดพบ ณ มหาสุปทุมมราชิก เมือง ตักศิลา ที่รัฐบาลอินเดียมอบให้ไทย ในสมัยรัชกาลที่ 9 พระอารามหลวงที่สร้างขึ้นในสมัยนี้ได้แก่ วัด วชิรธรรมสาริต ซึ่งเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี (เนตรนิกิต นาควัชร. 2525 : 38-39) จากที่กล่าวมา จึง พอสรุได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงปัจจุบัน ลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร การพัฒนาลวดลายจึง น่าจะยุติในช่วงนี้

3.2 คตินิยมเกี่ยวกับการสร้างลวดลายหน้าบัน

บรรจง วงศ์วีเชียร (2537 : 202) ศึกษาลวดลายหน้าบันในจังหวัดสงขลา กล่าวถึงคตินิยมเชื่อ ในการสร้างลวดลายหน้าบันในจังหวัดสงขลา ว่า นอกจากสะท้อนให้เห็นอิทธิพลต่างชาติ ที่ศิลปินท้องถิ่น ได้ซึมซับสืบทอดมาสร้างเป็นรูปแบบหลากหลายแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลสภาพแวดล้อมที่ปรากฏ และวัฒนธรรมประจำถิ่นอีกด้วย และในการสร้างลวดลายหน้าบันอุโบสถ ที่มีคตินิยมทางด้านศาสนาและความเชื่อนั้นเป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมา ซึ่งจิรวัดน์ พิศสันต์ (2542 : 91 - 92) อ้างวิไลเลขา บุรณศิริ (2523 : 46) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า หลังจากกรุงศรีอยุธยาได้เสียให้แก่พม่า ในปี พ.ศ. 2310 บ้านเมืองถูก ทำลายเสียหายยากต่อการฟื้นฟู จึงย้ายราชธานีมาตั้งใหม่ที่กรุงธนบุรี ในระยะนี้พระเจ้าตากสินทำสงคราม อยู่ตลอดรัชกาล ไม่มีเวลาทำนุบำรุงวัฒนธรรมมากนัก พระราชนิพนธ์ก็จืดจางเป็นราชภาระของ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งเป็นผู้สถาปนาราชวงศ์และราชธานีอีกครั้งที่กรุงเทพฯ โดยดำริว่า การฟื้นฟูวัฒนธรรมไทยซึ่งตกทอดมาตั้งแต่โบราณต้องทำอย่างเร่งด่วน ดังนั้นพระมหากษัตริย์ สามสมัยในรัชกาลแรกจึงทรงถือนโยบายร่วมกันด้วยเหตุนี้จึงจะเห็นได้ว่า ได้มีการฟื้นฟูทางด้าน ขนบธรรมเนียมประเพณีทางศาสนา การชำระพระราชนิพนธ์กฎหมายทางด้านศิลปศาสตร์ ตลอดจนการ สร้างพระ บรมมหาราชวัง วัดวาอารามต่างๆเหมือนเคยมีมาแต่เดิมในสมัยกรุงศรีอยุธยา

สำหรับการสร้างวัดวาอารามในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 โดยเฉพาะลวดลายหน้าบันพระ อุโบสถพบที่มีการยึดถือแบบอย่างเก่าๆ สืบทอดมาจากสมัยอยุธยา คือ การทำลวดลายหน้าบันอุโบสถเป็น รูปนารายณ์ทรงครุฑมีลวดลายประกอบด้านข้าง รองลงมาคือรูปนารายณ์ทรงหงส์หรือพระพรหมนั่งแท่น สมัยรัชกาลที่ 2 มีหน้าบันเลียนแบบสมัยรัชกาลที่ 1 แต่ข้อแตกต่างคือมีเส้นสามเหลี่ยมแบ่งรูปเล็กๆอีก ขึ้นหนึ่ง ต่อมาในรัชกาลที่ 3 การก่อสร้างจะเป็นสถาปัตยกรรมแบบจีนเป็นส่วนใหญ่ หน้าบันปูนปั้นไม่มีไขรา เส้นกรอบสามเหลี่ยมในกรอบหน้าบันที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 2 จะโตขึ้นเรื่อยๆ (จิรวัดน์ พิศสันต์. 2542 : 92) หน้าบันสมัยรัชกาลที่ 4 แปรไปตามพระราชนิยม บางแห่งก็ทำเป็นรูปมงกุฎซึ่งเป็นเครื่องหมายประจำ พระองค์ตามพระนามเดิม คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ เครื่องหมายอันนี้ปรากฏว่านิยมแพร่หลาย สมัยรัชกาลที่ 5 นิยมทำลายหน้าบันคล้ายกับสมัยรัชกาลที่ 4 หน้าบันเป็นรูปเครื่องสูง เป็นรูปตรีศูลกับจักรอันมีความ หมายถึงราชวงศ์จักรีโดยตรง (น . ณ ปากน้ำ. 2543 : 23 - 25)

จากที่กล่าวมาจึงแสดงให้เห็นว่าประติมากรรมตกแต่งหน้าบันที่ปรากฏบนหน้าบันนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงคตินิยมและความเชื่อต่างๆ ซึ่งพอจะสรุปที่มาและเนื้อหาสาระสำคัญกว้างๆได้ดังนี้

พระพรหม

ในยุคนั้นของศาสนาพราหมณ์นั้นพระพรหมเป็นเทพสูงสุดพระองค์เดียว เป็นผู้สร้างโลกและ สรรพสิ่ง ทั้งโลกสวรรค์ เทวดา คน สัตว์และพืช รูปลักษณะของพระพรหมที่เป็นเทพบุคลนั้นมักปรากฏ

ร่างเทพหนุ่มรูปงาม กายสีแดง สีพัคตร์ แปรหู สีกร (บางแห่งว่าแปดกร) ถือธารพระกร ช้อน (ใช้หยอดเนยลงในเตาไฟ) หม้อน้ำและคัมภีร์ อาวุธที่ทรงใช้คือธนู คอคล้องพวงประคำ ทรงหงส์ชื่อหงสาวहन ข้างต้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งของพระพรหมทางฝ่ายศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมักปรากฏในวรรณคดีไทยเสมอ

ในพุทธศาสนาพระพรหมไม่ใช่ผู้สร้างแต่อย่างใด หากเป็นเทพพวกหนึ่งที่มีความเป็นอยู่คล้ายเทวดา แต่มีความมั่งคั่งและสุขสบายกว่า และพระพรหมไม่ได้มีเพียงพระองค์เดียว จำนวนพระพรหมมีเท่าไรนั้นไม่ได้บอกไว้ บอกแต่เพียงว่าพระพรหมสถิตอยู่ ณ พรหมโลก ซึ่งเป็นที่สูงกว่าสวรรค์ และสิ่งที่ทำให้เกิดเป็นพระพรหมได้ก็คือ ผลบุญที่สะสมไว้ พอหมดบุญพระพรหมก็ต้องจุติจากพรหมโลก แล้วเกิดเป็นอะไรก็ได้ ตามแต่บุญกรรมที่ทำไว้ (มัลลย. 2542 : 65 – 67)

พระอินทร์

ตามตำนานฝ่ายพราหมณ์นั้นกล่าวว่าพระอินทร์ทรงเป็นเจ้าแห่งสวรรค์ เป็นหัวหน้าของเหล่าเทวดา และทรงเป็นโลกบาลทางทิศตะวันออกด้วย ว่ากันตามกำเนิดของพระอินทร์แล้วถือว่าทรงเป็นเทพที่เก่าแก่ที่สุดองค์หนึ่งในศาสนาพราหมณ์

ในสมัยพระเวท พระอินทร์ทรงเป็นเทพที่ยิ่งใหญ่กว่าเทพองค์ใด ทรงเป็นเจ้าแห่งฟ้าผู้ถืออสนีบาต สามารถบันดาลให้ฝนตกและกำกับบังคับฤดูกาล เป็นเทพแห่งสงครามที่เหล่าอสูรและผู้ร้ายหัวนกลัว รูปลักษณะของพระอินทร์ในยุคแรกนั้น ทรงมีร่างอ้วน คอใหญ่ แผ่นหลังสีน้ำตาล โอาษฐ์และท้องใหญ่ ชอบเสวยน้ำโสม มีเคราและเกศาสีทอง

เกี่ยวกับเรื่องครองความเป็นใหญ่ของพระอินทร์นั้น มีอีกตำนานหนึ่งกล่าวแตกต่างออกไป โดยว่า พระอินทร์นับเนื่องอยู่ในเทพแห่งธาตุทั้งสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ โดยจัดแบ่งกันดังนี้

ธาตุดิน มีพระยมและพระกาลเป็นเทพเจ้ากำกับ

ธาตุน้ำมีพระอินทร์และพระวรุณเป็นเทพเจ้ากำกับ

ธาตุลมมีพระพายและมารุตเป็นเทพเจ้ากำกับ

ธาตุไฟมีพระอัคนี พระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นเทพเจ้ากำกับ

และนับว่าพระอินทร์เป็นใหญ่ที่สุดในเทพแห่งธาตุทั้งหมด เพราะมีแต่คุณและคอยให้ความช่วยเหลือแก่มนุษย์ ดังเช่น เมื่อพระอาทิตย์มีรัศมีร้อนแรงเกินไปพระอินทร์ก็ทรงเป็นเมฆป้องกันแสงไว้ พระวรุณจะเป็นฝนตกทั่วโลก พระอินทร์ก็ทรงเป็นเมฆคอยรับฝนนั้นไว้ พระพายอาจจะเป่าพัดทำลายหลายสิ่ง พระอินทร์ก็เป็นมหาเมฆสกัดกั้นให้เบาบาง

แต่ทว่าต่อมาภายหลัง ความยิ่งใหญ่ของพระอินทร์ได้เสื่อมถอยลง เทพผู้ได้ยกย่องให้เป็นใหญ่เหนือกว่าพระอินทร์ในเวลาต่อมา มีด้วยกันสามองค์ คือ พระพรหมเทพผู้สร้าง พระวิษณุเทพผู้พิทักษ์ และพระศิวะเทพผู้ทำลาย เทพทั้งสามองค์ถูกยกย่องให้เป็นมหาเทพ และเรียกรวมกันว่า พระตรีมูรติ แต่แม้ท่านจะถูกลดชั้นให้เป็นเทวดาชั้นรอง แต่ในปัจจุบันยังมิผู้เคารพนับถือท่านมากอยู่ โดยเฉพาะชาวไร่ไถ่ในอินเดีย ซึ่งนับว่าท่านเป็นเทพเจ้าแห่งฝนและฤดูกาล (มัลลย. 2542 : 134 – 143)

พระนารายณ์

เกี่ยวกับกำเนิดของพระนารายณ์นั้น มีตำนานเล่าขานมากมายหลายสำหรับด้วยกัน และมีมานานตั้งแต่ยุคใดระเทศ ซึ่งเป็นคัมภีร์ยุคแรกของศาสนาพราหมณ์เลยทีเดียว แต่ยุคนั้นพระนารายณ์ปรากฏ

เป็นที่รู้จักในนามพระวิษณุ และยังไม่ได้เป็นเทพที่ยิ่งใหญ่นัก ทรงเป็นเพียงองค์กำลังแห่งดวงตะวันหรือเทพแห่งดวงอาทิตย์เท่านั้น ต่อมากัมภีร์ในยุคหลัง (ยุคปุราณะ) ได้จารึกกำเนิดพระวิษณุต่างไปจากเดิม เช่น บ้างว่าพอเพลิงบรรลัยกลัปล้างทุกสรรพสิ่งสิ้นแล้ว พระเวทพระธรรมทั้งหลายประชุมกันเข้าบังเกิดเป็นพระศิวะขึ้น แล้วพระศิวะก็ทรงสร้างพระวิษณุอีกต่อหนึ่ง ด้วยการเอาหัตถ์ซ้ายลูบหัตถ์ขวา และโปรดให้พระวิษณุเป็นคนสอนศิลปศาสตร์ให้แก่ชนชั้นวรรณะกษัตริย์ (ตำนานนี้คงเป็นของฝ่ายไศวนิกาย ที่นับถือพระศิวะว่าใหญ่กว่าพระนารายณ์)

บางตำนาน (จากคัมภีร์วราหะปุราณะ) ก็ว่าพระวิษณุกับพระพรหมเป็นองค์เดียวกัน และจากคัมภีร์ได้กล่าวเสริมต่ออีกว่า เพื่อให้มีผู้ช่วยในการสร้างโลก พระวิษณุจึงได้แบ่งภาคออกเป็น 3 คือ พระพรหมผู้สร้างจากสีข้างขวา พระวิษณุเทพผู้สร้างจากสีด้านซ้าย และพระศิวะมหากาฬผู้ทำลายจากบั้นกลางพระองค์ (ตำนานหลังนี้คงเป็นของฝ่ายไวษณพนิกาย ที่นับถือพระวิษณุหรือพระนารายณ์ว่าใหญ่กว่าพระศิวะ) เรียกได้ว่ายุคหลังพระวิษณุได้รับการเคารพมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นหนึ่งในสามเทพผู้ยิ่งใหญ่และนามพระนารายณ์ แต่ไม่ว่าการเกิดของพระนารายณ์จะเป็นไปตามตำนานไหน พระองค์ก็ยังคงดำรงตำแหน่งเทพแห่งการพิทักษ์โลกอยู่ดี ด้วยเหตุนี้ยามใดเกิดความเดือดร้อนขึ้นในโลก พระองค์ก็จะแบ่งภาค อวตารลงมาปราบยุคเข็ญนั้น และนำความสงบสุขกลับสู่เหล่าเทวดาและมนุษย์เสมอ อวตารของพระนารายณ์มีมากจนนับไม่ไหว บางตำนานนับได้ถึง 22 ปางทีเดียว อย่างไรก็ตามปางที่ขึ้นชื่อที่สุดของพระนารายณ์ก็คือปางอวตารเป็นพระกฤษณะกับพระรามนั่นเอง (มัลลย. 2542 : 59 – 61)

เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์

"กกุธภัณฑ์" หมายความว่า สิ่งของเครื่องใช้ที่เป็นเครื่องหมายแสดงถึงความเป็นพระราชา เรียกเป็นศัพท์เฉพาะว่า เครื่องราชกกุธภัณฑ์ หรือ เครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ ดังนั้นเมื่อเอ่ยถึงคำว่า เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ในความหมายกว้างจึงหมายถึง สิ่งใดก็ตามที่เป็นเครื่องใช้ประพราษอิสริยยศแห่งพระมหากษัตริย์ สิ่งนั้นย่อมเป็นเครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้งสิ้น ส่วนสิ่งที่สำคัญที่สุด 5 สิ่ง ในบรรดาเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ทั้งปวง เรียกว่า เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ที่ใช้ในพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษกยังคงยึดถือตามแบบแผนโบราณ แต่เป็นที่สังเกตได้ว่า เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์มีความแตกต่างกันไปบ้างตามยุคสมัย อย่างไรก็ตาม ม.ร.ว.เทวธิดาธิราช ป. มาลากุลสมุหราชพิธี ได้สรุปไว้ในหนังสือเรื่อง "เครื่องราชูปโภคและพระราชฐาน" ว่า เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์มีต่างกันเป็น 2 แบบ คือ

แบบ ก. มี 1. จัตร

2. มงกุฎ

3. พระแสงขรรค์

4. พัดหรือแส้

5. จลองค์พระบาท

แบบ ข. มี 1. มงกุฎ

2. พระแสงขรรค์

3. ธารพระกร

4. พัดหรือแส้

5. ฉลองพระบาท

จะเห็นว่าทั้งสองแบบนี้ต่างกันว่า แบบ ก. มีฉัตรไม่มีธารพระกร ส่วนแบบ ข. มีธารพระกรไม่มีฉัตร ซึ่ง ม.ร.ว.เทวธิดาชัยได้แสดงความเห็นว่า น่าจะถูกต้องทั้งสองแบบ คือถ้ามีฉัตรแล้วก็ไม่ควรมีธารพระกร หรือถ้ามีธารพระกรแล้วก็ไม่ควรมีฉัตร คนเราจะถือทั้งร่มและไม่ทำในขณะเดียวกันเป็นการไม่สมควร

และในบรรดาเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ที่กล่าวมาแล้วล้วนมีความหมาย กล่าวคือ

พระมหาเศวตฉัตร เป็นสัญลักษณ์ว่าพระมหากษัตริย์ทรงยังให้เกิดความร่มเย็นแก่แผ่นดินและประชาราษฎร์

พระมหาพิชัยมงกุฏ เป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นจอม(ยอด)คน หรือประมุขแห่งแผ่นดิน ส. พรายน้อย (2539 : 28 -41) กล่าวถึงประเพณีการสวมมงกุฏว่าเป็นประเพณีเก่ามาก ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าใครเป็นผู้คิดขึ้น และมงกุฏไทยในสมัยแรกมีรูปร่างอย่างไรไม่ทราบ ในภาพจำหลักไม้เข้าใจกันว่าได้สร้างตั้งแต่สมัยสุโขทัย มีรูปคล้ายกรอบหน้าละคร จึงสันนิษฐานว่ามงกุฏในสมัยโบราณน่าจะเป็นเช่นนั้น เพราะคนในสมัยสุโขทัยไว้ผมทรงสูง ในสมัยอยุธยาตอนต้นมีการกล่าวถึงมงกุฏไว้ในจดหมายของโจส เขาเตน ชาวฮอลันดาที่เข้ามาเมื่อราว พ.ศ. 2143 ได้กล่าวว่า “เวลาเสด็จออกขุนนาง ฉลองพระองค์อันมีค่า สวมมงกุฏสำหรับกษัตริย์” แต่ไม่ได้บอกลักษณะของมงกุฏไว้ อย่างไรก็ตามพอสันนิษฐานได้ว่าสมัยอยุธยาเป็นมงกุฏยอด ท่านที่เคยเห็นภาพเขียนของฝรั่งโบราณตอนราชทูตเซอวาเลีย เดอไซมอน เข้าเฝ้าถวายราชสาส์นสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จะเห็นว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงพระชฎาหรืออะไรไม่ทราบมีลักษณะเหมือนลอมพอก ซึ่งสื่อให้เห็นว่าพระมหามงกุฏก็น่าจะมีทรงสูงเช่นเดียวกัน สมดังที่กล่าวไว้ในตำราปัญจราชาภิเษกว่า พระมหามงกุฏนั้นไซ้หรือยอดวิมานพระอินทร์ และในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดพระราชทานสมบัติ (การเวก รัตนกุล) ไปเที่ยวซื้อหาเพชรที่อินเดีย ได้เพชรมาจากเมืองกัลกัตตาเม็ดหนึ่งมีขนาดใหญ่ โปรดให้ประดับไว้บนยอดพระมหาพิชัยมงกุฏ เรียกเพชรเม็ดนั้นว่า “มหาวชิษณมณี” อนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ทรงสร้างพระมงกุฏขึ้นองค์หนึ่ง เรียกว่า “พระอนุราชมงกุฏ” ได้พระราชทานพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อบวรราชาภิเษก และได้ถือเป็นธรรมเนียมต่อมา เมื่อพระองค์ใดได้ดำรงพระยศสมเด็จพระยุพราช ก็พระราชทานพระอนุราชมงกุฏนี้เป็นเครื่องราชอิสริยยศ ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้

พระแสงขรรค์ชัยศรี เป็นสัญลักษณ์แห่งความกล้าหาญ และการทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจ หรืออาญาสิทธิ์อันล้นพ้นในการปกครองแผ่นดิน

ธารพระกร เป็นสัญลักษณ์แห่งการพระชนมายุยั่งยืนนาน และทรงไว้ซึ่งปัญญาอันยิ่ง

พัดวาลวิชนีและพระแส้หางจามรี เป็นสัญลักษณ์แห่งการทรงบันดาลความอยู่เย็นเป็นสุข และทรงปิดเป่ามองภัยให้สิ้นไปแก่บรรดาพสกนิกร

ฉลองพระบาทเชิงงอน เป็นสัญลักษณ์แห่งการทรงไว้ซึ่งพระบรมเดชานุภาพในทุกแห่งหนที่ประทับพระบาทย่างไป ซึ่งต้องแบกรับภาระอันหนักแห่งแผ่นดิน

เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์มีบทบาทและความสำคัญยิ่งมาแต่โบราณ และสมัยโบราณถือกันว่าพระ นพปฎลมหาเศวตฉัตรเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในบรรดาเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ มีความหมายเท่ากับ

ความเป็นพระมหากษัตริย์ แต่สมัยหลังแนวคิดดังกล่าวเปลี่ยนไป จะถือว่าพระมหาพิชัยมงกุฏเป็นสิ่งสำคัญที่สุด (ยุพร แสงทักษิณ. 2539 : 9 – 15)

ครุฑ

ในบรรดาศิลปกิจหรือการช่างฝีมือของไทยไม่ว่าจะเป็นภาพเขียน แกะสลักหรือปั้น นิยมทำรูปครุฑกันมาก ถ้าเป็นหน้าบันก็จะนิยมทำเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑ หรือเมื่อมีครุฑก็ต้องทำรูปนาคไว้ด้วย

ตามเรื่องเทพนิยายของอินเดียครุฑหรือพญาครุฑ เป็นอมมนุษย์พวกหนึ่งที่มีฤทธิ์เสมอด้วยพระผู้เป็นเจ้า เพราะบิดาคือพระกัศยป มารดาคือนางวินดา นางวินดานี้เป็นธิดาของพระทกษะ ก็จะออกแปลงอยู่ที่พ่อแม่ก็เป็นเทพแต่เวลามีลูกกลับออกมาเป็นไข่ ฟองแรกนั้นออกก่อนกำหนด คือนางวินดาใจร้อนอยากเห็นหน้าลูกเร็วๆ ก็เลยทุบฟองไข่ออกดู ลูกที่เกิดมาเลยมีครึ่งตัว ขนาดมีครึ่งตัวก็ยังไม่พอใจ โกรธแม่ที่ทำให้ตนพิการ ก็เลยสาปแช่งนางวินดาให้ไปเป็นทาสของนางกัทรุซึ่งเป็นพี่น้องกัน เมื่อสาปแม่แล้วก็ขึ้นไปเป็นพระสารถีให้พระอาทิตย์ จึงมีพระนามว่าอรุณเทพบุตร ส่วนไข่ฟองที่สองนั้น นางวินดาไม่กล้าทุบปล่อยไว้จนครบกำหนดคลอดก็ออกมาเป็นครุฑ รูปร่างออกแปลงคือศีรษะจะงอยปากและปีกเหมือนนก ร่างกายแขนเหมือนมนุษย์ หน้าขาว ปีกแดง ลำตัวเป็นสีทอง

ครุฑลูกพระกัศยปกับนางวินดาตัวนี้และที่มีรูปประดิษฐานอยู่ตามหน้าบันโบสถ์วิหาร เพราะต้องเป็นพาหนะของพระนารายณ์ ซึ่งกล่าวกันว่าตามเรื่องก็ไม่ค่อยจะเรียกใช้ แต่ที่มีรูปด้วยกันอย่างที่เราเรียกว่า นารายณ์ทรงครุฑนั้น ก็เหมือนรูปถ่ายที่ถ่ายไว้ดูนั่นเอง ทั้งนี้เพราะมีเรื่องว่าครุฑกับพระนารายณ์เกิดสู้รบกันขึ้นแต่ทำอะไรไม่ได้ จึงจับมือเป็นมิตรกัน โดยมีข้อตกลงกันว่าเวลานั่งครุฑต้องนั่งสูงกว่าพระนารายณ์ แต่เวลาเดินทางพระนารายณ์ต้องขี่ครุฑไป แต่อย่างไรก็ตามประวัติของครุฑที่เป็นพาหนะของพระนารายณ์นั้น บางแห่งว่าพระนารายณ์ได้บันดาลให้เกิดขึ้นเอง ไม่ใช่ลูกของนางวินดา วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์ (2535 : 223) อ้างหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า นารายณ์เป็นผู้สร้างครุฑเพื่อเป็นพาหนะตามเทวโองการของพระอิศวร มีนามว่าพระหริรักษ์ พระนารายณ์กับครุฑจึงเป็นของคู่กัน ส่วนครุฑที่ปรากฏในวรรณคดี ครุฑที่ปรากฏในเรื่องกาก็เป็นครุฑตามตำนานพระพุทธรศาสนา เป็นครุฑคนละตัวกันกับครุฑที่พระนารายณ์ใช้เป็นพาหนะ

รูปพระนารายณ์ทรงครุฑได้ใช้มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยรูปครุฑในเมืองไทยทำเป็นรูปหัวเป็นนก ลำตัวและแขนแบบมนุษย์ แต่มีขนปีก ท่อนล่างเป็นนก บางแห่งก็ติดปีกไว้ที่สะโพกก็มี จึงดูเหมือนว่ามีปีกจริงและปีกสารถี ปีกจริงติดอยู่ในส่วนที่เป็นตัวนก ส่วนปีกสารถีติดอยู่ที่แขน (ส. พรายน้อย. 2543 : 106 – 113)

พญานาค

ส. พรายน้อย (2535 : 254 – 255) กล่าวถึง พญานาคในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาว่าสามารถแยกไว้อย่างละเอียดมีถึง 1,024 ชนิด ในคัมภีร์หนังสือปรมัตถโชติกะมหาอภิธรรมมัตตสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ 5 ได้จัดหมวดหมู่ของนาคไว้ดังนี้

1. กฏฐมุข พญานาคนี้มีพิษชนิดหนึ่งถ้ากัดผู้ใดแล้วร่างกายนั้นจะแข็งไปทั้งตัว อวัยวะต่างๆ เช่น แขนจะงอเข้าและยืดออกไม่ได้

2. ปุติมุข พญานาคนี้มีพิษชนิดหนึ่ง ถ้ากัดผู้ใดแล้วรอยแผลนั้นจะเน่าและมีน้ำเหลืองไหลออกมา
3. อัคคิมุข พญานาคนี้ถ้ากัดผู้ใดแล้วก็จะเกิดความร้อนไปทั่วตัว และรอยแผลที่กัดนั้นจะเป็นริ้วรอยคล้ายไฟไหม้

4. สัตถมุข พญานาคชนิดนี้ถ้ากัดผู้ใดเข้าแล้วผู้นั้นก็เหมือนถูกฟ้าผ่า

และตามประวัติพญานาคกับครุฑเป็นพี่น้องกัน ครุฑและนาคมีบิดาองค์เดียวกันคือพระกัศยป ต่างกันแต่มารดา (ส. พรายน้อย. 2537 : 201) แต่ความสัมพันธ์ระหว่างนาคกับครุฑเป็นปรีดิ์รักกันอย่างรุนแรง ในวรรณคดีสันสกฤตกล่าวถึงเรื่องราวระหว่างครุฑกับนาคเป็นอุปมาอุปไมยเสมอ สาเหตุความเป็นศัตรูกันเนื่องจากความริษยาแก่งแย่งชิงดีกัน แต่เมื่ออิทธิพลของพุทธศาสนาเข้ามาปะปนในวรรณคดีสันสกฤต เป็นผลให้ความเป็นปรีดิ์รักและการจองเวรอาฆาตพยาบาทระหว่างครุฑกับนาคจึงยุติลง ด้วยหลักปรัชญาทางพุทธศาสนาที่ว่า เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร (บรรจง วงศ์วิเชียร. 2537 : 191)

ช้าง

สุทิลลักษณ์ อัมพันวงษ์ (2537 : 2 – 8) กล่าวว่าตำนานช้างแต่โบราณมีหลายฉบับ ซึ่งประกอบด้วยตำราพระคชลักษณ์ และตำราคชกรรม ตำราช้างไทย และมาตรางค์ลีลาเป็นตำราคชลักษณ์ตามคติอินเดีย

ตำราพระคชลักษณ์ คือ ตำราที่กล่าวถึงรูปพรรณสัณฐานของช้างตระกูลต่างๆ ตำรานี้เป็นของพราหมณ์แห่งประเทศอินเดีย ได้กล่าวถึงการกำเนิดช้างว่าพระนารายณ์เสด็จประทับบนหลังอนันตนาคราช แล้วกระทำอธิษฐานด้วยเทวฤทธิ์ให้ดอกบัวผุดขึ้นในพระอุทร แล้วนำดอกบัวไปถวายพระอิศวร ดอกบัวนั้นมี 8 กลีบ 173 เกสร พระอิศวรแบ่งดอกบัวนั้นออกเป็น 4 ส่วน ส่วนที่หนึ่ง 8 เกสรของพระอิศวร ส่วนที่สอง 25 เกสรให้แก่พระพรหม ส่วนที่สาม 8 เกสรให้แก่พระนารายณ์ ส่วนที่สี่มี 133 เกสรให้แก่พระเพลิง จากนั้นพระเจ้าทั้ง 4 จึงสร้างช้างเป็น 4 ตระกูล

1. พระอิศวรพงศ์ คือช้างที่พระอิศวรสร้าง มีลักษณะเนื้อดำสนิท ละเอียดเกลี้ยง งาใหญ่ เท้าใหญ่ อีศวรพงศ์แบ่งออกเป็น 8 หมู่

2. พรหมพงศ์ คือช้างที่พระพรหมสร้าง มีลักษณะเนื้ออ่อน ขนละเอียด งาสีเหลือง ในตำนานกล่าวว่า พระอิศวรสาปนางหมาอุปกาสิให้ลงมาอยู่ในถ้ำเทวสินทรบรรพต นางกินเผือกขดาวาลี พระพรหมจึงให้นางอุปกาสิมีบุตรเป็นช้าง 10 หมู่ และนอกจากนั้นพระพรหมยังทรงสร้างช้างอีก 8 จำพวก

3. วิษณุพงศ์ คือช้างที่พระนารายณ์สร้าง เป็นชาติแพทย์หรือเวศ มีผิวหนา ขนหนาเกรียน ออกคางเท้าใหญ่ แบ่งออกเป็น 8 หมู่

4. อัคนิพงศ์ คือช้างที่พระเพลิงสร้าง เป็นชาติสุตรหรือสูตร มีลักษณะผิวกระด้าง ขนหยาบ ผิวเนื้อหม่นไม่สนิท แบ่งออกเป็น 42 ตระกูล

นอกจากนี้ยังมีช้างอีก 14 ตระกูล คือช้างตระกูลต่างๆผสมกัน รวมช้างทั้งหมด 90 ตระกูล เป็นช้างสกุลลักษณะให้คู่กันต่างๆ คือ อีศวรพงศ์นั้นให้ทรัพย์และมีอำนาจ พรหมพงศ์นั้นให้เจริญอายุและวิทยา วิษณุพงศ์นั้นให้ศัตรูพ่ายแพ้ และนำฝนพลาหารธัญญาหารสมบุรณ์ อัคนิพงศ์นั้นให้เจริญมั่งคั่งมั่งสาหารและระงับศึกอุปาทว์ทั้งปวง

ตำราคชกรรม เป็นตำราว่าด้วยเวทย์มนต์คาถา กระบวนการจับช้าง ตลอดจนการรักษาช้าง

ตำราช่างในสมุดไทย ในหอสมุดแห่งชาติมีตำราช่างในต้นฉบับตัวเขียนเป็นตัวสมุดไทยดำและไทยขาวเป็นจำนวนมาก แต่ในที่นี้จะกล่าวเพียงบางเล่มได้แก่ ตำราช่างฉบับหลวง รัชกาลที่ 2 กล่าวถึงช่างลักษณะต่างๆ มีภาพสีสวยงามประกอบทั้งเล่ม มีภาพพระคเณศ พระโกญจนนาทเนศวร เทพเจ้าแห่งช่าง ภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 33 เศียร ภาพช่างมีเทวดารักษา และภาพช่างอื่นเป็นจำนวนมาก

ส่วนช่างในพุทธศาสนา บรรจง วงศ์วิเชียร (2537 : 194 – 195) อ้างสมชาติ มณีโชติ ได้ศึกษาคติเรื่องช่างในพุทธศาสนา แบ่งออกได้ดังนี้

ก.คติเรื่องช่างจากชาดก จากคัมภีร์ชาดกอรุณกถาที่แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีมากถึง 547 เรื่อง เป็นเรื่องราวการเกิดของพระโพธิสัตว์ในแต่ละชาติ จนบรรลुพระชาติสุดท้ายที่ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในจำนวนอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ได้เสวยชาติเป็นช่าง และบางครั้งนอกจากเสวยพระชาติเป็นมนุษย์แล้วยังมีช้างเข้ามาเกี่ยวข้องอีกด้วย โดยเรื่องที่เสวยพระชาติเป็นช่างมีดังนี้

1. ลีลาวนาคราชชาดก
2. ทุมเมธราชชาดก
3. กมทุกิกชาดก
4. กาสาวชาดก
5. สุวรรณกัฏฐชาดก
6. ฉัททันตชาดก
7. มาตุโปสกะชาดก
8. หัสติง

ข.คติช่างจากพระพุทธประวัติ พุทธประวัติตอนสำคัญมีดังนี้

1. พระเศวตกฤษณ ในพระสุบินของนางสิริมหามายาราชเทวี
2. ช้างคีรีเมขล
3. ช้างนาฬาคีรี
4. ช้างปาลิไลยกะ
5. ช้างป่าเวระกะ
6. ช้างภัททวดี
7. ช้างเอราวัณ

ช้างเอราวัณในวรรณคดีบาลีสันสกฤต คนไทยรู้จักช้างเอราวัณเป็นอย่างดีจากเรื่องรามเกียรติ์ ในวรรณคดีบาลีสันสกฤตก็มีเรื่องราวของช้างเอราวัณ ช้างเอราวัณมีหลายชื่อ ได้แก่ ไอราวัณ ไอราวตะ หรือไอรापต เป็นช้างพาหนะของพระอินทร์ และไปรยปรายฝนให้ตกมายังโลก ดุจดน้ำจากโลกขึ้นบนสวรรค์ทำให้ฝนตก (สุทธิลักษณ์ อ่ำพินวงค์. 2537 : 48 – 51)

หงส์

หงส์เป็นเชื่อนกชนิดหนึ่ง ซึ่งมีกล่าวในหนังสือวรรณคดีโบราณ ส่วนรูปร่างของหงส์จะเห็นตามวัดและภาพเขียนต่างๆเท่านั้น หงส์จะมีประวัติความเป็นมาอย่างไร จริงหรือไม่จริงยังสงสัยกันอยู่ แต่ตามที่

ทราบมาหงส์นั้นมีจริงรูปร่างคล้ายห่าน แต่ช่างเขียนช่างปั้นมาตกแต่ง เอาลายกนกเข้าจับจนผิดไปจากเดิม และหงส์ไทยนั้นงามกว่าหงส์ชาติอื่น ๆ มาก (ส. พรายน้อย. 2543 : 79)

จากการศึกษาเรื่องหงส์จากศิลปกรรมไทย (กัญญารัตน์ เวชศาสตร์. 2534 : 197-200) พบว่า หงส์เข้ามาปรากฏในความเชื่อและประเพณีอยู่ไม่น้อย โดยส่วนใหญ่ศิลปะรูปหงส์ที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นมีบทบาทในฐานะที่เป็นพาหนะในการรับและส่งเสด็จพระเป็นเจ้า และเป็นพาหนะทรงของพระมหากษัตริย์ราช ในการเสด็จประกอบพิธีต่าง ๆ โดยเฉพาะทางชลมารค ทั้งยังมีบทบาทในการเป็นพาหนะนำสิ่งสักการะของพุทธศาสนิกชนไปถวายพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ศิลปะหงส์ในงานประติมากรรมและจิตรกรรมได้มีการพัฒนาทางด้านรูปแบบมาเป็นลำดับ จนมีรูปแบบที่ค่อนข้างลงตัวเป็นรูปแบบของสัตว์หิมพานต์ คือ สร้างสรรค์ในลักษณะสัตว์ปีกประเภทนกที่มีความสูงระหงทรงสง่าตามจินตนาการ

เรื่องของหงส์มีตำนานโบราณกล่าวถึงอยู่หลายแห่ง ในนิทานโบราณประวัติของมอญก็ว่าหงส์เป็นสัตว์คู่บ้านคู่เมืองของมอญ เพราะตามตำนานกล่าวว่า เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาถึงสถานที่แห่งหนึ่ง พระองค์มีพระพักตร์ไปทางตะวันออก ก็ทอดพระเนตรเห็นหงส์สองตัวลงเล่นน้ำอยู่ พระองค์ทรงทำนายว่า กาลสืบไปเบื้องหน้าประเทศที่หงส์ทองเล่นน้ำนั้น จะเป็นมหานครขึ้นชื่อว่าเมืองหงสาวดี ปรากฏต่อมาอีก 200 ปี ได้มีเชื้อสายพวคนาคมาตั้งราชวงศ์ขึ้นปกครองสืบมา

ที่ประเทศพม่ามีรูปหงส์อยู่คู่หนึ่งท่าแปลกมาก คือทำรูปหงส์ตัวเมียขึ้นหงส์ตัวผู้ เขาว่าแสดงอำนาจของผู้หญิงเหนือผู้ชาย หงส์คู่นี้เป็นของมอญมาแต่ก่อนหรือพม่าสร้างขึ้นมาภายหลังไม่ทราบ แต่ดูรูปร่างเทอะทะสัของของไทยไม่ได้ และในหนังสือลัทธิของเพื่อนได้สันนิษฐานว่า หงส์น่าจะมีความตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เพราะปรากฏว่าตามเชิงเสาธงมีรูปหงส์ประดับอยู่ ดังความตอนหนึ่งว่า “เสาหงส์ก็น่าคิดว่าจะนำเค้ามาจากเสาติลาของพระเจ้าอโศกด้วย เพราะเชิงเสาของพระเจ้าอโศกที่ทำเป็นรูปหงส์ก็มีหลายเสา การที่รูปหงส์เลื่อนจากที่อยู่เชิงเสาไปอยู่บนยอดเสาไม่เป็นของที่เป็นไปไม่ได้” (ส. พรายน้อย. 2543 : 84 - 87)

วรัญจก์ บุญยสุรัตน์ (2535 : 226) กล่าวถึงหงส์ในชาดกว่าเรื่องเกี่ยวกับหงส์มีหลายเรื่อง เช่น จุลหงส์ชาดก กล่าวถึงตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเสวยพระชาติเป็นหงส์ปกครองบริวาร 96,000 ตัว พระอานนท์เกิดเป็นสมุขหงส์ และพระสารีบุตรเกิดเป็นกษัตริย์ครองเมืองสาคร นอกจากนั้นหงส์ยังปรากฏเป็นสัญลักษณ์ในมงคล 108 หรือลักษณะของมหาบุรุษคือพระพุทธเจ้า ดังปรากฏอยู่ในรอยพระบาทของพระพุทธไสยาสน์ นอกจากนั้นยังเป็นสัญลักษณ์ของผู้คุ้มครองเบื้องบน และนำความบริสุทธิ์เข้ามายังพุทธสถาน ยังเป็นบุคคลอธิษฐานที่หมายถึงพระอรหันต์ผู้ออกจากโทษของกิเลสทั้งปวง

เทวดา

ศาสนาพุทธกับศาสนาพราหมณ์ได้ผสมผสานกันตั้งแต่สมัยสุโขทัย ในคัมภีร์ศาสนาพุทธเองก็มีเรื่องเทวดาอยู่มาก ในพระไตรปิฎกมหาวรรคสิกขาบทที่ 1 แห่งภุคคคามวรรค กล่าวว่า พระภิกษุแห่งเมืองอาฬวีจะสร้างที่อยู่ ได้ไปตัดไม้ที่เทวดาสังสถิต จึงเกิดเรื่องขึ้น พระบรมศาสดาจึงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุพรากของเขี้ยว และในพุทธประวัติเองก็ปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับเทวดามากมายหลายเรื่อง (ส. พรายน้อย. 2534 : 8) โดย บรรจง วงศ์วีเชียร (2537 : 129) มีความคิดเห็นเกี่ยวกับเทวดาในศาสนาพุทธว่า แม้ว่าเทพเหล่านั้นจะทรงความเป็นทิพย์ แต่ก็ไม่ได้เป็นผู้สร้างโลกหรือกำหนดความเป็นไปของจักรวาล เทพมี

ความเป็นรองพระพุทธองค์ เพราะในการกล่าวถึงเทพของพุทธศาสนานั้น ทวยเทพย่อมอ่อนน้อมสักการพระศาสดา แสดงว่าพระองค์อยู่เหนือทวยเทพทั้งปวง ดังนั้นในศาสนาพุทธจึงไม่มีการนับถือเทพ ภาพปูนปั้นเทวดาที่ปรากฏทำขึ้นเพื่อแสดงถึงบารมีพระพุทธจริยา

ยักษ์

บรรจง วงศ์วีเชียร (2537 : 190) กล่าวถึงคติความเชื่อเรื่องยักษ์ว่า ในการทำปูนปั้นหรือประติมากรรมรูปยักษ์เพื่อประดับอุโบสถมีประวัติความเป็นมาดังนี้ คือ สมัยหนึ่งพระบรมศาสดาเสด็จประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหารในนครสาวัตถี ในสมัยนั้นมีพระเจ้าอาฬวเป็นกษัตริย์ที่นิยมในการล่าสัตว์ วันหนึ่งได้ไปล่าในป่าซึ่งเป็นสถานที่ของป่าพวักยักษ์ จนถูกยักษ์จับได้และให้สัญญาต่อยักษ์ว่าจะส่งคนไปให้ ยักษ์กินวันละคนจนหมด สุดท้ายอำมาตย์ต้องส่งราชโอรสไปให้ บังเอิญพระพุทธเจ้าได้ทราบจึงเสด็จไปที่อยู่ของยักษ์ และทำให้ยักษ์มีจิตใจยินดีในอริยธรรม คืนโอรสของพระเจ้าอาฬวให้ ตั้งแต่นั้นมาพวักยักษ์ก็นับถือพระพุทธองค์ และถือว่ายักษ์เป็นเทพารักษ์รักษาพระนครและเป็นผู้พิทักษ์ในพุทธศาสนา

ยักษ์ของไทยมีหลายชื่อ เช่น ยักษ์ อสูรหรืออสูร รากษส กุมภัณฑ์ โดยแบ่งออกเป็น 3 พวก พวกหนึ่งเป็นพวกกึ่งเทวดาหรือเจ้า มีจิตใจเมตตาอารี เทียบได้กับพวักยักษ์ที่เป็นบริวารของท้าวเวสสุวรรณ พวกที่สองมีรูปร่างโคมทึมปราศจากความเมตตากรุณา ยักษ์พวกนี้เป็นศัตรูกับเทวดา พวกที่สามมีรูปร่างหน้าเกลียด

จากที่กล่าวมา นอกจากประติมากรรมประดับหน้าบันในส่วนของภาพมงคลหรือลวดลายไทย ประติมากรรมตกแต่งหน้าบันยังมีความเด่นชัดในแบบพระราชนิยม คือ การตกแต่งหน้าบันจะใช้วัสดุรูปแบบ และคติความเชื่อแบบจีน ซึ่งพอสรุปที่มาของรูปแบบความเชื่อได้ดังนี้

มังกร

ลีไพลี (2545 : 41 – 43) กล่าวว่า มังกรเป็นสัตว์ที่ศักดิ์สิทธิ์เกิดจากลักษณะของสัตว์ 5 ชนิด คือ เขากวาง หัววัว ตัวงู เกล็ดปลา เท้าเหยี่ยว แต่ในบางตำราว่าในมังกรนั้นมีที่มาจากส่วนของสัตว์ 9 ชนิด คือ เขากวาง หัวอูฐ ตาปิศาจ คองู ท้องลายหอยแครงยักษ์ เกล็ดปลาตะเพียนหรือปลากะโห้ เล็บอินทรีหรือเหยี่ยว ฝ่าเท้าเสือ หูวัว ที่สำคัญมีหนวดมีเครา เขางอนิดเดียวใช้เวลา 500 ปี หากอายุ 1,000 ปีจะมีปีกบินได้ มังกรจีนในปากนั้นมีมุกอัญมณี เป็นมุกที่ขยายเล็กใหญ่ได้ มีดสว่าง เรียกลมฝนและปราบปิศาจ มังกรจีนนั้นแบ่งหน้าที่กันทำ 4 แห่ง คือ มังกรหลวงทวารรักษาตูแลวิมานเซียน มังกรสวรรค์มีหน้าที่ให้ลมฝน มังกรพิภพรักษาตูแลแม่น้ำลำธาร มังกรใต้ดินมีหน้าที่เฝ้าทรัพย์ของแผ่นดิน นอกจากนี้ รัชชชัยดุยสุจริต (2545 : 184) กล่าวว่า ยังมีมังกรทะเลซึ่งมีบทบาทสำคัญมากในด้านานพื้นบ้าน เล่ากันว่ามังกรทะเลมีพระราชวังทั้งดงาม เรียกว่าหลงกง

มังกรนั้นสามารถย่อตัวเล็กลงได้ขนาดเท่าตัวไหม และขยายตัวคับพื้นที่ระหว่างโลกและสวรรค์ได้ ทั้งยังปรากฏตัวให้ใครเห็นหรือไม่ให้ใครเห็นก็ได้ มังกรเป็นสัตว์ที่กล่าวถึงในหลายวัฒนธรรม โดยมีความเชื่อแตกต่างกันไป คนจีนถือมังกรเป็นสัตว์มงคล เป็นสัญลักษณ์ของความรุ่งเรือง กล้าหาญ มังกรยังเป็นสัตว์ของจักรพรรดิ อันถือเป็นโอรสแห่งสวรรค์

หงส์จีน

เป็นสัตว์ในเทพนิยายมีลักษณะ 5 อย่าง คือ หัวไก่ฟ้า ปากนกแก้ว ตัวเป็นเปิดแมนดาริน ขานกกระสา และหางนกยูง หงส์เป็นใหญ่ในสัตว์ปีกทั้งหมด มี 5 ชนิด คือ ชนิดขนสีแดง ขนสีม่วง ขนสีเหลือง และขนสีขาว สามารถหยั่งรู้เหตุการณ์บนโลกได้ จะปรากฏในสถานที่ที่มีความเจียบสงบเท่านั้น (ลีไปโส. 2545 : 47) หงส์เป็นสัตว์ตัวที่สองในบรรดาสัตว์ และเป็นเจ้าแห่งสัตว์ในบรรดาสัตว์จำพวกนกเมื่อมีภาพหงส์คู่กับมังกร หงส์จะเป็นสัญลักษณ์ของราชินี ส่วนมังกรเป็นสัญลักษณ์ของจักรพรรดิ

นักปราชญ์จีนว่าเดิมหงส์เป็นเทพเจ้าแห่งลม คุณลักษณะของหงส์คือลักษณะของลมนั่นเอง (ธวัชชัย ดุลยสุจริต. 2545 : 253)

กิเลน

เป็นสัตว์ในเทพนิยายอย่างม้านิลมังกร วรรณคดีของไทยเราสร้างมาจากสัตว์ 5 ชนิด คือ หัวมังกร ตัวกวาง เกสิดปลา หางวัว (ลีไปโส. 2545 : 48) ในตำนานจีนเชื่อว่ากิเลน มีเกี่ยวข้องกับอะไรกับยูนิคอร์นของยุโรป แต่ถูกยกมาเทียบเคียงเสมอ ทั้งนี้รูปร่างพอจะเชื่อมโยงกันได้ และจากที่กิเลนนั้นมีตัวเป็นกวางทำให้หลายท่านเชื่อว่าน่าจะมีพื้นฐานความเข้าใจมาจากกวางนั่นเอง ชื่อว่าเป็นสัตว์วิเศษ (นอกจากนี้ก็มีมังกร หงส์ และเต่า) เป็นบรรดาสัตว์ใหญ่ในบรรดาสัตว์ทั้งปวง

กิเลนเป็นสัญลักษณ์หมายถึงครอบครัวที่มีลูกหลานมากมาย เป็นสัญลักษณ์แสดงความปรารถนาว่าจะได้ลูกชาย ในตำนานเล่าว่ากิเลนไม่เหยียบสิ่งมีชีวิตใดๆแม้แต่หญ้าที่ขึ้นบนพื้นดิน จากการที่กิเลนมีเขabenศีรษะทำให้เชื่อว่าสัตว์นี้มีสัญลักษณ์ของความดี มันปรากฏตัวเมื่อแผ่นดินอยู่ดีมีสุข หรือมีเขียนมาปรากฏ แต่ก็ไม่เสมอไปขึ้นอยู่กับโอกาส (ธวัชชัย ดุลยสุจริต. 2545 : 16 – 17)

ภูเขา

ภูเขาเป็นที่อยู่ของเทพหรือเซียน จึงนับว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เหมือนเขาไกรลาสหรือเขาหิมพานต์ เทวดาหรือเซียนนิยมอยู่ตามหน้าผาที่สวยงาม เทพธิดาหรือเซียนนิยมอยู่ตามหน้าผาที่สวยงามตามคติจีนมีภูเขาศักดิ์สิทธิ์อยู่ 5 แห่ง คือ

เขาศักดิ์สิทธิ์ทิศตะวันออก ชาติไม้และฤดูใบไม้ผลิ

เขาศักดิ์สิทธิ์ทิศตะวันตก ชาติเหล็กและฤดูใบไม้ร่วง

เขาศักดิ์สิทธิ์ทิศใต้ ชาติเหล็กและฤดูฤดูร้อน

เขาศักดิ์สิทธิ์ทิศเหนือ ชาติน้ำและฤดูหนาว

เขาศักดิ์สิทธิ์ภาคกลาง ชาติดิน (ลีไปโส. 2545 : 103)

เมฆ

การเกิดเมฆได้นั้นเพราะการรวมตัวของหยินหยาง หยิงชาย ความมืดกับความสว่าง ร่มเงาและแสงแดด เมฆเป็นสัญลักษณ์ธรรมชาติอย่างหนึ่งที่นิยมใช้กันมาก เนื่องจากมีความหมายถึงความสุข การเขียนเมฆเพื่อแสดงสิ่งที่เป็นมงคลนั้นมีหลายรูปแบบ เช่น เมฆดีสีขาวบอกความเจริญ

ภาพมงคลที่ใช้ภาพผลไม้ ต้นไม้ และดอกไม้

การนำผลไม้ ต้นไม้และดอกไม้ ใช้สำหรับบอกสิ่งที่ปรารถนาที่เป็นมงคล เป็นตัวแทนอำนาจพรแก่กันและกัน เช่น

น้ำเต้า เป็นพืชพันธุ์ที่มีเมล็ดมาก มีเครือยาวและออกผลไม่จบสิ้น ใช้แสดงถึงการอวยพรให้มีบุตรมาก ลูกเต็มบ้านหลานเต็มเมือง

ดอกเบญจมาศ ดอกคนละดอกกับดอกเก๊กฮวย ดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม เป็นดอกไม้อายุยืน

ดอกบัว เป็นดอกไม้ทางพุทธศาสนาว่าดอกรับพระพุทธรูป มีความหมายว่าบริสุทธิ์และมีการสร้างสรรค์ ดอกบัวเดียวที่เกิดจากก้านเดียวหมายถึง การรวมจิตวิญญาณเป็นหนึ่งเดียว ถ้าเป็นดอกบัวคู่ที่เกิดจากก้านเดียวกันให้ความหมายถึงอายุยืนยาว (ลีไปโส. 2545 : 29 – 39)

ภาพมงคลที่ใช้สัญลักษณ์ทางศาสนา

นอกจากภาพมงคลดังที่กล่าวมา ภาพนั้นยังได้นำเอาสิ่งสำคัญทางพุทธศาสนา ลัทธิเต๋า และสิ่งมงคลของเทพยดามาประกอบเข้าอีกด้วย โดยที่พบเห็นส่วนใหญ่ ได้แก่

ธรรมจักร วงล้อมี 6 หรือ 8 ซี่ หมายถึงการเวียนว่ายตายเกิด เป็นวัฏสงสาร

หอยสังข์ เสียงสังข์มีความไพเราะเป็นเสียงที่ไพเราะ ลวดลายสังข์นั้นมีชีวิตที่ประสบความสำเร็จ

แจกัน ภาชนะบรรจุความสำเร็จและคุณความดี ใช้แสดงความเจริญรุ่งเรือง

หนังสือ เป็นตำราสำหรับตำราการอ่านออกเขียนได้ ดังนั้นในคุณสมบัติคนดีมีวิชา ต้องมีหนังสือเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นผู้มีการศึกษาเป็นภูมิปัญญา ซึ่งถือเป็นเกียรติยศชื่อเสียงและความเชื่อมาสู่วงศ์ตระกูล (ลีไปโส. 2545 : 81 – 101)

จะเห็นได้ว่ารูปลักษณ์ที่ปรากฏบนหน้าบันอุโบสถมีหลากหลายลักษณะ แต่ลักษณะเหล่านั้นถูกสร้างขึ้นภายใต้ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี และค่านิยมที่สืบทอดกันมา โดย บรรจง วงศ์วิเชียร (2537 : 169 – 171) กล่าวสรุปถึงเรื่องนี้ว่า ลวดลายปูนปั้นแต่ละแบบมีเครื่องหมายในตัวมันเอง แต่เป็นไปในทางมงคลทั้งสิ้น และพอจะสรุปความสำคัญได้ดังนี้

1. พระนารายณ์ทรงครุฑ เป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ โดยได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ที่สืบทอดไว้ในเรื่องไตรภูมิ ตอนนารายณ์อวตารมาเป็นกษัตริย์เพื่อปราบยุคเข็ญ จะเห็นว่ากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์นำเอานามจักรีมาตั้งเป็นชื่อและเครื่องหมายราชวงศ์ ซึ่งจักรีหรือจักรก็คืออาวุธของพระนารายณ์ ส่วนครุฑเป็นพาหนะของพระนารายณ์ได้ใช้เป็นตราแผ่นดินและเครื่องหมายทางราชการ ดังนั้นอุโบสถที่มีลวดลายปูนปั้นบนหน้าบันเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑก็คงหมายถึง เป็นสถานที่ที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง หรือสร้างขึ้นเพื่อสวดดีพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูงนั่นเอง

2. พระพรหมทรงหงส์ เป็นสัญลักษณ์ของเทพผู้มีอิทธิฤทธิ์ มีความสามารถคุ้มป้องกันต่างๆ ส่วนหงส์เป็นพาหนะของพระพรหมยังเป็นสัญลักษณ์ของความดีงาม ความเจริญไพบูรณ์และความสุข

3. พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ เป็นสัญลักษณ์ของผู้มีเมตตาแก่มนุษย์ สามารถปราบผีร้ายแห่งความแค้นแห่งฤดูกาลได้ อีกนัยหนึ่ง เสมอชัย พูลสุวรรณ (2539 : 134 – 136) กล่าวว่า เนื่องจากพระอินทร์เป็นเทพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังนั้นการประดับหน้าบันประธานของพระวิหารหลวงด้วยรูปพระอินทร์ทรง

ข้างเอร่าวัน จึงน่าจะสัมพันธ์กับการสมมติตัวอาคารให้มีความหมายถึงดวงดาวดังสหภาพนยอดเขาพระสุเมรุ เพราะการที่ตัวพระวิหารตั้งอยู่บนฐานประทักษิณสูงชันเป็นชั้นๆ ก็เป็นสัญลักษณ์รองรับอีกประการหนึ่งสำหรับเป็นสัญลักษณ์ของภูเขา

4. เทวดาและเทพนม เป็นสัญลักษณ์ของผู้เป็นใหญ่ที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ สถิตบนสวรรค์ชั้นสูงสามารถดลบันดาลให้เกิดความผาสุกแก่มนุษย์ได้

5. ธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าประทานปฐมเทศนาทรงแสดงธรรมจักรกับปวัตตสูตรแก่เบญจวัคคีย์ ชาวพุทธนับถือล้อแห่งความศักดิ์สิทธิ์นี้ และนับเป็นวัฏจักรแห่งความจริงและความเปลี่ยนแปลงที่ไม่รู้จบ

6. พระพุทธรูป เป็นการสร้างรูป สิ่งแทน แสดงถึงการเคารพบูชา และความศรัทธาต่อสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้เกิดมงคลที่ดีต่อจิตใจ และเป็นสิ่งเตือนใจ

7. ดันโพธิ์,ใบโพธิ์ เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาที่แสดงถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งตรัสรู้พระโพธิญาณใต้ต้นโพธิ์ หรืออีกประการหนึ่งเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกชื่อวัดก็ได้ อย่างเช่น วัดโพธิ์ปฐมवास

8. ดอกพุดตาน เป็นสัญลักษณ์แห่งความมั่งคั่ง การมีชีวิตที่สุขสบาย และครอบครัวที่มีวงศ์ตระกูล คนจีนถือเป็นดอกไม้วิเศษ ยกฐานะให้เป็นราชินีของดอกไม้ทั้งปวง และในเรื่องเดียวกันนี้ อภิเชกเทพคุณ (2535 : 125) ได้กล่าวเสริมว่า การใช้ดอกพุดตาลเข้ามาอันน่าจะหมายถึงการอำนวยการให้แก่มหาพุทธศาสนิกชนให้รู้เรื่อง มากด้วยเกียรติ

9. ยักษ์ ปู่นั่นที่ทำเป็นรูปยักษ์ คงเป็นยักษ์เผ่าพงศ์มาจากเทวดาผู้มีมเหสักข์ คือยักษ์ที่มีฤทธิ์านุภาพ สามารถแบ่งภาคหรือแปลงกายได้ เป็นสัญลักษณ์บ่งถึงการช่วยเหลือ ค้ำครอง

10. สัญลักษณ์ประจำตัวพระมหากษัตริย์ การที่จะรู้ว่าใครเป็นผู้มีบทบาทหรืออำนาจสูงสุดในสังคม ผลงานศิลปกรรมก็เป็นเครื่องสะท้อนความเป็นจริงได้ด้านหนึ่ง ยกตัวอย่างเช่น ความยิ่งใหญ่ของปรางค์มิต สุสานฟาโรห์ เช่นกันในฐานะที่องค์พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด จะแสดงสารดังกล่าวออกมาด้วย (อำนาจ เป็นสบาย. 2524 : 11) สำหรับสัญลักษณ์อันเป็นตราพระราชลัญจกรสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน พลาติคัย สิทธิ ธัญกิจ (2539 : 221 – 229) กล่าวไว้ดังนี้

รัชกาลที่ 1 เป็นตราฯ ลักษณะกลมรูปพุ่มอุณาโลม มีอักษรอยู่ตรงกลาง อุ มีลักษณะเป็นม้วนกลม คล้ายลักษณะความหมายของพระปรมาภิไธยว่าดวง จึงใช้อักษรอุเป็นมงคลแก่ปรมาภิไธย และเพื่อความงดงาม จึงล้อมด้วยกลีบบัว เพราะดอกบัวเป็นพฤษชาติที่เป็นศิริมงคลของพุทธศาสนา

รัชกาลที่ 2 เป็นตราฯ ลักษณะกลมเป็นรูปครุฑจับนาค เป็นสัญลักษณ์ของพระปรมาภิไธยว่า ฉิม ตามความหมายของวรรณคดีคือพญาครุฑ ดังนั้นจึงนำครุฑกับนาคมาเป็นเครื่องหมายแทนพระปรมาภิไธยในพระราชลัญจกร

รัชกาลที่ 3 เป็นตราฯ ลักษณะกลมเป็นรูปปราสาท เป็นสัญลักษณ์ของพระปรมาภิไธยว่า ทับ หมายความว่าที่อยู่หรือเรือน ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯให้สร้างพระราชลัญจกรเป็นรูปปราสาท

รัชกาลที่ 4 เป็นตราฯ ลักษณะกลมรูปพระมหามงกุฎ เป็นสัญลักษณ์ของพระปรมาภิไธยว่ามงกุฎ ซึ่งเป็นตราภรณ์สำคัญของพระมหากษัตริย์ อยู่ในเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ มีฉัตรบริวารสองข้าง ที่ริมขอบสองข้าง

มีพานทองสองชั้นวางพระแว่นสุริยกานต์หรือเพชรข้างหนึ่ง วางสมุดตำราข้างหนึ่ง พระแว่นสุริยกานต์หรือเพชร หมายถึงพระฉายาเมื่อทรงผนวชว่า วชิรญาณ ส่วนสมุดตำราหมายถึงทรงศึกษาเชี่ยวชาญในทางอักษรศาสตร์และ ดาราศาสตร์

รัชกาลที่ 5 เป็นตรางา ลักษณะกลมรี รูปพระเกี้ยวยอดมีรัศมีประดิษฐานบนพานทองสองชั้น เป็น สัญลักษณ์ของพระปรมาภิไธยว่า จุฬาลงกรณ์ ซึ่งแปลความหมายว่าเป็นศิราภรณ์ชนิดหนึ่งอย่างมงกุฏ เคียงข้าง ด้วยฉัตรบริวารสองข้าง ที่ริมขอบทั้งสองข้างมีพานทองสองชั้นวางสองชั้นวางพระแว่นสุริยกานต์หรือเพชรข้างหนึ่ง วางสมุดตำราข้างหนึ่ง พระแว่นสุริยกานต์หรือเพชรและสมุดไทยนั้น เป็นการเจริญรอยจำลองจากพระราชลัญจกร ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเป็นพระบรมชนกนาถ

รัชกาลที่ 6 เป็นตรางา ลักษณะกลมรีรูปวชิราวุธมีรัศมี ประดิษฐานบนพานรองสองชั้น ตั้งอยู่เหนือตั้ง มี ฉัตรบริวารสองข้าง เป็นสัญลักษณ์ของพระปรมาภิไธยว่า วชิราวุธ ซึ่งหมายถึงศาสตราวุธของพระอินทร์

รัชกาลที่ 7 เป็นตรางา ลักษณะกลมรูปราวพาดพระแสงศร 3 พระองค์ คือพระแสงศรพรหมศาสตร์ พระ แสงศรคันทิวัต พระแสงศรประลัยวาท เบื้องบนเป็นรูปพระแสงจักรและตรีศูล อยู่ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฏ มี บั้งแทรกตั้งอยู่สองข้าง กับมีลายกนกแทรกอยู่ระหว่างพื้น พระแสงศร 3 องค์เป็นสัญลักษณ์ของพระปรมาภิไธยว่า ประชาธิปกคัคคีเดชน์ ซึ่งมาจากความหมายของศัพทวรรคสุดท้ายที่ว่าเดชน์ แปลว่า ลูกศร

รัชกาลที่ 8 เป็นตรางาลักษณะกลมรูปพระโพธิสัตว์ประทับบัลลังก์ดอกบัว ห้อยพระบาทขวาเหยียบบัวบาน หมายถึงแผ่นดิน พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัวตูม และมีเรือนแก้วด้านหลังแทนรัศมี มีแท่นรองรับตั้งฉัตรบริวารสอง ข้าง เป็นสัญลักษณ์ของพระปรมาภิไธยว่า อานันทมหิดล ซึ่งแปลความหมายว่า เป็นที่น่ายินดีของแผ่นดิน เพราะพระองค์ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตย โดยความยกย่องยินดีของชาว ไทย ประหนึ่งพระโพธิสัตว์เสด็จมาประทานความร่มเย็น

รัชกาลที่ 9 เป็นตรางา ลักษณะรูปไข่รูปพระที่นั่งอัฐทิศประกอบด้วยวงจักร กลางวงจักรมีลักษณะเป็น อุ หรือเลข ๙ รอบมีรัศมี แปลความหมายว่า ทรงมีพระบรมเดชานุภาพในแผ่นดิน โดยที่วันบรมราชาภิเษกตาม โบราณราชประเพณีได้เสด็จประทับพระที่นั่งอัฐทิศ ราชบัณฑิตเป็นผู้ถวายน้ำอภิเษก 8 ทิศ และทศกกลางอีก 1 ทิศ แต่ในรัชกาลนี้เปลี่ยนจากราชบัณฑิตเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เพื่อความเป็นเจ้าเป็นใหญ่ในแผ่นดินคือ พระมหากษัตริย์ นับเป็นครั้งแรกในระบอบประชาธิปไตยที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้ถวายน้ำอภิเษกในพระ ราชพิธีบรมราชาภิเษก

และในส่วนของภาพคตินิยมตามความเชื่อจีน อภิเษก เทพคุณ (2535 : 124 – 125) ได้กล่าวถึง คตินิยมและแนวคิดในการสร้างกระบวนลวดลายจีนในการประดับหน้าบัน จากบทวิเคราะห์รูปแบบ ศิลปกรรมแบบพระราชนิยม ณ วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร ไว้ดังนี้

คติในการใช้รูปมังกรและหงส์

เป็นคติที่มีการออกแบบสำหรับพระอารามที่เป็นพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูง ทั้งนี้เพราะ มังกรและหงส์เป็นสัตว์ในคติจีนที่ถือกันว่าเป็นสัตว์ทิพย์ มีอำนาจเหนือสัตว์ทั้งปวง มังกรเป็นสัญลักษณ์แทน จักรพรรดิ หงส์เป็นสัญลักษณ์แทนจักรพรรดินี การสร้างลวดลายบนหน้าบันที่ปรากฏรูปมังกรและหงส์มัก สร้างเป็นลวดลายที่เด่นชัด เพื่อบ่งบอกว่าพระอารามมีการสร้างโดยพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูง

คตินิยมรูปทิวทัศน์ตามแบบธรรมชาติ

เป็นการออกแบบที่มีมาจากลัทธิเต๋า อันได้แบบอย่างมาจากอิทธิพลในสมัยราชวงศ์ซ่งหรือซ้อง เพื่อแสดงถึงความสงบร่มเย็น สันโดษ หลุดพ้นจากความรารณาและความวุ่นวาย โดยหาความสุขและพักผ่อนตามภูเขา และดื่มใจในความงดงามตามธรรมชาติ

คติในการใช้ดอกพุดตาล

คติในการใช้ดอกพุดตาลประดับหน้าบันคงเนื่องมาจากสามารถประดิษฐ์ง่าย และมาจากคติจีนที่เชื่อว่าดอกพุดตาลเป็นราชินีแห่งดอกไม้ และมีความหมายเป็นสกุ (อันหมายถึงการมีความสุข ความเป็นอนุภาพ ความสง่างาม ความรุ่งเรือง)

คติในการใช้สัญลักษณ์ของเขียน

คตินี้มาจากความเชื่อของจีนที่มีมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์เหม็ง ที่มีการประดิษฐ์รูปเขียน เพราะเชื่อกันว่าช่วยให้พ้นทุกข์และปราบผีร้าย ทั้งยังเป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางโหราศาสตร์ สัญลักษณ์เขียนน่าจะหมายถึงการปกป้องคุ้มครอง

จากข้อมูลทั้งหมด สรุปได้ว่าลวดลายหน้าบันนอกจากใช้ในการประดับประดาอาคารแล้ว ยังสื่อถึงสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นซึ่งส่วนใหญ่ประสงค์ไปในทางให้คุณค่าทางจิตใจเป็นสำคัญ ตามคติความเชื่อและขนบธรรมเนียมที่สืบทอดกันมา

4. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการทางศิลปะของลวดลายหน้าบัน

4.1 เนื้อหา

ราชบัณฑิตยสถาน (2530 : 463) ให้ความหมายของเนื้อหาว่า เนื้อหาคือความสำคัญ ข้อความสำคัญ หรือสาระสำคัญ

สมัยศ คำแสง (2543 : 44) อ้างประเสริฐ ศิลรัตนากล่าวถึงเนื้อหาในงานประติมากรรมว่าเป็นเรื่องราวเหตุการณ์ ปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเวลาและสถานที่ และได้แบ่งเกณฑ์การศึกษาวิเคราะห์ผลงานประติมากรรมร่วมสมัยของสมาชิกสมาคมไทย พ.ศ. 2524 – 2540 ไว้ดังนี้

1. เรื่องเกี่ยวกับความเชื่อของมนุษย์
2. เรื่องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทั้งที่ธรรมชาติสร้างและมนุษย์สร้าง
3. เรื่องเกี่ยวกับมนุษย์และความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคม
4. เรื่องเกี่ยวกับความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์
5. เรื่องราวเกี่ยวกับโครงสร้างทางศิลปะ

ชัยยุทธ รัตนานุกูล (ม.ป.ป. : 191) อธิบายว่าเราสามารถจำแนกประเภทของเนื้อหาหรือเรื่องราวออกเป็น 4 ประเภทเช่นเดียวกัน ดังนี้

1. เรื่องราวของมนุษย์ผูกพันกับสิ่งแวดล้อม เรื่องราวลักษณะนี้จัดได้ว่าเป็นเรื่องราวต้นๆ ที่มนุษย์รับรู้และเห็นแจ้ง และได้ถ่ายทอดออกมา โดยเฉพาะงานศิลปะได้ปรากฏหลักฐานทั้งงานจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรมและอื่นๆ แม้ในยุคหินอันเป็นยุคแรกๆของการกำเนิดมนุษย์ขึ้นบนโลก ก็มีการขีดเขียนผนังถ้ำด้วยรูปทรงง่ายๆ เป็นการขีดเขียนเพื่อบันทึกเรื่องราวที่มนุษย์เกี่ยวข้องกับสัตว์ต่างๆในสังคม

2. เรื่องราวของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับลัทธิ สิ่งเชื่อถือและความเชื่อ เช่นการยอมรับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในบางสิ่งบางอย่าง ธรรมชาติที่ยังพิสูจน์ไม่

3. เรื่องราวของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องผูกพันกับมนุษย์ด้วยกัน รูปแบบของงานศิลปะตามนัยนี้คือผลงานที่ศิลปินได้ถ่ายทอดพฤติกรรมและการกระทำระหว่างบุคคลต่อบุคคล บุคคลกับกลุ่มชนหรือสังคม กลุ่มชนกับกลุ่มชน เป็นต้น

4. เรื่องราวของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับความคิด จินตนาการ รูปแบบใหม่ๆที่ปรากฏในผลงานทัศนศิลป์โดยเฉพาะงานจิตรกรรม ประติมากรรมและงานออกแบบ จะมีให้เห็นอยู่มากมาย อาจปรากฏในลักษณะทดแทนด้วยสื่อหรือสัญลักษณ์

อารี สุทธิพันธุ์ (2535 : 62) ได้รวบรวมเรื่องราวทางศิลปะเข้าไว้เป็นหมวดหมู่ 4 หมวดหมู่ด้วยกัน คือ

1. เรื่องราวเกี่ยวกับมนุษย์และธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งได้แก่ ความรัก ความโกรธ หลง อิจฉา ริษยา ฯลฯ เมื่อเป็นทัศนศิลป์ปรากฏว่า ผู้ดูต้องนึกถึงตนเองและสังเกตธรรมชาติของตนเองมากขึ้น

2. เรื่องราวที่มนุษย์เกี่ยวกับมนุษย์ด้วยกัน เช่น เรื่องของธรรมชาติครอบครัว เรื่องประวัติศาสตร์ สงคราม การทำมาหากิน ความเห็นอกเห็นใจต่อผู้อื่น

3. เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อม เป็นเรื่องราวทางเทคโนโลยี การค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์

4. เรื่องราวที่เกี่ยวกับมนุษย์และสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ได้แก่ เรื่องของเทพเจ้า ศาสนา เป็นต้น

อภิชัย เกิดสินธุ์ (2541 : 16) อ่างวิรุณ ตั้งเจริญ กล่าวถึงเนื้อหาในงานศิลปะว่า เป็นปัญหาหนึ่งสำหรับวงการศิลปะ ก่อนกล่าวถึงเนื้อหาทางศิลปะประกอบไปด้วย

1. เนื้อหาส่วนตัว

1.1 การแสดงออกทางจิตวิทยา

1.2 ความรักและครอบครัว

1.3 ความตายและอารมณ์ที่น่าหวาดกลัว

1.4 ความศรัทธาส่วนตัว

1.5 การแสดงออกทางด้านความประณีตงดงาม

2. เนื้อหาเพื่อสังคม

2.1 การเมืองและลัทธิความเชื่อ

2.2 การบรรยายสังคม

2.3 การถากถางสังคม

ในส่วนของงานประติมากรรมไทย จีระวัฒน์ พิศาลันต์ (2535 : 24) อ่างจุลทัศน์ พยาฆรานนท์ กล่าวถึงเรื่องราวของประติมากรรมไทยโดยสรุปดังนี้

1. เรื่องราวเกี่ยวกับรูปเคารพทางศาสนาและความเชื่อ เช่นรูปพระนารายณ์ รูปพระอิศวร หรือที่เกี่ยวกับความเชื่อ เช่น รูปเทวดา พระพุทธรูปปฏิมากร เป็นต้น

2. เรื่องราวเกี่ยวกับรูปภาพแทนตัวบุคคล

3. เรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา

4. เรื่องราวทางวรรณคดี งานประติมากรรมที่แสดงออกทางวรรณคดีมักทำเป็นการพรรณนาต่อเนื่อง

5. เรื่องราวในด้านการประดับประดาตกแต่ง

และในส่วนของการศึกษาลวดลายหน้าบัน จิตรวัฒน์ พิระสันต์ (2543 : บทคัดย่อ) วิจัยเรื่อง ประติมากรรมตกแต่งหน้าบันอุโบสถในเขตภาคเหนือตอนล่าง (กรณี : ศึกษาจังหวัดพิษณุโลก) จำแนกเนื้อหาเกี่ยวกับการศึกษาไว้ดังนี้

1. เนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปประวัติ
2. เนื้อหาเกี่ยวกับเสมาธรรมจักร
3. เนื้อหาเกี่ยวกับเทพพนม
4. เนื้อหาเกี่ยวกับเทพในศาสนาพราหมณ์
5. เนื้อหาเกี่ยวกับสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์หรือตราแผ่นดิน
6. เนื้อหาเกี่ยวกับสัตว์และสัตว์หิมพานต์
7. เนื้อหาเกี่ยวกับลวดลายศิลปะไทย

สำหรับเนื้อหาของลวดลายหน้าบันในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาจากทฤษฎีข้างต้น ก่อนนำมาสรุปเป็นประเด็นการวิเคราะห์ ได้ดังนี้

1. เนื้อหาเกี่ยวกับรูปเคารพทางศาสนา
 - 1.1 ศาสนาพราหมณ์
 - 1.1.1 พระอินทร์
 - 1.1.2 พระนารายณ์
 - 1.1.3 พระวิรุณ
 - 1.1.4 เทพพนม
 - 1.1.5 พระอาทิตย์
 - 1.1.6 พระจันทร์
 - 1.1.7 เทวดา
 - 1.2 ศาสนาพุทธ
2. เนื้อหาเกี่ยวกับบุคคล (พระมหากษัตริย์)
 - 2.1 เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาล
 - 2.2 พระปรมาภิไธย
3. เนื้อหาเกี่ยวกับสัตว์หิมพานต์หรือสัตว์ในเทพนิยาย
 - 3.1 ช้างเอราวัณ
 - 3.2 พญาครุฑ
 - 3.3 มังกร
 - 3.4 หงส์
4. เนื้อหาเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 - 4.1 ดอกไม้

4.2 แจกกัน,กระถางดอกไม้,โต๊ะหมู่บูชา

4.3 สัตว์

4.4 สำเภาจีน

4.5 นาฬิกา

4.2 ลวดลาย

ราชบัณฑิตยสถาน (2530 : 463) ให้ความหมายของลวดลาย ว่า ลวดลายคือลายต่างๆที่เขียนหรือแกะสลัก

สำหรับลายไทยในสถาปัตยกรรมไทย เศรษฐมรินทร์ กาญจนกุล (2539 : 5) กล่าวว่า ลายไทยนี้สามารถแยกประเภทได้มากมาย และถ้าแยกตามหน้าที่ใช้สอยในอาคารและลักษณะ จะได้ดังนี้

1. เพดาน ลายดอกกระจาย ดาวล้อมเดือน ดาวชุดคู่ ฯลฯ
2. หน้าจั่ว ใช้ลายเทพพนม กอบัว หน้าขาบ หน้าสิงห์ พระนารายทรงครุฑ พระพรหมทรงหงส์ ฯลฯ เป็นจุดเด่นตรงกลางตัวกนกที่ผูกลายในวงขอบรูปสามเหลี่ยม
3. เครื่องบน กระง่าดาอ้อย ใช้ตามแนวเชิงหน้าจั่ว ส่วนล่างที่ห้อยย้อยใช้กระง่าวง รวงผึ้ง และลายเฟืองในที่ต่ำลงมา
4. นาคสะดุ้ง ใช้เป็นตัวล่ายองประกอบใบระกาและบันลุ่มอยู่ส่วนบนของอาคาร
5. หางหงส์ ใช้แทนตัวหางบันลุ่ม บางทีทำเป็นหัวนาค แต่โดยทั่วไปเป็นกนกสามตัวแบบโกลน
6. ทวยรับหลังคา ทำเป็นตัวหงส์ ตัวนาค และแขนนางประกอบด้วยตัวลายต่างๆ ภาคเหนือใช้ทวยหูช้าง
7. มุมเสา ลายหูช้าง ตัวสาหร่าย น่องสิงห์ กระง่าดาอ้อย ลายเครือเถาฝรั่ง
8. สันหลังคา ตัวเหราตรงปลายสัน
9. มุมหลังคา ฝีเสื้อหรือค้างคาว
10. ลูกแก้ว หรือลาดบัวซึ่งใช้ในพื้นที่แคบเป็นแถบยาว ใช้ลายหน้ากระดาน ประจายาม ลูกมะหวด แข่งสิงห์ รักร้อย ฯลฯ
11. ฝามัน ใช้ลายกระจายเป็นผืนกว้าง
12. เชิงผนัง ลายกรวยเชิง ประกอบด้วยลายหน้ากระดานและช่อแหลงลาย
13. ฐาน ใช้ลวดบัวและลายบัวหงาย บัวคว่ำ บัวปากฐาน บัวปากปลิง บัวลูกแก้ว บัวหลังเจียด หลังสิงห์ เท้าสิงห์ ฯลฯ
14. บานประตู - หน้าต่าง ใช้ลายก้านขดก้านแย่ง ลายเครือเถาของพรรณไม้ต่างๆ ฯลฯ
15. ชุ่มประตู - หน้าต่าง ใช้ชุมทรงบัวพนม ทรงหน้านาง กนกก้านขด กนกประกอบภาพเล่าเรื่อง
16. หัวเสา ใช้บัวปากพานหรือบัวแวง บัวกลุ่ม ดินเสาลายกาบพรหมศร
17. เสาลอย ใช้หัวเม็ดทรงมณฑป บัวกลุ่ม บัวดุม
18. แม่นันได อาจทำเป็นหัวนาคหรือตัวนาคและสัตว์อื่นๆ เช่นตัวสิงห์

ภิญโญ สุวรรณคีรี (2542 : 7 - 14) กล่าวถึงเรื่องเดียวกันนี้ว่า การใช้ลายกับองค์ประกอบสถาปัตยกรรมไทย เมื่อจำแนกประเภทของลายออกตามตำแหน่งหรือเนื้อที่ที่บรรจุลายนั้นๆ ก็สามารถแบ่งออกได้เป็น

1. ลายหน้าอิฐ เป็นลายที่บรรจุอยู่ในเนื้อที่ 1 แผ่นอิฐ อาจเป็นลายที่จบในตัวหรือลายต่อเนื่องก็ได้ เช่น ลายกระเบื้องปูพื้น ผืน

2. ลายหน้ากระดาน เป็นลายที่ประดิษฐ์ขึ้นให้มีความยาวต่อเนื่อง โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภทตามลักษณะการใช้งาน ได้แก่ ลายหน้ากระดานทางนอนกับลายหน้ากระดานทางตั้ง ลายหน้ากระดานแนวนอนใช้ในการตกแต่งส่วนขอบฐานหรือผนังต่างๆ ส่วนลายหน้ากระดานทางตั้งใช้ในการตกแต่งส่วนประกอบที่มีความเรียบต่อเนื่องกันในทางตั้ง เช่น เสา เป็นต้น

3. ดอกทอไม้ (ลายเฟื่องระย้า) มักประดิษฐ์จากธรรมชาติ ประกอบไปด้วย

เฟื่อง หมายถึง เครื่องประดับที่เป็นพวงห้อยทั้งเป็นจังหวะ เป็นช่วงเชื่อมระหว่างมุมหรือระหว่างพวงอุบะ

ดอกทอไม้ หรือดอกประจายาม ใช้เป็นตัวปิดรอยต่อของเฟื่อง

อุบะ หมายถึง ดอกไม้ที่ร้อยเป็นเส้นเพื่อห้อยให้เกิดชายที่แกร่งไกว

นอกจากมีการออกแบบลายเฟื่องระย้าให้มีลักษณะเป็นพวงดอกไม้แล้ว ยังมีการใช้ลักษณะของผ้าจีบเป็นจังหวะได้ด้วย โดยปกติลายเฟื่องระย้ามักต่อเนื่องกันไปในแนวนอน

4. ทอไม้ในที่นี้จะพิจารณาส่วนทอไม้ของผนังงานทางสถาปัตยกรรม เช่น ผนังภายในอุโบสถวิหาร โดยทั่วไปในส่วนของทอไม้นี้ ก็จะเป็นตำแหน่งที่ใช้เจาะช่องหน้าต่าง การตกแต่งอาจเขียนภาพจิตรกรรมหรือใช้ลายตกแต่งก็ได้ ลายที่ใช้ในส่วนทอไม้มักจะเป็นลายต่อเนื่องกัน เช่น ลายราชวัตร ลายกุณฑลกลอย ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง เป็นต้น

5. เชิงทอไม้ (ลายกรวยเชิง) เป็นลวดลายที่ใช้ตกแต่งในส่วนเชิงหรือส่วนล่าง เช่น ลายเชิงผ้านุ่ง ส่วนเชิงของผ้าทิพย์ที่เป็นแท่นประดิษฐานพระพุทธรูป ลายเชิงผนัง เป็นต้น

ลายกรวยเชิงประกอบไปด้วย

1. เส้นลวด
2. ลายแซงทอ
3. ลายลูกขนาน
4. ลายหน้ากระดาน
5. ลายกรวยเชิง

6. ลายประกอบซุ้มคูหา (ลายสาหร่ายรวงผึ้ง)

รวงผึ้ง เป็นแผ่นแผงประดับติดอยู่ที่ใต้ซุ้มด้านสกัดของอาคารทางพุทธศาสนา มีลักษณะเป็นชายสามเหลี่ยมคล้ายรวงผึ้ง

สาหร่าย เป็นลายที่ประดับต่อจากรวงผึ้งห้วยแนบลงข้างเสา ช่วงที่เป็นสาหร่ายนี้มีความยาวครึ่งของเสาโดยประมาณ สาหร่ายรวงผึ้งจึงเป็นส่วนตกแต่งงานทางสถาปัตยกรรมประเภทซุ้มหรือคูหา

7. จั่ว

ศุภสิน สารพันธ์ (2545 : 83 - 104) กล่าวถึงลวดลายที่ใช้ตกแต่งตามสถาปัตยกรรม บ้านเรือน และสิ่งของเครื่องใช้ ว่ามีหลายรูปแบบ หลายประเภท ซึ่งช่างไทยเลือกใช้ลายไทยได้เหมาะสมกับงานได้

อย่างยอดเยี่ยม ลายไทยที่เป็นพื้นฐาน ได้แก่ ลายกระจิง ลายประจำยาม ลายดาว ลายพุ่ม ลายกระหนก สามตัว ซึ่งเรียกว่าเป็นแม่ลาย เพราะสามารถนำลายเหล่านี้ไปประดิษฐ์ออกเป็นลายต่างๆได้อีกมากมาย

1. แม่ลายกระจิง

ประเภทของแม่ลายกระจิง ได้แก่ กระจิงพันปลา กระจิงตาอ้อย กระจิงใบเทศ กระจิงปฏิญาณ กระจิงเจิม กระจิงรวน กระจิงคอเสื้อ สำหรับประโยชน์ของแม่ลายกระจิง คือ ใช้เขียนประกอบตามขอบลาย ถ้าเขียนให้ยอดตั้งเรียกว่าบัวหงาย ถ้าเขียนให้ยอดลงเรียกว่าบัวคว่ำ

2. แม่ลายประจำยาม

แม่ลายประจำยามใช้เป็นที่ออกลายหรือใช้เป็นที่ห้ามลาย หรือหยุดลาย ลายนี้ประดับอยู่ตามเสา ขอบประตู หน้าต่าง แม่ลายประจำยามเมื่อนำไปใช้กับลวดลายอื่นๆมีชื่อแตกต่างกัน เช่น ประจำยาม ก้ามปู ประจำยามลูกฟักก้ามปู ลายราชวัตรประจำยาม ลายประจำยามก้านเกี่ยว ลายชกलयดอกซ้อน

3. แม่ลายดาว

แม่ลายดาวระบุตำแหน่งไว้อย่างชัดเจนว่าอยู่ตรงส่วนที่เป็นฝ้าเพดานของอาคารทางศาสนา

4. แม่ลายพุ่ม

แม่ลายพุ่มเป็นแม่ลายที่ประดิษฐ์ขึ้นเป็นแบบภายในรูปพุ่มทรงข้าวบิณฑ์ ที่มีสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนบังคับ แม่ลายพุ่มเขียนได้หลายอย่างเช่น ลายหน้าขบ เทพพนม

5. แม่ลายกนกสามตัว

ลักษณะของแม่ลายประกอบด้วยตัวลายขมวดปลายแหลมซ้อนต่อกันถึงสามตัว โดยเหตุนี้แม่ลายกนกจึงเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “กนกสามตัว” จากพื้นฐานแม่ลายกนกนี้ยังสามารถประดิษฐ์เป็นลายกนกแบบอื่นๆได้อีก เช่น กนกเปลว กนกใบเทศ กนกผักกูด กนกยอดนาค ประโยชน์ของแม่ลายกนกเป็นแม่ลายที่สำคัญที่สุดในกระบวนการเขียนลายไทย

นอกจากแม่ลายกระจิง แม่ลายประจำยาม แม่ลายดาว แม่ลายพุ่ม และแม่ลายกนกสามตัวแล้วยังมีลายไทยอีกหลายแบบ หลายประเภท ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการนำแม่ลายดังกล่าวมาเขียนผสมกัน ตามความคิดและจินตนาการของช่างเขียน ซึ่งมีลวดลายต่างๆดังต่อไปนี้

1. ลายรักร้อย ลายรักร้อยมีที่มาจากดอกรักที่นำมาร้อยเป็นพวงมาลัย ที่ออกลายและห้ามลายใช้ลายประจำยาม จะใช้ประดับตามเสาโบสถ์ วิหาร ปราสาท พระราชวัง

2. ลายหน้ากระดาน ลายหน้ากระดานเป็นลายขอบตามแนวนอน มักใช้ลายประจำยามมาประดิษฐ์ให้มีลวดลายแตกต่างกันออกไป

3. ลายเข้มขบ ลายเข้มขบเป็นลายติดต่อยาวในแนวตั้ง เป็นชื่อลายผ้าชนิดหนึ่งซึ่งมีลายเป็นริ้ว

4. ลายราชวัตร คำว่าราชวัตร แปลว่า รื้อล้อม การประดิษฐ์ลายโดยทั่วไปไม่มีข้อกำหนดตายตัว ขึ้นอยู่กับความคิดสร้างสรรค์

5. ลายแก้วชิงดวง ลายนี้มักเป็นลายผ้า ลายฉลุปิดทอง ลายสลักไม้ในแผ่นบานประตู ฝาตู้ ตลอดจนลายผนังที่ประดับกระจกสี

6. ลายกุณฑ์ เป็นลายที่ติดต่อกันได้รอบตัว ประดิษฐ์อะไรก็ได้ ใช้เขียนประดับตกแต่งฝาผนัง เพดาน ลายผ้า เป็นต้น โดยมีชื่อเรียกหลายชื่อตามแบบ เช่น กุณฑ์ ดาแห กุณฑ์นาคเกี้ยว กุณฑ์ยมุมไม้สิบสอง และกุณฑ์ดอกลอย

7. ลายเฟื่อง ลายเฟื่องเป็นลายผนังทางด้านแนวนอน มักใช้ลายประจายาม ลายกระจังมาประกอบ มีชื่อเรียกแตกต่างกันตามลักษณะของลาย

8. ลายกรวยเชิง ลายกรวยเชิงเป็นลายตกแต่งตรงเชิง หรือขอบนอกสุด เช่น เชิงผ้า เชิงขอบประดับคานตรงเพดาน รูปแบบของลายกรวยเชิงคล้ายกับลายบัว แต่ยืดยาวออกไปตามความต้องการ หรือตามขนาดของพื้นที่

9. ลายก้านขด ลายก้านขดเป็นลายประเภทลายเถา โดยใช้ตัวกนกและแม่ลายกนกสามตัว ลักษณะของลายเครือเถา มักจะขดม้วนเป็นรูปกันหอย

10. ลายเครือวัลย์ ลายเครือวัลย์เป็นลายที่เขียนผสมผสานกันระหว่างกนกสามตัวกับกนกเปลว ในบางครั้งมีดอกพุดตานและภาพสัตว์ผสมด้วย

วิทย์ พินคณเงิน (2530 : 7 – 56) ได้กล่าวถึงเรื่องของลายไทยในปัจจุบันว่าประกอบไปด้วย

1. ลายดอกประดิษฐ์ เป็นลายเบื้องต้นที่มีลักษณะง่าย สามารถประดิษฐ์ขึ้นได้เอง มาจากรูปเรขาคณิต คือ วงกลม สี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม แปดเหลี่ยม เป็นต้น

2. ลายดาว เป็นลายที่ระบุตำแหน่งประดับไว้อย่างชัดเจน ว่าอยู่ตรงส่วนผ้าของเพดาน

3. ลายดอกไม้ร่วง มีแรงบันดาลใจมาจากดอกไม้ร่วง ซึ่งเป็นลายอิสระ โดยแต่ละดอกจะประกอบด้วยก้านและใบเป็นเส้นแนวโค้งอ่อนช้อย

4. ลายพุ่ม เป็นลายที่มีพื้นฐานมาจากพุ่มพุ่มดอกไม้ที่วางอยู่บนพาน ตลอดจนการปั้นข้าวทิพย์ในรูปทรงข้าวบิณฑ์ เป็นลายประเภทลอยตัวไม่มีเถา ไม่มีก้าน

5. ลายบัว อาจจะมาจากกลีบบัวหรือดอกบัวโดยตรง แต่เนื่องจากดอกบัวมีหลายชนิดจึงมีรูปลักษณะแตกต่างกันออกไป

6. ลายกระจังลายกระจังมีอยู่หลายชนิด มีขนาดและรายละเอียดแตกต่างกันไป เช่น กระจังดา อ้อย กระจังเข็ม กระจังใหญ่

7. ลายกรวยเชิง เป็นลายตกแต่งตรงเชิง หรือขอบนอกสุด เช่น เชิงผ้า เชิงขอบลายประดับบนเพดานโบสถ์วิหาร รูปแบบกรวยเชิงคล้ายกับบัวนั่นเอง แต่ยืดยาวออกไปตามความต้องการหรือตามขนาดพื้นที่ ลักษณะที่แท้จริงของกรวยเชิงคือรูปกรวย ปลายแหลม

8. ลายหน้ากระดาน เป็นลายตามแนวนอน ใช้ประดับเป็นลายขอบฐานทั้งส่วนบนและส่วนล่าง เป็นลายที่ผูกแบบเดียวกัน ติดต่อกันไปตามยาวของพื้นที่ มีแบบอย่างดังต่อไปนี้ ลายดอกซีก ลายประจายามกำมปู ลายลูกฟักกำมปู

9. ลายเข้ฆาบ เป็นลายต่อทางยาวแนวตั้ง เป็นชื่อผ้าชนิดหนึ่งซึ่งมีลายเป็นริ้ว

10. ลายราชวัติ ราชวัติ แปลว่ารั้วล้อม ลายราชวัติคือลายกระจายอยู่เต็มพื้นที่อย่างต่อเนื่อง โดยตัวลายวางเด่นอยู่ใจกลางวงล้อมเป็นช่วงๆ วงล้อมนั้นอาจเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือตามรูปพุ่มก็ได้

11. ลายแก้วชิงดวงบางแห่งเรียกว่า ลายประจายามแก้วชิงดวง เพราะใช้กับลายประจายามสี่กลีบเป็นตัวยืนอยู่กลางวงทำนองเดียวกับลายราชวัติ แต่ว่าดวงล้อมรอบด้วยวงกลม ลักษณะของวงกลมจะต้องเกาะเกี่ยวกันเป็นระเบียบ

12. ลายก้านแย่งหรือกุดั่นก้านแย่ง เป็นลายที่ประดับอยู่บนเส้นแถบตารางในรูปทระแย่งบ้าง รูปตั้งฉากบ้าง ตัวลายเหล่านั้นมีทั้งที่เป็นลายประจายามดอกสี่กลีบและลายดอกจอก มีขนาดลดหลั่นกันประดับอยู่ตามจังหวะ

13. ลายรักร้อย ลายดอกจิก ลายมะลิเลื้อย ลายรักร้อย เป็นลายต่อเนื่องหรือลายติดต่อกันที่ใช้ทั้งแนวนอนและแนวตั้ง ลายดอกจิกเป็นลายต่อเนื่องเช่นเดียวกันแต่มักใช้ในแนวตั้ง ส่วนลายมะลิเลื้อยเป็นลายประดิษฐ์ขึ้นใหม่ โดยใช้ลักษณะของดอกใบหรือก้านของต้นมะลิมาประดิษฐ์ในลักษณะต่างๆ

14. ลายกาบ ลายน่องสิงห์ ลายกาบเมื่อจะแยกเกาออก ตัวกนกจะต้องมีกาบหุ้มหรือเป็นส่วนประกอบตรงนั้นอยู่เสมอ ส่วนลายน่องสิงห์เป็นลายที่มีรูปสัณฐานคล้ายขนอ่อนที่ปลิวปลายอยู่ที่ส่วนของน่องสิงห์ ลายน่องสิงห์ใช้ในศิลปะไทยเป็นการแก้ปัญหาไม่ให้เกิดความเรียบขาดจังหวะของการประดับตกแต่ง ดังนั้นลายน่องสิงห์จึงประดิษฐ์ขึ้นตามความเหมาะสม

15. ลายก้านขด เป็นลายประเภทเถา มีมาตั้งแต่อยุธยา แนวการผูกลายมีอยู่หลายวิธีตามแต่วิธีการของครูและสกุลช่าง แต่ลงตัวกันที่เถาลายจะต้องขดเป็นรูปก้นหอยราว 1 – 2 รอบ

16. ลายเปลว มีลักษณะคล้ายเปลวไฟที่ต้องลมกระพือขึ้น โดยดัดแปลงมาจากลายเครือวัลย์ซึ่งมีมาก่อน แต่ลายเปลวแตกต่างจากลายเครือวัลย์คือ ลายเปลวไม่เกาะเกี่ยวกัน

17. ลายใบเทศ เป็นลายที่เนื่องมาจากพืชพันธุ์เครือไม้ตามธรรมชาติ จัดว่ามีลายเช่นเดียวกับลายก้านขด ลายเปลว

19. ลายพุดตาน ลายพุดตานเป็นลายที่เลียนแบบจากธรรมชาติ ซึ่งมีชื่อของต้นไม้อยู่แล้วคือต้นพุดตาน

20. ลายเครือวัลย์ ลายเครือวัลย์มีลักษณะแบบอย่างในการผูกลายโดยเดินเถาเกาะเกี่ยวกันได้ อย่างสลับซับซ้อน จึงแสดงให้เห็นว่าผู้ที่ผูกลายเครือวัลย์ได้นั้น จะต้องมีความสามารถในการแก้ปัญหาได้อย่างคล่องตัว มีประสบการณ์ในการผูกลายพอสมควร

21. ลายรวงข้าว ลายรวงข้าวนั้นอาจได้แนวความคิดจากรวงข้าวตามธรรมชาติก็ได้ แต่ประดิษฐ์ให้แตกต่างกันออกไปโดยชูก้านส่งพุ่มช่อขึ้นสูง ไม่โค้งอ่อนช้อยเหมือนเช่นรวงข้าวตามธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อให้ดูงามอย่างลายประดิษฐ์นั่นเอง

22. ลายพะเนียง แนวความคิดจากการจุดไฟพะเนียง ซึ่งเป็นดอกไม้ไฟชนิดหนึ่ง

23. ลายหางโต มีลักษณะของตัวลายเป็นชอกนก โดยสันนิษฐานว่าเป็นลายเก่าแก่ชนิดหนึ่ง ใช้ในการจำหลักศิลาประดับโบราณสถาน สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็ยังคงสืบต่อมาจากสมัยโบราณ แต่ท่วงทีของการผูกลายไม่แสดงเถาให้ซับซ้อน แต่ก็ยังอ่อนไหวขึ้นเบื้องบนชูช่อลายดูเด่นเช่นชนปลายหางราชสีห์ การต่อเถาลายและการแยกเถาออกก็เพื่อชูลายให้เด่นขึ้น

24. ลายผักกูด ลายผักกูดนี้มีลักษณะเฉพาะ คือ มีเถาที่ค่อนข้างแข็งแรง ไม่นิยมให้ดูอ่อนพลิ้วเหมือนลายอื่นๆ แต่ดูโดยรวมแล้วก็อ่อนคดโค้งสวยงามไม่แพ้ลายอื่นๆ

25. ลายดอกเมือง ทางเหนือเรียกกันว่า ล้านนาไทย ปรากฏว่ามีแบบอย่างใช้กันมาตั้งแต่สมัย เชียงแสนแล้ว วิวัฒนาการของลายเป็นไปตามยุคสมัยและการเวลา

สำหรับในส่วนของหน้าบัน วรลัญจน์ บุญยสุรัตน์ (2535 : 80) ศึกษาลวดลายหน้าบันวิหาร ล้านนาในจังหวัดเชียงใหม่ กล่าวถึงประเภทของหน้าบันตามลักษณะลวดลาย สามารถจัดแบ่งกลุ่มได้ดังนี้

1. หน้าบันที่แสดงลวดลายเทพเทวา
2. ลวดลายประเภทสัตว์ต่างๆ
3. ลวดลายประเภทพันธุ์พฤกษา
4. ลวดลายประเภทธรรมชาติ
5. ลวดลายประเภทเบ็ดเตล็ด

บรรจง วงศ์วิเชียร (2537 : 63 – 66) ศึกษาลวดลายหน้าบันอุโบสถในจังหวัดสงขลาที่สร้างขึ้น ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2475 ได้แบ่งลวดลายออกเป็น 4 ลักษณะดังนี้

1. ลักษณะลวดลายหน้าบันแบบลายไทย แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ

1.1 ลักษณะหน้าบันที่นิยมทำรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ พระพรหมหรือเทวดาทรงหงส์ เทวดาถือขรรค์ เทพพนม ประดับด้วยลวดลายกนกเปลว ลายเถาหางโต หรือลายกนกช่อหางโต ลายเครือเถา ลายก้านขด ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ และทำเป็นเทวดาหรือรูปเทพ บุคคล ทรงเครื่อง

1.2 ลักษณะลวดลายหน้าบันที่มีการประดับด้วยกนกเปลว ลายเครือเถา ภายในส่วนของหน้าบันนั้นจะมีภาพเป็นเทวนิยายหรือสัตว์นิยาย เพื่อสวดดีเจ้านายชั้นสูงหรือเป็นตราประจำของเจ้าเมือง หรือเจ้านายชั้นสูง และภาพธรรมจักร

2. ลักษณะลายหน้าบันแบบลายดอกไม้

2.1 ลักษณะลวดลายหน้าบันที่มีการสร้างเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ รูป พุทธประวัติ รูปนารายณ์ทรงครุฑ เทวดาถือพระขรรค์ เทพนม ประดับด้วยลายเครือเถาใบเทศ ลาย ดอกไม้ และดอกพุดตานใบเทศ การสร้างเป็นรูปปูนปั้นประดับกระจกและทาสี

2.2 ลักษณะลวดลายหน้าบันที่ทำลวดลายพรรณพฤกษา เป็นต้นไม้ ใบไม้ และ ดอกไม้เลียนแบบธรรมชาติเพียงอย่างเดียว ไม่มีภาพอื่นประกอบ ทำเป็นลักษณะเครือเถาของดอกพุดตาน ใบเทศ ที่ดอกประดับด้วยเครื่องถ้วย

3. ลักษณะลวดลายที่เกี่ยวกับศาสนา

3.1 หน้าบันที่ทำเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ไม่มีลวดลายประดับแต่ทำเป็นรูปที่ เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติเป็นส่วนประกอบ

3.2 หน้าบันที่ทำเป็นพระพุทธรูปปางประทานพรพร้อมสาวก และปางสมาธิทำด้วย ลวดลายกนกเปลว ทำด้วยปูนปั้น

4. ลักษณะลวดลายหน้าบันแบบพิเศษ

4.1 เป็นหน้าบันที่ทำลวดลายเป็นรูปใบโพธิ์ ผูกรวมกันเป็นช่อๆ ช่อละ 3 ใบ วาง ล้อมรอบพานและเหนือพาน สำหรับใบโพธิ์นั้นคงต้องการให้ความหมายถึงนามวัดเป็นสำคัญ และอีก

ประการหนึ่งคงแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องกับประวัติพระพุทธศาสนา อันหมายถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

4.2 เป็นหน้าบันที่ทำลวดลายตามความเชื่อและความนึกคิด ความพอใจของผู้สร้างในท้องถิ่น เพื่อเป็นเครื่องสั่งสอนในด้านกรรมดีกรรมชั่ว โดยให้ความสำคัญกับรูปยักษ์และรูปสัตว์

ไชแสง สุชะวัฒนะ (2525 : 28 – 36) ศึกษาวัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีน ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวถึงการประดับตกแต่งลวดลายหน้าบันว่าจำแนกเป็นแบบต่าง ๆ ได้ ดังนี้

1. แบบที่มีลายที่เป็นดอกไม้ล้วนๆ การจัดลายมักเป็นลายก้านแย่งหรือลายกุดั่น ลักษณะลายมีโครงเป็นตาข่ายหรือตาราง มีดอกไม้ใหญ่กับดอกไม้เล็ก รูปดอกไม้เหล่านี้ส่วนมากจะเป็นเครื่องกระเบื้องเคลือบสีที่เป็นจานหรือชาม บางแห่งรูปดอกไม้และใบไม้จะเป็นเครื่องกระเบื้องเคลือบสีที่ทำเลียนดอกไม้และใบไม้จริงอย่างสวยงาม

2. แบบที่มีลายเป็นดอกไม้ นก และสัตว์อื่นๆ หน้าบันแบบนี้จะมีลายเป็นรูปดอกไม้ ใบไม้ หงส์ ฯลฯ

3. แบบที่มีภาพเครื่องมงคลหรือเครื่องบูชาตามแบบจีน

4. แบบที่มีรูปทิวทัศน์ผสมกับลายดอกไม้

สำหรับลวดลายหน้าบันในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาลวดลายจากทฤษฎีข้างต้น ก่อนนำมาสรุปสร้างเป็นประเด็นการวิเคราะห์ ได้ดังนี้

1. ลายก้านขด
2. ลายเครือเถาดอกพุดตาน
3. ลายกนกเปลว
4. ลายเฟือง
5. ลายพันธุ์พฤกษา

4.3 วัสดุ

จรรยา โกมุลรัตนานนท์ (2540 : 51) อธิบายถึงวัสดุที่นิยมนำมาสร้างงานประติมากรรมว่ามีหลายประเภท แต่ละประเภทมีลักษณะเฉพาะตัว การจะสร้างประติมากรรมให้สมบูรณ์นั้น ควรเข้าใจคุณสมบัติและความเหมาะสมกับรูปแบบวิธีสร้างของวัสดุแต่ละชนิด

แสงนาง ดีประชา (2530 : 176 – 177) อ้างวิบูลย์ ลี้สุวรรณ แบ่งประเภทของวัสดุที่ใช้ในงานประติมากรรมไทย ออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ 5 ประเภท คือ

1. หล่อด้วยสำริด
2. ประเภทปูนปั้น
3. ประเภทดินเผา
4. ประเภทหิน
5. เครื่องไม้

ภิญญ์ สุวรรณศิริ (2545 : 1 – 2) กล่าวถึงกรรมวิธีในการสร้างองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมไทยว่า งานศิลปกรรมไทยสามารถแบ่งแยกกรรมวิธีการสร้างได้หลายประเภท เช่น

1. ลายเส้น

2. ลายสอด้สี เช่นเขียนจิตรกรรมสีต่างๆ โดยมากเป็นการเล่าเรื่องราว ใช้ตกแต่งในส่วนผนังภายในอาคารหรืองานครุภัณฑ์ต่างๆ เช่น ตู้พระธรรม เป็นต้น

3. ลายฉลุ ใช้กับการปิดทองคำเปลว เรียกว่า ลายฉลุปิดทอง ใช้ตกแต่งในส่วนองค์ประกอบต่างๆ ของอาคาร เช่น ผนัง เสาและคาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการนำลายฉลุไปใช้กับการฉลุไม้เพื่อใช้ตกแต่งส่วนต่างๆ ของอาคาร เช่น ชายคา รวาระเบียงอีกด้วย

4. ลายรดน้ำ การเขียนลายรดน้ำเป็นงานประณีตศิลป์อีกประเภทหนึ่งซึ่งใช้การลงรักและการปิดทองเพื่อเพิ่มความงดงามให้แก่สิ่งของ เป็นงานที่ช่างต้องใช้ความประณีตและมีมือทุกขั้นตอน การทำลายรดน้ำโดยมากใช้ในการตกแต่งส่วนของบานประตู หน้าต่างของอาคาร ไปจนถึงงานครุภัณฑ์ต่างๆ เช่น ตู้พระธรรม ฉาก แผงลับแล เป็นต้น

5. ลายประดับมุก การประดับมุกเป็นเทคนิคการใช้รักและมุกที่ได้จากเปลือกหอย เช่น หอยมุก หอยอุด หอยนมสาว เป็นต้น เพื่อเพิ่มความงดงามแก่สิ่งของ กล่าวกันว่าช่างเขียนไทยอาจได้แนวคิดมาจากจีน แต่ประดิษฐ์ลวดลายและกรรมวิธีประดับให้เป็นของตนเอง โดยมากช่างจะใช้ลายประดับมุกกับสิ่งต่างๆ ประเภทเดียวกับลายรดน้ำ คือ บานประตู หน้าต่าง ตู้พระธรรม เป็นต้น

6. ลายแกะสลัก ใช้กับการแกะสลักไม้ประดับในส่วนต่างๆ ของอาคาร เช่น ลายหน้าบัน ลายดาวเพดาน บัวหัวเสา บานประตู หน้าต่าง ไปจนถึงครุภัณฑ์ต่างๆ อาจใช้ร่วมกับการปิดทองเพื่อความสวยงาม

7. ลายปูนปั้น มีทั้งปั้นปูนสดและวิธีถอดพิมพ์

8. ลายสลักหิน

9. ลายตุ่นโลหะ

10. ลายหล่อโลหะ

ในส่วนของหน้าบัน หนังสืออ่านเพิ่มเติมของกรมวิชาการ (2542 : 78 – 80) กล่าวถึงการสร้างหน้าบันว่า ในหลังคาที่เครื่องบนเป็นไม้ หน้าบันก็จะทำด้วยไม้ ในอาคารที่เป็นเครื่องก่ออิฐถือปูน หน้าบันก็จะทำด้วยอิฐก่อ โดยหน้าบันที่ทำด้วยไม้ ได้รับการทำขึ้นเป็นสองแบบคือ หน้าบันแบบปักหน้าพรหม และหน้าบันสลักลวดลายประดับ ส่วนหน้าบันที่ทำขึ้นด้วยเครื่องก่ออิฐถือปูนก่อด้วยอิฐนั้น เป็นแผนผังรูปสามเหลี่ยมหน้าจั่วเหมือนกับหน้าบันชนิดแรก และตกแต่งด้วยวิธีการและรูปแบบต่างๆ กัน ดังต่อไปนี้

ปูนปั้น ใช้ปูนปั้นเป็นลวดลายต่างๆ เช่นลายกนก ลายใบเทศ ลายดอกพุดตาล หรือผูกภาพปั้นเป็นรูปภาพแบบต่างๆ เป็นต้น

ประดับเครื่องถ้วย ใช้ถ้วย ช้อน ชาม จานเชิง เป็นต้น แล้วเขียนลวดลายด้วยสีต่างๆ แล้วนำมาติดประดับตกแต่งบนหน้าบันนั้นก็มี เช่น ประดับชั้นกระเบื้องเคลือบ ใช้ชั้นกระเบื้องทำเป็นชั้นลวดลายเคลือบสีต่างๆ แล้วนำมาติดประกอบขึ้นเป็นลวดลายตกแต่งบนพื้นหน้าบัน ประดับชั้นกระเบื้องถ้วย ใช้เศษถ้วย จาน ชาม เคลือบสีต่างๆ นำมาตัด เจียน ผ่น ให้เป็นชิ้นส่วนของกลีบ ก้าน แล้วประกอบกันเป็นลวดลาย

ผศ.จิรวรรณ พิระสันต์ (2542 :บทคัดย่อ) ศึกษาประติมากรรมตกแต่งหน้าบ้านอุโบสถในเขตภาคเหนือตอนล่าง(กรณี : ศึกษาจังหวัดพิษณุโลก) ได้จำแนกกลวิธีในการศึกษาไว้ดังนี้

1. กลวิธีหล่อลอยลายไทยจากแม่พิมพ์แบบนูนสูง
2. กลวิธีหล่อลอยลายไทยจากแม่พิมพ์ ส่วนภาพแสดงเนื้อหาหรือหล่อแบบลอยตัว
3. กลวิธีปั้นบนหน้าบ้านทั้งรูปและลอยตัว
4. กลวิธีปั้นลอยลายไทยแบบนูนสูงบนหน้าบ้านและติดกระจกสี

จากที่กล่าวมาย่อมแสดงให้เห็นถึงกรรมวิธีในการสร้างประติมากรรมตกแต่งหน้าบ้าน มีกรรมวิธีที่แตกต่างกันไป ซึ่งสามารถสรุปกลวิธีและขั้นตอนการทำงานได้ดังนี้

การแกะสลักไม้

นางน้อย ปัญจพรุคและสมชาย นครพนม (2535 : 8) กล่าวถึงการแกะสลักไม้ของไทยสมัยก่อน ไม้แกะสลักประกอบสิ่งก่อสร้างและประกอบเครื่องยศของเจ้านายชั้นสูง เป็นศิลปะหลักของไม้แกะสลักก็ว่าได้ แต่ปัจจุบันการแกะสลักไม้ดังกล่าวทำได้เพียงเพื่อการอนุรักษ์เป็นส่วนมาก สิ่งของเครื่องใช้ในศาสนา เช่น โต๊ะหมู่ วิหาร บุชบก ธรรมมาสน์ โดยกรมศิลปากร (2541 : 3) ให้เหตุผลของการแกะสลัก ดังนี้ 1.เพื่อสร้างมิตติ การสร้างมิตติเป็นวิธีการหนึ่งของการสร้างงานแกะสลัก 2.เพื่อสนองความเชื่อ 3.เพื่อประโยชน์ใช้สอย 4.เพื่อลอกเลียนหรือจำลองธรรมชาติ 5.เพื่อความงามทางศิลปกรรม ความงามเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่มนุษย์แสวงหา เพราะความงามทำให้จิตใจเราเบิกบาน

กรรมวิธีการแกะสลักไม้

อุไร สิงห์ไพบูลย์พร (2541 : 109 - 100) กล่าวว่า ไม้ที่นิยมนำมาแกะสลักเป็นไม้สัก เพราะไม้สักเป็นไม้ที่ไม่แข็งแรงเกินไป สามารถแกะสลักได้ง่าย นอกจากนี้ยังทนต่อสภาพอากาศ ไม่หดตัว และยากแก่การทำลายจากการกัดกินของปลวก โดยมีวิธีการและขั้นตอนการทำงาน คือ

1. กำหนดรูปแบบของลาย นับเป็นขั้นตอนแรกที่มีความสำคัญ
2. ถ่ายแบบลงบนพื้นไม้ นำแบบที่ออกมาผืนกลบบนพื้นไม้ หรือนำมาดอกสลักกระดาษแข็งแบบให้โปร่ง เอาลอยลายไว้และนำวางบนพื้นหน้าไม้ด้วยน้ำกาว แล้วตบด้วยลูกประคบ
3. โกรนหุ่นขึ้นรูป คือการตัดทอนเนื้อไม้ของช่าง แกะส่วนที่ไม่ต้องการออก ให้ได้ไม้มีรูปใกล้เคียงกับแบบ เพื่อนำไปแกะสลักในขั้นตอนต่อไป
4. การแกะสลักลอยตัว คือ การใช้สิ่วที่มีขนาดคมเป็นเครื่องมือในการแกะสลัก ทำให้เกิดความงามตามรูปที่ต้องการ

ลายปูนปั้น

กรมศิลปากร (2540 : 50) กล่าวถึงการศึกษาปูนปั้นว่า การศึกษาปูนปั้นต้องรู้เรื่องปูนดำ เพราะการเตรียมปูนปั้นนั้น เป็นกระบวนการสำคัญยิ่งขั้นตอนหนึ่งของการปั้นปูนหรือการปั้นลายปูนปั้น ซึ่งทราบกันดีอยู่แล้วว่าต้องมีการตำปูนอย่างละเอียดให้ปูนเข้ากัน ซึ่งมีแนวทางการศึกษาดังนี้

1. ขั้นตอนเตรียมการ ได้แก่การเตรียมวัสดุเพื่อปฏิบัติการทำปูนตำ จะต้องเตรียมวัสดุดังต่อไปนี้

1.1 เตรียมปูนขาว นำปูนขาวสะอาดไม่ปนเปื้อนมาผ่านตะแกรงละเอียด เพื่อเอาฝุ่นปูนขาวมาหมักน้ำแช่ไว้ในตุ่ม ประมาณ 10 – 15 วัน รินน้ำใสๆตอนบนออก นำปูนขาวที่หมักไว้มาผึ่งแดดให้แห้งหรือพอบวมก็ได้

1.2 เตรียมทรายน้ำจืดละเอียดที่สะอาดล้างน้ำ เอาฝุ่นละอองโคลนออกให้หมด และตากแห้งแล้วผ่านตะแกรงตาถี่

1.3 เตรียมเส้นใย ได้แก่ กระดาษต่างๆ ฟางข้าว ใยพืชอื่นๆ ฯลฯ เลือกฉีกเป็นฝอยละเอียด

1.4 เตรียมกาวหรือตัวยึด ได้แก่ กาวหนังสัตว์ ยางจากไม้ น้ำมันเหนียว หรือสารที่ให้

การยึดประสานอนุของปูนตำ เช่นสารตั้งเมจากน้ำตาล เป็นต้น

2. ขั้นตอนผสมสัดส่วน นำปูนขาว ทราย เส้นใย และกาวตวงปริมาณตามสัดส่วนที่เคยใช้สูตรของตน (โดยหลักกลางๆจะเป็นปูนขาว 5 ส่วน ทราย 2 ส่วน เส้นใย 1 ส่วน และกาว 2 ส่วน) นำมาผสมคลุกให้เข้ากัน

3. ขั้นตอน (บดย่ำ) นำเอาส่วนผสมตามสัดส่วนมาตำให้เข้ากัน โดยวิธีการตำต้องใช้เวลาคำนานปูนมีสภาพเป็นเนื้อเดียวกัน เนื้อเดียวกันหมายถึง มีความเหนียวไม่ติดมือ ทรงตัวได้ (ปั้นสลายแล้วทรงตัวอยู่ได้หรือช่างโบราณเรียกว่าไม่ร่วงเหว) จึงจะใช้ได้

4. ขั้นตอนไปปั้น ปูนตำเมื่อผ่านการตำได้ที่แล้วช่างจะนำไปทำปูนปั้น เป็นลวดลายหุ่นปูนตามที่ต้องการ ถ้าปูนไม่หมดก็จะนำไปรักษาไว้โดยการผึ่งไม้ให้อากาศเข้าออกได้ แล้วนำไปแช่น้ำไว้ก็สามารถนำมาใช้ปั้นต่อไปได้อีก

ขั้นตอนการปั้นมีขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นตอนกำหนดแบบ เป็นสิ่งแรกที่ช่างต้องทำก่อนสิ่งใดๆ การกำหนดแบบอาจจะเขียนเป็นแบบหรือคิดไว้ในสมอง ขั้นตอนนี้ต้องดำเนินการก่อนเพื่อให้เข้ากับรูปทรงของพื้นที่จะมีปั้น

2. ขั้นตอนเตรียมพื้นผิวผนัง ในการปั้นต้องคำนึงถึงเป็นอย่างมากนอกจากตัวปูนตำให้ดีและคงทนแล้ว พื้นผิวผนังที่จะปั้นปูนทับลงไปก็เป็นสิ่งสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่จะให้ลายปูนปั้นคงทน ถาวร

3. ขั้นตอนการลากเส้นและโครงหุ่น เมื่อช่างเตรียมพื้นผิวที่จะปั้นแล้ว ช่างก็ต้องเอาเหล็กแหลมหรือเกรียงขีดเส้นแบ่งลายหยาบๆ เพื่อกำหนดว่าจะทำอะไรตรงไหน หลังจากนั้นก็เอาปูนป้ายลงไป ในบริเวณที่กำหนดจะใช้ลายปูนปั้นสูงขึ้นจนพอใจทั่วทั้งผืนภาพ วิธีเช่นนี้เป็นการโครงหุ่นที่จะปั้น

4. ขั้นตอนการปั้น ขั้นนี้เป็นขั้นที่ช่างจะลงมือปั้น โดยอาศัยเค้าจากหุ่นที่ได้พอกหรือโครง การปั้นช่วงนี้เป็นช่วงสำคัญ งานจะสวยหรือไม่ มีพลังมีลีลาอย่างไร ขึ้นอยู่กับการแสดงฝีมือตรงนี้มากกว่าจะปั้นเสร็จ

5. ขั้นเก็บแต่งรายละเอียด เมื่อช่างปั้นเสร็จแล้วต้องตรวจทานงานของตน โดยดูส่วนรวมและดูเฉพาะจุด จะต้องมีความงามทั้งใกล้ ใกล้ (กรมศิลปากร. 2540 : 52 – 53)

การตกแต่งปูนปั้น

สำหรับการตกแต่งปูนปั้น วัณณะ จูฑะวิภาต (2537 : 74) กล่าวว่าสามารถทำได้หลายวิธีด้วยกัน

ดังนี้

1. สามารถตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง ทำโดยการลงรักให้ทั่วปูนปั้น แล้วจึงปิดทองคำเปลวทับ

2. การตกแต่งโดยการลงรักปิดทองร่องกระຈก ทำโดยการปิดทองในส่วนที่เป็นลวดลายและเป็นรูปภาพ ส่วนพื้นภาพและพื้นลายใช้กระຈกสีประดับ เพื่อขับให้ลวดลายของรูปภาพมีความโดดเด่นออกมา มักนิยมใช้ตกแต่งหน้าบันโบสถ์วิหาร ชุ่มประตูด่างๆ

3. การตกแต่งด้วยการถมพื้นเป็นสี วิธีการนี้มีลักษณะเด่นอยู่ที่ปล่อยให้งานปูนปั้นส่วนที่เป็นภาพและลวดลายคงความงามตามธรรมชาติของมัน โดยในส่วนของพื้นภาพและพื้นลายใช้สีถมพื้นให้เต็ม ขับให้ปูนปั้นดูเด่นชัดเจน เป็นวิธีการตกแต่งที่แปลกไปอีกแบบหนึ่ง

4. การตกแต่งการระบายสีบนงานปูนปั้น นิยมใช้ตกแต่งหน้าบัน ชุ่มประตูด่าง ชุ่มหน้าต่าง ทำโดยใช้สีฝุ่นเขียนระบายลงบนส่วนที่เป็นรูปภาพและลวดลาย

5. การตกแต่งด้วยการทำปูนปั้นให้เป็นสี เป็นลักษณะพิเศษของลายปูนปั้นเมืองเพชรบุรี

การประดับกระຈกสี

บรรจง วงศ์วีเชียร (2537 : 154) กล่าวว่ากระຈกสีมีการทำมาตั้งแต่สมัยโบราณ และยังเป็นแบบแผนสืบทอดกรรมวิธีการทำมาจนถึงปัจจุบัน งานประดับกระຈกสีนอกจากจะมีสีสดใส ยังทำให้วัตถุทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศ การประดับกระຈกสีนิยมประดับสิ่งของที่มีขนาดเล็กไปจนเครื่องใช้ขนาดใหญ่

การประดับกระຈกมีอยู่ 2 ชนิด

1. กระຈกเกรียบหรือกระຈกจีน เป็นกระຈกสีที่ทาอยู่บนแผ่นดิบๆ มีชนิดบางและชนิดหนา มักใช้ในงานที่ต้องการความประณีต ปัจจุบันกระຈกชนิดนี้ไม่มีเพราะจีนเลิกผลิต สีของกระຈกเกรียบมี สีเหลือง สีเขียว สีขาว สีม่วงแดง สีเขียวมรกต และสีเขียวใบแค

2. กระຈกแก้ว เป็นกระຈกสีที่หุ้มด้วยทรายที่นิยมในปัจจุบันมีสีต่างๆ คือ สีเหลือง สีแดงสด สีม่วง สีเขียวใบไม้ สีเขียวแก่ สีคราม และสีน้ำเงิน กระຈกแก้วนี้จะมีความหนาตัดได้หยาบทำได้ไม่ประณีตเท่ากระຈกเกรียบ

จิรพันธ์ สมประสงค์ (2532 : 193 - 194) อธิบายถึงวิธีการประดับกระຈกว่า วิธีประดับกระຈกโดยใช้รกรองพื้นลงบนสิ่งของนั้นๆ แล้วจากลงรักสมุกพอสมควร จากนั้นจึงทาน้ำรักซึ่งเคี่ยวจนเหนียวดีประดับลงตามลวดลายขึ้นกระຈกเหล่านั้น โดยจะต้องตีให้เข้าเหลี่ยมเรียงกันตามเนื้อที่ อาจสลับสีให้เกิดความงามในลักษณะเรียงประดับ

งานประดับเครื่องถ้วย

การตกแต่งลวดลายปูนปั้นอุโบสถด้วยเครื่องถ้วยนั้น มีทั้งประดับด้วยถ้วยชามทั้งใบและประดับด้วยเศษชิ้นส่วนที่หุบมาจากเครื่องถ้วย กรรมวิธีการประดับเครื่องถ้วยชาม ถ้าเป็นถ้วยเต็มใบก็จะปั้นปูนเว้นที่ว่างไว้ และถ้าประดับด้วยเศษเครื่องถ้วย เมื่อทำปูนปั้นเสร็จแล้วก็จะเลือกเศษชิ้นส่วนของถ้วยมาตัดประดับไปตามลวดลายปูนปั้น โดยวัสดุที่ใช้เป็นตัวประสานในการติดเครื่องถ้วยกับลวดลายปูนปั้นนั้น วัสดุที่ใช้คือปูนขาวกรองจนละเอียด โขลกผสมกับน้ำมันดั่งอ้วนจนเหนียวหรือจะใช้ปูนขาวที่ร่อนละเอียดผสมกับน้ำอ้อยเคี่ยวจนเหนียวก็ได้ งานประดับเครื่องถ้วยเป็นการเพิ่มความโดดเด่นให้ลวดลาย และยังคงทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศ (จิรวัฒน์ พิระสันต์. 2543 : 87)

การลงรักปิดทอง

รักเป็นยางไม้ชนิดหนึ่ง ที่ได้จากต้นไม้ตามธรรมชาติ มีกรรมวิธีคือเจาะต้นไม้ให้เป็นแผลเพื่อให้ยางไม้ไหลซึมออกมา การเก็บยางรักยากกว่าการกรีดยางมาก เพราะว่ากว่าจะได้ปริมาณพอสมควรก็นับสิบๆวัน แต่กระนั้นก็ยังมีการเก็บยางรักขายจนกระทั่งทุกวันนี้ (สำนักนายกรัฐมนตรี. 2525 : 91)

จิรพันธ์ สมประสงค์ (2532 : 135) กล่าวถึงงานช่างรักว่ามีมาตั้งแต่โบราณ โดยกระบวนการช่างรักมิได้หมายความว่าเฉพาะช่างผสมรักลงรักพื้นเพื่อเตรียมการให้ทำอย่างอื่นต่อไปเท่านั้น แต่ยังมีหน้าที่รวมไปถึงการปิดทอง การทำลวดลายประดับมุข โดยในงานศิลปะไทยมักมีช่างรักสอดแทรกอยู่หลายอย่าง การตกแต่งพระพุทธรูปก็ใช้รัก และเมื่อแกะลวดลายแล้วก็ยังต้องลงรักปิดทองประดับกระจก ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าการลงรักปิดทองเป็นขั้นตอนสุดท้ายที่แสดงความสมบูรณ์

และในการนำรักมาใช้นั้น ควรจะต้องทราบถึงคุณสมบัติว่ามีส่วนผสมน้ำมันมากน้อยเพียงใด โดยการหยดลงบนกระดาษฟางหรือกระดาษที่ซึมได้ง่าย หากมีรอยน้ำมันซึมออกมาที่รอยกระดาษ แสดงว่ามีส่วนผสมของน้ำมันยางมากเกินไป คุณภาพไม่ดีพอสำหรับใช้งาน และถ้าได้รักที่มีคุณภาพดีแล้ว ก็สามารถดำเนินการลงรักปิดทองได้ โดยการใช้ยางรักทารองพื้นก่อนปิดทองเป็นลวดลายต่างๆ (จิรพันธ์ สมประสงค์. 2532 : 136)

ประเภทของรัก

โชดก เก่งเชตรกิจ (2525 : 72) แบ่งรักออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1. รักรองพื้น ได้แก่ ยางรักที่กรองแล้ว ใช้แปรงทาลงพื้น เพื่อให้จับแน่นเป็นครั้งแรก การลงพื้นก็ควรขัดแต่งให้เรียบเสียก่อน ส่วนการลงพื้นปูนและดินเผาก็แตกต่างกันบ้าง โดยดินเผานั้นไม่มีอะไรเป็นอุปสรรค ใช้แปรงลงได้ทันที แต่พื้นปูนต้องประสะผิวให้หมดความเค็มก่อน
2. รักสมุก ได้แก่ การผสมรักกับถ่านใบตองหรือถ่านหญ้าคา หรือผงดินที่บดละเอียด อย่างใดอย่างหนึ่งตามต้องการโดยการคลุกเคล้าให้เหนียว โดยเอาใส่แผ่นกระดานใช้ลูกกลิ้งอย่างหีนบดให้เนื้อรักและส่วนผสมเข้ากันจนเหนียว ต้องทำพอประมาณเท่านั้นถ้าไม่หมดก็จะเสีย
3. รักน้ำเกลี้ยง เป็นรักแห้งเร็ว มีส่วนผสมของน้ำมันสนอยู่บ้างเล็กน้อยเพื่อเร่งให้แห้ง โดยต้องกรองให้สะอาดเหลือแต่น้ำรักจริงๆแล้วจึงนำมาผสมน้ำมัน ใช้ทากับรักมุขที่ขัดเกลี้ยงดีแล้ว จะทำให้พื้นรักดูคล้ายเคลือบเงามากขึ้น

รักทั้งสามชนิดนี้จะมีประโยชน์ใช้งานอย่างมาก โดยเฉพาะรักรองพื้นกับรักสมุกจะใช้กับงานศิลปะที่ต้องปิดทองเกือบทุกประเภท แต่ในปัจจุบัน วรลัญจก์ บุญสุรัตน์ (2535 : 75) กล่าวว่า ยางรักมีราคาแพงมาก (ปีละ 3,000 - 4,000 บาท) และหาซื้อได้ยากลำบากหากเพราะปัจจุบันต้นรักเป็นไม้สงวน จึงไม่ให้กรีดยางรักอีกต่อไป หากต้องการยางรักต้องสั่งซื้อจากประเทศพม่า จึงจำเป็นต้องหาวัสดุอื่นมาทดแทน เช่น ใช้สีน้ำมันทาในขั้นตอนสุดท้ายเพื่อจะปิดทองคำเปลว ในขณะที่น้ำมันกำลังเหนียวพอปิดทองได้ นับว่าเป็นวัสดุที่ทดแทนอีกชนิดหนึ่งหากแต่คุณภาพยังไม่สู้ดี ความทนทานไม่อาจทัดเทียมได้กับยางรัก

สำหรับวัสดุและวิธีการสร้างลวดลายหน้าบันในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยสรุปวัสดุและวิธีการสร้างลวดลายหน้าบันจากทฤษฎีข้างต้น ก่อนนำมาสร้างเป็นประเด็นการวิเคราะห์ ได้ดังนี้

1. ปูนปั้น

1.1 ตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง

- 1.2 ตกแต่งด้วยการระบายสี
- 1.3 ตกแต่งด้วยการประดับกระจก
- 1.4 ตกแต่งด้วยการประดับกระเบื้อง

2. เครื่องไม้

- 2.1 ตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง
- 2.2 ตกแต่งด้วยการประดับกระจก

3. ดินเผา

- 3.1 กระเบื้องถ้วย
- 3.2 กระเบื้องเคลือบ

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ไชแสง สุขวัฒน์ (2525 : 28) ศึกษาวัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลจีน ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พบว่าการประดับตกแต่งหน้าบันจำแนกเป็นแบบต่างๆได้ดังต่อไปนี้

- แบบที่มีเป็นลายดอกล้วนๆ
- แบบที่มีลายเป็นดอกไม้ นก และสัตว์อื่นๆ
- แบบที่มีภาพเครื่องมงคลหรือเครื่องบูชาตามแบบจีน
- รูปแบบที่มีภาพทิวทัศน์ผสมลายดอกไม้

สันติ เล็กสุขุม (2532 : 63 - 65) ศึกษาลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ.2172 - 2310) พบว่าลวดลายประดับซุ้มและลวดลายหน้าบันอาคาร นิยมใช้ลายก้านขด คือก้านม้วนเป็นวง มีใบไม้ ซีกซ้อนหุ้มก้าน ปลายก้านออกคล้ายช่อหางโต และในงานสมัยพระเจ้าบรมโกศที่เพชรบุรีเช่นกัน หน้าบันซุ้มประตูลายก้านขดลดความสำคัญลงมาก รูปนารายณ์ทรงครุฑมีความสำคัญแทนที่ กินเนื้อที่ประดับเกือบทั้งหมด แต่อย่างไรการประดับหน้าบันซุ้มอุโบสถก็ไม่ลืมความนิยมเฉพาะท้องถิ่นที่มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย

อภิเชษ เทพคุณ (2535 : 140) ศึกษาศิลปกรรมแบบพระราชนิยมในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วัดราชโอรสาราม ราชวิหาร พบว่าหน้าบันแบบพระราชนิยมจากพระอารามทั้ง 18 แห่งมีการสร้างงานต่างกัน สามารถจัดเป็น 3 รูปแบบ คือ

ก. หน้าบันเกิดจากหลังคาตลับบนสุดกับหลังคาตลับที่ 2 และมีบัวตามแนวนอนในระดับปลายหลังคาตลับบนสุด

ข. หน้าบันเกิดจากหลังคาตลับบนสุด กับหลังคาตลับที่ 2 ไม่มีบัวตามแนวนอน

ค. หน้าบันเกิดจากหลังคาตลับบนสุดเท่านั้น

ในส่วนลวดลายหน้าบันสามารถแบ่งออกเป็น 4 แบบ คือ

- ก. ลายดอกไม้ล้วนๆ
- ข. ภาพเครื่องมงคลหรือภาพเครื่องบูชาแบบจีน
- ค. ภาพเครื่องมงคลหรือเครื่องบูชาแบบจีน
- ง. ภาพทิวทัศน์ผสมลายดอกไม้

วรัญจก์ บุญสุรัตน์ (2535 : 256) ศึกษาหน้าบันวิหารล้านนาในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เหตุการณ์ทางการเมืองการปกครองมีผลต่อรูปแบบของวิหารและหน้าบัน ในการสร้างสรรค์ในช่วงสมัยนั้นๆ กล่าวคือ

1. ช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2350 – 2426) หลังจากเชียงใหม่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าถึง 200 ปีพระยาภาววิละและพระยาจำปาศรี ร่วมกันต่อสู้เพื่อความเป็นเอกราชโดยได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายไทย “การฟื้นฟู” จึงสำเร็จลง ในขณะเดียวกัน เชียงใหม่ได้กลายเป็นเมืองประเทศราชของสยามไป โดยรูปแบบของหน้าบันวิหารในยุคนี้ยึดถือแบบโครงสร้างมั่วต่างใหม่ เป็นโครงสร้างหลักในการก่อสร้าง นอกจากนั้นเทคนิคในการทำลวดลายประดับตกแต่ง นอกจากความสวยงาม ยังแฝงความคิดในการใช้ลวดลายเพื่อแสดงให้เห็นถึง การให้ความเคารพสักการะและคุ้มครอง นอกจากลวดลายที่เกี่ยวข้องกับเทพเทวาแล้ว ลวดลายเรขาคณิตในลักษณะแบบคล้ายกรอบ และเงื่อนไขแบบของศิลปะจีน ลวดลายสัตว์ และลวดลายพันธุ์พฤกษาประเภทไม้ใบต่างๆ ก็เป็นอีกลวดลายหนึ่งที่มีความนิยมในยุคนี้

2. ช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2427 – 2476) เป็นช่วงที่มีการรื้อน่วยทางการเมืองของเชียงใหม่มาก ทางรัฐบาลไทยได้พยายามเข้ามาปกครองเชียงใหม่อันส่งผลให้เกิดความไม่พอใจและการต่อต้านขึ้น นอกนั้นยังปรากฏถึงการเข้ามาทำป่าไม้ของชาวอังกฤษ อันเป็นเหตุให้ป่าไม้ลดลง วัสดุที่เคยหาได้ง่ายก็กลับกลายเป็นของหายาก รูปแบบของวิหารและหน้าบันจึงมีความเรียบง่ายตามมา ในช่วงนี้มีการเกิด “ตมบุญ” ซึ่งกลายเป็นตัวแทนของผู้นำเสมือนผู้นำการต่อต้าน นั่นคือครูบาศรีวิชัย เป็นทั้งผู้นำในการสร้างศาสนสถานต่างๆกว่า 200 แห่ง ซึ่งรูปแบบวิหารและหน้าบันในยุคนี้จะมีความแตกต่างไปจากยุคแรก ซึ่งหน้าบันในยุคนี้ จะปรากฏลวดลายพันธุ์พฤกษาในลักษณะแบบของลายก้านขดมากกว่า อีกทั้งยังมีการนำรูป “ปีเป้ง” อันเป็นสัญลักษณ์ของเจ้าแห่งศรัทธา ผู้สร้างหรือผู้นำในการก่อสร้าง อันไม่เคยปรากฏอย่างเด่นชัดในหน้าบันยุคแรก ในที่นี้อาจแสดงให้เห็นถึง การเปลี่ยนแปลงทางแนวความคิดของศาสนาที่เปลี่ยนจากการสร้าง อุทิศให้พระพุทธศาสนาเพียงอย่างเดียว เปลี่ยนเป็นการสร้างเพื่อผาติสงฆ์ผลประโยชน์แก่ตน กลุ่มชน หรืออุทิศส่วนกุศลแก่บิดามารดาของผู้สร้าง

3. ช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2487 – ปัจจุบัน) เป็นช่วงที่มีความสับสนวุ่นวายทางการเมืองพอสมควร และในช่วงนี้เกิดมีหน้าบันแบบพิเศษคือ มีการทำคอสองขาดใหม่มาก และโดยมากมักจะเป็นวัดที่มีเจ้าศรัทธาเป็นชาวพม่าหรือนับถือนิกายมหายาน แต่โครงสร้างโดยรวมมีลักษณะคล้ายคลึงกับกรอบหน้าบัน หากแต่ลวดลายละเอียดกว่า

นอกจากนี้แล้วยังมีการบูรณะซ่อมแซมหน้าบันของวิหาร ในยุคช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ลวดลายมีลักษณะผสมผสานกับความคิดเดิม คือแสดงถึงการให้การคุ้มครองป้องกัน ผสมกับลวดลายภาคกลางที่มีอิทธิพลเข้ามา รวมไปถึงลวดลายที่แสดงออกไปถึงสภาพการปกครอง เช่นลายพานรัฐธรรมนูญ

บรรจง วงศ์เขียว (2537 : 221 – 227) ศึกษาลวดลายหน้าบันพระอุโบสถในจังหวัดสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2475 ซึ่งทำการศึกษาในเนื้อหาที่เกี่ยวกับรูปลักษณ์และศิลปะการสร้างลวดลายหน้าบันอุโบสถ คตินิยมในการสร้าง ตลอดจนคุณค่าของลวดลายหน้าบันอุโบสถ สามารถสรุปผลการศึกษาดังนี้

1. รูปลักษณะและศิลปะการสร้างลวดลายหน้าบ้านอุโบสถ จากความเชื่อที่มีต่อศาสนาจะเห็นว่าในการสร้างอุโบสถได้แบ่งออกเป็นสามตอนหรือสามภูมิ ตอนล่างสุดเป็นฐานอุโบสถเปรียบเป็นนรกภูมิ ตอนที่สองซึ่งเป็นผนังอุโบสถเปรียบเป็นมนุษย์ภูมิ และตอนที่สามเป็นหลังคาอุโบสถเปรียบเป็นสวรรค์ภูมิ รูปลักษณะและศิลปะการสร้างลวดลายหน้าบ้านอุโบสถจึงเป็นลักษณะของเทพต่าง ๆ ตามความเชื่อที่ได้สืบทอดกันมา

2. คตินิยมในการสร้างลวดลายอุโบสถ การสร้างลวดลายอุโบสถในจังหวัดสงขลายังคงยึดเอาศิลปะกำหนดนิยมมาจากศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และผสมผสานกับขนบนิยมท้องถิ่นตลอดจนศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น

3. คุณค่าของลวดลาย ลวดลายหน้าบ้านอุโบสถเป็นศิลปกรรมประเภทหนึ่ง ที่มีคุณค่าสะท้อนให้เห็นชีวิตของสังคมในอดีต และศิลปะลวดลายหน้าบ้านแสดงออกถึงความรู้สึกรักใคร่ ความศรัทธา ความเชื่อ และความสะเทือนใจ ซึ่งสิ่งเหล่านี้แฝงด้วยอุดมการณ์และปรัชญาที่ละเอียดอ่อน โดยสามารถแบ่งออกได้หลายด้านด้วยกัน คือ

- 3.1 คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ จากการศึกษาพบว่าการศึกษาเรื่องราวของมนุษย์ในอดีตนั้น นอกจากศึกษาจากจารึกและขุดค้นทางโบราณคดีแล้ว ศิลปะและลวดลายต่างๆก็มีบทบาทและหลักฐานสำคัญยิ่งต่อการศึกษา
- 3.2 คุณค่าทางด้านสังคม ลวดลายหน้าบ้านที่สร้างขึ้นแสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคม เป็นหลักฐานยืนยันว่าบรรพบุรุษของเราในอดีตนั้นใช้ชีวิตอย่างไร มีการปกครอง การทำมาหากิน ตลอดจนวิวัฒนาการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันได้อย่างไร
- 3.3 คุณค่าทางด้านวัฒนธรรม ตัวลวดลายหน้าบ้านอุโบสถเป็นศิลปะประเภทหนึ่งของศิลปกรรมที่มีคุณค่าและอารมณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรที่แนบแน่น สะท้อนถึงสังคม วิถีชีวิต และลักษณะความคิดสร้างสรรค์

จิรวัดน์ พิระสันต์ (2543 : 188) ศึกษาประติมากรรมตกแต่งหน้าบ้านพระอุโบสถในเขตภาคเหนือตอนล่าง (กรณี : ศึกษาจังหวัดพิษณุโลก) พบว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณะรูปแบบประติมากรรมตกแต่งหน้าบ้านอุโบสถ เป็นการผสมกันระหว่างหลักวิชาการก่อสร้าง และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการก่อสร้าง ดังนั้นอุโบสถส่วนใหญ่จึงออกแบบเขียนแบบอย่างมีระบบถูกต้องตามหลักวิชา รวมทั้งการได้รับความร่วมมือจากช่างรุ่นใหม่ที่ผ่านการศึกษาด้านศิลปะและความร่วมมือกับสถาบันการศึกษา ทำให้ลวดลายหน้าบ้านสามารถสนองจินตนาการและความคิดของนักออกแบบ ดังเห็นได้จากประติมากรรมลอยตัวขนาดใหญ่ อันเป็นลักษณะการสร้างลักษณะมิติทางประติมากรรม มีลักษณะโดดเด่นสวยงามและถูกแบบศิลปะไทยอย่างยิ่ง

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ในส่วนของพระอารามหลวงมหมวตกรุงเทพมหานคร โดยการนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ โดยในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. กำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
2. เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินการศึกษาค้นคว้า
3. แนวทางในการดำเนินการศึกษาค้นคว้า
4. การจัดและกระทำการวิเคราะห์ข้อมูล

การกำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ ลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นมาใหม่ ในเขตกรุงเทพมหานครจำนวน 28 วัด ได้แก่

1. วัดเทพธิดารามวรวิหาร	จำนวน	4	หน้าบัน
2. วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร	จำนวน	2	หน้าบัน
3. วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร	จำนวน	2	หน้าบัน
4. วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร	จำนวน	8	หน้าบัน
5. วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร	จำนวน	4	หน้าบัน
6. วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร	จำนวน	4	หน้าบัน
7. วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร	จำนวน	4	หน้าบัน
8. วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร	จำนวน	2	หน้าบัน
9. วัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรวิหาร	จำนวน	4	หน้าบัน
10. วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร	จำนวน	4	หน้าบัน
11. วัดคูหาสวรรค์วรวิหาร	จำนวน	2	หน้าบัน
12. วัดสังข์กระจาย	จำนวน	4	หน้าบัน
13. วัดชัยพฤกษ์มาลาราชวรวิหาร	จำนวน	6	หน้าบัน
14. วัดพระเชตุพลวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร	จำนวน	6	หน้าบัน
15. วัดนางชีโชติการาม	จำนวน	4	หน้าบัน
16. วัดนางนองวรวิหาร	จำนวน	4	หน้าบัน
17. วัดบุปผารามวรวิหาร	จำนวน	4	หน้าบัน

19. วัดปากน้ำภาษีเจริญ	จำนวน	2	หน้าบัน
20. วัดมหาพฤฒารามวรวิหาร	จำนวน	6	หน้าบัน
21. วัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร	จำนวน	4	หน้าบัน
22. วัดยานนาวา	จำนวน	2	หน้าบัน
23. วัดราชผาติการามวรวิหาร	จำนวน	2	หน้าบัน
24. วัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร	จำนวน	4	หน้าบัน
25. วัดราชโอรสารามราชวรมหาวิหาร	จำนวน	4	หน้าบัน
26. วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร	จำนวน	4	หน้าบัน
27. วัดสุวรรณารามราชวรวิหาร	จำนวน	2	หน้าบัน
28. วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร	จำนวน	4	หน้าบัน

กลุ่มตัวอย่างในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือประชากรทั้งหมด 28 วัด จำนวนหน้าบันพระอุโบสถ หน้าบันพระวิหารทั้งหมด 108 หน้าบัน

เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินการศึกษาค้นคว้า เนื้อหา ลวดลาย และวัสดุของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ของพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร ผู้วิจัยใช้เครื่องมือดังต่อไปนี้

1. กล้องถ่ายภาพสำหรับบันทึกภาพ และกล้องส่องทางไกลเพื่อรวบรวมข้อมูล
2. เครื่องบันทึกเสียง
3. แบบบันทึกรายละเอียด รูปแบบ และลวดลายเพื่อใช้เก็บข้อมูลหน้าบันที่ศึกษา

แนวทางในการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ผู้วิจัยมีแนวทางในการดำเนินการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลดังต่อไปนี้

1. แหล่งข้อมูล ผู้วิจัยแบ่งแหล่งข้อมูลออกเป็น 2 ประเภท
 - 1.1 แหล่งข้อมูลจากเอกสารตามขอบเขตของเนื้อหาที่ค้นคว้า
 - 1.2 แหล่งข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้มีความรู้เกี่ยวกับลวดลายหน้าบัน ประวัติการสร้างลวดลายหน้าบัน ซึ่งเป็นข้อมูลขั้นต้น
2. การรวบรวมข้อมูล
 - 2.1 รวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับลวดลายหน้าบัน
 - 2.2 รวบรวมข้อมูลจากการสังเกตรูปภาพ และการสัมภาษณ์เกี่ยวกับลวดลายหน้าบันซึ่งเป็นข้อมูลขั้นรอง
3. การจัดทำข้อมูล
 - 3.1 จัดระบบข้อมูลโดยเรียงตามลำดับขอบเขตเนื้อหาและสร้างเกณฑ์การวิเคราะห์
 - 3.2 วิเคราะห์ข้อมูลตามขอบเขตของเนื้อหาและเกณฑ์การวิเคราะห์

การจัดและกระทำการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยศึกษาลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ของพระอารามหลวงในเขตกรุงเทพมหานคร ด้านเนื้อหา ลวดลาย และวัสดุของหน้าบัน โดยผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลการศึกษาแบบวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์ บรรยายประกอบภาพถ่ายตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏ สำหรับประเด็นการวิเคราะห์ผลงาน มีดังนี้

1. เนื้อหา

1.1 เนื้อหาเกี่ยวกับรูปเคารพทางศาสนา

1.1.1 พราหมณ์

1.1.1.1 พระอินทร์

1.1.1.2 พระนารายณ์

1.1.1.3 พระวิรุณ

1.1.1.4 เทพพนม

1.1.1.5 พระอาทิตย์

1.1.1.6 พระจันทร์

1.1.1.7 เทวดา

1.1.2 พุทธ

1.2 เนื้อหาเกี่ยวกับบุคคล (พระมหากษัตริย์)

1.2.1 เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาล

1.2.2 พระปรมาภิไธย

1.3 เนื้อหาเกี่ยวกับสัตว์หิมพานต์หรือสัตว์ในเทพนิยาย

1.3.1 เอรಾವดี

1.3.2 พญาครุฑ

1.3.3 มังกร

1.3.4 หงส์

1.4 เนื้อหาเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.4.1 ดอกไม้

1.4.2 แจกัน, กระจ่างดอกไม้, โต๊ะบูชา

1.4.3 สัตว์

1.4.4 สำเภาจีน

1.4.5 นาฬิกา

2. ลวดลาย

2.1 ลายก้านขด

2.2 ลายเครือเถาดอกพุดตาน

2.3 ลายกนกเปลว

2.4 ลายเฟือง

2.5 ลายพันธุ์พุกษา

3. ด้านวัสดุ

3.1 ปูนปั้น

2.1.1 ตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง

2.1.2 ตกแต่งด้วยการระบายสี

2.1.3 ตกแต่งด้วยการประดับกระจก

2.1.4 ประดับกระเบื้อง

3.2 เครื่องไม้

2.2.1 ตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง

2.2.2 ตกแต่งด้วยการประดับกระจก

3.3 ดินเผา

บทที่ 4

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลจากข้อมูลจริง ซึ่งได้มาจากการศึกษาลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ในส่วนของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร จำนวน 28 วัด ก่อนนำผลการวิเคราะห์ที่ได้มานำเสนอในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ พร้อมภาพถ่ายและลายเส้นประกอบการวิเคราะห์ สำหรับประเด็นในการวิเคราะห์ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แยกประเด็นแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็นสองส่วน ดังต่อไปนี้

1. ศึกษาวิเคราะห์ เนื้อหา ลวดลาย และวัสดุของหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารของพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร มีจำนวน 108 หน้าบัน ได้แก่

- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดเทพธิดารามวรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถวัดบรมนิวาสราชวรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดราชนัดดารามวรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร
- หน้าบันพระวิหารวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถวัดคูหาสวรรค์วรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดสังข์กระจาย
- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดชัยพฤกษมาลาราชวรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารพระพุทธไสยาสน์,หน้าบันพระวิหารทิศวัดพระเชตุพลวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดนางชีโชติการาม
- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดนางนองวรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดบุปผารามวรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถวัดปากน้ำภาษีเจริญ
- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารพุทธไสยาสน์,หน้าบันพระวิหารหลวงพ่อบุญรอดวัดมหาพฤฒารามวรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร
- หน้าบันพระอุโบสถวัดยานนาวา
- หน้าบันพระอุโบสถวัดราชผาติการามวรวิหาร

หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร
หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดราชโอรสารามราชวรมหาวิหาร
วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร
หน้าบันพระอุโบสถวัดสุวรรณารามราชวรวิหาร
หน้าบันพระอุโบสถ,หน้าบันพระวิหารวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร

2. ศึกษาความสัมพันธ์ของหน้าบันกับอิทธิพลทางศาสนา อิทธิพลทางสังคมที่ส่งผลต่อลวดลายหน้าบันพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร

1. ศึกษาวิเคราะห์ เนื้อหา ลวดลาย และวัสดุของหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารของพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร

ผลการศึกษาวิเคราะห์ เนื้อหา ลวดลาย และวัสดุของหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารของพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร ปรากฏผลดังต่อไปนี้

วัดเทพธิดารามวรวิหาร

วัดเทพธิดารามวรวิหาร(วัดเทพธิดาราม) เป็นอารามหลวงชั้นตรี ตั้งอยู่ริมถนนมหาไชยใกล้วัดราชนัดดา หันหน้าออกสู่คลองรอบกรุง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดเทพธิดารามเมื่อ พ.ศ. 2379 และสร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2382 คำว่าเทพธิดา หมายถึง กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ หรือสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวิลาส พระราชธิดาองค์ใหญ่ในรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีพระสิริโฉมงดงาม ทรงได้รับใช้ใกล้ชิดเป็นที่โปรดปราน วัดเทพธิดารามเป็นวัดที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ สำหรับในส่วนของพระอุโบสถ พระอุโบสถเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนตามแบบศิลปะสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ผนังภายในพระอุโบสถเขียนลายพุ่มข้าวบิณฑ์ บานประตูหน้าต่างเขียนลายรดน้ำ หลังคาพระอุโบสถเป็นแบบไม่มีช่อฟ้า ใบระกา ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปสลักด้วยศิลาขาวบริสุทธิ์ ประดิษฐานอยู่เหนือเวียงนั้บุษบก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดัญเชิญจากพระบรมมหาราชวัง เรียกนามสามัญว่าหลวงพ่อบุช พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้พระราชทานนามใหม่ว่า พระพุทธเทวีลาส ในส่วนของพระวิหารมีตัวอาคารลักษณะเช่นเดียวกับพระอุโบสถ หลังคาไม่มีช่อฟ้า ใบระกา สิ่งสำคัญในพระวิหารนอกจากพระประธานยังมีหมู่อารยสาวิกา (ภิกษุณี) ซึ่งได้รับเอตทัคคะในฝ่ายภิกษุณีบริษัท หล่อด้วยดีบุกประดิษฐานอยู่ด้วย 52 องค์ สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร สามารถสรุปลักษณะลวดลายหน้าบันได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

หน้าบันพระอุโบสถด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ หน้าบันจะแบ่งออกเป็นสองตอน ตอนบนตรงกลางทำเป็นแท่นบุชาเหนือแท่นบุชาวางรูปจานหรือพานดอกไม้วางอยู่ตรงกลาง ข้างขวาประกอบด้วยหงส์หันหน้าเข้าหากัน รองรับภาพประธานด้วยก้อนหินและต้นไม้ กรอบหน้าบันระโยงด้วยลายเฟื้องอุบะ ขณะตอนล่างในส่วนของหน้าบันลดชั้นประดับด้วยภาพธรรมชาติ ได้แก่ ภาพสัตว์ ดอกไม้ ต้นไม้ ก้อนหิน

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบหน้าบันพระอุโบสถไม่ชัดเจนมากนัก หากเพราะหน้าบันประดับด้วยเนื้อหาจนเต็มหน้าบัน แต่ก็มีปรากฏให้เห็น กล่าวคือ เป็นลายเฟื่องอุบะที่มีการประดับตกแต่งแบบจีน ห้อยระย้อยระยงประดับในส่วนของพื้นที่ว่างบริเวณรอบภาพประธานภายในเส้นกรอบหน้าบันตอนบน กับบริเวณแผงหน้าบันตอนล่าง (ใต้กระจงฐานพระ) ซึ่งรูปแบบลวดลายจะมีรูปแบบลักษณะเดียวกับหน้าบันประธาน

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันทั้งในส่วนหน้าบันประธานและหน้าบันลดชั้น เป็นลายปูนปั้นประดับด้วยกระเบื้องเคลือบจีน ซึ่งประดับตกแต่งตามแม่ลายที่กำหนด โดยกระเบื้องที่ใช้ได้แก่ สีเหลือง สีเขียว และสีน้ำเงิน ทำให้ภาพรวมอยู่ในโทนสีเย็น ในส่วนของพื้น พื้นเป็นผนังปูนระบายสีเรียบไม่มีการประดับตกแต่งใดๆ

2. พระวิหาร

2.1 เนื้อหา

หน้าบันพระวิหารจะแบ่งออกเป็นสองตอนมีลักษณะเหมือนกับหน้าบันพระอุโบสถ ในส่วนของการตกแต่งก็มีลักษณะเดียวกัน หากแต่เนื้อหาที่ปรากฏจะเปลี่ยนไปเล็กน้อย กล่าวคือ เพราะหน้าบันพระวิหารภาพประธานจะทำเป็นรูปนกเพียงตัวเดียว แต่ในส่วนของการรายละเอียดอื่นๆที่เข้ามาประกอบภาพประธานจะมีลักษณะเดียวกันกับหน้าบันพระอุโบสถ คือ ทำเป็นภาพก้อนหิน ใบไม้ และดอกไม้รองรับภาพประธาน ภายในกรอบหน้าบันที่เป็นพื้นที่ว่างก็จะโยงด้วยลายเฟื่องอุบะ ทั้งในส่วนหน้าบันลดชั้นประดับด้วยดอกไม้ ใบไม้เช่นเดียวกันกับหน้าบันพระอุโบสถเพียงแต่มีรายละเอียดน้อยกว่า

2.2 ลวดลาย

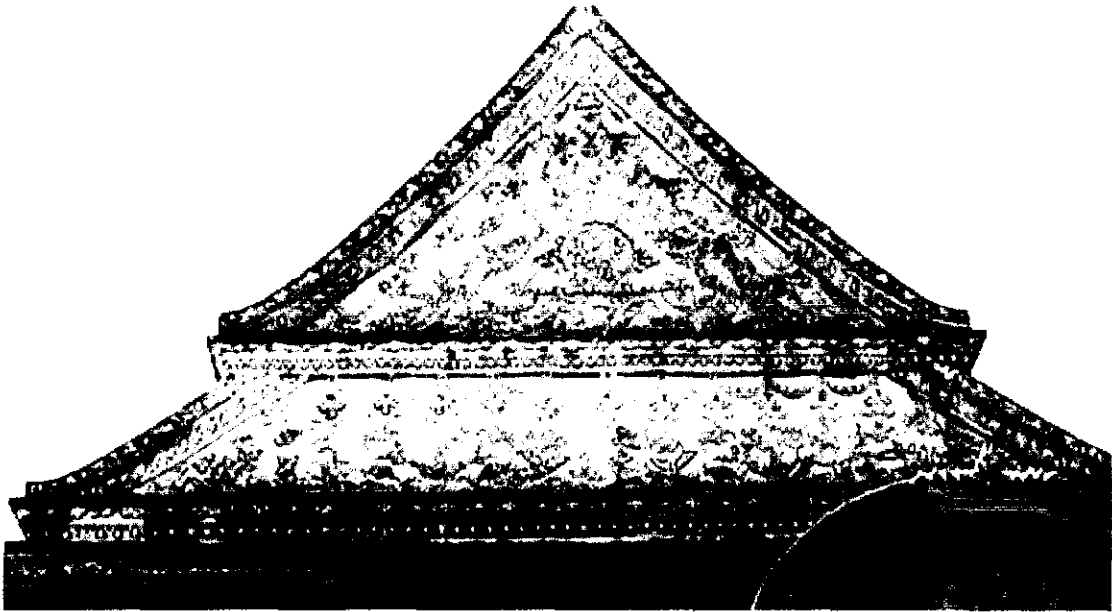
ลวดลายที่เข้ามาประกอบในส่วนของหน้าบันพระวิหารไม่เด่นชัดมากนัก โดยที่ปรากฏให้เห็นเป็นเพียงลายเฟื่องอุบะ มีลักษณะเป็นลายประดิษฐ์ซึ่งเป็นอิทธิพลจีนเช่นเดียวกับพระอุโบสถ ลายเฟื่องอุบะนี้จะเข้ามาประกอบในส่วนพื้นที่ว่างบริเวณรอบกรอบหน้าบันตอนบนและใต้กระจงฐานพระ ที่แยกระหว่างหน้าบันประธานกับหน้าบันลดชั้น

2.3 วัสดุ

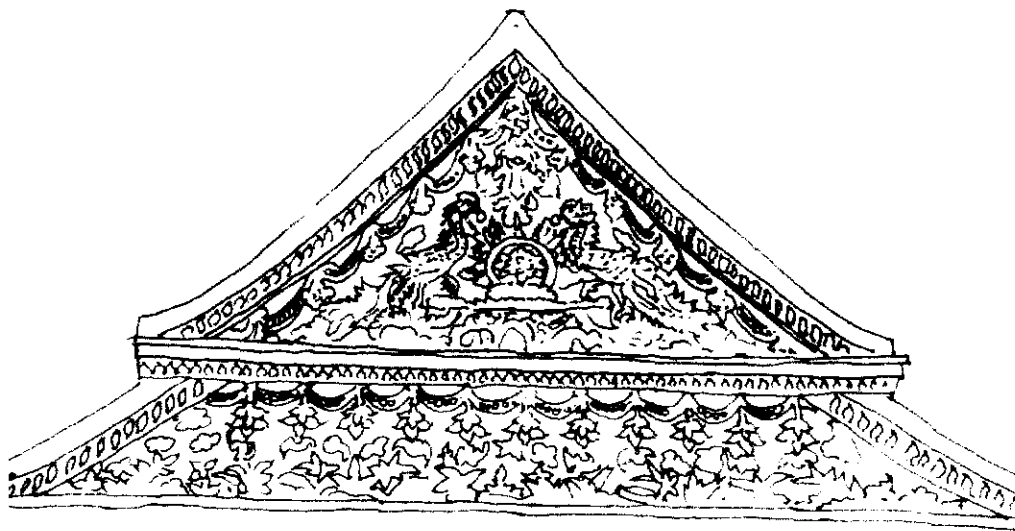
วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหารเป็นลายปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบ โดยใช้กระเบื้องเคลือบสีนวลๆติดตามแม่ลาย สีที่ใช้ได้แก่สีเขียว สีเหลือง ในส่วนของพื้น พื้นระบายสีเรียบสีที่ใช้ได้แก่สีขาว

สรุปโดยรวม หน้าบันพระอุโบสถ หน้าบันพระวิหารวัดเทพธิดารามวรวิหาร เป็นหน้าบันที่สร้างขึ้นประดับอาคารที่ถูกสร้างในสมัยเดียวกัน คือสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เหตุนี้ส่งผลทำให้โครงสร้างหน้าบันมีลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ ทั้งหน้าบันพระอุโบสถและหน้าบันพระวิหารจะแบ่งออกเป็นสองตอน ได้แก่ แผงหน้าบันตอนบนและตอนล่าง (แผงแรคอสอง) หลังคาไม่มีช่อฟ้า ใบระกาและนอกจากรูปแบบหน้าบันที่เหมือนกัน ในส่วนของการประดับตกแต่ง วัสดุที่นำมาใช้ประดับตกแต่ง ได้แก่ ลายปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบแบบจีน มีลักษณะเหมือนกันทั้งหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร และยังรวมไปถึงลวดลายที่ประดับตกแต่งซึ่งเป็นลายเฟื่องอุบะ ก็มีลักษณะเหมือนกัน นอกจากนี้การ

ประดับตกแต่งที่ทําเป็นภาพก้นหิน ใบไม้ ร่องรับภาพประธาน ก็มีลักษณะเดียวกันด้วย เพราะฉะนั้นสรุปโดยรวมแล้วหน้าบันทั้งสองมีความเหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน ภายใต้อิทธิพลเดียวกัน และถึงแม้จะแตกต่างกันตรงภาพประธาน กล่าวคือ หน้าบันพระอุโบสถทำภาพประธานเป็นรูปกระถางดอกไม้ สองข้างประดับด้วยหงส์ ในขณะที่หน้าบันพระวิหารทำภาพประธานเป็นรูปนก แต่อย่างไรก็ตามจากคำกล่าวข้างต้นถึงอิทธิพลที่ส่งผลต่อรูปแบบลวดลายหน้าบัน จึงทำให้สรุปได้ว่าหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารทั้งสองมีความเหมือนกันหรือเป็นรูปแบบเดียวกันภายใต้อิทธิพลเดียวกัน

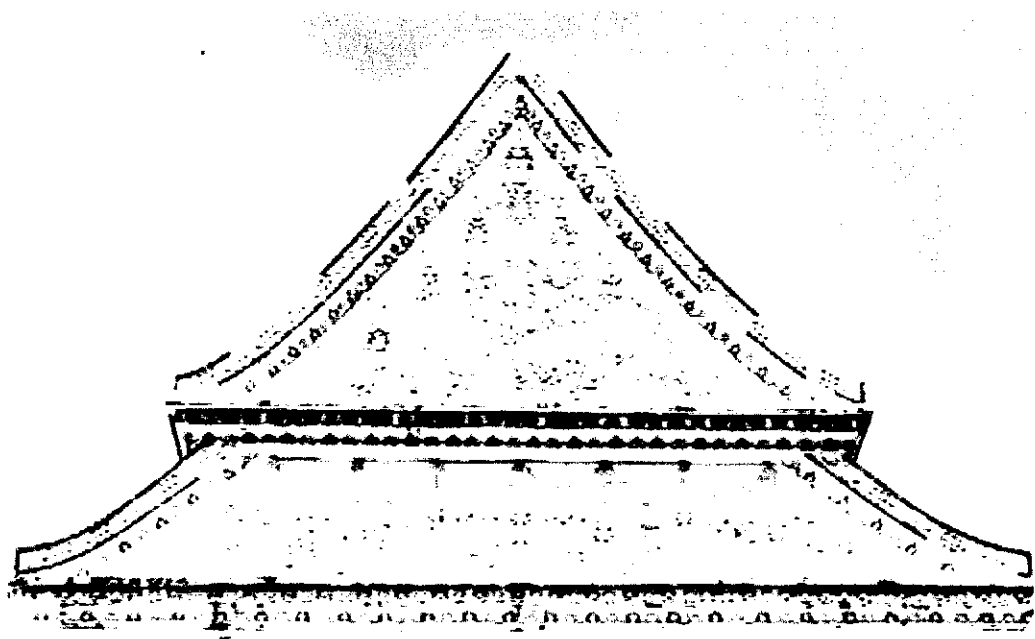

ภาพประกอบ 1 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดเทพธิดารามวรวิหาร

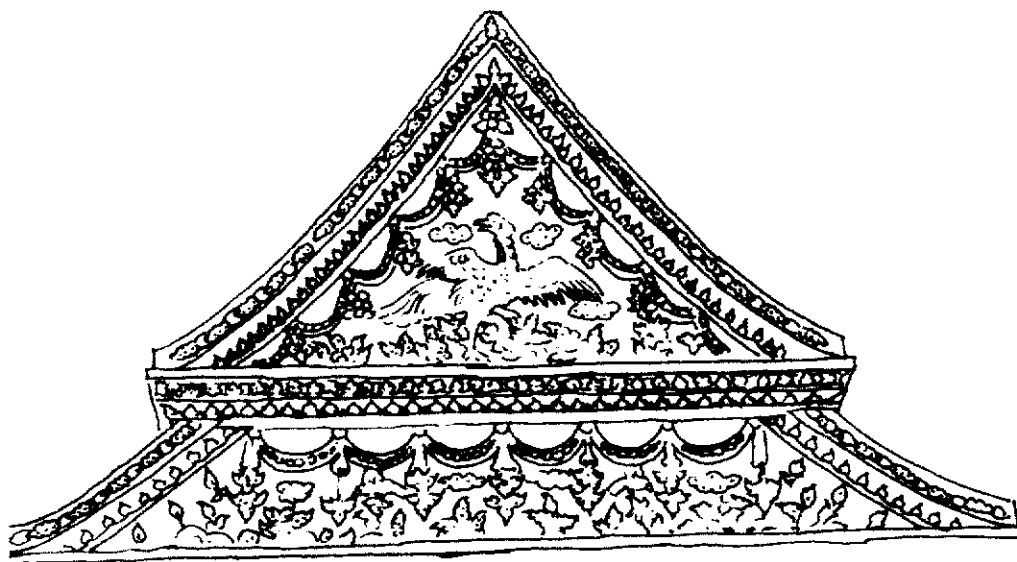

ภาพประกอบ 2 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดเทพธิดารามวรวิหาร

หน้าบันพระอุโบสถวัดเทพธิดารามวรวิหารเป็นลายปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบ
แบ่งออกเป็น 2 ตอน ตรงกลางทำภาพประธานเป็นรูปกระถางดอกไม้และหงส์
ตอนล่างประดับด้วยภาพธรรมชาติ ได้แก่ ภาพสัตว์ ดอกไม้ ต้นไม้

ภาพประกอบ 3 แสดงลักษณะสวดลายหน้าบันพระวิหารวัดเทพธิดารวิหาร

ภาพประกอบ 4 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดเทพธิดารามวรวิหาร

หน้าบันพระวิหารวัดเทพธิดารามวรวิหาร หน้าบันเป็นลายปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบ แบ่งออกเป็น 2 ตอนเช่นเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ โดยตรงกลางทำภาพประธานเป็นรูปนก ตอนล่างประดับด้วยภาพก้อนหิน ใบไม้ ดอกไม้ เช่นเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ

วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร

เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ตั้งอยู่แขวงยศเส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น เพื่ออุทิศถวายแด่พระบรมราชินีนาถ สันนิษฐานว่าเริ่มก่อสร้างประมาณ พ.ศ. 2491 เมื่อสร้างกุฏิเสนาสนะเสร็จแล้วทรงสถาปนาพระครูพุทธมณฑลปริชา วัดบวรนิเวศวิหารโปรดให้ทำพิธีแห่มาครองวัด ได้เสด็จราชดำเนินมาพระราชทานวิสุงคามสีมาในวันเดียวกัน พระราชนามวัดว่า "เทพศิรินทราวาส" ตามนามสมเด็จพระบรมราชชนนี พระอุโบสถมีรูปร่างคล้ายกับวิหารวัดมกุฏกษัตริยาราม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้น นับเป็นสถาปัตยกรรมที่มีขนาดใหญ่และมีความงามไม่น้อยกว่าอารามอื่นๆ โดยพระอุโบสถหลังนี้มีลักษณะเด่นคือ การใช้เสากลมรับชายคาภายนอก และตกแต่งอย่างสวยงามด้วยลายรดน้ำ ชุ่มประตุน้ำต่างและเพดานพระอุโบสถสลักรูปเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ภายในพระอุโบสถเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่สำคัญหลายองค์ พระประธานเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ขนาดหน้าตัก 1.12 เมตร และพระสาวกสองพระองค์นั่งพับเพียบประนมหัตถ์ขนาดหน้าตัก 53 เซนติเมตร โปรดให้หล่อในพระบรมมหาราชวัง และนำมาประดิษฐานที่วัดเทพศิรินทราวาสแห่งนี้ในปี พ.ศ. 2438 สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. เนื้อหา

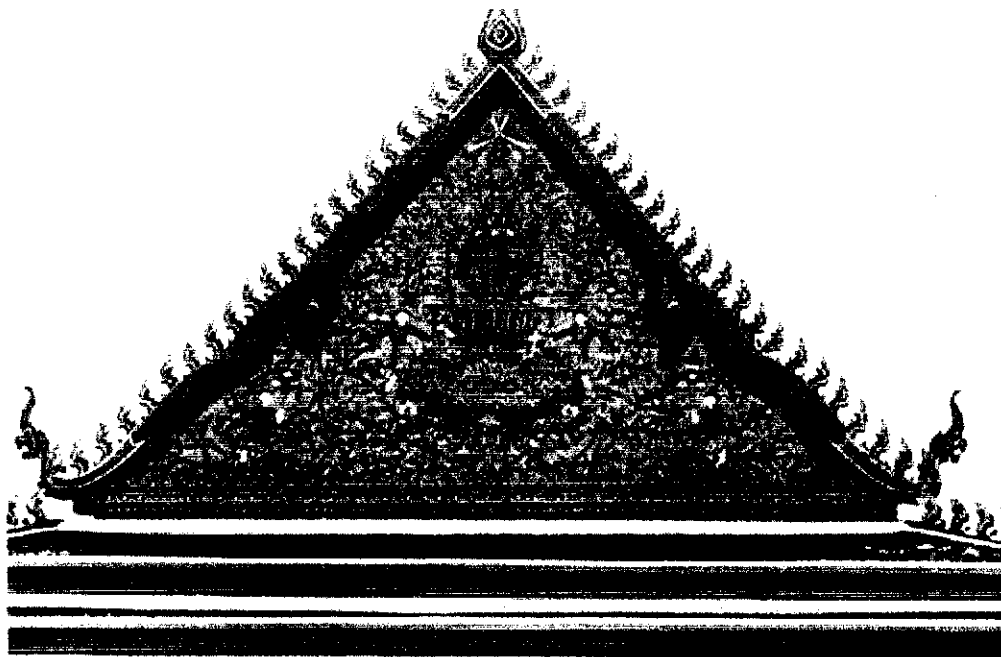
หน้าบันด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน คือ ภาพประธานทำเป็นตราพระสัญลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ตรงกลาง (ทำเป็นรูปตราพระเกี่ยวประดิษฐานอยู่เหนือพานแว่นฟ้า ขณะซ้ายขวาขนาดด้วยฉัตร 7 ชั้น และด้านข้างมีเทวดาถือพระขรรค์ประคองพานแว่นฟ้าไว้) ส่วนมุดด้านล่างซ้ายขวาทำเป็นรูปเทพพนมนั่งคุกเข่าอยู่บนแท่น ในท่าพนมมือไหว้ภาพประธาน ทั้งหมดประดิษฐานอยู่ภายใต้พระมหามงกุฎที่อยู่บนสุด สำหรับในส่วนพื้นที่ว่างทั้งหมดประดับด้วยลายดอกไม้ใบไม้ จนเต็มพื้นที่หน้าบัน

2. ลวดลาย

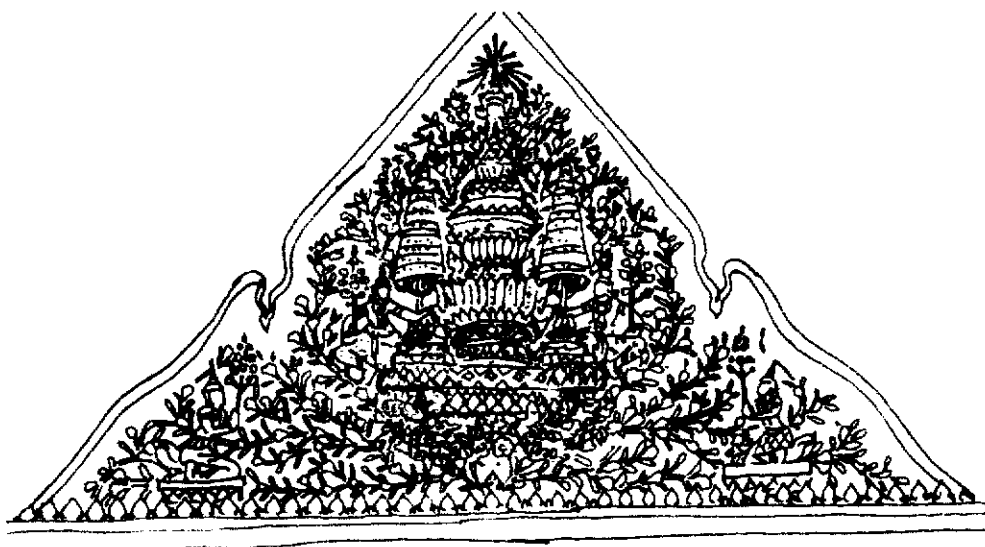
ลวดลายที่เข้ามาประกอบจะประดับอยู่บริเวณว่างรอบๆภาพประธาน โดยลวดลายที่เข้ามาประดับนี้เป็นลายธรรมชาติ กล่าวคือ เป็นลายดอกไม้ ใบไม้ ประดับประดาเต็มหน้าบัน ดอกไม้ที่กล่าวถึงเป็นดอกสำเภา (สำเภาที่หมายถึงพระบรมราชินี) โดยช่อลายจะออกตรงกลางด้านล่างหน้าบัน ก่อนแตกกิ่งก้านเรียงรายเต็มหน้าบัน

3. วัสดุ

หน้าบันพระอุโบสถเป็นลายปูนปั้น ก่อนมีการใช้กระเบื้องเคลือบสีขึ้นเล็กน้อยนำมาติดประดับตามแม่ลายที่กำหนด โดยสีที่ใช้ ได้แก่ สีคราม สีแดง สีขาว สีเขียว และสีเหลือง โดยเฉพาะกระเบื้องเคลือบสีเหลืองและสีเขียวมีเข้ามาประกอบมากที่สุด อมเขียวทำให้ภาพมีความกลมกลืนภายใต้โทนสีเย็น ในส่วนของพื้น พื้นใช้การระบายสี สีที่ใช้เป็นสีชมพู

ภาพประกอบ 5 แสดงลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส

ภาพประกอบ 6 แสดงลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส

หน้าบันพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส หน้าบันเป็นลายปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบ
ทำภาพประธานเป็นตราสัญลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(ทำเป็นรูปตราพระเกียรติประดิษฐานอยู่เหนือพานแว่นฟ้า ขนาบซ้ายขวาขนาดด้วยฉัตร 7 ชั้น
และด้านข้างมีเทวดาถือพระขรรค์ประคองพานแว่นฟ้าไว้)

วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร

วัดบรมนิวาสราชวรวิหารเดิมชื่อวัดบรมสุข ผู้สร้างเสียชีวิตในเขมรบุตรหลานจึงน้อมเกล้าถวายให้อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นยังทรงผนวชอยู่ ทรงพอพระราชหฤทัยเนื่องจากเป็นวัดที่อยู่นอกกำแพง สงบเงียบเหมาะแก่การออกประพาส จึงบูรณะและปฏิสังขรณ์สถาปนาขึ้นใหม่ ถวายเป็นพระอารามหลวงในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์ทั้งอาราม พระอุโบสถเป็นอาคารทรงไทยก่ออิฐถือปูน หลังคาลดสองชั้น ประดับช่อฟ้าใบระกา ภายในพระอุโบสถมีจิตรกรรมฝาผนังฝีมือของขรัวอินโข่ง ซึ่งเป็นจิตรกรเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เขียนเป็นภาพทิวทัศน์และผู้คนอย่างตะวันตก คล้ายกับวัดบวรนิเวศวิหาร ให้บรรยากาศแปลกตา ภาพวาดช่องหน้าต่างแสดงศาสนกิจของพุทธศาสนิกชนและข้อปฏิบัติของภิกษุสงฆ์ เช่น การบวช การถวายผ้าจำนำพรรษา การรักษาศีลในเทศกาลเข้าพรรษา ลอยกระทก เป็นต้น ส่วนเหนือช่องหน้าต่างเป็นภาพปริศนาธรรม ที่ใช้ตัวละครเป็นฝรั่งทั้งหมด จากที่น่าสนใจได้แก่ ฉากรดไฟและส่องกล้องดูดาว พระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ชื่อ ทศพลญาณ สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถสามารถสรุปได้ดังนี้

1. เนื้อหา

ลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดบรมนิวาสนี้ เป็นฝีมือหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ โดยเนื้อหาของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถด้านหน้าและด้านหลังมีลักษณะเดียวกัน คือ ภาพประธานทำเป็นรูปพระมหามงกุฎวางโดดเด่นอยู่ด้านล่างตรงกลางหน้าบัน รูปพระมหามงกุฎนี้ประดิษฐานวางอยู่ในกรอบ กรอบที่ล้อมด้วยลายพันธุ์พฤกษา

2. ลวดลาย

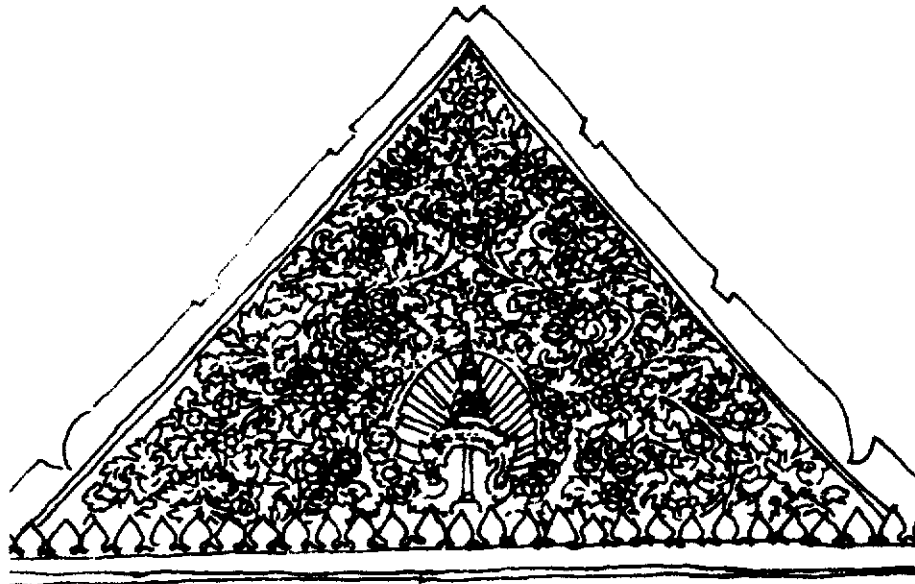
ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธาน มีลักษณะเป็นลวดลายที่ดัดแปลงมาจากธรรมชาติ ลวดลายที่กล่าวถึง คือ ลายพันธุ์พฤกษาที่ออกช่อลายตรงกลางด้านข้างภาพประธาน ก่อนแตกกิ่งก้านด้วยความละเอียด ประณีตสวยงาม ประดับประดาเต็มพื้นที่หน้าบัน ลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันนี้บ่งบอกถึงฝีมือช่างได้ดีไม่น้อย

3. วัสดุ

ลวดลายหน้าบันเป็นลายจำหลักไม้ รูปและลายใช้การลงรักปิดทอง ยกเว้นในส่วนของวงกลมที่ล้อมภาพประธานที่ทำเป็นประกายรัศมีของพระมหามงกุฎ ใช้การประดับกระจกสีโดยใช้สีแดงกับสีน้ำเงินสลับกันไป ในส่วนของพื้นภาพโดยทั่วไป พื้นประดับกระจกสี กระจกสีที่ใช้ได้แก่สีเขียว ยกเว้นบริเวณว่างภายใต้พระมหามงกุฎที่ใช้กระจกสีน้ำเงินประดับ

ภาพประกอบ 7 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถวัดบรมราชนิวาส

ภาพประกอบ 8 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านพระอุโบสถวัดบรมราชนิวาส

หน้าบ้านพระอุโบสถวัดบรมราชนิวาส เป็นฝีมือพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ หน้าบ้านเป็นงานจำหลักไม้ โดยทำภาพประธานเป็นรูปพระมหามงกุฎ โดดเด่นอยู่ตรงกลาง ล้อมรอบภาพประธานด้วยลวดลายที่ดัดแปลงมาจากธรรมชาติ

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ตั้งอยู่ใกล้ทำเนียบรัฐบาลและพระบรมรูปทรงม้า มีเนื้อที่ 8 ไร่เศษ เป็นวัดโบราณมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมเป็นวัดเล็กๆชื่อวัดแหลมหรือวัดไทรทอง เพราะคงมีต้นไทรทองเป็นสิ่งสำคัญในวัด ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างเมื่อใด แต่เริ่มมีความสำคัญขึ้นมาในรัชกาลที่ 3 เนื่องจากกรมพิพิธโภคภูเบนทร์ พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 2 ซึ่งเป็นแม่ทัพรักษาพระนครเมื่อครั้งเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ โดยได้ตั้งกองบัญชาการในบริเวณวัดแหลมนี้ เมื่อปราบกบฏเรียบร้อยแล้ว มีพระศรธาภิสังขรณ์วัดนี้ขึ้น (กรมศิลปากร. 2525 : 19) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 มีปฏิสังขรณ์พร้อมกับพระอนุชา ขนิษฐาร่วมกับพระเจ้าจอมมารดาเดียวกัน 5 พระองค์ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ จึงได้นามว่าวัดเบญจมบพิตร ครั้นสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ทรงสถาปนาวัดขึ้นใหม่หมดเมื่อ พ.ศ. 2442 และพระราชทานนามเป็น วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม แปลว่า วัดของพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ 5 ในส่วนพระอุโบสถ พระอุโบสถสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบ เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2442 กำหนดวางศิลาฤกษ์พระอุโบสถ พระอุโบสถมีลักษณะพิเศษตั้งแต่แผนผังและรูปทรงอาคาร แผนผังเป็นแบบจตุรมุข ซึ่งไม่สู้จะปรากฏมาก่อนในกรุงรัตนโกสินทร์ กระเบื้องก็แตกต่างกับพระอุโบสถอื่นๆ โดยกระเบื้องเป็นกระเบื้องเคลือบลอนโค้ง ที่เรียกว่ากระเบื้องกาบไผ่หรือกระเบื้องพระอุโบสถเป็นงานสถาปัตยกรรมที่วิจิตรตระการการสมบูรณ์ด้วยลักษณะของศิลปไทย จนลือเลื่องทั้งหมู่ชาวไทยและต่างประเทศ การออกแบบตกแต่งนี้พระพุทธรูปเจ้าหลวงพระองค์ทรงพอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ดังความในพระราชหัตถเลขา ถึงสมเด็จพระเจ้ากรมพระยารัศมิ์ เมื่อวันที่ 17 เมษายน 2547 ว่า "ขอชมว่าฝีมือเอหิสิโกงานนัก ฉันไม่ได้นึกเลย แต่อดไม่ได้ว่าเธอเป็นผู้นั่งอยู่ในหัวใจฉันเสียแล้ว ในเรื่องทำดีไซ้ดเช่นนี้.." ในส่วนพระวิหารเป็นอาคารหลังคาจตุรมุข แต่มุขด้านตะวันออกและด้านตะวันตกเป็นชั้นเดียวสร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2445 พระวิหารประตูหน้าต่างเขียนลายรดน้ำ หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี มีข้อฟ้าใบระกา หางหงส์ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางและสมัยต่างๆ รวมทั้งตู้พระธรรม จัดเป็นส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหาร สามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

หน้าบันจะมีเนื้อหาแตกต่างกันทั้ง 4 ทิศ โดยแต่ละทิศจะมีภาพประธานอยู่ตรงกลาง ซึ่งสามารถสรุปลักษณะเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันแต่ละทิศได้ดังต่อไปนี้ ทิศตะวันออกทำเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑ ล้อมรอบภาพประธานด้วยเหล่าเทพชุมนุมและนางฟ้าเทวดาที่กำลังประคองเครื่องสูง อันได้แก่ จักร 7 ชั้น จักร 5 ชั้น บังศุณย์ พัดโบก ส่วนลายชั้นลดที่แยกส่วนทำเป็นช่องเจาะโปร่งทะลุจำนวน 5 ช่อง มีการทำลายตารางเป็นพื้น ทิศตะวันตกทำเป็นรูปอุณาโลมตั้งอยู่ภายในบุษบกที่วางอยู่ตรงกลางหน้าบัน ขนาบด้วยฉัตรซ้ายขวา ตอนล่างหรือแผงแลคอสองทำเป็นช่องนักรวม 5 ช่อง ภายในช่องทำเป็นชุ่มเจาะโปร่ง มีลักษณะเดียวกับหน้าบันทิศตะวันออก ทิศเหนือทำเป็นเศียรช้างไวยราพตยืนอยู่บนฐาน มีชุ่มเรือนแก้วล้อมเป็นกรอบ ภายนอกกรอบประดับด้วยเหล่าเทวดา ตอนล่างหรือแผงแลคอสองทำเป็นลายก้านขดปลายยอดออกเทพพนม ทิศใต้ผูกเป็นลายจักรรด แต่เอกสารบางเล่มกล่าวว่า ทำเป็นรูปธรรมจักรวางทับซ้อนอยู่กับใบเสมา เรียกว่าพระธรรมจักร ขณะบริเวณรอบๆภาพประธานประดับด้วยลวดลาย สำหรับในส่วนตอนล่างหรือแผงแรคอสองจะปรากฏลวดลายในลักษณะเดียวกันกับหน้าบันทิศเหนือ

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธานจะเป็นลวดลายก้านขด ซึ่งมีความชัดเจนและเห็นได้ชัดในส่วนของหน้าบันด้านทิศตะวันตกและหน้าบันด้านทิศใต้ ในขณะที่หน้าบันด้านทิศตะวันออกและหน้าบันด้านทิศเหนือ จะไม่มีความเด่นชัดของลวดลายมากนัก หากเพราะบนพื้นที่หน้าบันแสดงภาพเนื้อหาเต็มหน้าบันนั่นเอง

1.3 วัสดุ

หน้าบันพระอุโบสถทั้งสี่ทิศแม้จะแตกต่างกันในส่วนของเนื้อหา ลวดลายที่ปรากฏ แต่วัสดุและกรรมวิธีการสร้างลวดลายหน้าบันจะมีวิธีการเดียวกัน คือ หน้าบันเป็นลายจำหลักไม้ รูปลงรักปิดทอง ในส่วนของพื้น พื้นประดับกระจกสี สีที่ใช้ได้แก่สีขาว

2. วิหาร

2.1 เนื้อหา

หน้าบันพระวิหารมีลักษณะจตุรมุขเช่นเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ โดยมุขด้านตะวันออกและด้านตะวันตกจะเป็นชั้นเดียว ด้านทิศใต้และทิศเหนือหลังคาซ้อนมุข สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันด้านหน้าและด้านหลัง (ทิศตะวันออกและตก) หน้าบันจะแบ่งออกเป็นสองตอน ตอนบนทำเป็นรูปปรมาภิไธย " ส.ผ " ย่อมาจากเสาวภาผ่องศรี พระนามของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี ในรัชกาลที่ 5 (สร้างขึ้นเพื่อร่วมถวายเป็นพระราชกุศล) เหนืออักษรย่อมีมงกุฎอยู่เหนือรูปปรมาภิไธยย่อ ตอนล่างหรือคอสองเจาะช่องทำเป็นชัฏภายในบรรจุรูปเทวดาลอยตัวในท่าเทพพนม ในส่วนหน้าบันด้านข้าง (ทิศเหนือและทิศใต้) จะทำเป็นตอนเดียวเพื่อให้หลังคาซ้อนมุข โดยเนื้อหาที่ปรากฏจะมีลักษณะเดียวกับหน้าบันด้านหน้าตอนบนหรือหน้าบันประธานนั่นเอง

2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหารนี้ จะแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ หน้าบันตอนบนทั้งหน้าบันในส่วนด้านหน้า ด้านหลังและหน้าบันด้านข้าง ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธานเป็นลายเครือเถา ก้านขด โดยเถาลายจะออกจากตรงกลางด้านล่าง ก่อนเลื้อยเถาประดับเต็มพื้นที่หน้าบัน สำหรับในส่วนของหน้าบันตอนล่างอันประกอบไปด้วยหน้าบันด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ลวดลายที่เข้ามาประดับเป็นลายต่อช่ออกนกในลักษณะซ้อนเป็นเถา

2.3 วัสดุ

วัสดุและกรรมวิธีที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหารนี้ เป็นลายปูนปั้นประดับกระจกทั้งหน้าบัน ยกเว้นเฉพาะมงกุฎที่อยู่เหนืออักษรย่อและรูปเทวดาลอยตัว ที่มีการลงรักปิดทองแทนการประดับกระจกสี สำหรับกระจกสีที่ใช้ ได้แก่ สีขาวและสีเขียวในส่วนของตัวลาย พื้นใช้สีน้ำเงินเข้ม ซึ่งวัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันนี้จะมีลักษณะเดียวกันทั้ง 4 ด้าน

สรุปโดยรวม พระอุโบสถ พระวิหารเป็นอาคารที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงสมัยเดียวกัน คือ สร้างในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โดยวัดนี้พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นและพระราชทานนามว่าวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม อันแปลว่าวัดของพระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 นั่นเอง สำหรับในส่วนลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร จากการศึกษาพบว่าหน้าบันพระอุโบสถมีแนวคิดสมัยใหม่มากขึ้น กล่าวคือ หน้าบันพระอุโบสถคิดดัดแปลงจากพระลัญจกรที่ใช้ประทับสั่งราชการ ซึ่งแสดง

ให้เห็นว่าไม่ได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการสร้างลวดลายหน้าบันเพื่อบ่งบอกว่า สร้างเพื่อใคร ใครสร้างแจก เช่นสมัยรัชกาลที่ 4 แต่อาจจะหมายถึงพระราชอำนาจแห่งพระองค์ โดยภาพหน้าบันพระอุโบสถนี้ ต่างกับภาพประธานที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหาร หน้าบันพระวิหารยังให้ความสำคัญกับการสร้างลวดลายหน้าบันที่บ่งบอกว่าสร้างเพื่อใคร ใครสร้าง กล่าวคือ หน้าบันพระวิหารทำเป็นรูปพระปรมาภิไธยย่อ ผ.ส. ย่อมาจาก เสาวภาผ่องศรี พระนามของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ 5 แต่อย่างไรก็ดีหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารยังมีส่วนคล้ายคลึงอยู่มาก กล่าวคือ ทั้งพระอุโบสถและพระวิหารเป็นอาคารแบบจตุรมุข หน้าบันมี 2 ตอน คือหน้าบันตอนบนและตอนล่าง แต่ก็ไม่ใช่ประเด็นสำคัญที่จะสรุปหรือบ่งบอกได้ว่าหน้าบันพระอุโบสถ หน้าบันพระวิหาร มีความสัมพันธ์หรือใกล้เคียงกัน หากเพราะโดยภาพรวมแล้วหน้าบันทั้งสองมีความแตกต่างกันอยู่มาก ทั้งในส่วนของจุดมุ่งหมายและเหตุผลของการสร้างอาคาร อันรวมไปถึงผู้สร้างและผู้ให้สร้าง

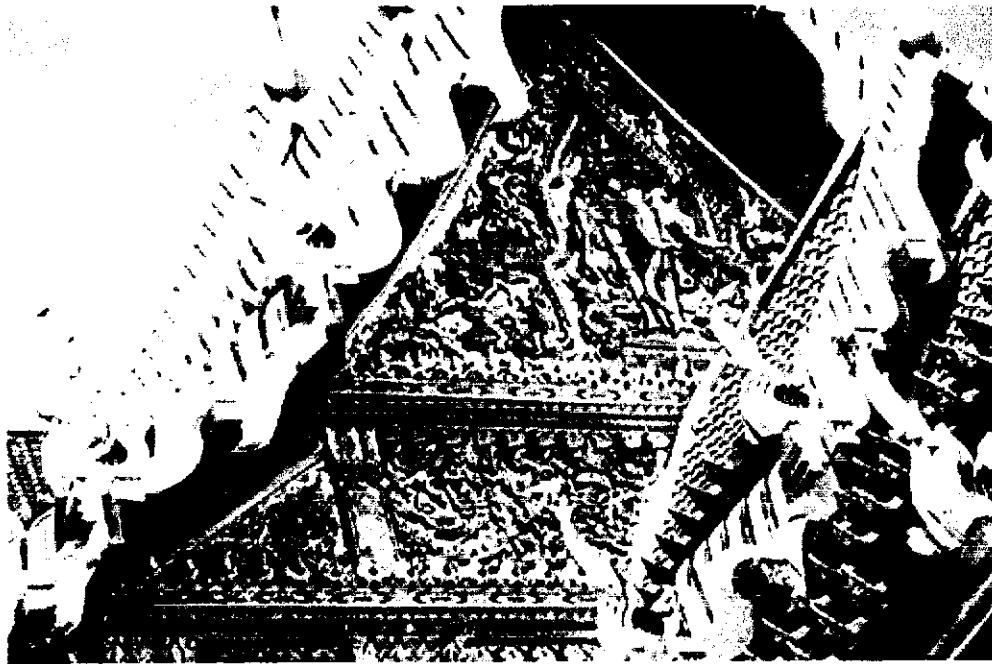

ภาพประกอบ 9 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถด้านทิศตะวันออกวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

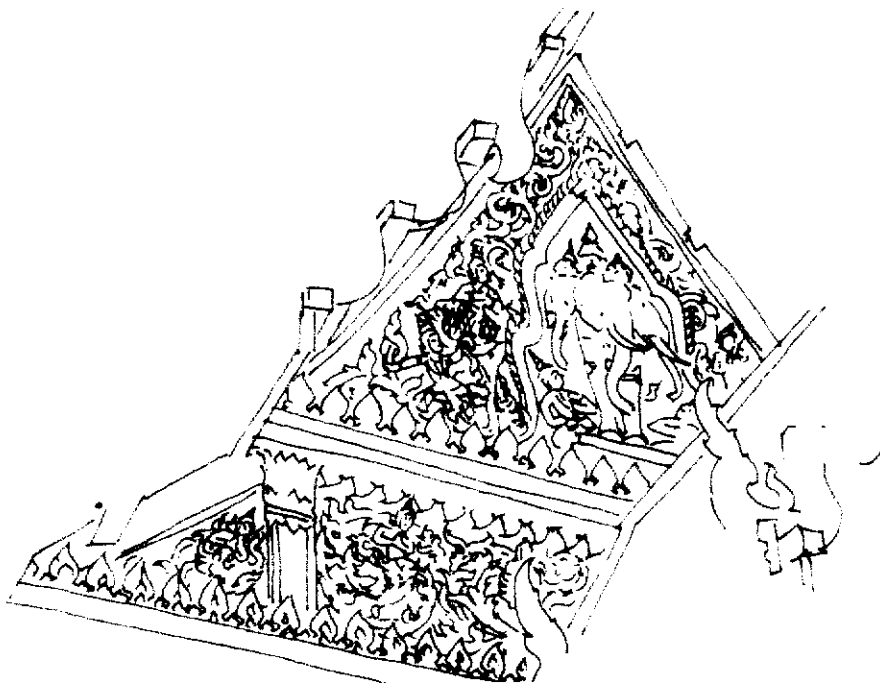

ภาพประกอบ 10 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถด้านทิศตะวันออกวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

หน้าบันพระอุโบสถด้านทิศตะวันออกวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม หน้าบันทำภาพประธาน
เป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ ล้อมรอบภาพประธานด้วยเหล่าเทพชุมนุม
และนางฟ้าเทวดาที่กำลังประคองเครื่องสูง ตอนล่างทำเป็นช่องนับรวม 5 ช่อง
ภายในช่องทำเป็นซุ้มเจาะโปร่ง

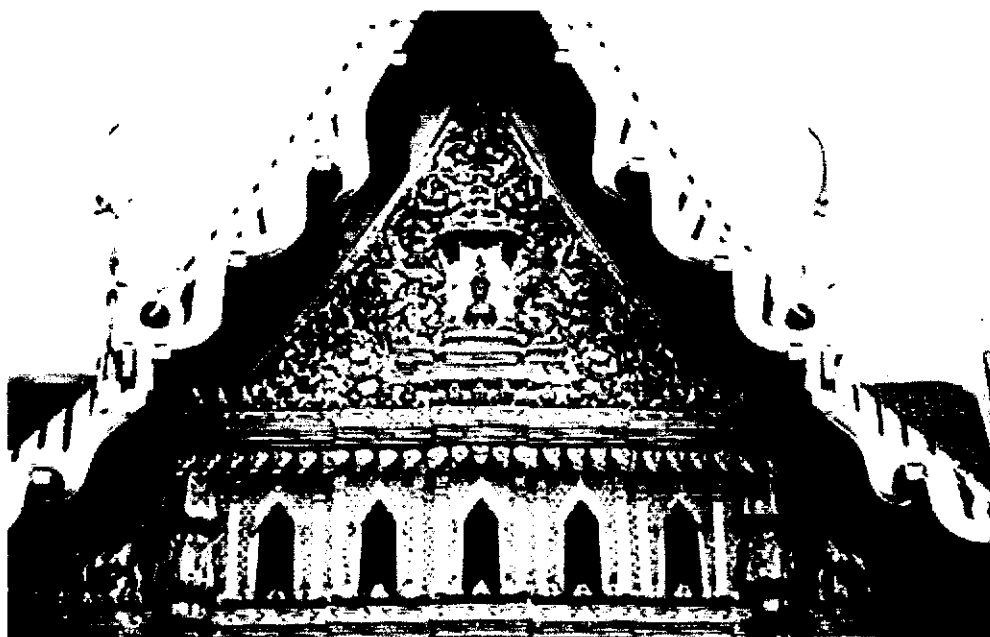

ภาพประกอบ 11 แสดงลักษณะสวดลายหน้าบันพระอุโบสถทิศเหนือวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

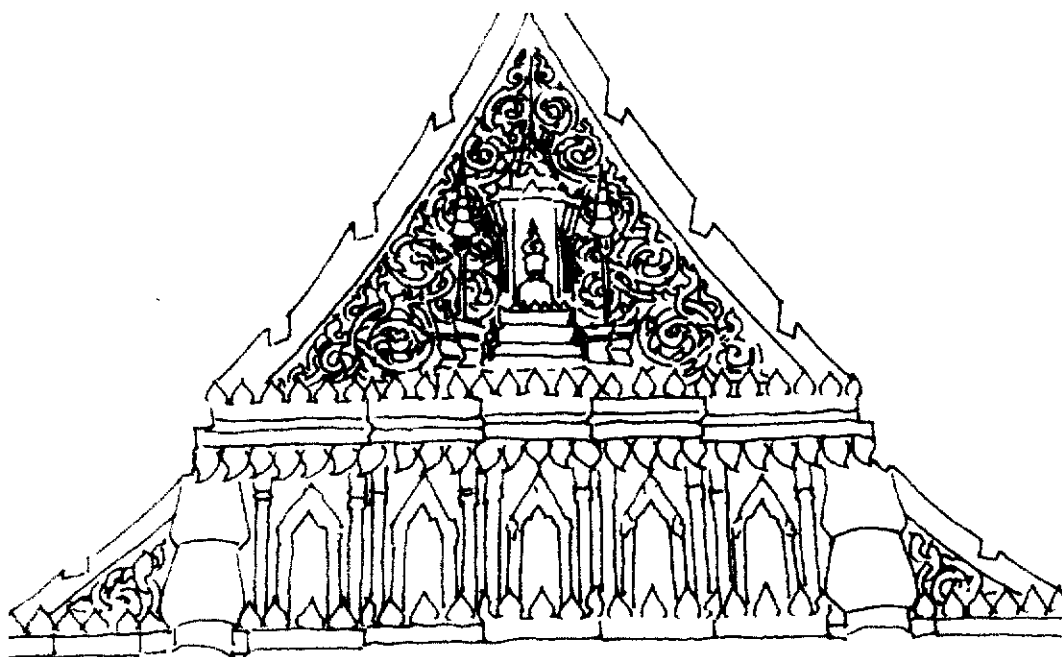

ภาพประกอบ 12 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถทิศเหนือวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

หน้าบันพระอุโบสถทิศเหนือวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม หน้าบันทำภาพประธานเป็นเศียรช้างไธยาพาตป
ระคิษฐานอยู่ภายในซุ้มเรือนแก้ว ภายนอกกรอบหรือซุ้มเรือนแก้วประดับด้วยเหล่าเทวดา ตอนล่างหรือแผง
แอลกอฮอล์ทำเป็นลายก้านขดปลายยอดดอกเทพพนม

ภาพประกอบ 13 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถทิศตะวันตกวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

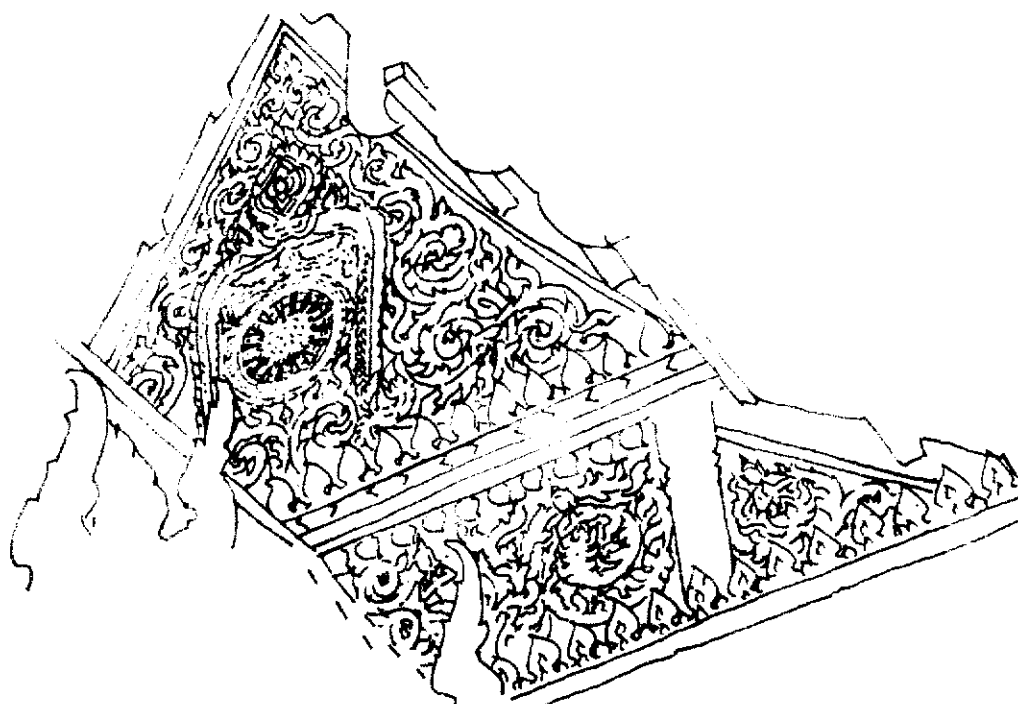

ภาพประกอบ 14 แสดงลายเส้นหน้าบ้านพระอุโบสถทิศตะวันตกวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

หน้าบ้านพระอุโบสถทิศตะวันตกวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม หน้าบ้านแบ่งออกเป็นสองตอน ทำภาพประธานเป็นรูปอุณาโลมประดิษฐานอยู่ภายในซุ้มบุษบก ซ้ายขวาขนาดด้วยฉัตร ตอนล่างทำเป็นช่องนักรวม 5 ช่อง ภายในช่องทำเป็นซุ้มเจาะโปร่ง มีลักษณะเช่นเดียวกับหน้าบ้านทิศตะวันออก

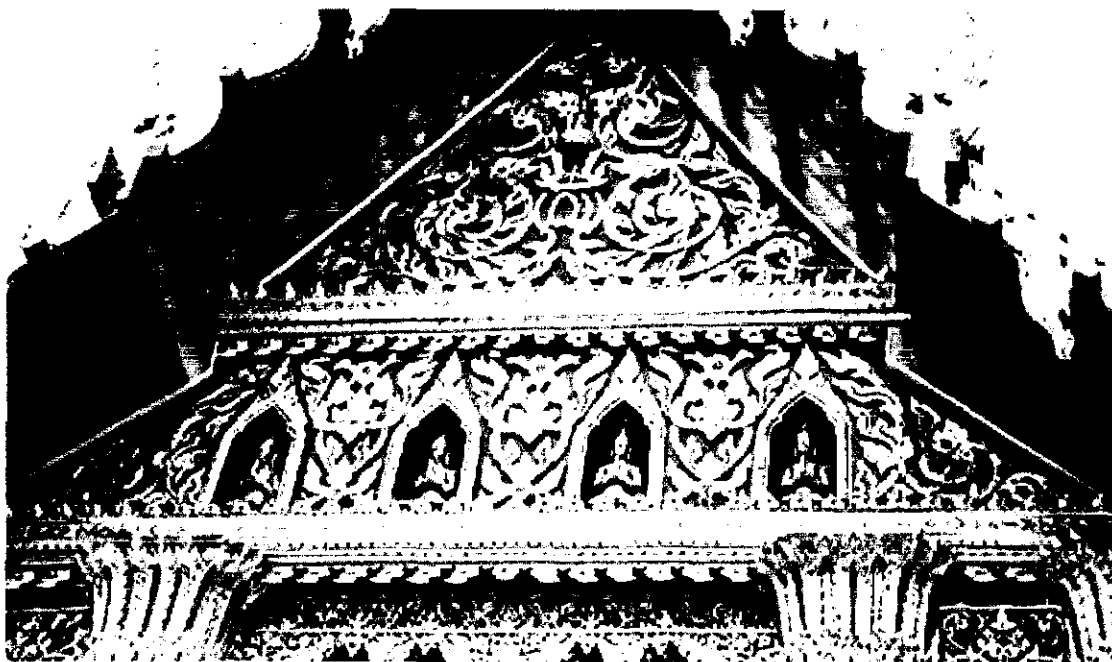

ภาพประกอบ 15 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถด้านทิศใต้วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

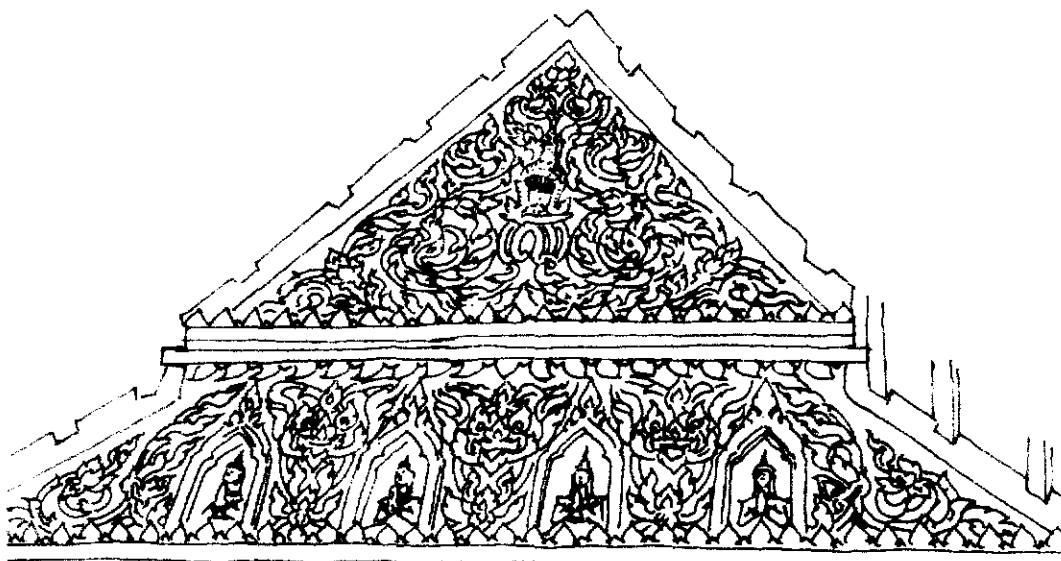

ภาพประกอบ 16 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านพระอุโบสถด้านทิศใต้วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

หน้าบ้านพระอุโบสถด้านทิศใต้วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม หน้าบ้านผูกภาพประธานเป็นรูปจักรรถ แต่เอกสารบางเล่มกล่าวว่า เป็นรูปเสมาธรรมจักร ในส่วนตอนล่างหรือแผงแลคอสองทำเป็นลายก้านขดปลายยอดออกเทพพนม มีลักษณะเดียวกับหน้าบ้านด้านทิศเหนือ

ภาพประกอบ 17 แสดงลักษณะและลวดลายหน้าบันพระวิหารด้านหน้าวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

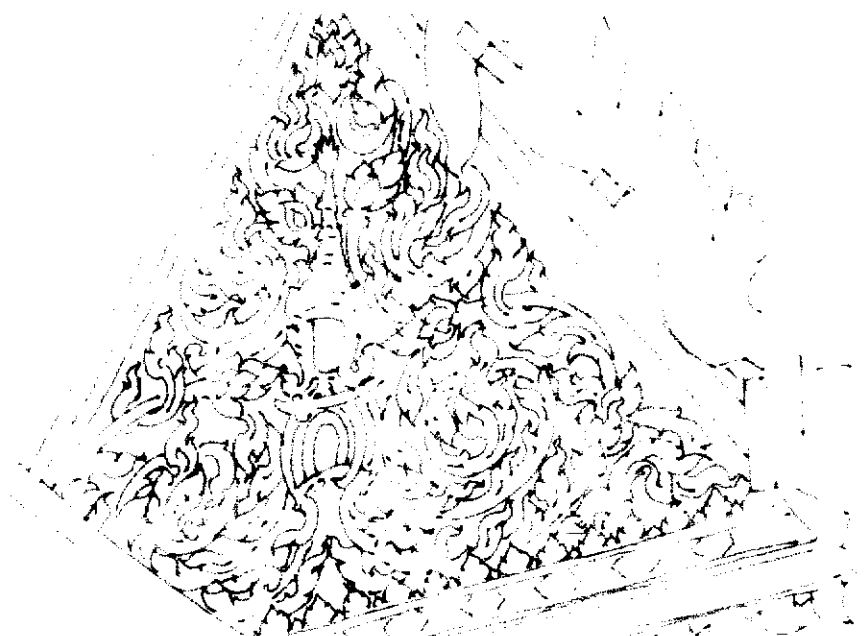

ภาพประกอบ 18 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารด้านหน้าวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

หน้าบันพระวิหารด้านหน้าวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม มีลักษณะดังนี้ หน้าบันแบ่งออกเป็นสองตอน
หน้าบันทำภาพประธานเป็นรูปพระปรมาภิไธยย่อ "ส.ผ." เสาวกาฬ่องศรี
เป็นพระนามของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี ในรัชกาลที่ 5
ตอนล่างทำเป็นซุ้ม ภายในบรรจุรูปเทวดาลอยตัวนับรวม 4 องค์ในท่าเทพพนม

ภาพประกอบ 19 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันด้านข้างพระวิหารวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ภาพประกอบ 20 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันด้านข้างพระวิหารวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

หน้าบันด้านข้างพระวิหารวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม มีลักษณะดังนี้ หน้าบันเป็นลายปูนปั้น รูปประธาน มีลักษณะเดียวกับหน้าบันตอนบน (หน้าบันประธาน) ในด้านหน้า คือทำหน้าบันเป็นรูปพระปรมาภิไธยย่อ "ส.ผ." เสาวิมาผ่องศรี เป็นพระนามของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี ในรัชกาลที่ 5

วัดปฐมวณารามราชวรวิหาร

วัดปฐมวณาราม (วัดสระปทุม) เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ในปัจจุบันตั้งอยู่บนถนนพระรามที่ 1 ระหว่างศูนย์การค้าเวสต์เทรตเซ็นเตอร์กับสยามสแควร์ ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เป็นแม่กอง ให้พระยาสามภพพายเป็นนายงานขุดตักแต่งขอบบริเวณเขตนาของหลวง ซึ่งเป็นที่ต้ำน้ำขังให้เป็นสระบัว หลังจากนั้นได้ปลูกโรงเรือนเป็นที่นั่งประทับแรม กำหนดให้เป็นเขตหวงห้ามส่วนพระองค์ และพระราชทานนามบริเวณนี้ว่า ปทุมวัน เมื่อสร้างสระบัวเสร็จแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่งที่ริมฝั่งตะวันตก พระราชทานนามว่าวัดปฐมวณาราม แต่ชาวบ้านมักเรียกวัดสระปทุม พระอุโบสถ พระวิหาร คือ แบบช่างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โดยตั้งอยู่ในแนวเดียวกัน พ.ศ. 2515 พระอุโบสถถูกไฟไหม้ทำให้หลังคาและผนังเสียหาย ทางวัดจึงได้บูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ โดยกระเทาะปูนที่ผนังออกแล้วฉาบปูนใหม่ จากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จมาประกอบพิธียกช่อฟ้าพระอุโบสถที่ซ่อมใหม่ เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2520 ในส่วนพระวิหาร พ.ศ. 2534 พระวิหารชำรุดทรุดโทรมมาก ทางคณะสงฆ์มีมติบูรณะปฏิสังขรณ์โดยความร่วมมือจากกรมศิลปากร พระอุโบสถมีขนาดเล็กกว่าพระวิหารเล็กน้อย เป็นอาคารทรงไทยแบบกรุงรัตนโกสินทร์ หลังคาทำเป็นมุขลดสองชั้น ประดับช่อฟ้าใบระกา มุงกระเบื้องลอนฟูกแบบจีน พระวิหารมุงกระเบื้องแบบเดียวกับพระอุโบสถ ประดับช่อฟ้าใบระกา กรอบประตูหน้าต่างทำเป็นซุ้มปูนปั้นยอดมณฑปประดับด้วยลายบัว ผนังภายในวิหารแบ่งเป็นสองตอน ตอนบนเป็นภาพกระบวนเสด็จพยุหยาตรา ตอนล่างระหว่างหน้าต่างเขียนภาพศรัทธาบุญชัย สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร สามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

รูปแบบเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะรูปแบบเดียวกัน คือ ตรงกลางทำเป็นรูปดอกบัวตูม ภายในรูปดอกบัวตูมประดิษฐานกรอบพุ่มข้าวบิณฑ์ ภายในกรอบพุ่มข้าวบิณฑ์ประดิษฐานภาพประธานรูปพระมหามงกุฎอยู่เหนือพาน ในขณะที่บริเวณว่างและบริเวณภายนอกกรอบพุ่มข้าวบิณฑ์จะประดับด้วยลวดลายเปลว ซึ่งเนื้อหาทั้งหมดวางโดดเด่นอยู่เหนือสระบัวที่เป็นภาพประกอบอยู่บริเวณด้านล่าง

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธานจะมีอยู่ 2 ลักษณะ กล่าวคือ ทำเป็นเกลายเปลว ก้านไขว้ในตอนบน ด้านล่างรองรับด้วยพันธุ์พฤกษา (ลวดลายเลียนแบบธรรมชาติ) ได้แก่ ลายกอบัว ดอกบัว ใบบัว แต่ถึงแม้จะมีลักษณะลวดลายที่แตกต่างกัน แต่ทั้งสองส่วนมีการจัดวางได้อย่างกลมกลืนเป็นเอกภาพ หากเพราะรูปทรงภายนอกของลายในตอนบนมีลักษณะเป็นดอกบัวตูม ส่งผลทำให้ภาพมีเอกภาพและความสัมพันธ์กัน

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันเป็นลายจำหลักไม้ รูปและลายลงรักปิดทองทั้งหมด ในส่วนของพื้นที่การประดับกระจกสี โดยใช้สีขาวบริเวณพื้นภาพภายในรูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานภาพประธาน ทำให้ภาพประธานมองดูโดดเด่นขึ้น ส่วนพื้นภายนอกรูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ใช้กระจกสีน้ำเงินประดับทั้งหมด

2. พระวิหาร

2.1 เนื้อหา

หน้าบันพระวิหารประกอบด้วยหน้าบันประธานและหน้าบันมุข หน้าบันประธานทั้งด้านหน้าและด้านหลังทำเป็นรูปพระพุทธรูปปางมารวิชัยประดิษฐาน เป็นประธานอยู่ตรงกลางภาพภายในซุ้มที่ปกคลุมด้วยนาคปรก นาคปรกเป็นสัญลักษณ์คุ้มครองพระพุทธเจ้า ในขณะที่เนื้อหาตรงด้านหน้าล้อมรอบภาพประธานด้วยเหล่าเทพเทวดา ฤๅษี ยักษ์ ลิง กำลังชุมนุมในท่าทางกำลังพนมมือไหว้ภาพประธานด้านหลังทำเป็นภาพพระบัว ในพระบัวมีพระยานาคและสิ่งสารพัดประกอบอยู่เต็มไปหมด ขณะเหนือพระบัวเป็นภาพต้นไม้ ยอดไม้แตกพุ่มพุ่มขึ้นสู่ภาพประธานเช่นเดียวกับหน้าบันด้านหน้า ในส่วนของหน้าบันพระระเบียงเป็นรูปพระมหามงกุฎประดิษฐานบนพานช้ายชาด้วยฉัตรห้าชั้น ล้อมรอบภาพประธานด้วยลายเปลวออกเทพพนม โดยในส่วนหน้าบันพระระเบียงนี้ เนื้อหาบนหน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

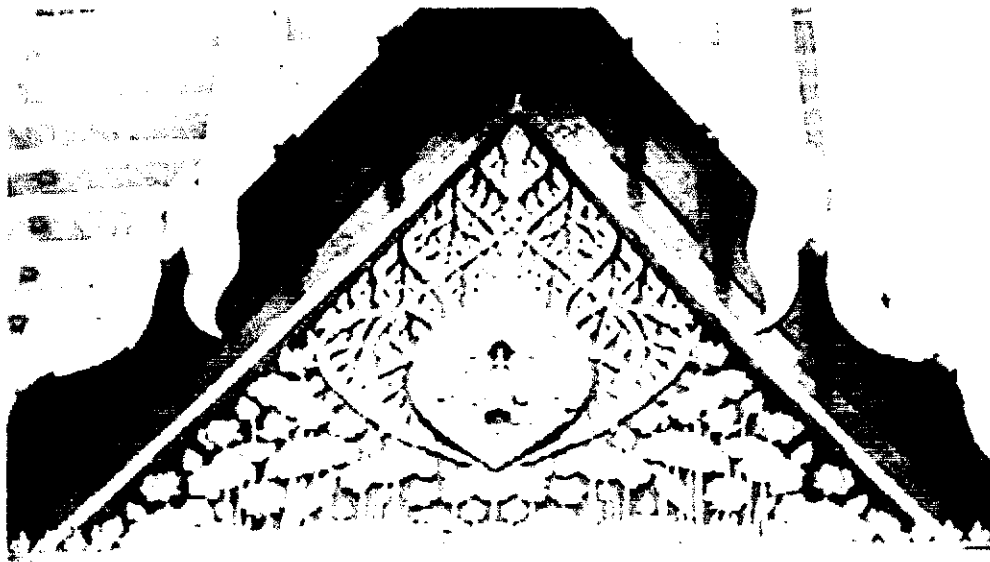
2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบหน้าบันพระวิหารที่เป็นหน้าบันประธานด้านหน้าเป็นลายเปลว แต่ในส่วนของหน้าบันด้านหลังจะไม่ปรากฏลวดลายชัดเจนนัก หากเพราะภาพบนหน้าบันจะประกอบด้วยเนื้อหาเต็มหน้าบัน และถึงแม้จะมีความแตกต่างของลายหน้าบันประธาน แต่หน้าบันมุขหาได้มีความแตกต่างกันไม่ กล่าวคือหน้าบันมุขด้านหน้าด้านหลังมีลวดลายในลักษณะเดียวกัน โดยลวดลายที่เข้ามาประกอบเป็นเถาลายกนกเปลว

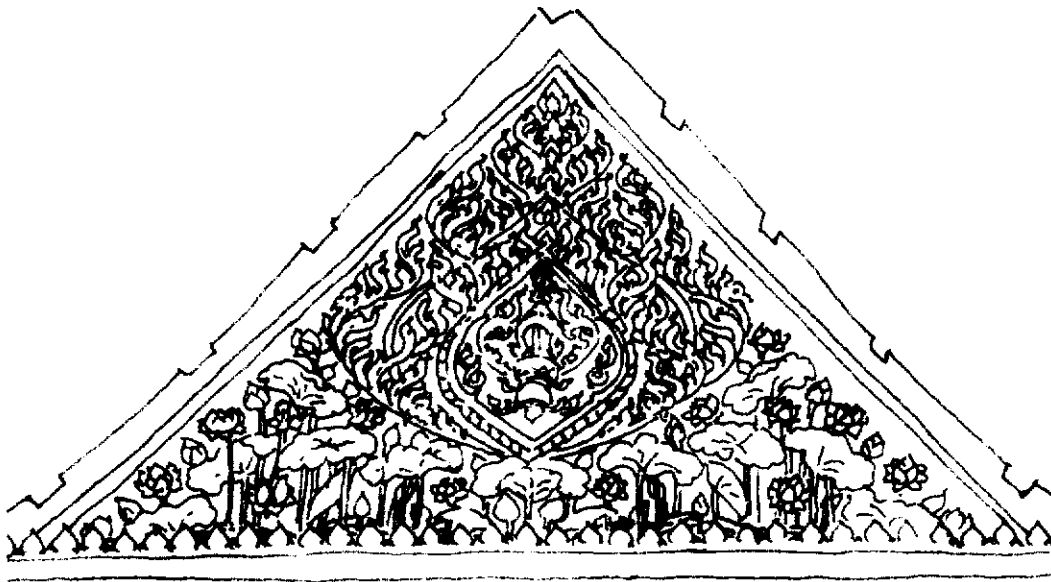
2.3 วัสดุ

วัสดุที่ประดับบนหน้าบันมีดังนี้ หน้าบันประธานวัสดุและกลวิธีเป็นลายปูนปั้น รูปและตัวลายลงรักปิดทอง ในส่วนของพื้น พื้นระบายสี สีที่ใช้คือสีน้ำตาลแดง วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันนี้ทั้งด้านหน้าและด้านหลังมีลักษณะเดียวกัน สำหรับในส่วนของหน้าบันพระระเบียง วัสดุและกลวิธีทั้งด้านหน้าและด้านหลังก็มีลักษณะเดียวกับหน้าบันประธาน คือรูปและลายลงรักปิดทองพื้นระบายสีน้ำตาลแดง

สรุปโดย รวมพระอุโบสถ พระวิหารถูกสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ซึ่งในส่วนของหน้าบันประดับพระอุโบสถและพระวิหาร มีความแตกต่างชัดเจนตรงที่หน้าบันพระอุโบสถมีเพียงหน้าบันประธาน แต่หน้าบันพระวิหารประกอบด้วยหน้าบันประธานและหน้าบันมุข และจากการศึกษาการประดับตกแต่งหน้าบัน พบว่า มีความแตกต่างกันเพียงบางส่วน กล่าวคือ หน้าบันพระอุโบสถทำเป็นรูปดอกบัวประดิษฐานกรอบพุ่มข้าวบิณฑ์ ภายในประดิษฐานภาพประธานรูปพระมหามงกุฎ ในส่วนหน้าบันพระวิหาร หน้าบันพระวิหารทำภาพประธานบนหน้าบันเป็นรูปพระพุทธรูปปางมารวิชัยประดิษฐานอยู่ตรงกลางหน้าบัน ล้อมรอบภาพประธานด้วยเหล่าเทพชุมนุม หน้าบันมุขทำภาพประธานเป็นรูปพระมหามงกุฎ เพราะฉะนั้นจากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปโดยรวมแล้วหน้าบันยังให้ความสำคัญและแสดงออกถึงสัญลักษณ์แห่งองค์พระมหากษัตริย์ (พระมหามงกุฎ) ตามเจตนารมณ์ที่ต้องการบ่งบอกว่าสร้างเพื่อใคร ใครสร้าง

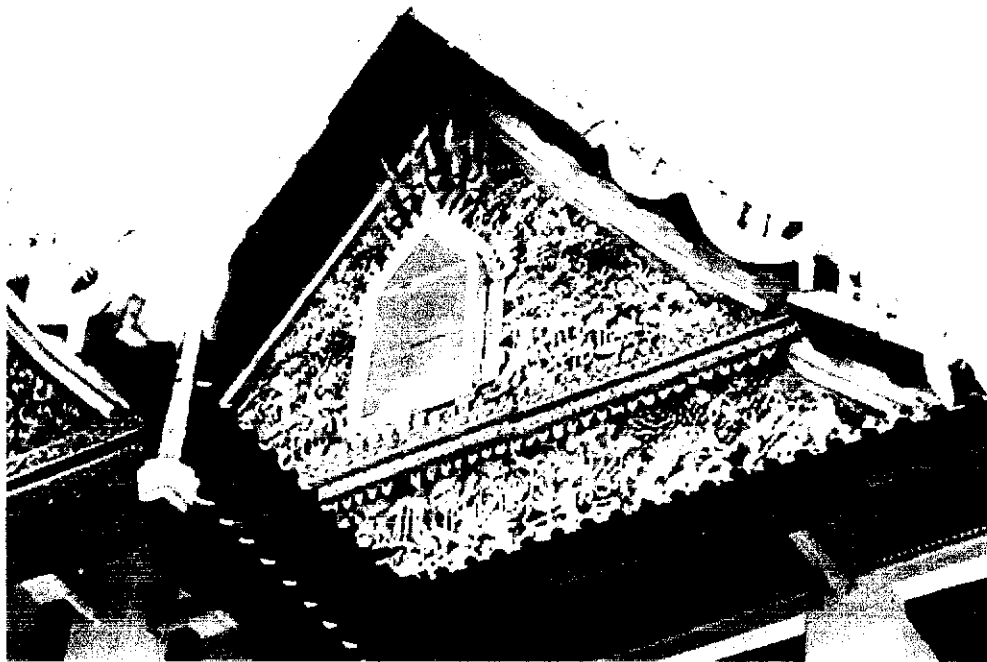

ภาพประกอบ 21 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

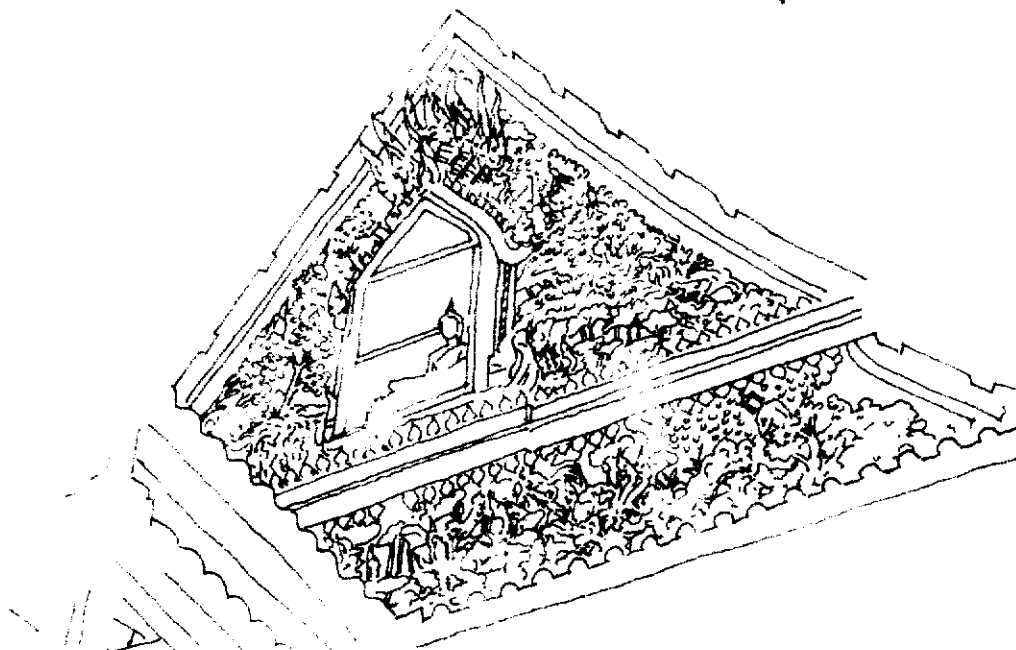

ภาพประกอบ 22 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

หน้าบันพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม หน้าบันเป็นงานจำหลักไม้รูปและตัวลายลงรักปิดทอง โดยทำภาพประธานเป็นรูปพระมหามงกุฎประดิษฐานอยู่เหนือพาน ในขณะพื้นที่ย่างประดับด้วยลายเปลว ทั้งหมดลอยเด่นอยู่เหนือสระบัว

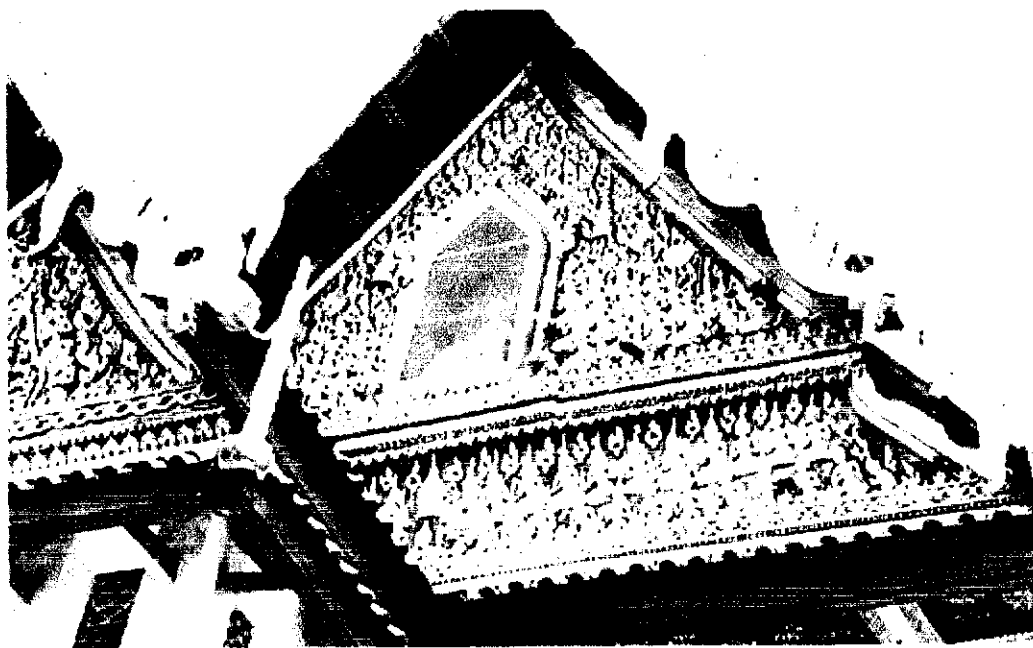

ภาพประกอบ 23 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านด้านหลังพระวิหารวัดปทุมวนาราม

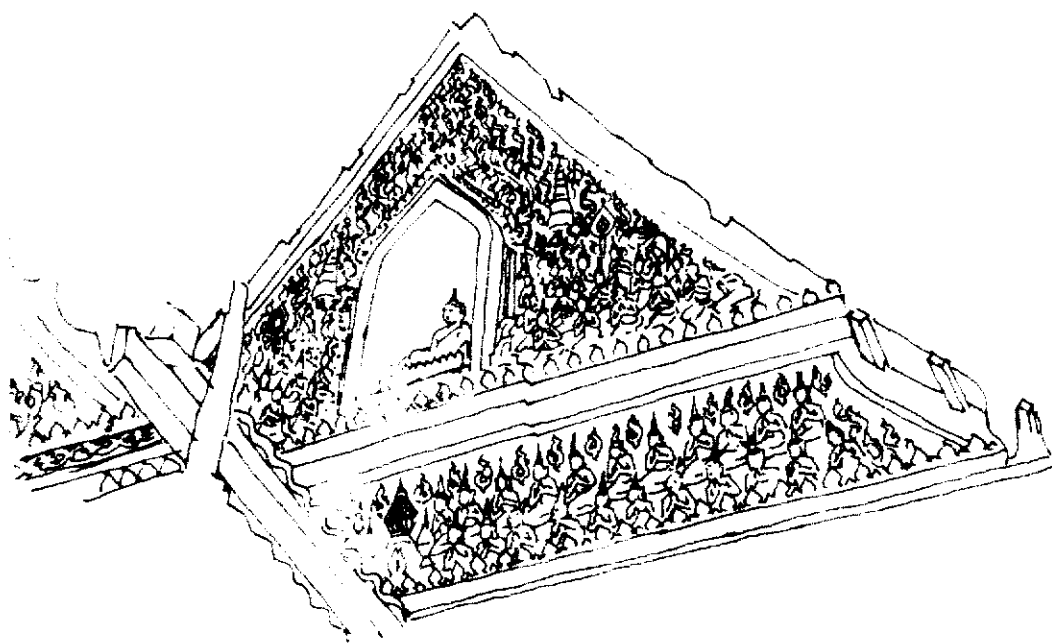

ภาพประกอบ 24 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านด้านหลังพระวิหารวัดปทุมวนาราม

บ้านด้านหลังพระวิหารวัดปทุมวนาราม หน้าบ้านเป็นลายปูนปั้น แบ่งออกเป็น 2 ตอน ตอนบนทำภาพประธานเป็นรูปพระพุทธรูปอยู่ภายในชัฏนาคปรก พื้นหลังทำเป็นภาพสระบัว ภายในสระบัวประดับไปด้วยสิ่งสาราสัตว์ เหนือสระบัวเป็นภาพต้นไม้ ออกเทพพนมตรงส่วนยอด

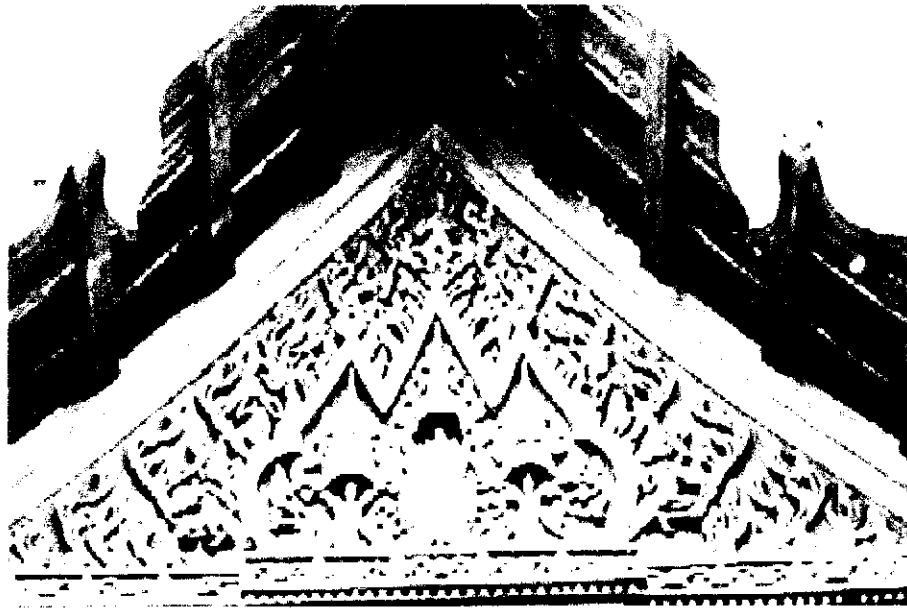

ภาพประกอบ 25 แสดงลักษณะและวดลายหน้าบ้านด้านหน้าพระวิหารวัดปฐมวนาราม

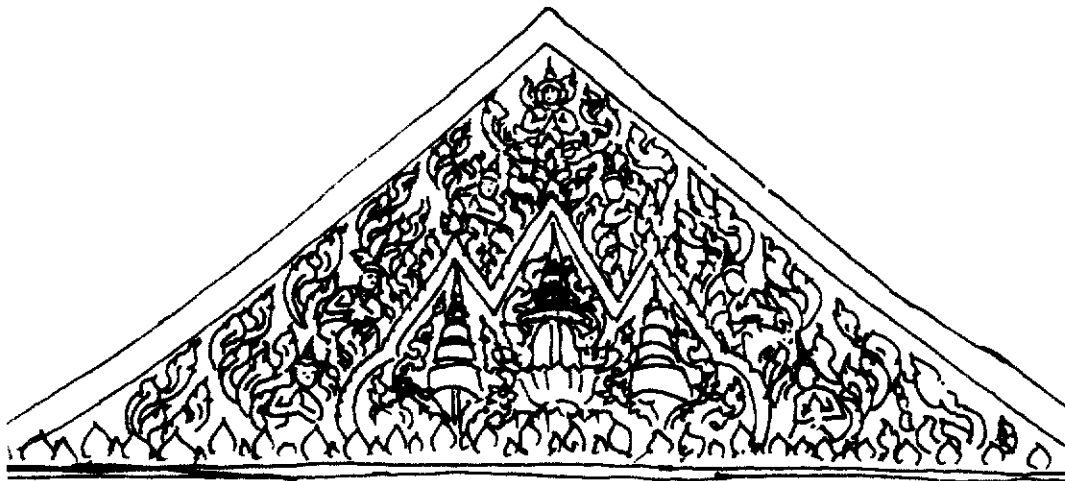

ภาพประกอบ 26 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านด้านหน้าพระวิหารวัดปฐมวนาราม

หน้าบ้านด้านหน้าพระวิหารวัดปฐมวนาราม ภาพประธานมีลักษณะเดียวกับหน้าบ้านด้านหลัง คือทำเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยอยู่ตรงกลาง แต่จะต่างกันตรงที่ภาพประกอบบริเวณโดยรอบภาพประธาน ภาพประกอบบริเวณโดยรอบหน้าบ้านด้านนี้ภาพประกอบเป็นภาพเทพชุมนุม

ภาพประกอบ 27 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันมุขพระวิหารวัดปทุมวนาราม

ภาพประกอบ 28 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันมุขพระวิหารวัดปทุมวนาราม

หน้าบันมุขพระวิหารวัดปทุมวนาราม หน้าบันมุขเป็นลายปูนปั้นเช่นเดียวกับหน้าบันประธาน โดยทำรูปภาพประธานหน้าบันมุขเป็นรูปพระมหามงกุฏ ประดิษฐานบนพานขนาบซ้ายขวาด้วย จักรห้าชั้น ล้อมรอบด้วยลายเปลวออกช่อเทพพนม

วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร

วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นโท สร้างขึ้นตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากขุดครองผดุงกรุงเกษมเป็นพระนครชั้นนอก และสร้างวัดโสมนัสวิหาร เพื่ออุทิศพระราชทานแด่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี มีดำริว่ากรุงศรีอยุธยามีการสร้างวัดเรียงรายตามคูคลอง ดังนั้นจึงมีพระราชประสงค์จะสร้างวัดส่วนพระองค์คู่กับวัดโสมนัสวิหาร ณ ริมคลองผดุงกรุงเกษมทางเหนือ สำหรับในส่วนพระอุโบสถ พระอุโบสถ พระวิหาร ตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาสตอนหลังวัดระหว่างวิหารคดกับกำแพงหลังวัดและกำแพงกันเขต หันหน้าไปสู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ พระอุโบสถเป็นอาคารแบบไทยขนาด 5 ห้อง มีหน้าต่างข้างละ 5 ช่อง ข้างหน้ามีประตู 2 ข้างหลังมีประตู 2 และมีบันไดหินข้างละ 2 ชั้น หลังคาลดชั้นมุงด้วยกระเบื้องเคลือบ ติดช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ตัวพระอุโบสถมีพระระเบียงรอบ บานประตูหน้าต่างด้านนอกเขียนลายรดน้ำ และระหว่างเสามีกำแพงเชื่อมต่อกันโดยตลอดสำหรับวิหารตั้งอยู่ด้านหน้าของเขตพุทธาวาส เป็นอาคารทรงไทย 7 ห้อง หลังคาลด 3 ชั้นมุงด้วยกระเบื้องเคลือบสี มีระเบียงรอบเช่นเดียวกับพระอุโบสถ ผนังด้านในประดับหินอ่อนถึงกรอบหน้าต่าง ระหว่างช่องหน้าต่างเขียนภาพเรื่องราวของพระสาวกในบาลีและอรรถกถา มีจารึกหินอ่อนอธิบายความอยู่ด้านหลัง พระวิหารใช้ปูนปั้นแทนหัวนาคและตัวนาคแทนช่อฟ้า สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารสามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

หน้าบันพระอุโบสถมีเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็ก ทำให้เกิดเป็นสามเหลี่ยมอีกชั้นหนึ่ง โดยภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็กทำเป็นซุ้มเรือนแก้ว ภายในซุ้มเรือนแก้วประดิษฐานภาพประธานเป็นรูปพระมหามงกุฎวางอยู่เหนือพานแว่นฟ้า ขั้วขวาขนาดด้วยฉัตร 7 ชั้น ล้อมรอบภาพประธานด้วยลวดลายปูนปั้น ซึ่งหน้าบันด้านหน้าและด้านหลังมีการจัดวางเนื้อหาและองค์ประกอบของภาพในลักษณะเดียวกัน

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธานจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ลวดลายภายในกรอบสามเหลี่ยมเล็กกับภายนอกกรอบสามเหลี่ยมเล็ก ภายในกรอบสามเหลี่ยมเล็กลวดลายจะประดับอยู่ภายนอกซุ้มเรือนแก้ว ซึ่งลวดลายที่เข้ามาประกอบเป็นลายเปลวกันไขว้ ในส่วนภายนอกกรอบสามเหลี่ยมเล็กทำเป็นลายเถาวัลย์ขด ยอดเถาออกช่อหางโต ลวดลายทั้งสองส่วนนี้จะออกเถาลายจากบริเวณด้านล่างซ้ายขวา ก่อนเลื้อยเถาประดับประดาเต็มหน้าบัน

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถเป็นลายปูนปั้น รูปและลวดลายลงสีชาวดอกไม้ด้วยการประดับกระจกสี สีที่ใช้ได้แก่สีน้ำเงินเป็นส่วนใหญ่ ในส่วนของพื้นภายนอกกรอบสามเหลี่ยมเล็ก ประดับกระเบื้องดินเผาแผ่นใหญ่เนื้อกระเบื้องสีน้ำตาลแดง ในกรอบสามเหลี่ยมเล็กภายนอกซุ้มเรือนแก้วใช้กระเบื้องเคลือบสีเขียวประดับ ภายในซุ้มเรือนแก้วที่ประดิษฐานภาพประธานพื้นประดับด้วยกระเบื้องเคลือบชั้นเล็ก ๆ สีน้ำเงิน

2. วิหาร

2.1 เนื้อหา

หน้าบันมีเส้นแบ่งสามเหลี่ยมหน้าจั่วโดยทำเป็นซุ้มเรือนแก้ว มีลักษณะใกล้เคียงกับหน้าบันพระอุโบสถ ภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมทำภาพประธานเป็นรูปพระมหามงกุฏ ได้พระมหามงกุฏประดิษฐานตัวอักษรเลข ๔ ซึ่งทั้งหมดวางอยู่บนพานแว่นฟ้า ช้ายชวาวนาบด้วยฉัตร 5 ชั้น เนื้อภาพประธานปกคลุมด้วยฉัตรใหญ่มุมบนอีกชั้นหนึ่ง ในส่วนบริเวณภายนอกประดับด้วยลวดลาย ซึ่งเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันนี้ด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

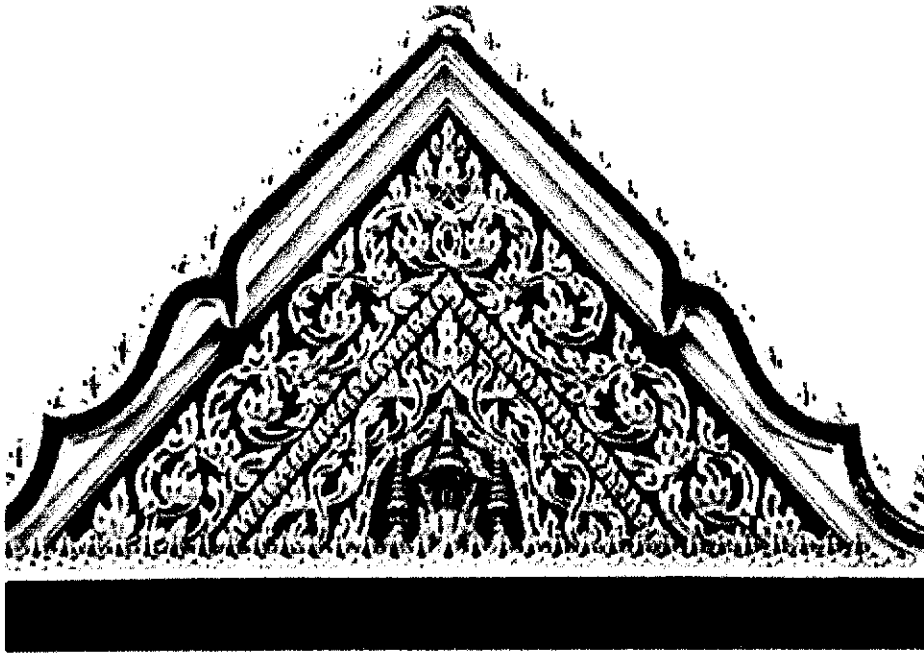
2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธานบนหน้าบันพระวิหารจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ บริเวณภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมกับภายนอกเส้นแบ่งสามเหลี่ยม ภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมลวดลายที่เข้ามาประดับเป็นเถาลายกนกเปลว ภายนอกเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเป็นลายก้านขด ปลายยอดออกช่อหางโต เปลวลอย

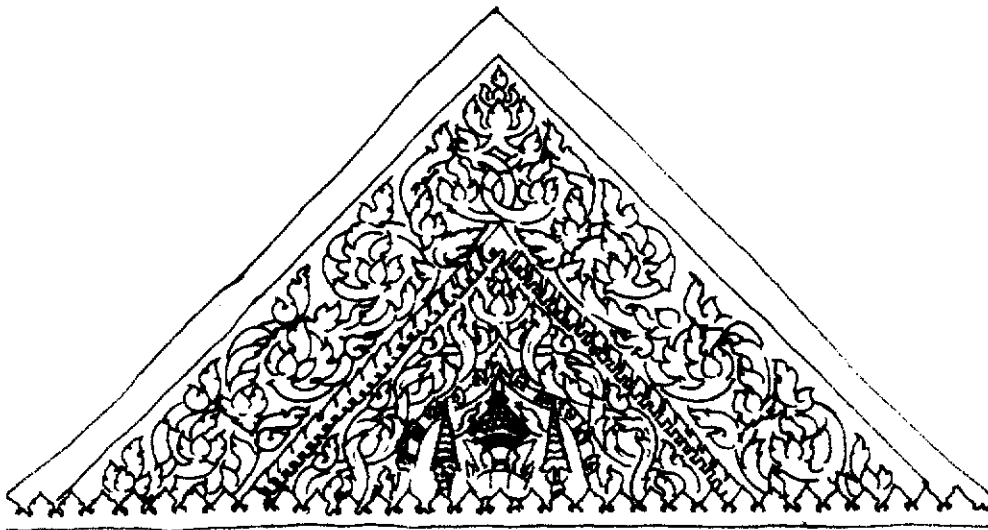
2.3 วัสดุ

หน้าบันเป็นลายปูนปั้น รูปและพื้นประดับกระจกสีทั้งหน้าบัน สีที่ใช้ได้แก่ สีขาว สีแดง สีน้ำเงิน และสีทอง โดยภาพรวมในส่วนของรูปและลายจะประดับด้วยกระจกสีทอง ซึ่งมีเข้ามาประกอบมากที่สุด โดยเฉพาะตัวลายจะประกอบด้วยสีทองทั้งสิ้น สำหรับในส่วนของพื้น กระจกสีที่ใช้ประดับ ได้แก่ กระจกสีน้ำเงิน

สรุปโดยรวม พระอุโบสถและพระวิหารวัดมกุฏกษัตริยารามถูกสร้างขึ้นในยุคสมัยเดียวกัน คือ สมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ด้วยเหตุนี้ทำให้มีภาพประธานที่ประดับหน้าบันปรากฏเป็นรูปพระมหามงกุฏโดดเด่นอยู่ตรงกลาง ทั้งในส่วนของหน้าบันพระอุโบสถและหน้าบันพระวิหาร หากเพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ต้องการแสดงว่าสถาปัตยกรรมนี้สร้างขึ้นเพื่อใคร ใครสร้าง และจากการศึกษายังพบข้อสังเกตอีกว่า นอกจากเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันเป็นลักษณะเดียวกันแล้ว รูปแบบ ลวดลาย และวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งก็มีลักษณะเดียวกันอีกด้วย กล่าวคือ ทั้งหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารจะมีเส้นแบ่งสามเหลี่ยม กลายเป็นสามเหลี่ยมเล็กอีกชั้นหนึ่ง ในขณะที่ลวดลายที่ประดับก็เป็นลายก้านขดช่อหางโตทั้งสองส่วน โดยภาพประธานและลวดลายเกิดจากลายปูนปั้นประดับกระจกสี จากจุดนี้จึงพอจะกล่าวสรุปโดยรวมได้ว่า หน้าบันที่ประดับตกแต่งพระอุโบสถ พระวิหาร ที่สร้างขึ้นภายในวัดเดียวกัน สมัยเดียวกัน ลักษณะรูปแบบของหน้าบัน เนื้อหา ลวดลายและวัสดุจะมีความสัมพันธ์สรุปว่าเป็นรูปแบบเดียวกันก็ได้

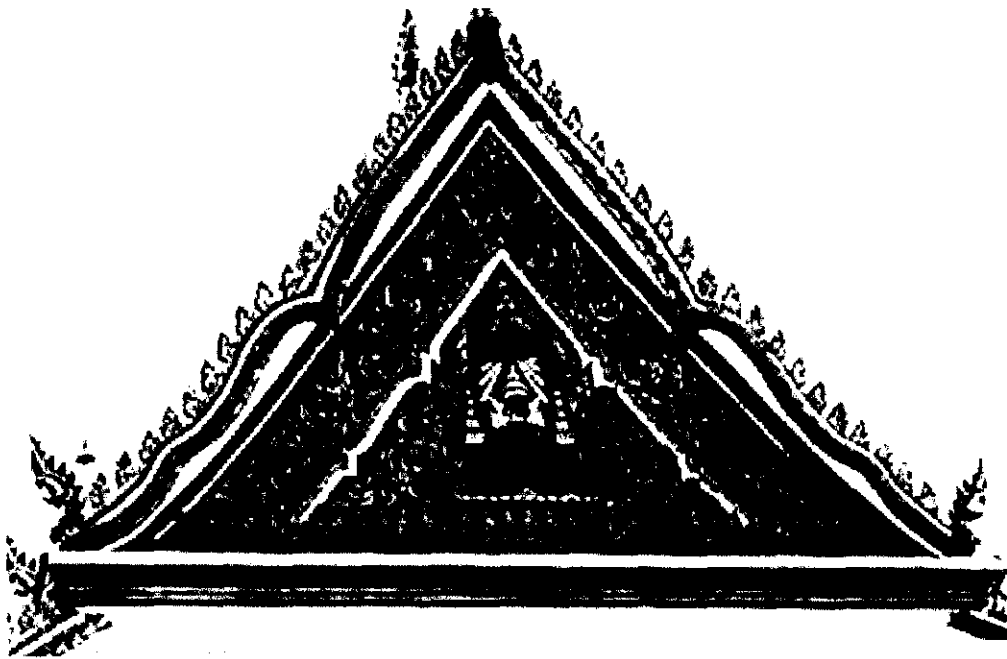

ภาพประกอบ 29 แสดงลักษณะและลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม

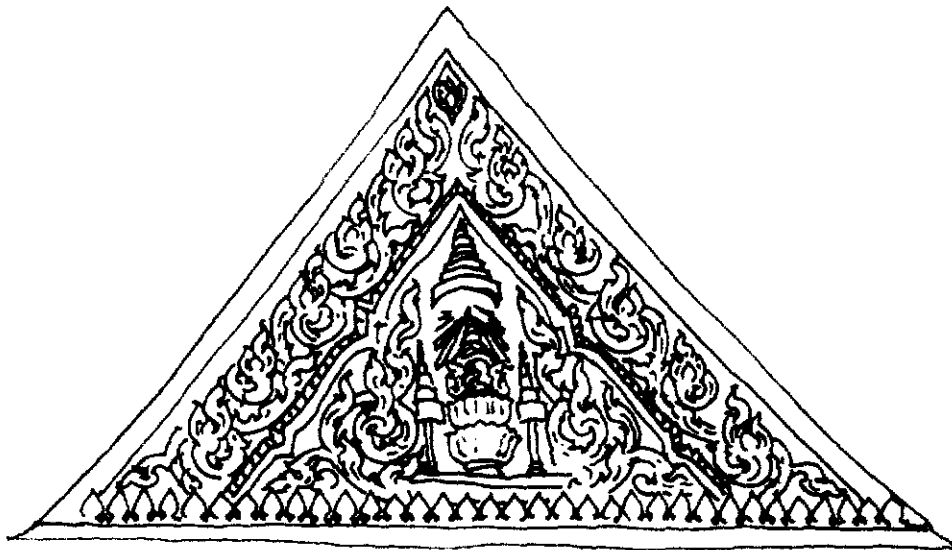

ภาพประกอบ 30 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม

หน้าบันพระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม หน้าบันเป็นลายปูนปั้น มีเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็ก ทำให้เกิดสามเหลี่ยมอีกชั้นหนึ่ง โดยภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็กทำภาพประธานเป็นรูปพระมหามงกุฎประดิษฐานอยู่เหนือพานแว่นฟ้า ช้ายขาขวานาบด้วยฉัตร 7 ชั้น

ภาพประกอบ 31 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดมกุฏกษัตริยาราม

ภาพประกอบ 32 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดมกุฏกษัตริยาราม

หน้าบันพระวิหารวัดมกุฏกษัตริยาราม หน้าบันเป็นลายปูนปั้น ภาพประธานมีลักษณะเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ คือทำเป็นรูปพระมหามงกุฏ ไต่พระมหามงกุฏประดิษฐานตัวอักษรเลข ๕ ทั้งหมดวางอยู่บนพานแว่นฟ้า ช้ายาวขนาดด้วยฉัตร 5 ชั้น

วัดราชนัดารามวรวิหาร

วัดราชนัดาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ตั้งอยู่ในกำแพงพระนคร ริมคลองมหานาค พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระราชทานสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระราชนัดาราม ซึ่งเป็นพระธิดาของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณที่สิ้นพระชนม์ ในส่วนพระอุโบสถตั้งอยู่ระหว่างกลางระหว่างพระวิหารกับศาลาการเปรียญ ด้านยาวขนานกำแพงแก้ว หลังคาลด 3 ชั้น พระอุโบสถสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้รับการบูรณะปรับปรุงใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเปลี่ยนเครื่องไม้บางตัว รวมถึงถือนั่งภายในใหม่เขียนลายเทพชุมนุมเทียบกับดาราศาสตร์ ภายในพระอุโบสถพระประดิษฐานพระประธานพระแสงภูมุนี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้หล่อขึ้น ในส่วนพระวิหาร พระวิหารตั้งอยู่ด้านใต้ของพระอุโบสถ หลังคาลด 2 ชั้น ทั้งพระอุโบสถและพระวิหารเป็นอาคารทรงโรง สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทำให้มีลักษณะโครงสร้างเดียวกัน เป็นอาคารหลังคามุงกระเบื้อง ประดับช่อฟ้า ใบระกา ภายในพระวิหารทำเป็นห้องเวชยันต์พินาศไว้วางสองข้างมีฉัตรเบญจา 5 ชั้น ภายในเวชยันต์พินาศประดิษฐานพระพุทธรูปหล่อ เป็นพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร ซึ่งในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารสามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถทั้งด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะรูปแบบเดียวกัน คือ หน้าบันแสดงรูปทรงที่ตัดทอนจากธรรมชาติ ได้แก่ รูปทรงเกาใบเทศที่มีการจัดวางเต็มทั้งหน้าบัน โดยการวางลายเป็นรูปทรงกลีบบัว ไม่ได้แสดงเรื่องราวหรือรูปทรงใดๆ มากไปกว่านั้น

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่ประดับหน้าบันพระอุโบสถจะเป็นลวดลายที่ดัดแปลงเลียนแบบธรรมชาติ ลายที่กล่าวถึง ได้แก่ เกาช่อกนกใบเทศโดยช่อลายจะแตกต่างจากบริเวณด้านล่าง ก่อนเลี้ยวเกาประดับประดาอย่างสวยงามเต็มทั้งหน้าบัน

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันเป็นลายปูนปั้น รูปลงรักปิดทอง แต่ตรงกลางลายสอดคล้องด้วยการประดับกระจกสี สีที่ใช้ได้แก่ สีขาวในส่วนของใบ สีเขียวในส่วนของก้าน พื้นประดับกระจกสี สีที่ใช้ได้แก่สีน้ำเงินเข้ม

2. วิหาร

2.1 เนื้อหา

เรื่องราวของลวดลายหน้าบันจะเป็นลักษณะเดียวกับพระอุโบสถ กล่าวคือรูป เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันเป็นรูปทรงที่ตัดทอนมาจากธรรมชาติ รูปทรงที่กล่าวถึง ได้แก่ เกาดอกพุดตานใบเทศที่นำเสนอเต็มหน้าบัน โดยวางลายเป็นรูปทรงกลีบบัว มีลักษณะการวางลายใกล้เคียงกับหน้าบันพระอุโบสถ และไม่ได้แสดงรูปทรงหรือเรื่องราวใดๆ มากไปกว่านั้น เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันนี้ด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

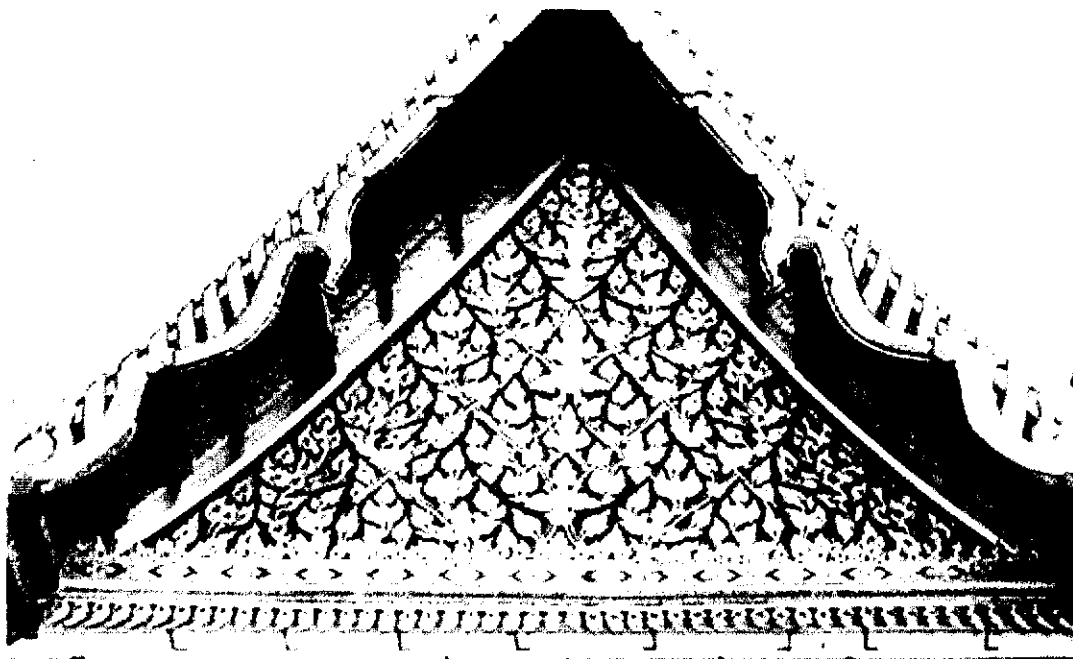
2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหาร เป็นลวดลายที่ตัดทอนสร้างสรรค์จากธรรมชาติ ซึ่งมีลักษณะเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ ได้แก่ ลายดอกพุดตานใบเทศ โดยช่อลายจะแตกออกจากบริเวณตรงกลางด้านล่าง ก่อนเลื้อยเถาในลักษณะก้านไขว้ประดับประดาเต็มหน้าบัน

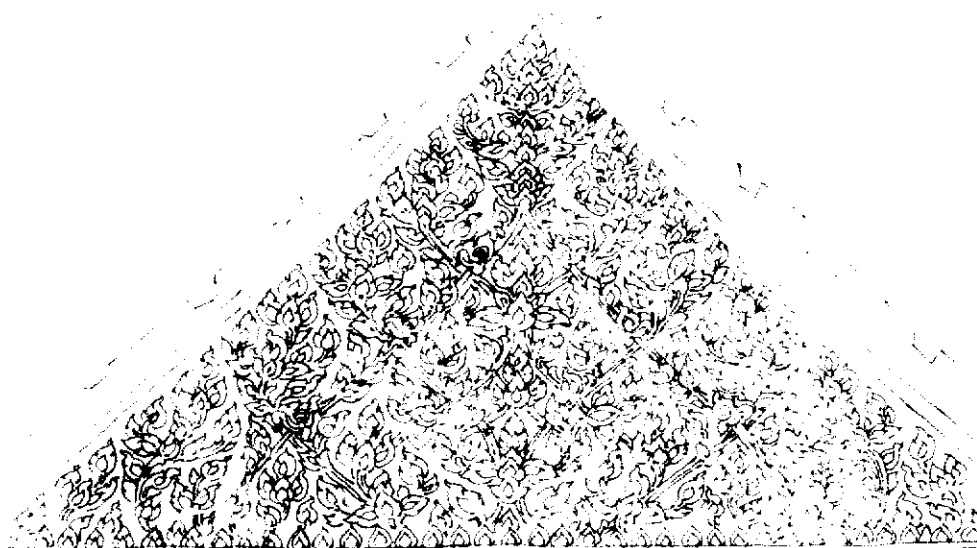
2.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันเป็นลายปูนปั้น ตัวลายลงรักปิดทอง ตรงกลางลายสอดไส้ด้วยการประดับกระจกสี โดยใช้สีแดงในส่วนของดอกและสีเขียวในส่วนของก้านและใบ พื้นประดับกระจกสี สีที่ใช้ประดับ ได้แก่ สีน้ำเงินเข้ม

สรุปโดยรวม พระอุโบสถ พระวิหารวัดราชนัสดารามวรวิหารเป็นอาคารทรงโรง มีลักษณะโครงสร้างอาคารแบบเดียวกัน ซึ่งถูกสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เป็นผลทำให้โครงสร้างหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารมีลักษณะเดียวกัน อันส่งผลต่อเนื่องไปยังรูปแบบลวดลายรวมไปถึงวัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันอีกด้วย กล่าวคือ ทั้งวัสดุ ลวดลาย มีลักษณะเดียวกัน โดยหน้าบันทั้งสองส่วนทำด้วยลายปูนปั้น ตัวลายลงรักปิดทอง พื้นประดับกระจก แต่จากการศึกษาพบว่าหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ในส่วนของเนื้อหาที่ประดับตกแต่งอาจมีความแตกต่างกันบ้าง หากเพราะหน้าบันพระอุโบสถตกแต่งด้วยเถาใบเทศ ในขณะที่หน้าบันพระวิหารตกแต่งด้วยช่อลายดอกพุดตานใบเทศ แต่หากพิจารณาเชิงเหตุผล พบว่า เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันทั้งสองส่วน เป็นภาพที่ดัดแปลงตัดทอนมาจากธรรมชาติ ในขณะที่ทั้งสองส่วนก็มีการนำมาจัดวางลายเป็นรูปทรงกลีบบัวอันมีลักษณะเดียวกัน สัมพันธ์กัน จากที่กล่าวมาย่อมแสดงให้เห็นว่าการประดับตกแต่งหน้าบันทั้งสองส่วน มีความสัมพันธ์หรือใกล้เคียงกันมาก จนสามารถสรุปภาพรวมได้ว่าหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหาร มีการตกแต่งหน้าบันแบบเดียวกัน

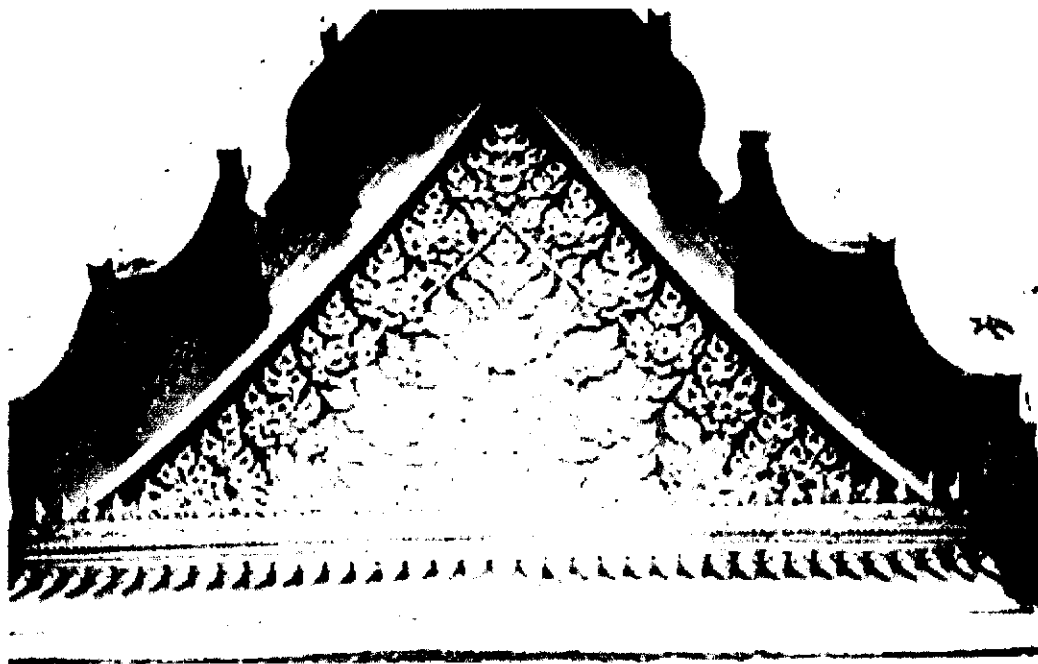

ภาพประกอบ 33 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถวัดราชนัดดาราม

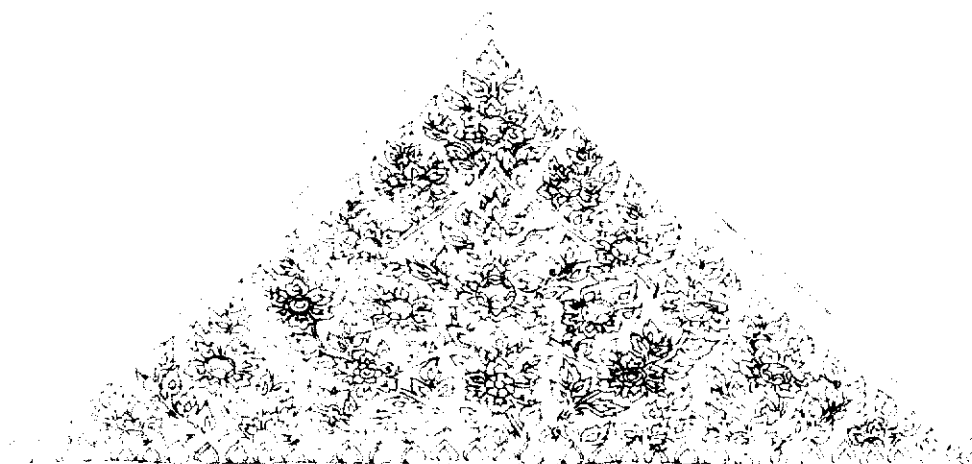

ภาพประกอบ 34 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านพระอุโบสถวัดราชนัดดาราม

ลวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถวัดราชนัดดาราม หน้าบ้านเป็นลายปูนปั้น เนื้อหาที่ปรากฏเป็นเรื่องราว
ที่ดัดแปลงจากธรรมชาติ ได้แก่ เถาช่ออกนกอไบเทศที่มีการจัดวางเติมพื้นที่หน้าบ้าน

ภาพประกอบ 35 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดราชนัคคาราม

ภาพประกอบ 36 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดราชนัคคาราม

ลักษณะลวดลายบันพระวิหารวัดราชนัคคารามหน้าบัน เป็นลายปูนปั้น
ทำเป็นภาพเทพยดานไบเทศประดับประดาเต็มหน้าบัน ไม่ได้แสดงเรื่องราวใดๆมากไปกว่านี้

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร(วัดราชบพิธ) เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ตั้งอยู่ใกล้กระทรวงมหาดไทยระหว่างถนนเฟื่องนครกับถนนอัษฎางค์ซึ่งเป็นถนนเลียบบคลองคูเมืองเดิม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2412 สำหรับในสวนพระอุโบสถ พระวิหาร พระอุโบสถ พระวิหารสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 วันที่ 2 มกราคม 2415 ตรงกับวันพฤหัสบดี ขึ้นสี่ค่ำเดือนยี่ ได้มีการยกช่อฟ้าใบระกาพระอุโบสถ และในปี พ.ศ.2525 มหามงคลสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี ได้บูรณะปฏิสังขรณ์ทั้งอาราม พระอุโบสถพระวิหารได้รับการตกแต่งที่สวยงาม และประกอบพิธียกช่อฟ้าพระอุโบสถเมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2525 โดยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกรุณาโปรดเกล้าฯให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณสยามกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ สำหรับในส่วนพระอุโบสถนี้จำลองรูปแบบมาจากพระวิหารวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม ซึ่งสร้างขึ้นในสมัย รัชกาลที่4 ผิดตรงที่สูงใหญ่กว่า ประตูหน้าต่างมีซุ้มปูนปั้นลงรักปิดทอง ยอดเป็นมณฑป ส่วนผนังภายนอกทั้งหมดนั้นประดับด้วยกระเบื้องเคลือบเบญจรงค์ชนิดสีเรียบในรูปแบบลวดลายสำหรับพระอุโบสถและพระวิหารในวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามจะตั้งชนาบทพระเจดีย์ โดยมีพระระเบียงคดเชื่อมต่อล้อมรอบ จึงทำให้พระอุโบสถและพระวิหารมีลักษณะเดียวกันทั้งภายในและภายนอก บานประตูหน้าต่างแกะสลักลงสีประดับกระจกกลายเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์เช่นเดียวกับพระอุโบสถ ต่างเพียงภายในพระวิหารตกแต่งเรียบกว่าภายในพระอุโบสถ เหตุนี้จึงสามารถสรุปรวมลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารในทำนองเดียวกันได้ โดยสามารถสรุปลักษณะลวดลายหน้าบันได้ดังนี้

1. เนื้อหา

หน้าบันประกอบด้วยหน้าบันมุขและหน้าบันประธาน โดยเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันมีดังนี้ หน้าบันประธานทำเป็นรูปช้าง 7 เศียรทอดพานรองรับพระเกี้ยว (เป็นรูปจุลมงกุฎอยู่เหนือพานแว่นฟ้า พระขรรค์ชัยศรี) ขนาบสองข้างซ้ายขวาด้วยฉัตรที่ประคองด้วยราชสีห์และคชสีห์ ในส่วนหน้าบันมุขเด็จทำเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑที่กำลังยุคนาคอยู่บนแท่นโดดเด่นอยู่ตรงกลางหน้าบัน

2. ลวดลาย

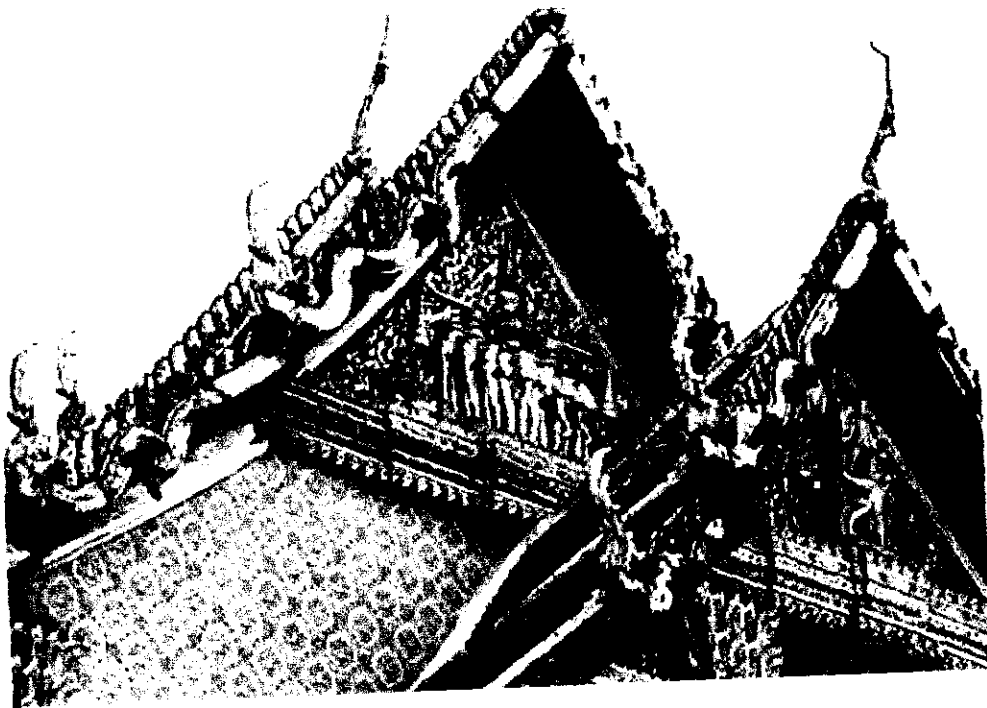
นอกจากพระอุโบสถพระวิหารจะเลียนแบบวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร ลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันก็มีลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ ลวดลายที่นำมาประกอบโดยรอบภาพประธานบริเวณเป็นลายก้านขดปลายยอดออกช่อเปลว โดยช่อลายจะแตกจากบริเวณด้านล่างซ้ายขวา ก่อนเลื้อยเถาประดับเต็มพื้นที่หน้าบัน

3. วัสดุ

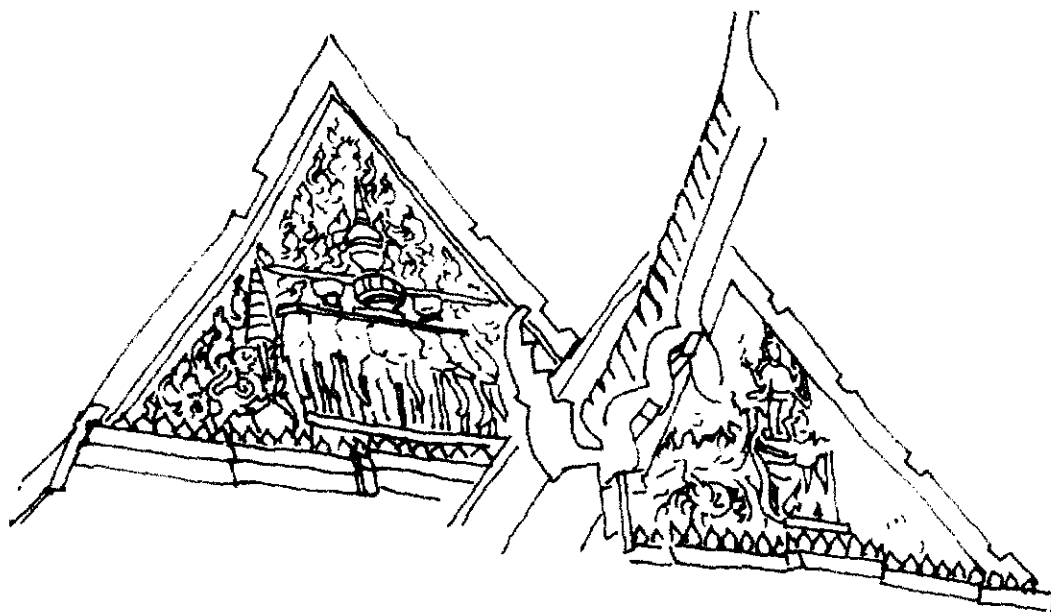
หน้าบันเป็นลายปูนปั้นรูปและลายลงรักปิดทอง ยกเว้นในส่วนของราชสีห์และคชสีห์ที่ประดับกระจกสี กระดาษที่ใช้ได้แก่สีแดง ในส่วนของพื้น พื้นใช้การประดับกระจกสี สีที่ใช้เป็นสีน้ำเงินเข้ม วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถนี้จะมีลักษณะเดียวกันทั้งในส่วนหน้าบันมุขและหน้าบันประธาน

สรุปโดยรวม หน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ถูกสร้างขึ้นประดับอาคารสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยในส่วนของหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร จะมีลักษณะเดียวกันทั้ง 4 ด้าน ซึ่งรวมไปถึงหน้าบันมุขด้วย กล่าวคือ หน้าบันประธานจะทำเป็นรูปช้าง 7 เศียรทอดพานรองรับพระเกี้ยว ขนาบซ้ายขวาด้วยฉัตรประคองด้วยคชสีห์ ราชสีห์ ในส่วนของหน้าบันมุขทำเป็นรูปพระ

นารายณ์ทรงครุฑยุคนาค และจากการศึกษามูลเหตุที่ทำให้ลวดลายหน้าบัน ปรากฏรูปแบบเดียวกันทั้งหน้า บันพระอุโบสถและพระวิหาร หากเพราะหน้าบันถูกสร้างขึ้นระดับอาคารในสมัยเดียวกัน ทั้งพระอุโบสถ และพระวิหารถูกสร้างต่อเนื่องกัน โดยสร้างขนาบพระเจดีย์โดยมีพระระเบียงคดเชื่อมต่อ เหล่านี้จึงเป็นผล ทำให้หน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารมีลักษณะเดียวกันทั้งภายในและภายนอก และยังส่งผลต่อลวดลายหน้า บันที่ปรากฏด้วย

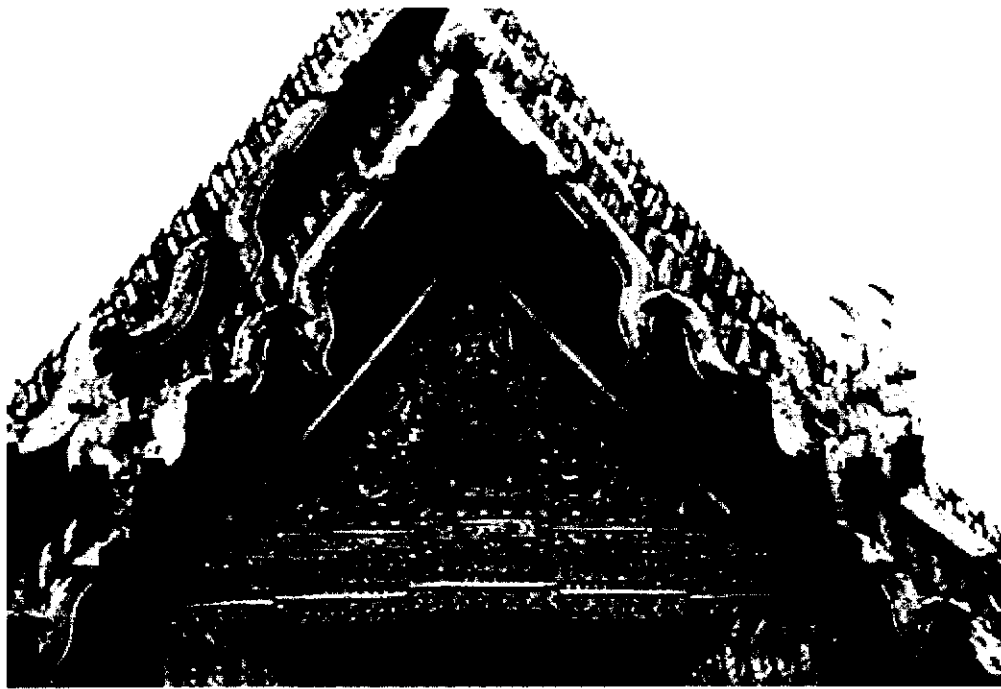

ภาพประกอบ 37 แสดงลักษณะและวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถวัดราชบพิตร

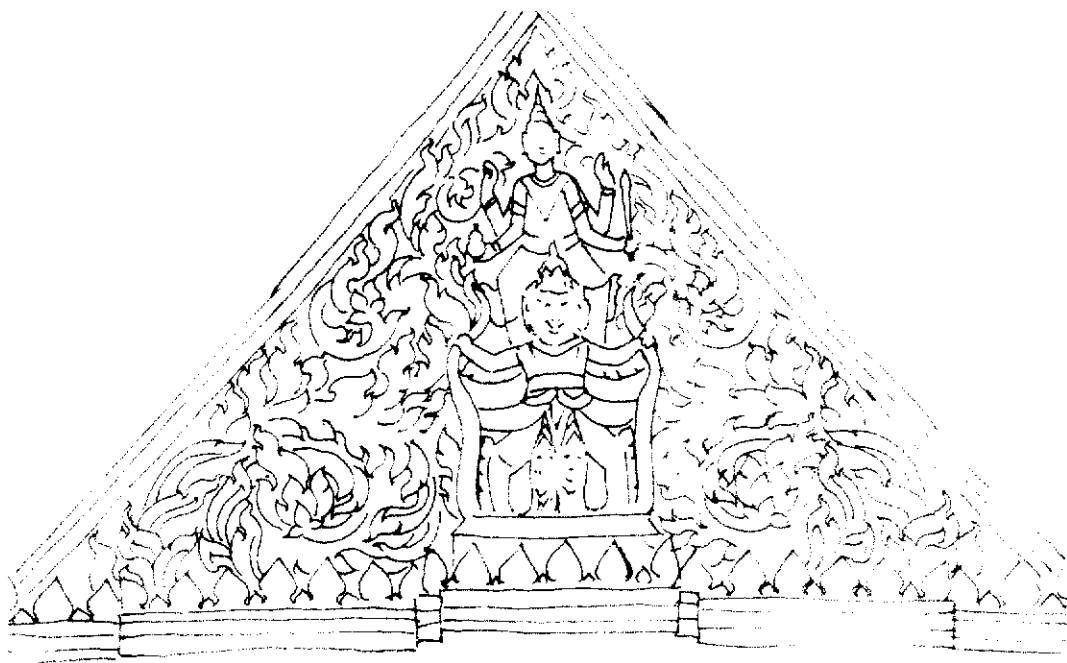

ภาพประกอบ 38 แสดงลักษณะและลายเส้นหน้าบ้านพระอุโบสถวัดราชบพิตร

หน้าบ้านพระอุโบสถวัดราชบพิตร หน้าบ้านประกอบด้วยหน้าบ้านมุขและหน้าบ้านประธาน หน้าบ้านประธาน
เนื้อหาทำเป็นรูปจลมงกุฏอยู่เหนือพานแว่นฟ้า เทอดพานด้วยช้าง 7 เศียร ในส่วนหน้าบ้านมุขทำเป็นรูปพระ
นารายณ์ทรงครุฑเป็นภาพประธานอยู่ตรงกลาง

ภาพประกอบ 39 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันมุขพระอุโบสถวัดราชบพิธ

ภาพประกอบ 40 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันมุขพระอุโบสถวัดราชบพิธ

หน้าบันมุขพระอุโบสถวัดราชบพิธ หน้าบันเป็นลายปูนปั้น ทำภาพประธานเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑขนาดโดดเด่นอยู่ตรงกลางหน้าบัน พื้นที่ว่างซ้ายขวาประดับด้วยลายก้านขดออกช่อเปลว

วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร(วัดราชประดิษฐ์) เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ตั้งอยู่ข้างสวนสราญรมย์ ติดถนนเลียบบคลองคูเมืองเดิมคนละฝั่งกับวัดราชบพิธ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามขึ้นเมื่อ พ.ศ.2407 เป็นวัดแรกที่รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น วัดราชประดิษฐ์มหาสีมารามราชวรวิหารภายในวัดไม่มีพระอุโบสถ หากแต่ใช้พระวิหารหลวงเป็นที่ทำสังฆกรรม ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 พระวิหารตั้งอยู่บนฐานสูงตกแต่งอย่างวิจิตร สำหรับโครงสร้างของหลังคาเป็นจั่วมีมุขยื่นออกมาทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ผนังด้านนอกประดับด้วยหินอ่อน มุงกระเบื้องเคลือบสี ภายในมีจิตรกรรมสีฝุ่นโดยรอบ เขียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์ แบ่งภาพออกเป็น 2 ตอน ตอนบนเป็นรูปเทวดาและนางฟ้าเหาะตามกลีบเมฆ ตอนล่างเป็นรูปภาพพระ ราชพิธี 12 เดือน ชุ่มประดูหน้าต่างทุกบานเป็นลายปูนปั้น ลงรักปิดทอง เหนือประตูหน้าต่างด้านในวิหารมีแผ่นจารึกพุทธศาสนจักรรวมทั้งสิ้น 18 แผ่น กรอบจารึกเป็นลายปูนปั้นประดับกระจกงดงามมาก สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันสามารถสรุปลักษณะของลวดลายหน้าบันได้ดังนี้

1. เนื้อหา

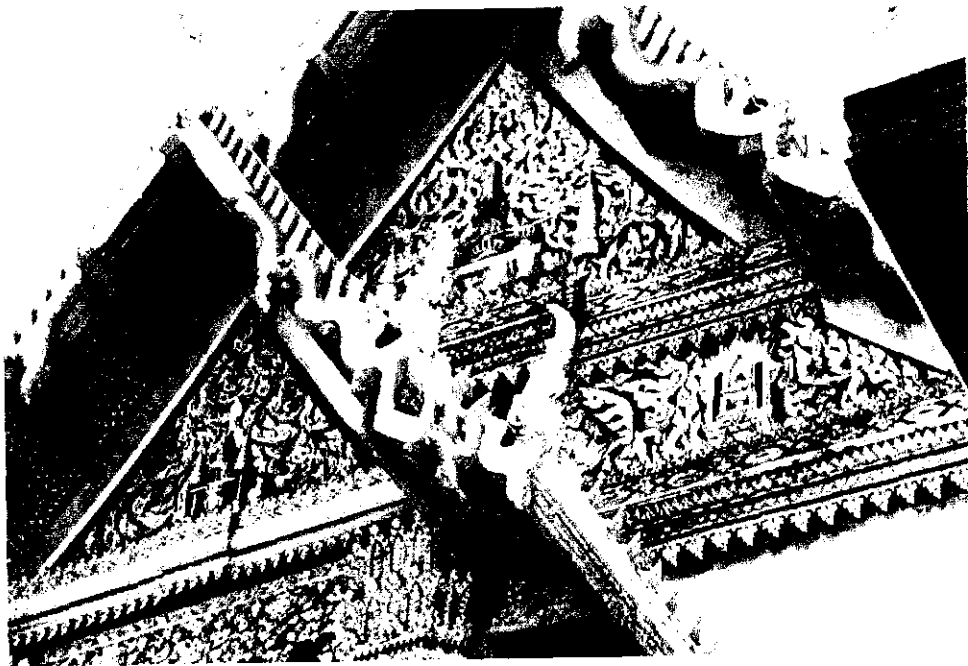
หน้าบันพระวิหารประกอบไปด้วยหน้าบันประธานและหน้าบันมุข ในส่วนหน้าบันประธานแบ่งออกเป็น 2 ตอน โดยเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันด้านหน้าและด้านหลังมีลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ ทำเป็นตราพระราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร รัชกาลที่ 4 คือทำเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฎอยู่เหนือพระแสงขรรค์คูมีพานแว่นฟ้ารองรับวางบนหลังช้าง 6 เชือกขนานด้วยฉัตรชัยขวา ตอนล่างทำเป็นลายก้านขดประดับภาพเทวดาเหาะประกอบ ในส่วนหน้าบันมุขจะเป็นลักษณะเดียวกับหน้าบันประธาน คือ ตรงกลางทำเป็นรูปมหาพิชัยมงกุฎอยู่เหนือพระขรรค์มีพานรองรับ เพียงแต่ไม่ได้วางอยู่บนหลังช้างแบบเดียวกับหน้าบันประธาน

2. ลวดลาย

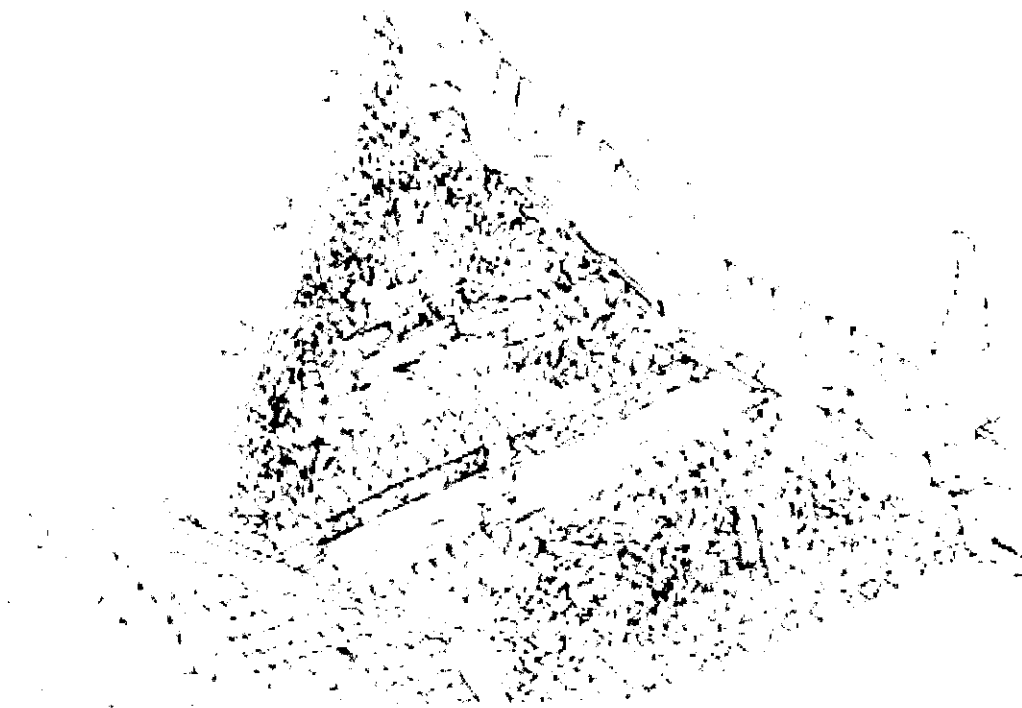
ลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลังจะประดับบริเวณรอบ ๆ ภาพประธาน ลวดลายที่กล่าวถึง คือ ลายก้านขดปลายยอดออกช่อเปลว ซึ่งลวดลายก้านขดเปลวนี้ปรากฏทั้งในส่วนหน้าบันมุขและหน้าบันประธาน

3. วัสดุ

หน้าบันทำด้วยไม้สักรูปและตัวลายลงรักปิดทอง ในขณะส่วนที่เป็นพื้นใช้การประดับกระจกสี สีที่ใช้ได้แก่สีน้ำเงิน ซึ่งทั้งในส่วนหน้าบันมุขและหน้าบันประธาน วัสดุและกรรมวิธีประดับตกแต่งหน้าบันจะมีลักษณะเดียวกัน

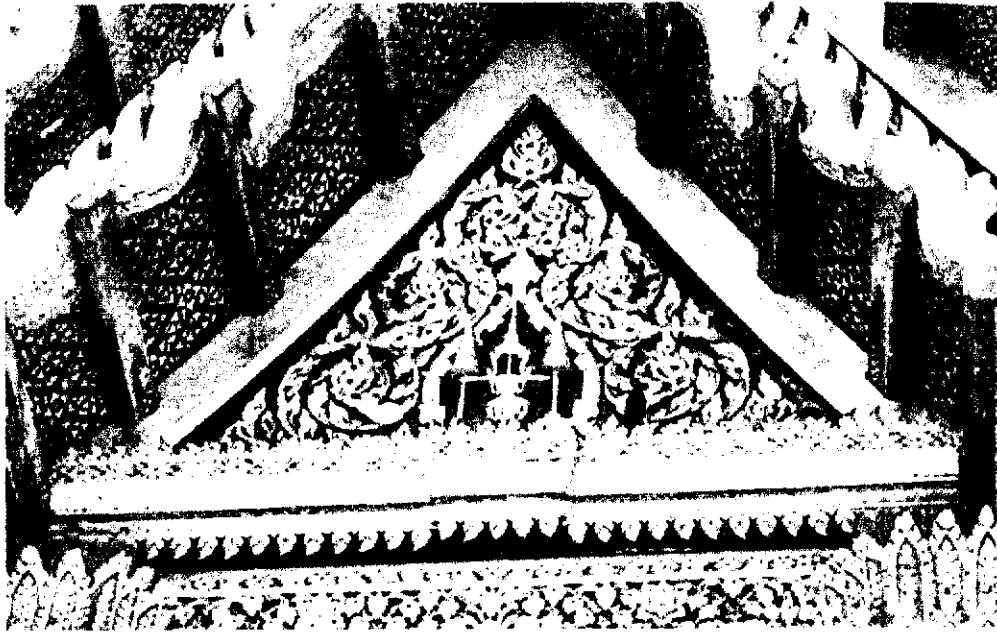

ภาพประกอบ 41 แสดงลักษณะและรายละเอียดหน้าบ้านพระวิหารวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

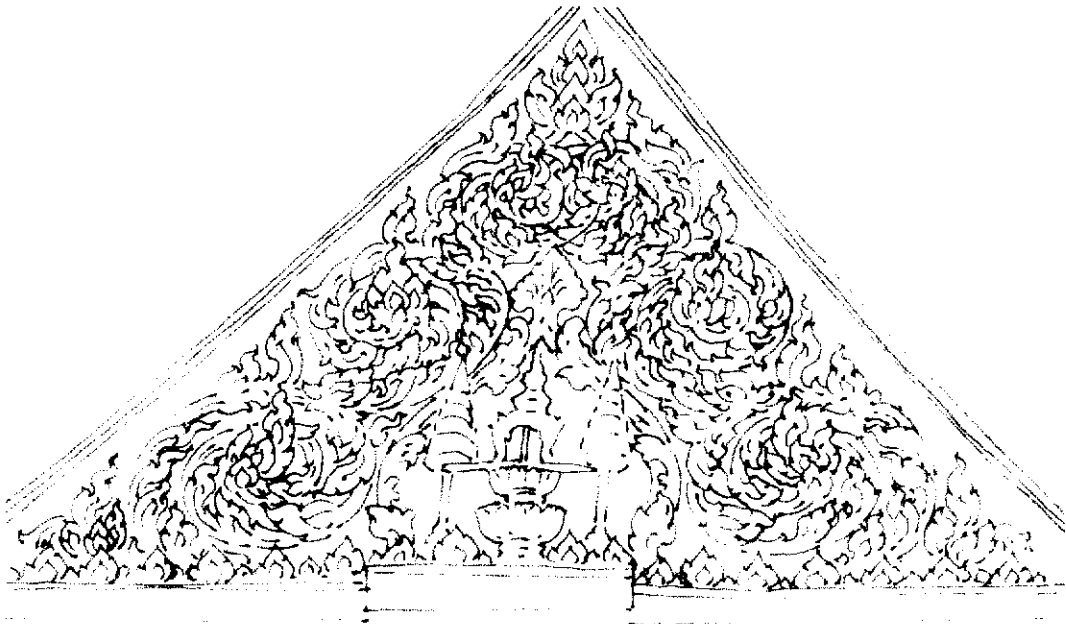

ภาพประกอบ 42 แสดงลักษณะและสายหน้าบ้านพระวิหารวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

หน้าบ้านพระวิหารวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม หน้าบ้านประกอบด้วยหน้าบ้านมุขและหน้าบ้านประธาน หน้าบ้านมุขทำเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฎอยู่เหนือพระแสงขรรค์คู่ บนพานแว่นฟ้าวางบนหลังช้าง 6 เศียร

ภาพประกอบ 43 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันมุขพระวิหารวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

ภาพประกอบ 44 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันมุขพระวิหารวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

หน้าบันมุขพระวิหารวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
ทำภาพประธานเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฎซ้ายขวาขนานด้วยฉัตรเช่นเดียวกับหน้าบันประธาน
แต่ไม่ได้ทอดคอยู่เบื้องหลังช้างเช่นเดียวกับหน้าบันประธาน

วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร

วัดสุทัศน์ฯ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ตั้งอยู่ในเขตพระนคร เป็นวัดที่เริ่มสร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีพระราชประสงค์ให้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ซึ่งเป็นพระประธานในพระวิหารหลวง วัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย มาประดิษฐานไว้ในพระนคร พระพุทธรูปองค์นี้ภายหลังได้ถวายพระนามว่า "พระศรีศาสดามุนี" พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชนั้น โปรดให้สร้างวัดนี้ขึ้นกลางพระนคร โดยให้มีเพียงวิหารกลางพระนครที่ประดิษฐานพระศรีศาสดามุนีเท่านั้น มิได้มีพระราชประสงค์จะให้เป็นที่ตั้งพระภิกษุอาศัยอยู่แต่เพียงอย่างเดียวในส่วนพระอุโบสถตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระวิหาร เริ่มก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. 2377 แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2386 ในรัชกาลที่ 3 มีความยาวมากอาจกล่าวได้ว่ายาวที่สุดในประเทศไทย ภายในมีจิตรกรรมฝีมือช่างในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นจิตรกรชั้นครู เป็นภาพชาดกส่วนผนังด้านทิศตะวันออกเป็นภาพป่าหิมพานต์ พระอุโบสถประดิษฐานพระประธานองค์ใหญ่ ซึ่งหล่อขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ คือ พระตรีโลกเชษฐ์ ในส่วนพระวิหารตั้งอยู่บนฐานทักษิณสองชั้น มีกำแพงแก้วล้อมรอบ วิหารสร้างขึ้นในรัชกาลที่ 1 สำเร็จเรียบร้อยในรัชกาลที่ 3 ซึ่งได้เปลี่ยนแผนก่อสร้างจากเดิมที่จะสร้างพระอุโบสถ ให้เป็นการสร้างพระวิหารหลวงสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปใหญ่ โดยรูปทรงวิหารถ่ายแบบมาจากวิหารพระมงคลบพิตร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หลังคาทำเป็นรูปทรงไทย มีมุขเด็จทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ภายในมีจิตรกรรมฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ 3 บานประตูเป็นไม้ทั้งท่อนสลักอย่างงดงามวิจิตรเป็นชั้นซ้อนถึง 5 ชั้น เฉพาะบานกลางเป็นฝีมือของพระบาทสมเด็จพระเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ตลอดทั้งบานส่วนบานอื่นๆก็เป็นฝีมือช่างครูที่อยู่ในความควบคุมของพระองค์ สำหรับลวดลายหน้าบันทั้งพระอุโบสถและพระวิหารสามารถสรุปได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถ หน้าบันด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะของเรื่องราวแตกต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือ หน้าบันด้านตะวันออกหรือด้านหน้าสลักเป็นรูปพระอาทิตย์ประทับนั่งอยู่ในบุษบกบนราชรถที่เทียมด้วยราชสีห์ ด้านหลังหรือทิศตะวันตกทำเป็นรูปพระจันทร์ประทับนั่งอยู่ในบุษบกบนราชรถเทียมด้วยม้า แต่ทั้งสองด้านมีข้อเหมือนกันคือ หน้าบันมีเส้นขอบชั้นในเกิดเป็นรูปสามเหลี่ยมเล็ก ๆ อีกชั้นหนึ่ง ภายในสามเหลี่ยมเล็กทำเป็นรูปวงกลมขนาดใหญ่ตรงกลาง ซึ่งภายในรูปวงกลมแสดงเนื้อหาดังที่กล่าว

1.2 ลวดลาย

แม้รูปประธานบนหน้าบันจะมีเนื้อหาแตกต่างกัน แต่ลวดลายที่นำมาประดับตกแต่งบนหน้าบันทั้งสองด้าน มิได้แสดงความแตกต่างกัน กล่าวคือ หน้าบันทั้งสองด้านจะมีลักษณะลวดลายที่เหมือนกัน ทั้งในส่วนของการจัดวางและรูปแบบของลวดลาย โดยลวดลายที่กล่าวถึง คือ ลวดลายเลียนแบบ ธรรมชาติ ได้แก่ ลายลายดอกพุดตานใบเทศ

1.3 วัสดุ

หน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลังทำจากไม้แกะสลัก รูปและตัวลายลงรักปิดทอง แต่มีบางส่วนที่เพิ่มความงามของตัวลายด้วยการสอดไส้ประดับกระจกสี คือส่วนของดอกและลายใบเทศ กระจกสีที่ใช้ได้แก่ สีเขียวในส่วนของใบ สีขาวในส่วนของดอก สำหรับในส่วนของพื้น พื้นใช้การประดับกระจกสีเช่นเดียวกัน แต่กระจกสีที่ใช้ประดับจะมีความแตกต่างกันในบางส่วน คือ ส่วนของวงกลมที่แสดงประดิษฐานภาพประธาน วงกลมที่ประดิษฐานรูปพระอาทิตย์จะใช้กระจกพื้นสีแดง ในขณะที่วงกลมที่ประดิษฐานรูปพระจันทร์จะใช้กระจกสีฟ้าประดับ สำหรับในส่วนอื่นๆของพื้นภาพโดยทั่วไปใช้กระจกสีน้ำเงินประดับ

2. วิหาร

2.1 เนื้อหา

หน้าบันพระวิหารประกอบด้วยหน้าบันมุขและหน้าบันประธาน หน้าบันประธานตรงกลางทำเป็นชั่มสามเหลี่ยม ภายในชั่มทำเป็นรูปพระอินทร์ประทับอยู่ในเขวียนตรวิมาร ซึ่งประดิษฐานอยู่เหนือช้างเอราวัณ รอบๆภาพประธานในส่วนของพื้นที่ว่างทั้งหมด ทั้งภายในและภายนอกกรอบสามเหลี่ยมจะประดับไปด้วยเหล่าเทพพนม ในส่วนหน้าบันมุข หน้าบันมุขจะทำเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑที่กำลังยุคนาคอยู่ในชั่มเรือนแก้ว ห้อมล้อมภาพประธานด้วยเหล่าเทพพนมเช่นเดียวกับหน้าบันประธาน โดยเนื้อหาหน้าบันพระวิหารนี้ด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่นำมาใช้ประกอบในส่วนของหน้าบันประธานและหน้าบันมุขจะมีลักษณะเดียวกัน คือ เป็นลายเครือเถาคนกเปลว โดยตรงกลางตัวลายคนกเปลวรูปเทพพนมรองรับกันจนเต็มหน้าบัน ลวดลายหน้าบันพระวิหารนี้การออกลายและการจัดช่องลายมีความละเอียด ประณีตเป็นอันมาก

2.3 วัสดุ

หน้าบันประธานและหน้าบันมุขเป็นไม้จำหลัก รูปและตัวลายลงรักปิดทอง จะยกเว้นในบางส่วนที่ใช้การประดับกระจกสีแทนการลงรักปิดทอง คือส่วนของตัวครุฑและรูปพระนารายณ์ในหน้าบันมุขที่ใช้กระจกสีแดงและสีเขียวประดับ กับในส่วน of ช้างเอราวัณและพระอินทร์ที่หน้าบันประธาน ที่ใช้กระจกสีขาวและสีเขียวประดับ สำหรับพื้นภาพ พื้นประดับกระจกสี โดยภายนอกกรอบเส้นสามเหลี่ยมหน้าบันประธานใช้สีน้ำเงิน ภายในใช้สีแดง สำหรับพื้นในส่วน of หน้าบันมุขใช้กระจกสีน้ำเงินประดับเต็มทั้งหน้าบัน

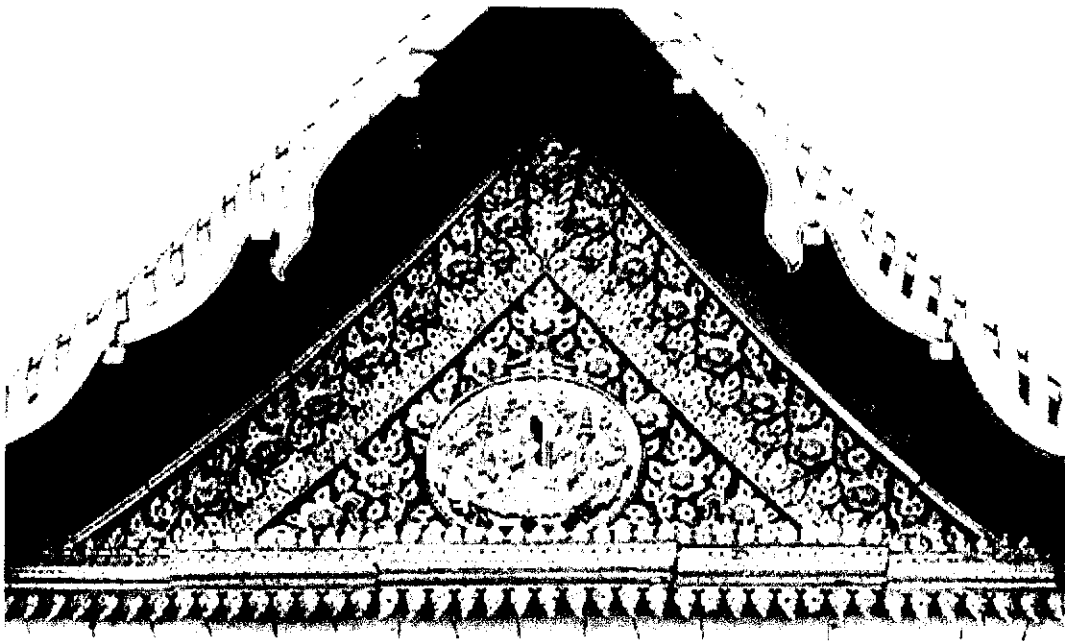
กล่าวโดยสรุปพระอุโบสถพระวิหารถูกสร้างขึ้นในช่วงสมัยที่ต่างกัน กล่าวคือ พระอุโบสถถูกสร้างขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระวิหารถูกสร้างขึ้นในช่วงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ด้วยเหตุนี้ทำให้ลักษณะรูปแบบโครงสร้างหน้าบันแตกต่างกันชัดเจน เห็นได้จาก หน้าบันพระวิหารประกอบด้วยหน้าบันมุข และหน้าบันประธาน แต่หน้าบันพระอุโบสถมีเพียงหน้าบันพระประธานเพียงส่วนเดียว และนอกจากโครงสร้างหน้าบันที่แตกต่างกัน ยุคสมัยที่สร้างก็ยังส่งผลให้เกิดความแตกต่างของหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารในอีกหลายประเด็น ปรากฏให้เห็นดังต่อไปนี้

1. เนื้อหา หน้าบันพระอุโบสถทำเนื้อหาเป็นรูปพระจันทร์ในทิศตะวันตก รูปพระอาทิตย์ในทิศตะวันออก เสมอชัย พูลสุวรรณ (2539 : 148) กล่าวว่า การวางรูปพระอาทิตย์และพระจันทร์ในลักษณะนี้ สมมติพระอุโบสถให้หมายถึงชมพูทวีป ทิศทรงรถของพระอินทร์พระจันทร์ยังสัมพันธ์กับทิศทางโคจร

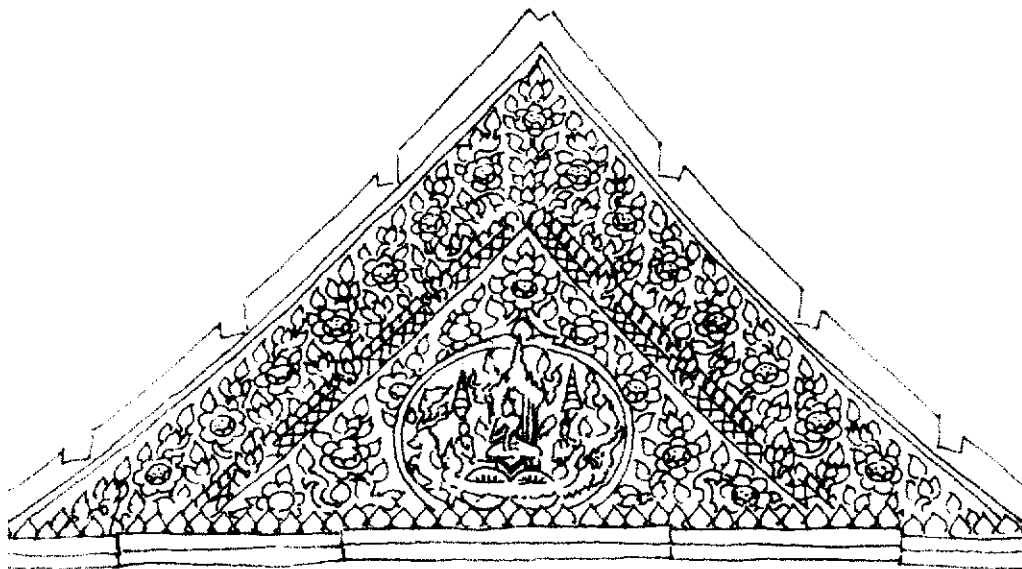
ทักษิณาวรรตของเทพทั้งสอง สำหรับในส่วนเนื้อหาของพระวิหาร พระวิหารทำเนื้อหาเป็นรูปพระอินทร์ ประดับภาพประธานด้วยลายกนก

2. ลวดลาย ลวดลายที่เข้ามาประดับหน้าบันพระวิหารเป็นลายกนกเปลวข้อเทพพนม ในขณะที่ ลวดลายที่เข้ามาประกอบหน้าบันพระอุโบสถ เป็นลายช่อดอกพุดตาน

แต่อย่างไรก็ดีถ้าพิจารณาเชิงเหตุผลพบว่า หน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารวัดสุทัศนเทพวรารามใน ด้านเนื้อหา นี้ มีความสัมพันธ์กับคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ และจากคำกล่าวนั้นจึงพอสรุปได้ว่า หน้าบันทั้งสองมีส่วนสัมพันธ์กันโดยไม่ได้แตกต่างอย่างสิ้นเชิง ซึ่งในเรื่องนี้อาจจะเพราะวัดสุทัศน์เป็นวัด ใหญ่กลางนคร การก่อสร้างต่อเนื่องมาทุกยุคสมัย จึงยังต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ และความเกี่ยวเนื่องใน ส่วนต่าง ๆ

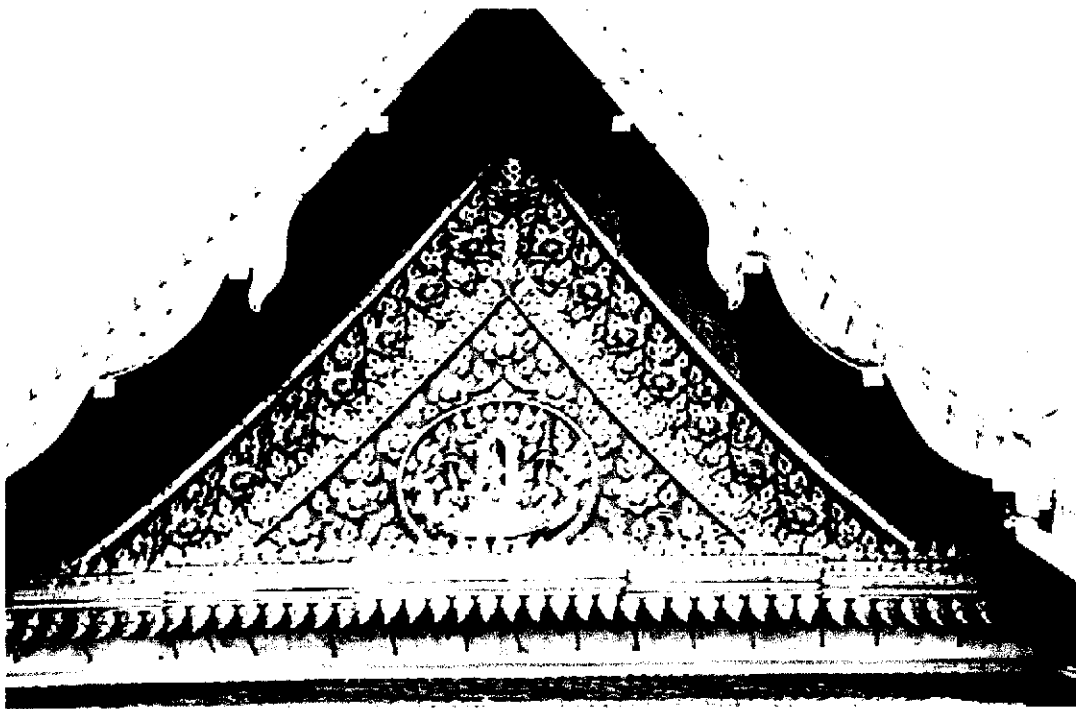

ภาพประกอบ 45 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถด้านตะวันตกวัดสุทัศน์เทพวราราม

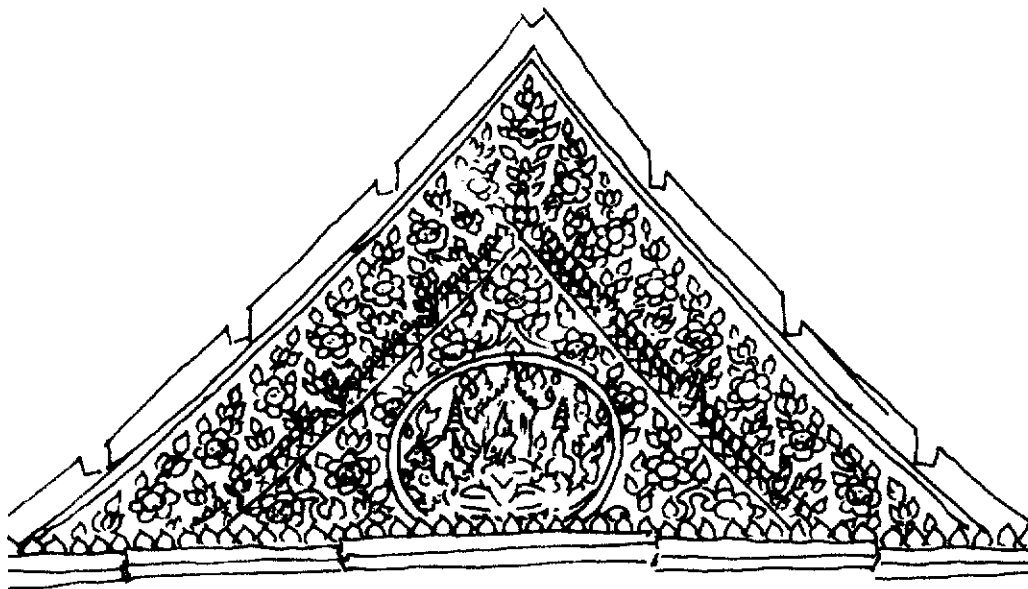

ภาพประกอบ 46 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถด้านตะวันตกวัดสุทัศน์เทพวราราม

หน้าบันพระอุโบสถด้านตะวันตกวัดสุทัศน์เทพวราราม หน้าบันมีเส้นขอบชั้นใน
เกิดเป็นสามเหลี่ยมเล็กอีกชั้นหนึ่ง และภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็กทำภาพประธานเป็นรูปพระจันทร์
ประทับนั่งอยู่ในบุษบกบนราชรถเทียมด้วยม้า

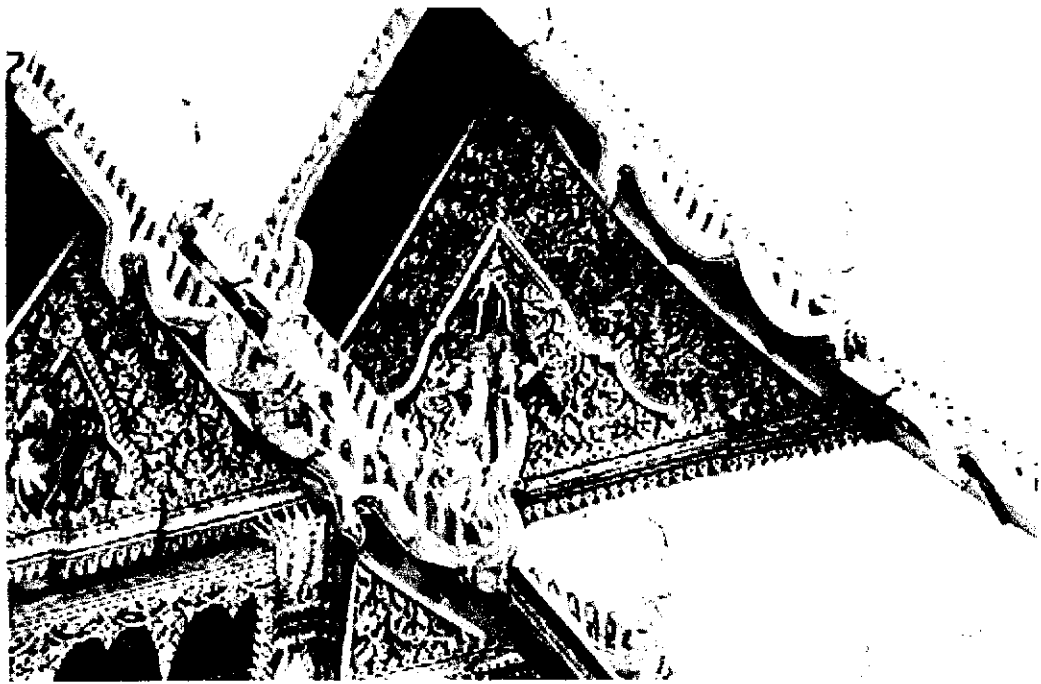

ภาพประกอบ 47 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถด้านตะวันออกวัดสุทัศน์เทพวราราม

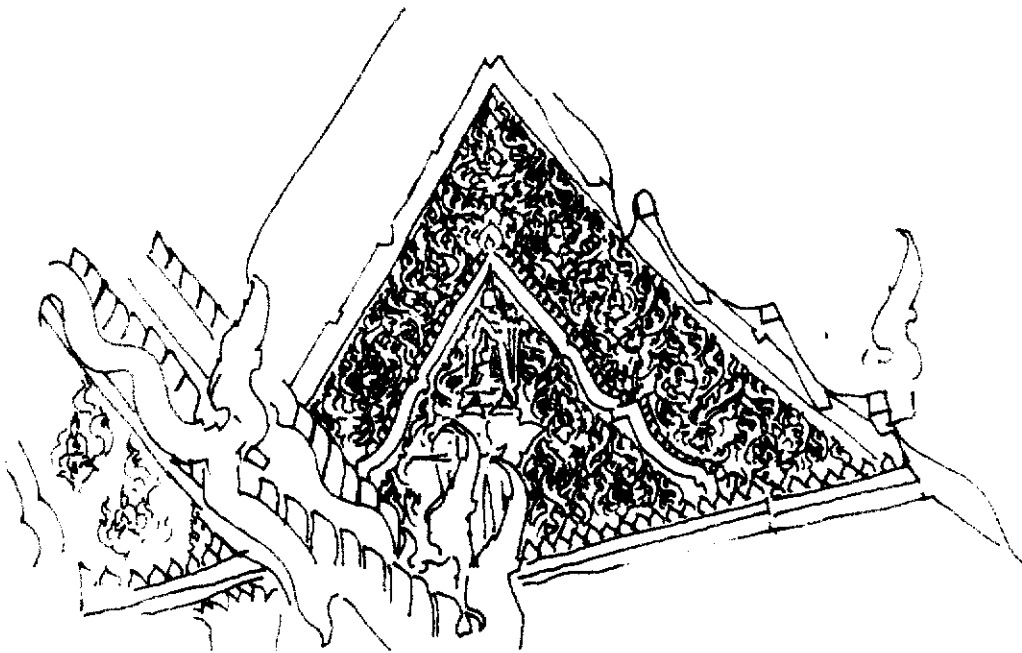

ภาพประกอบ 48 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านพระอุโบสถด้านตะวันออกวัดสุทัศน์เทพวราราม

หน้าบ้านพระอุโบสถด้านทิศตะวันออกวัดสุทัศน์เทพวราราม มีลักษณะเดียวกับหน้าบ้านพระอุโบสถด้านทิศตะวันตก ต่างกันตรงที่ทำภาพประธานเป็นรูปพระอาทิตย์ประทับนั่งอยู่ในบุษบกเทียมด้วยราชสีห์

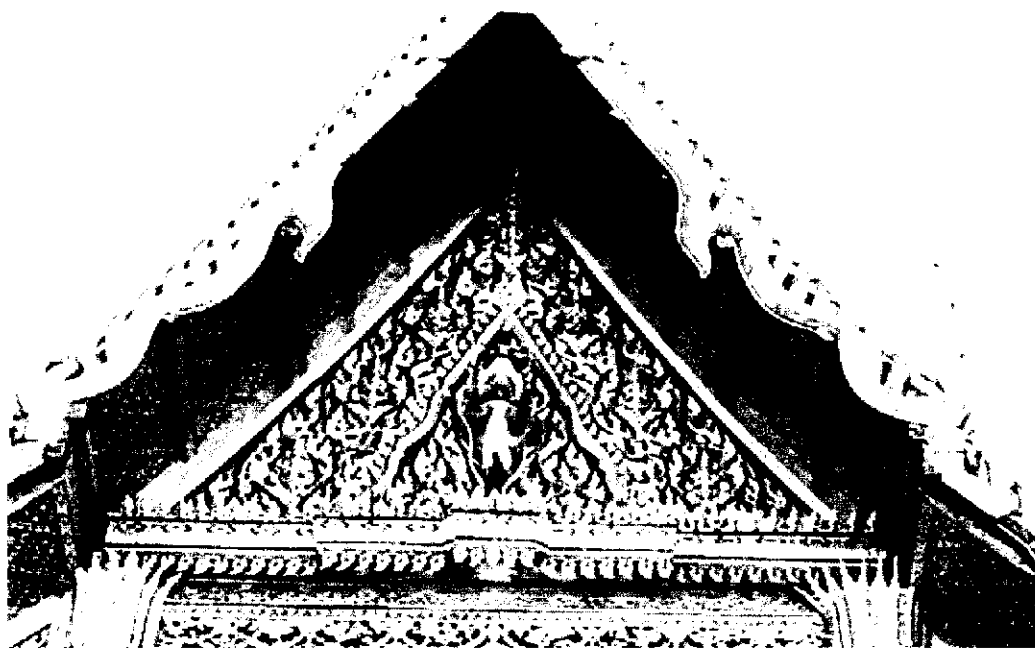

ภาพประกอบ 49 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม

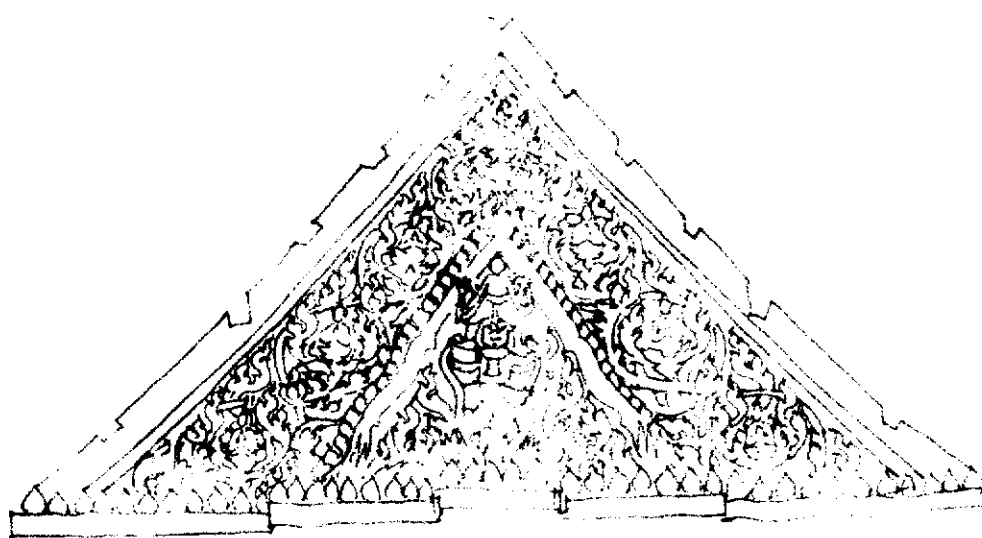

ภาพประกอบ 50 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม

หน้าบันพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม หน้าบันประกอบด้วยหน้าบันมุขและหน้าบันประธาน
หน้าบันประธานทำเป็นรูปพระอินทร์ประทับนั่งอยู่ในเวชยันตรวิมาร
ซึ่งประดิษฐานอยู่เหนือเศียรช้างเอราวัณ

ภาพประกอบ 51 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันมุขพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม

ภาพประกอบ 52 แสดงลายเส้นหน้าบันมุขพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม

หน้าบันมุขพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม หน้าบันมุขเป็นงานจำหลักไม้
รูปและตัวลายลงรักปิดทอง โดยทำภาพประธานเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑยุดนาค
โดดเด่นอยู่ตรงกลางหน้าบัน

วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร

วัดโสมนัสวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ตั้งอยู่คลองผดุงกรุงเกษมฝั่งใต้ รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างขึ้นใหม่เพื่ออุทิศให้แก่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระมเหสีองค์แรก ที่สิ้นพระชนม์เมื่อวัยเยาว์อายุ 21 พรรษา เป็นวัดที่มีกำแพงใหญ่หนาและสูงล้อมรอบ มีเนื้อที่ 31 ไร่เศษ นับว่าเป็นวัดที่มีเสมา 2 ชั้นเช่นเดียวกับวัดมกุฏกษัตริยาราม พระวิหาร พระวิหารคดและพระเจดีย์เป็นปูชนียสถานที่สร้างต่อเนื่องเป็นกลุ่มเดียว โดยพระวิหารตั้งอยู่ด้านหน้า หันหน้าออกสู่นถนนใหญ่ มีกำแพงแก้วเดี่ยวล้อมรอบ 3 ด้าน พระวิหารเป็นอาคารทรงไทยฐานสูง หลังคามุงกระเบื้อง หน้าบันเป็นปูนปั้นไม่มีช่อฟ้า ใบระกา บานประตูหน้าต่างภายนอกเขียนลายรดน้ำภายในเขียนสี ผังด้านในมีจิตรกรรม ที่ต้นเสามีลวดลายโดยลงสีพื้นต่างกันเพื่อแสดงปริศนาธรรม พระประธานในบุษบกและพระสาวกในฐานชุกชี เป็นพระพุทธรูปที่หล่อในพระบรมหาราชวังและพระราชทานสำหรับพระอาราม ในส่วนของพระอุโบสถ สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ตั้งอยู่ด้านหลังของพระวิหารและพระวิหารคด โดยมีกำแพงแก้วล้อมรอบเป็นอาณาเขตต่างหาก ซึ่งพระอุโบสถมีลักษณะเช่นเดียวกับพระวิหาร แต่ขนาดย่อมกว่า ที่เสาพระอุโบสถมีเสมาศิลาสร้างติดไว้ทั้ง 8 ทิศ ชุ่มประตูหน้าต่างเป็นชุ่มลายดอกพุดตาน บานประตูหน้าต่างเขียนลายรดน้ำเช่นเดียวกับพระวิหาร ภายในมีจิตรกรรมฝาผนังฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ 4 มีภาพปริศนาธรรม ภาพพุทธประวัติ ภาพพระสำคัญยืนแผ่ซาง พระอุโบสถประดิษฐานพระประธานนามว่า "พระพุทธสิริ" ซึ่งสมเด็จพระวันรัตสร้างและอัญเชิญมาจากวัดราชาธิราช พ.ศ. 2399 สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร สามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

เนื้อหาบนหน้าบันพระอุโบสถ ภาพประธานทำเป็นตราพระราชสัญลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันได้แก่ รูปพระมหามงกุฏ ซึ่งวางโดดเด่นอยู่เหนือสัญลักษณ์ในพระบรมราชเทวี ทั้งหมดประดิษฐานอยู่ในกรอบที่มีลักษณะกรอบคล้ายทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ สำหรับในส่วนบริเวณโดยรอบกรอบที่ประดิษฐานภาพประธานจะประดับด้วยลายดอกไม้ ใบไม้ โดยเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันด้านหน้าและด้านหลังนี้จะมีลักษณะเดียวกัน แต่จะต่างกันตรงรูปทรงกรอบข้าวบิณฑ์ หน้าบันด้านหน้าด้านหลังมีรูปแบบแตกต่างกันเล็กน้อย

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธาน จะประดับอยู่ภายนอกกรอบพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นลวดลายที่ดัดแปลงมาจากธรรมชาติ ได้แก่ ลายดอกพุดตาน โดยก้านลายจะแตกออกจากหน้าบันด้านล่างซ้ายขวา ภายนอกกรอบที่บรรจุภาพประธาน ก่อนเลี้ยวต่อช่อลายประดับประดาจนเต็มหน้าบัน

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถเป็นลายปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบ ในส่วนภาพประธานที่อยู่ภายในกรอบ รูปประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีทอง พื้นประดับกระเบื้องเคลือบสีน้ำเงิน นอกกรอบตัวลายเป็นกระเบื้องเคลือบดินเผา เป็นกระเบื้องเคลือบดินเผาสำเร็จรูป โดยเผาเป็นชิ้นส่วนของดอกใบ และก้าน ก่อนนำมาติดประกอบเป็นภาพตามแม่ลายที่กำหนด ในส่วนของพื้นภาพบริเวณนี้ พื้นประดับกระเบื้องเคลือบสีเหลืองเขียว ชิ้นกระเบื้องในส่วนนี้มีขนาดใหญ่มาก

2. พระวิหาร

2.1 เนื้อหา

เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบ้านพระวิหาร มีลักษณะดังนี้ ตรงกลางทำเป็นชุ้มเรือนแก้ว ภายในชุ้มเรือนแก้วบรรจุรูปสัญลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ พระมหามงกุฏ ได้ พระมหามงกุฏเป็นสัญลักษณ์ในพระบรมราชเทวีที่ประดิษฐานอยู่บนพาน ลักษณะหน้าบ้านพระวิหารนี้จะมีลักษณะเช่นใกล้เคียงกับหน้าบ้านพระอุโบสถ แต่หน้าบ้านพระวิหารซ้ายขวาภาพประธานประดับด้วยฉัตร 5 ชั้นที่ประกอบด้วยนางฟ้า ซึ่งในส่วนของหน้าบ้านพระอุโบสถไม่มีปรากฏ หน้าบ้านพระวิหารนี้ด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

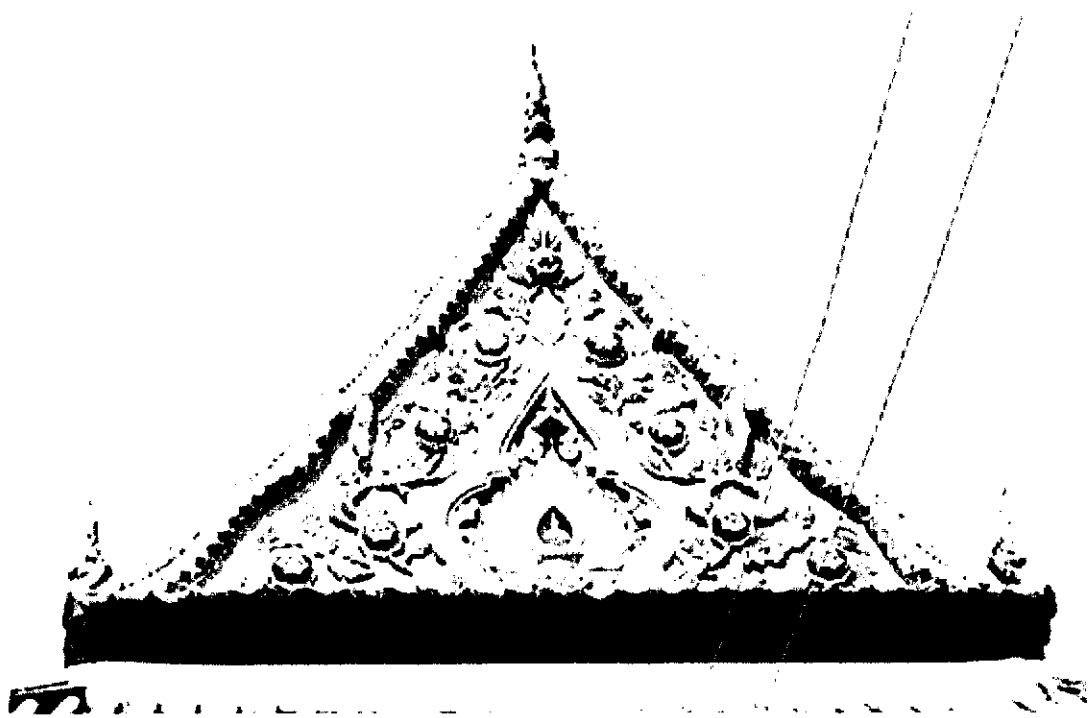
2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบเป็นลวดลายที่ดัดแปลงมาจากธรรมชาติ โดยแบ่งออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนภายในกรอบสามเหลี่ยมและภายนอกกรอบสามเหลี่ยมชุ้มเรือนแก้ว ภายในชุ้มลวดลายประดับภาพประธานเป็นลายพันธุ์พฤกษา ภายนอกเป็นลายพุดตาลขนาดใหญ่ซึ่งมีลักษณะแบบเดียวกับหน้าบ้านพระอุโบสถ

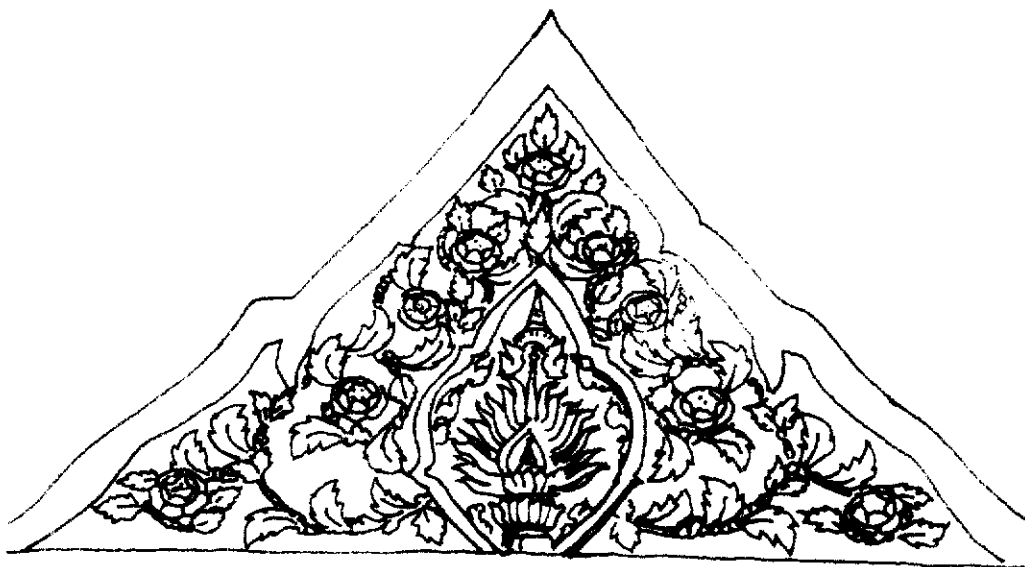
2.3 วัสดุ

ลวดลายเป็นลายปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบ โดยรูปในกรอบสามเหลี่ยมเล็กหรือภายในชุ้มเรือนแก้ว ลวดลายประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีทองทั้งหมด ในส่วนพื้นภาพบริเวณนี้ พื้นประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีน้ำเงินเข้ม ภายนอกกรอบสามเหลี่ยม ลวดลายประดับกระเบื้องเคลือบดินเผาที่ทำเป็นรูปดอก ก้าน และใบสำเร็จรูป ก่อนนำมาติดประกอบเป็นภาพอย่างสวยงามตามแม่ลายที่กำหนด ในส่วนพื้นภาพบริเวณนี้ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบดินเผาชิ้นใหญ่สีเหลืองเขียว วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบ้านพระวิหารนี้มีลักษณะเดียวกันกับวัสดุที่ปรากฏบนหน้าบ้านพระอุโบสถ

สรุปโดยรวม พระอุโบสถและพระวิหารถูกสร้างขึ้นในสมัยเดียวกัน คือช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เพื่ออุทิศแด่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระมเหสีองค์แรกที่สิ้นพระชนม์เมื่อวัยเยาว์ เหตุนี้ภาพประธานที่ประดับตกแต่งหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหารจึงมีความชัดเจนตรงที่ว่าทั้งพระอุโบสถและพระวิหารจะทำเป็นรูปพระมหามงกุฏ โดยรูปพระมหามงกุฏประดิษฐานเหนือสัญลักษณ์พระบรมราชเทวี ปรากฏชัดว่า พระองค์สร้างเพื่อแสดงว่าสถาปัตยกรรมนี้สร้างขึ้นเพื่อใคร ใครสร้าง และจากการศึกษาจากพบภาพประธานทั้งหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหารมีความเหมือนกันแล้ว ในส่วนการประดับตกแต่ง ลวดลายที่เข้ามาประดับก็มีลักษณะเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันอีกด้วย กล่าวคือ ลายที่เข้ามาประดับภาพประธานเป็นลายดอกพุดตาน โดยเคลือบและเผาเป็นดอกสำเร็จรูป ก่อนนำมาติดประดับตามแม่ลายที่กำหนด จากที่กล่าวมาโดยรวมจึงสามารถสรุปได้ว่า หน้าบ้านพระอุโบสถพระวิหารมีลักษณะเดียวกัน ถึงแม้จะแตกต่างกันบ้างในเรื่องของรูปแบบ กล่าวคือ หน้าบ้านพระวิหารทำเป็นกรอบหรือชุ้มเรือนแก้ว ทำให้มีลักษณะเป็นสามเหลี่ยมอีกชั้นหนึ่ง ในขณะที่หน้าบ้านพระอุโบสถทำเป็นกรอบลายรูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

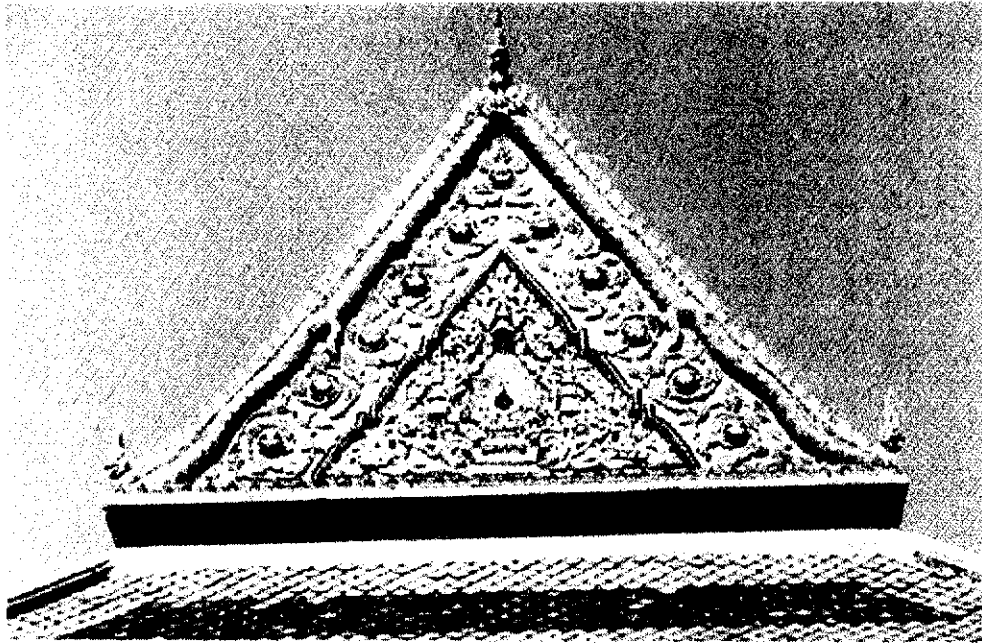

ภาพประกอบ 53 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร

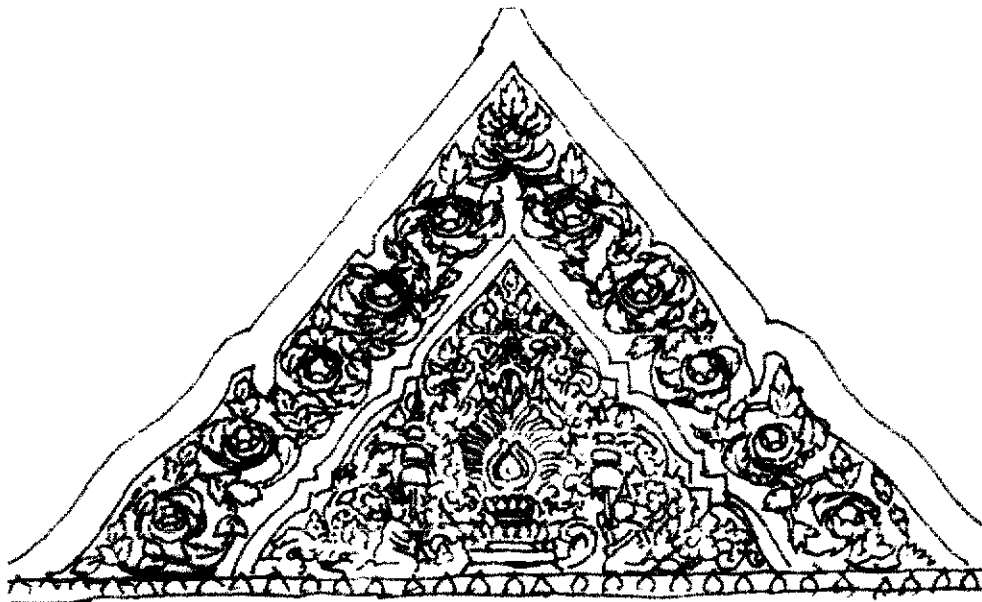

ภาพประกอบ 54 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร

หน้าบ้านพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร หน้าบ้านประดับกระเบื้องเคลือบ
โดยทำภาพประธานเป็นรูปพระมหามงกุฎโดดเด่นอยู่เหนือสัญลักษณ์ในพระบรมราชเทวี
สำหรับบริเวณว่างโดยรอบประดับด้วยลายใบไม้ ดอกไม้ ดัดแปลงจากธรรมชาติ

ภาพประกอบ 55 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดโสมนัสวิหาร

ภาพประกอบ 56 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดโสมนัสวิหาร

บันพระวิหารวัดโสมนัสวิหาร หน้าบันประดับกระเบื้องเคลือบโดยทำภาพประธานเป็น
รูปพระมหามงกุฎโดดเด่นอยู่เหนือสัญลักษณ์ในพระบรมราชเทวี อันมีลักษณะเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ
ต่างกันตรงที่ หน้าบันพระวิหารซ้ายขวาประดับด้วยนางฟ้าประคองฉัตร 5 ชั้น

วัดมหาสุวรรณวิหาร

ตั้งอยู่คลองบางจาก เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อวัดศาลาสีหน้า สร้างตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ได้รับการสถาปนาใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และได้รับพระราชทานเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี พระอุโบสถเป็นอาคารทรงไทยก่ออิฐถือปูน สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ขนาดค่อนข้างใหญ่หลังคา 3 ชั้น ด้านหน้าและด้านหลังทำเป็นมุขยื่นออกมา หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ รอบๆพระอุโบสถมีซุ้มเสมาทั้ง 8 ทิศ เสมาเป็นเสมาคู่ทำด้วยดินทรายแดงฝีมือช่างอยุธยา และคาดว่าหลงเหลือมาจากอยุธยา เช่นเดียวกับ ปีกของหน้าบันเล็กตามหลังคาลดชั้น ที่หลงเหลือปรากฏรวมอยู่ด้วย ซุ้มประตูลงรักปิดทองประดับกระจก บานประตูหน้าต่างในพระอุโบสถเขียนลายทองลงพื้นดำเป็นต้นดอกแซบวิญญูกับนกกระจอกแบบจีน เข้าใจว่าเป็นฝีมือช่างในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่ทรงทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ ภายในพระอุโบสถฝาผนังเป็นปูนเกลี้ยง แต่เดิมอาจจะมีการฉาบผนังแต่ชำรุดเสียหายไม่ได้ซ่อมแซมไว้ พระประธานในพระอุโบสถมีพระนามว่า พระพุทธทเวเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิสมัยอยุธยา ทำทางซึ่งขึงด้านหลังพระประธานมีพระพุทธรูปอีก 2 พระองค์ประทับนั่งบนฐานชุกช้อยู่ข้างประธานทั้ง 2 ข้าง และด้านหน้าพระประธานเป็นอัครสาวก 3 องค์ นั่งประนมมือเข้าหาประธาน สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถสามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังนี้

1. เนื้อหา

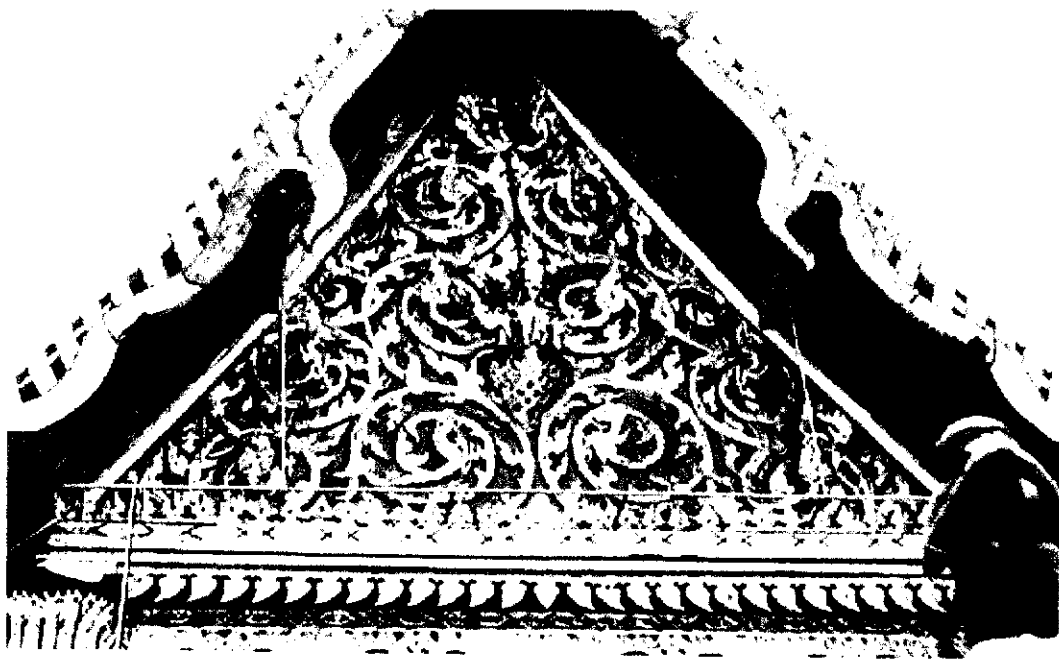
เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถมีลักษณะดังต่อไปนี้ ทำภาพประธานเป็นรูปเทพพนมครึ่งองค์ขนาดใหญ่โดดเด่นอยู่ตรงกลางหน้าบัน ล้อมรอบภาพประธานด้วยลายก้านขด ปลายยอดออกช่อหางโต หัวสิงห์ และคชสีห์ สำหรับเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถนี้ หน้าบันด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

2. ลวดลาย

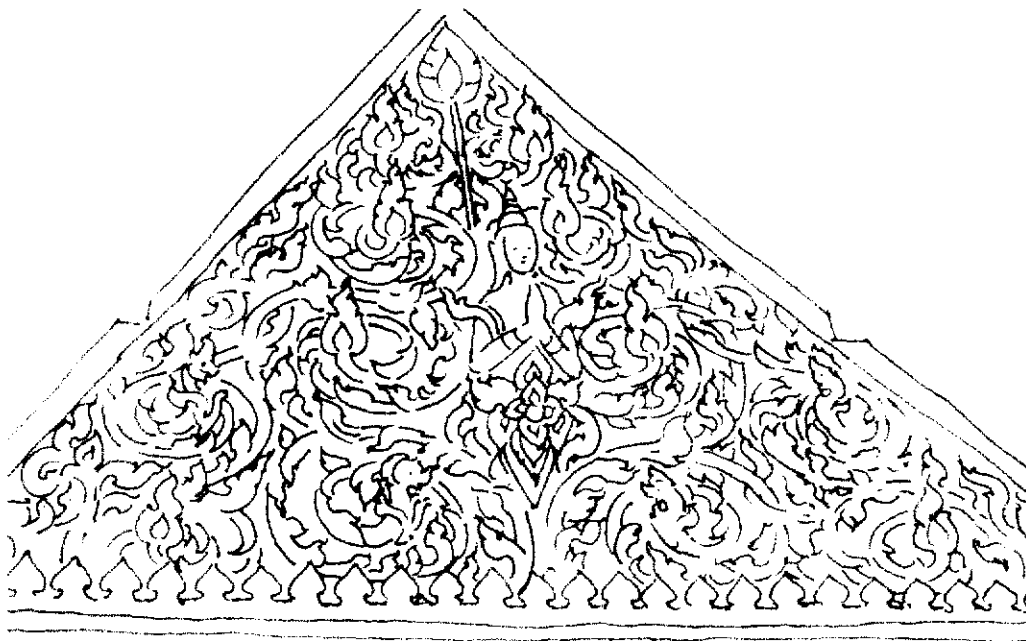
ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธานหน้าบันพระอุโบสถเป็นลายก้านขด ปลายยอดออกช่อหางโต คชสีห์ และสิงห์ โดยช่อลายจะแตกจากตรงกลางด้านล่างซ้ายขวา ก่อนเลื้อยเถาในลักษณะสองข้างเท่ากัน ระดับประดาเต็มพื้นที่หน้าบัน

3. วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถเป็นงานจำหลักไม้ รูปโดดเด่นออกมาจากพื้นในลักษณะลอยตัว สำหรับในส่วนการประดับตกแต่งรูปประธานและตัวลายลงรักปิดทองทั้งหมด ในส่วนของพื้น พื้นประดับกระจกสี สีที่ใช้ได้แก่สีน้ำเงิน

ภาพประกอบ 57 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดคูหาสวรรค์

ภาพประกอบ 58 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดคูหาสวรรค์

ลักษณะหน้าบันพระอุโบสถวัดคูหาสวรรค์ หน้าบันเป็นงานจำหลักไม้
รูปและตัวลายลงรักปิดทอง โดยทำภาพประธานเป็นรูปเทพพนม
ตกแต่งพื้นที่ว่างรอบๆภาพประธานด้วยลายก้านขดอกช่อหัวสัตว์

วัดสังข์กระจาย

วัดสังข์กระจายเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ตั้งอยู่ในคลองบางกอกใหญ่ฝั่งเหนือ เลขที่ 504 ถนนอิสรภาพ แขวงวัดท่าพระ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เป็นวัดโบราณ ในสมัยรัชกาลที่ 1 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนาใหม่ทั้งอาราม เมื่อสร้างพระอุโบสถนั้นชุดพบพระกัจจายนส์าริองค์หนึ่งและสังข์ตัวหนึ่ง จึงได้พระราชทานนามพระอารามว่า วัดสังข์กระจาย พระอุโบสถสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นพระอุโบสถที่ราษฎรได้สร้างขึ้นถวาย เมื่อสร้างพระอุโบสถได้พบพระสังข์กระจายและสังข์ จึงพระราชทานนามดังกล่าว อาคารพระอุโบสถเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนไม่มีเสาหรือพาไลด้านข้าง ซึ่งเป็นลักษณะของโบสถ์หรือวิหารที่พบมากในช่วงอยุธยาตอนปลาย สำหรับหลังคามุงกระเบื้องดินเผาประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารสามารถสรุปได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถจะมีลักษณะเดียวกันทั้งหน้าบันด้านหน้าและด้านหลัง กล่าวคือ หน้าบันแบ่งออกเป็นสองตอน ตอนบนหน้าบันตกแต่งเป็นรูปเทวดาถือพระขรรค์ประทับนั่งอยู่บนแท่นที่ประดิษฐานภายในรูปทรงดอกบัวตูม ล้อมรอบภาพประธานด้วยลายก้านขด ถัดไปในส่วนของตอนล่างหรือแผงแลคอสอง เนื้อหาทำเป็นรูปหอยสังข์วางโดดเด่นบนพานตรงกลางหน้าบัน ข้างขวาล้อมด้วยลายกนก

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธาน ในส่วนของหน้าบันตอนบนเป็นเถาลายกนกก้านขดปลายยอดออกช่อหางโต ซึ่งช่อลายจะออกจากบริเวณด้านล่าง ในส่วนของหน้าบันด้านล่างหรือคอสองเป็นลายเครือเถา แต่เถาลายมีขนาดใหญ่ไม่ละเอียดสวยงามเท่าเถาลายของหน้าบันตอนบน

1.3 วัสดุ

หน้าบันเป็นงานจำหลักไม้ รูปและตัวลายในส่วนของหน้าบันตอนบนลงรักปิดทอง สำหรับในส่วนของพื้น พื้นลายใช้การประดับกระจกสี สีที่ใช้คือสีน้ำเงินเข้ม ต่างกับกรรมวิธีในส่วนของคอสอง ซึ่งใช้การระบายสีทองแทนการลงรักปิดทองจากนั้นตัดเส้นด้วยสีแดง ในขณะที่ลวดลายก็มีความละเอียดน้อยกว่า แต่ในส่วนของพื้นก็ยังมีประดับตกแต่งในลักษณะเดียวกัน คือการประดับกระจกสี สีที่ใช้เป็นสีน้ำเงินเข้มเช่นเดียวกัน

2. วิหาร

2.1 เนื้อหา

หน้าบันพระวิหารแบ่งออกเป็นสองตอนเช่นเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ ตอนบนทำเป็นรูปหอยสังข์วางอยู่บนพานซึ่งมีรูปแบบเดียวกันกับเนื้อหาตอนล่างของหน้าบันพระอุโบสถ เนื้อหาเป็นรูปอุณาโลม อันเป็นสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ 1 ในส่วนตอนล่างหรือคอสองทำเป็นช่องเล็ก ๆ ระบายเจ็ดช่อง ภายในช่องประกอบเป็นช่อ ภายในช่อบรรจุเทพพนมครึ่งองค์ เนื้อหาหน้าบันพระวิหารนี้ด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

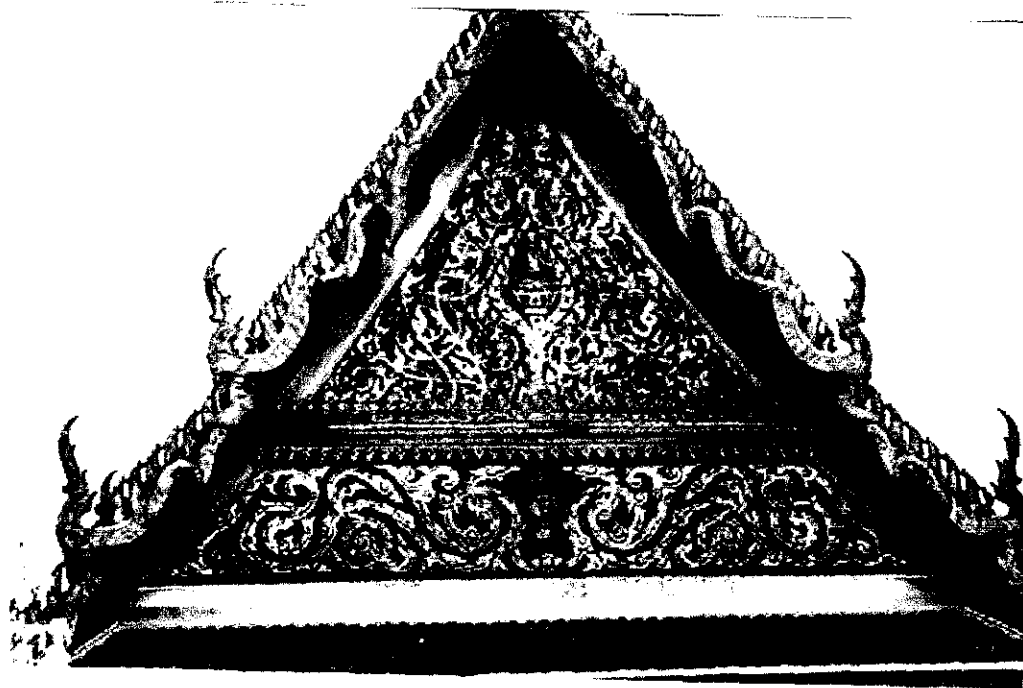
2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหารมีความละเอียดน้อยมาก หากนำมาเปรียบเทียบกับลวดลายหน้าบันของพระอุโบสถ ซึ่งลวดลายที่นำมาประกอบประดับตกแต่งเป็นนกนกกไบทศนามาเรียงต่อกันรอบรูปภาพประธาน โดยมีกระจังที่อยู่ตรงกลางหน้าบันบริเวณด้านล่างเป็นตัวอกลาย ลวดลายที่ปรากฏนี้จะมีแต่เพียงหน้าบันตอนบน ในส่วนหน้าบันตอนล่างไม่ปรากฏ หากเพราะหน้าบันประดับด้วยเนื้อหาจนเต็มหน้าบัน

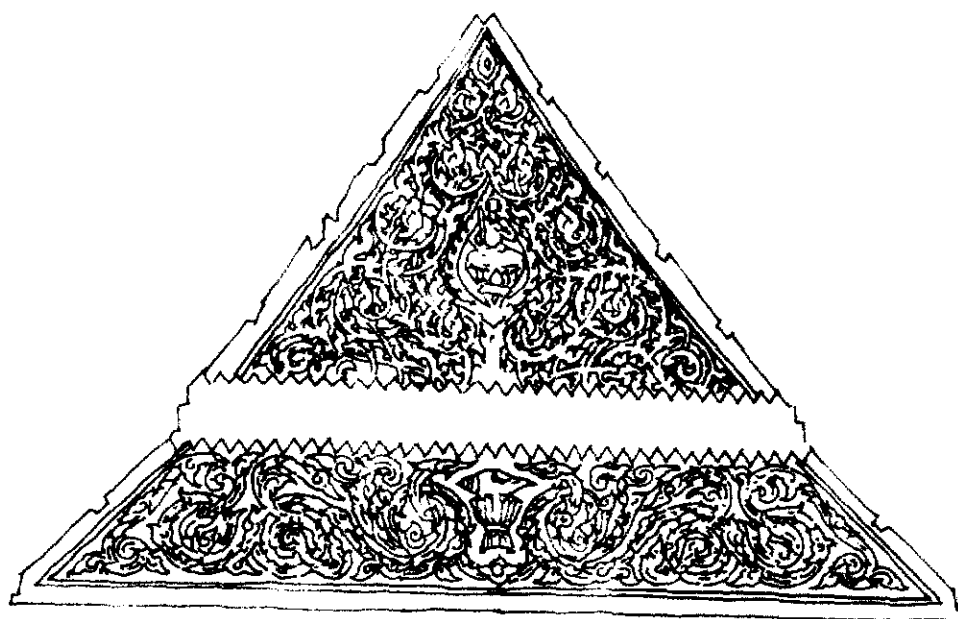
2.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหาร ทั้งหน้าบันตอนบนและตอนล่างมีลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ หน้าบันเป็นลายปูนปั้น ตัวลายใช้การทาสีทองทดแทนการลงรักปิดทอง จากนั้นดัดเส้นสีแดง ยกเว้นในส่วนของหอยสังข์ที่ใช้การประดับกระจกสีแทนการลงสี โดยกระจกสีที่ใช้เป็นสีขาว ในส่วนของพื้นยังใช้การประดับกระจกสี โดยสีที่ใช้เป็นสีน้ำเงิน ยกเว้นพื้นภาพภายในซุ้มที่บรรจุเทพพนมบริเวณคอสองพื้นในส่วนนี้ใช้กระจกสีขาวประดับ

สรุปโดยรวม หน้าบันพระอุโบสถ หน้าบันพระวิหารมี 2 ตอน คือหน้าบันในตอนบนกับตอนล่าง (แผงแรคอสอง) ซึ่งโดยสรุปแล้วหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารมีความแตกต่างชัดเจน กล่าวคือ หน้าบันพระอุโบสถ ทำเป็นรูปเทวดาถือพระขรรค์ประทับนั่งภายในรูปทรงดอกบัวตูม ในส่วนหน้าบันพระวิหาร ทำเป็นรูปหอยสังข์วางอยู่ในพาน แต่อย่างไรหากพิจารณาเชิงลึกแล้ว พบว่า หน้าบันทั้งสองมีความสัมพันธ์กันอยู่ เห็นได้จากการปรากฏรูปหอยสังข์อยู่ในพานซึ่งปรากฏอยู่ในตอนล่างของหน้าบันพระอุโบสถ อันไปสอดคล้องกับภาพประธานของหน้าบันพระวิหาร ในขณะเดียวกันหน้าบันพระวิหารในตอนล่างประดับรูปเทพพนมซึ่งไปสอดคล้องกับภาพเทวดาที่ประดับหน้าบันพระวิหาร อันเป็นเรื่องทางความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ เพราะฉะนั้นจากการศึกษาในเชิงลึกจึงสรุปได้ว่า เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันนอกจากสื่อถึงความงาม ความเชื่อแล้ว เนื้อหายังสื่อแสดงออกในด้านอื่นๆ อีกด้วย โดยเฉพาะเนื้อหาที่ประดับหน้าบันวัดสังข์กระจาย ที่ยังสื่อไปถึงสถานที่ ชื่อวัด ความเป็นมาของวัด

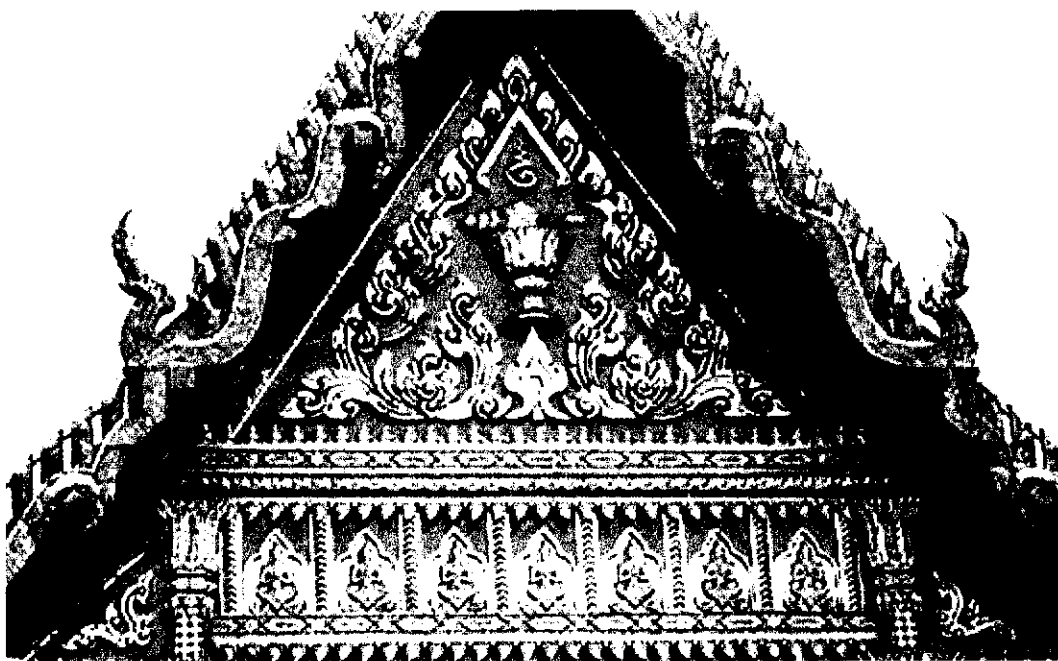

ภาพประกอบ 59 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดสังข์กระจาย

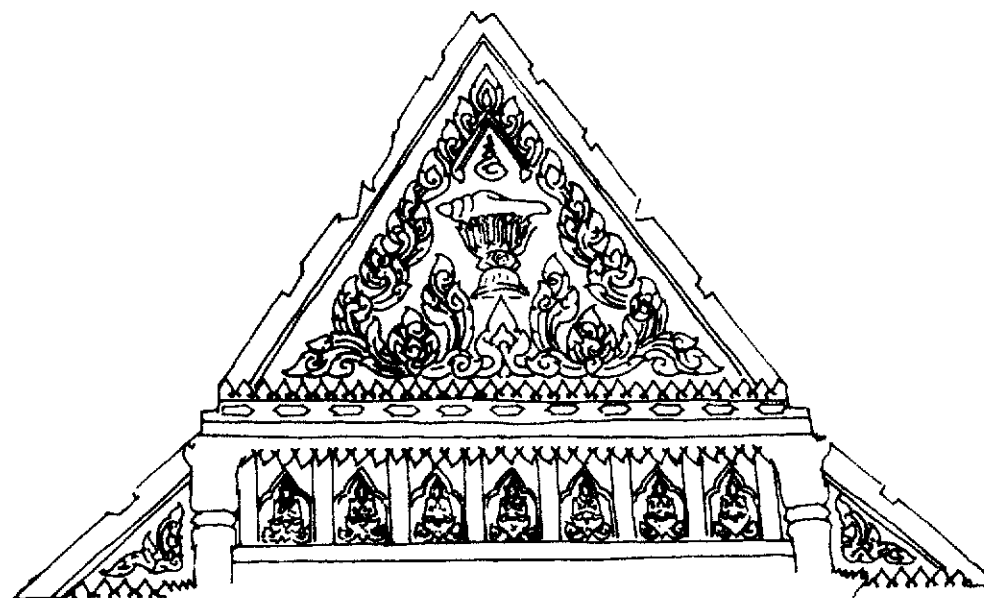

ภาพประกอบ 60 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดสังข์กระจาย

ลักษณะหน้าบันพระอุโบสถวัดสังข์กระจาย หน้าบันแบ่งออกเป็น 2 ตอน
ตอนบนตรงกลางทำภาพประธานเป็นรูปเทวดาถือพระขรรค์ประทับนั่ง ล้อมรอบภาพประธานด้วยลายก้าน
ขด ตอนล่างตรงกลางทำเป็นรูปหอยสังข์วางอยู่ในพาน

ภาพประกอบ 61 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดสังข์กระจาย

ภาพประกอบ 62 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดสังข์กระจาย

ลักษณะหน้าบันพระวิหารวัดสังข์กระจาย หน้าบันเป็นลายปูนปั้น แบ่งออกเป็นสองตอน เช่นเดียวกับหน้าหน้าบันพระอุโบสถ หน้าบันพระวิหารประดับภาพประธาน เป็นรูปหอยสังข์วางอยู่ในพานล้อมรอบด้วยลายกนก

วัดชัยพฤกษมาลาราชวรวิหาร

วัดชัยพฤกษมาลา เป็นพระอารามหลวงชั้นโท เดิมเป็นวัดโบราณ มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เรียกกันว่าวัดชัยพฤกษ์ เป็นวัดร้างจนกระทั่งสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศรสุนทร รื้ออิฐในวัดไปสร้างเป็นกำแพงพระนคร แล้วทรงรับพระบรมราชโองการให้สร้างพระอารามนี้ให้ตึ๊งเดิม เป็นการผาติกรรมของพระองค์ในการที่ทรงรื้ออิฐมาสร้างกำแพงพระนคร ในส่วนพระอุโบสถ พระอุโบสถมีทั้งเก่าและใหม่ พระอุโบสถใหม่ดำเนินการสร้างปี พ.ศ.2513 โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธียกช่อฟ้า พระประธานที่ประดิษฐานเป็นพระชินราชจำลองชื่อพระชัยมงคล ด้านหน้าพระชัยมงคล ได้อัญเชิญพระพุทธรูปมารชิน จากพระอุโบสถเก่ามาประดิษฐานไว้ พระมารชินเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยสร้างเมื่อ พ.ศ.2454 ในส่วนของพระอุโบสถและพระวิหารก่อสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยพระอุโบสถและพระวิหารมีขนาดเท่ากัน เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนในปัจจุบันมีสภาพทรุดโทรมมากโดยเฉพาะพระวิหารพังทลายเกือบหมดแล้ว ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย มีองค์สาวกเป็นพระปั้นนั่งประนมพระหัตถ์ 2 องค์ หน้าประธานแต่เดิมประดิษฐานพระพุทธรูปลีลาฬหะพระพุทธรูปยืนปางรำพึง แต่ปัจจุบันถูกลักไป สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถใหม่ พระอุโบสถเก่าและพระวิหารสามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังนี้

1. พระอุโบสถใหม่

1.1 เนื้อหา

เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถใหม่ มีดังนี้ หน้าบันด้านหน้าทำเป็นรูปทรงดอกบัวตูม วางมุมบน 1 ดอก วางสลับท่อนล่างซ้ายขวา 2 ดอก รวม 3 ดอก ภายในดอกบัวบนสุดประดิษฐานรูปครุฑยุดนาค ล่างซ้ายประดิษฐานรูปพระมหามงกุฏ ด้านขวาประดิษฐานตราพระที่นั่งอัฐทิศ ในส่วนหน้าบันด้านหลัง ทำเป็นรูปดอกบัวตูมเหมือนหน้าบันด้านหน้า เพียงแต่ทำเป็นรูปทรงขนาดใหญ่เพียงรูปเดียวภายในบรรจุพระปรมาภิไธยย่อ ภปร.

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธานทั้งหน้าบันด้านหน้าและด้านหลัง จะประดับอยู่รอบๆภาพประธาน ลวดลายที่กล่าวถึง ได้แก่ ลายกนกเปลว ซึ่งลวดลายที่กล่าวถึงนี้ด้านหน้าและด้านหลังเป็นลวดลายเดียวกัน เพียงแต่ลวดลายหน้าบันด้านหลังมีการจัดวางเกลายหนาแน่นกว่าด้านหน้า ทั้งรูปแบบการจัดวางก็ต่างกันด้วย

1.3 วัสดุ

หน้าบันเป็นลายปูนปั้นตัวลายลงรักปิดทอง แต่รูปประธานจะประดับกระจกสีทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ในส่วนของพื้น พื้นใช้การประดับกระจกสี กระจกสีที่ใช้ประดับเป็นกระจกสีน้ำเงิน ยกเว้นพื้นในส่วนรูปทรงดอกบัวที่ประดิษฐานภาพประธานด้านหน้า พื้นในส่วนนี้ใช้กระจกสีขาวประดับ

2. พระอุโบสถเก่า ร. 2

2.1 เนื้อหา

หน้าบันพระอุโบสถเก่า ร.2 หน้าบันจะประกอบด้วยหน้าบันมุขและหน้าบันประธาน หน้าบันประธานทำเป็นรูปครุฑยุดนาคอยู่ภายในซุ้มเรือนแก้วที่ประดิษฐานอยู่เหนือแท่น ในส่วนหน้าบันมุข หน้าบันมุขทำเป็นรูปมงกุฎอยู่ตรงกลาง ตั้งประดิษฐานอยู่บนพานล้อมกรอบด้วยลายพันธุ์พฤกษา เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบเป็นลายพันธุ์พฤกษา ได้แก่ ดอกไม้และใบไม้ โดยในส่วนของหน้าบันมุข พุ่มลายจะออกจากฐานบริเวณด้านล่างรองรับพานที่ประดับภาพประธาน ก่อนจะแตกกิ่งก้านประดับประดาเต็มหน้าบัน ส่วนหน้าบันประธานลวดลายมีลักษณะเดียวกับหน้าบันมุข เพียงแต่พุ่มลายจะออกมาจากบริเวณด้านล่างซ้ายขวา ก่อนจะแตกกิ่งก้านเต็มหน้าบัน

2.3 วัสดุ

หน้าบันมุขและหน้าบันประธานเป็นลายปูนปั้น พื้นและรูปลงสีชาวยกเว้นในส่วนบริเวณที่ล้อมกรอบภาพประธานมีการใช้สีเข้ม สีที่ใช้คือสีน้ำเงินเข้ม ซึ่งมีลักษณะเดียวกันทั้งหน้าบันมุขและหน้าบันประธาน จุดนี้เจตนาจะสร้างจุดเด่นในภาพก็เป็นไปได้

3. พระวิหารเก่า ร.2

3.1 เนื้อหา

พระวิหารมีสภาพทรุดโทรมมาก หลังคาและหน้าบันด้านหน้าไม่มีหลงเหลือให้ศึกษา จะหลงเหลือให้ศึกษาเฉพาะหน้าบันในส่วนด้านหลัง ซึ่งสามารถสรุปจากรูปทรงและร่องรอยที่ปรากฏได้ดังนี้ หน้าบันประกอบด้วยหน้าบันมุขและหน้าบันประธาน หน้าบันประธานทำเป็นรูปมงกุฎอยู่ตรงกลาง หน้าบันมุขทำเป็นซุ้มเรือนแก้วภายในบรรจุภาพครุฑยุดนาค

3.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบหน้าบันพระวิหารเก่า ร.2 เป็นลายพันธุ์พฤกษา ได้แก่ ลายดอกไม้และใบไม้ โดยพุ่มลายจะออกจากฐานบริเวณด้านล่างหน้าบันก่อนแตกกิ่งก้านประดับประดาเต็มหน้าบัน ซึ่งลวดลายจะมีลักษณะเดียวกันทั้งในส่วนของหน้าบันมุขและหน้าบันประธาน และลวดลายจะเป็นรูปแบบเดียวกันกับลวดลายหน้าบันพระอุโบสถเก่า ร.2

3.3 วัสดุ

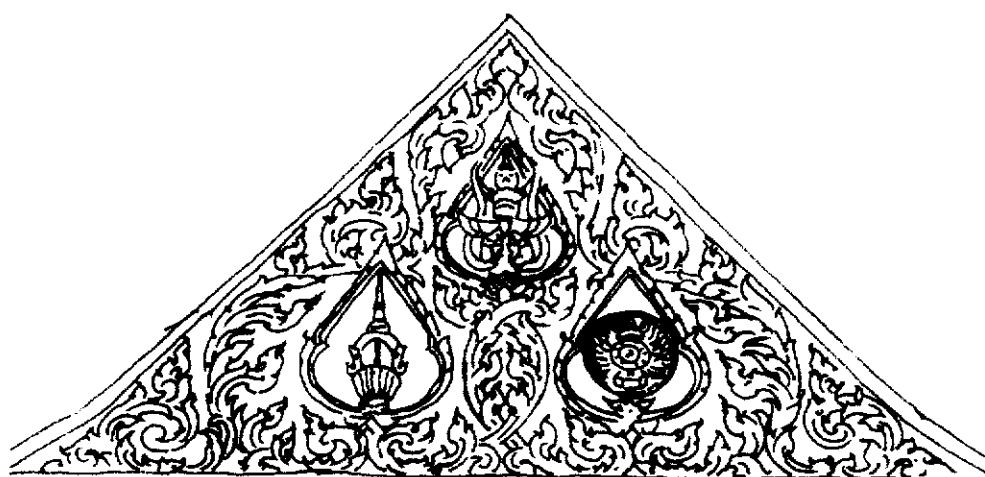
นอกจากลวดลายและเนื้อหาจะมีลักษณะเดียวกันกับพระอุโบสถเก่า ร.2 ด้านวัสดุและกลวิธีการสร้างหน้าบัน พระวิหารยังมีลักษณะเดียวกันอีกด้วย กล่าวคือ หน้าบันมุขและหน้าบันประธานเป็นลายปูนปั้น พื้นและรูปลงสีชาวยกเว้นในส่วนพื้นบริเวณกรอบที่ล้อมรอบภาพประธาน มีการใช้สีน้ำเงินเข้มระบายเช่นเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถเก่า

สรุปโดยรวมแล้วหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารจะแบ่งออกเป็นสองช่วงสมัยด้วยกัน คือหน้าบันที่สร้างขึ้นในช่วงรัชกาลปัจจุบัน (รัชกาลที่ 9) กับหน้าบันที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยหน้าบันที่สร้างขึ้นในรัชกาลปัจจุบัน ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถใหม่ ในส่วนของหน้าบัน

ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถเก่าและหน้าบันพระวิหารเก่า แต่จากการศึกษาพบว่า หน้าบันทั้งสองช่วงสมัยมีการประดับตกแต่งเนื้อหาที่มีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ ทั้งหน้าบันพระอุโบสถใหม่ หน้าบันพระอุโบสถเก่าและหน้าบันพระวิหารเก่า มีการทำภาพประธานประดับตกแต่งหน้าบันโดยให้ความสำคัญกับตราสัญลักษณ์แห่งองค์พระมหากษัตริย์ เพียงแต่ตราสัญลักษณ์นั้นมีความแตกต่างกันตามยุคสมัย กล่าวคือ หน้าบันพระอุโบสถใหม่ให้ความสำคัญกับตราสัญลักษณ์ ภปร. ที่บ่งบอกถึงสัญลักษณ์แห่งองค์พระมหากษัตริย์ในรัชกาลปัจจุบัน รองลงมาเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑ ตราพระที่นั่งอัฐทิศ รูปพระมหามงกุฎ ในขณะที่พระอุโบสถเก่าและพระวิหารเก่า ให้ความสำคัญกับรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ รูปพระมหามงกุฎ ซึ่งรูปพระมหามงกุฎนี้เป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์ผู้สร้างอาคาร ซึ่งจากปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงสามารถสรุปได้ว่า การสร้างหน้าบันพระอุโบสถ หน้าบันพระวิหารของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ มีความสัมพันธ์กับยุคสมัยอันส่งผลก่อให้เกิดปรากฏการณ์ทางเนื้อหา แต่ก็ยังอยู่ภายใต้ความเชื่อและแนวคิดเดิมๆเป็นส่วนใหญ่ นั่นคือสร้างขึ้นเพื่อใคร ใครสร้าง

ภาพประกอบ 63 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันด้านหน้าพระอุโบสถใหม่วัดชัยพฤกษ์มาลา

ภาพประกอบ 64 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันด้านหน้าพระอุโบสถใหม่วัดชัยพฤกษ์มาลา

หน้าบันด้านหน้าพระอุโบสถใหม่วัดชัยพฤกษ์มาลา หน้าบันเป็นลายปูนปั้นประดับกระจาก
ด้านหน้าทำเป็นรูปดอกบัวตูมสามดอก ภายในประดิษฐานรูปครุฑยุดนาค
พระมหามงกุฏและตราพระที่นั่งอิศาทิต

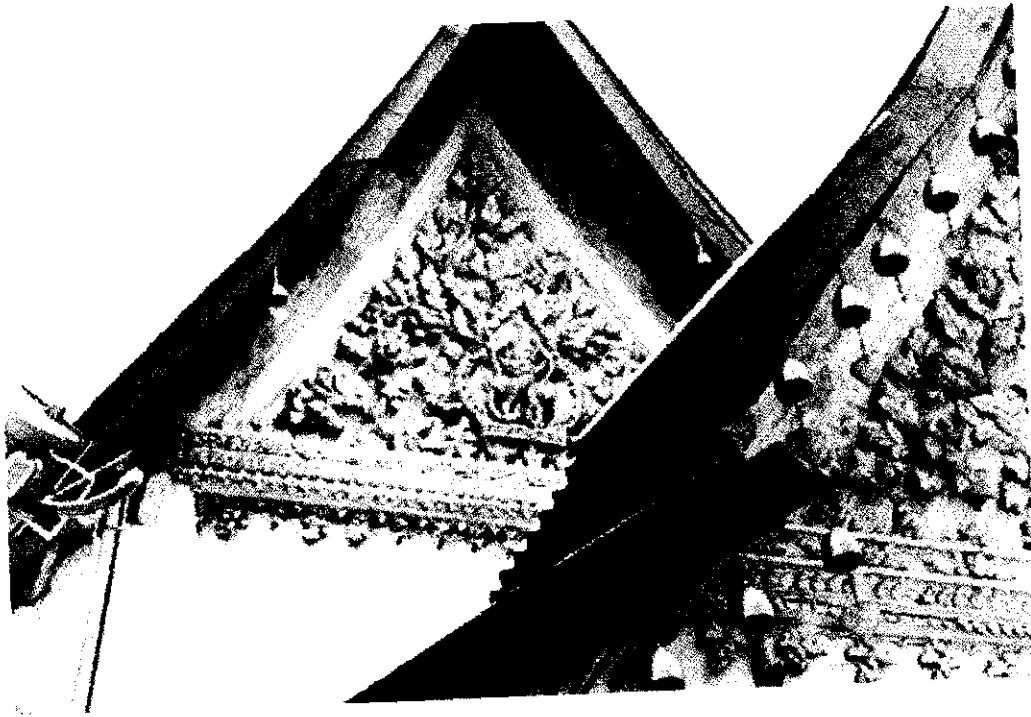

ภาพประกอบ 65 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านด้านหลังพระอุโบสถใหม่วัดชัยพฤกษมาลา

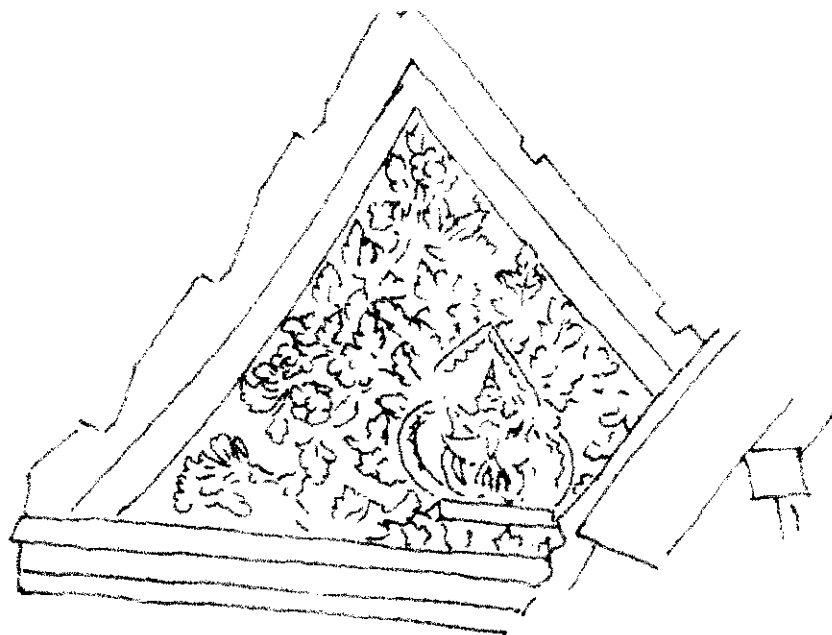

ภาพประกอบ 66 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านด้านหลังพระอุโบสถใหม่วัดชัยพฤกษมาลา

หน้าบ้านด้านหลังพระอุโบสถใหม่วัดชัยพฤกษมาลา ประดับตกแต่งเช่นเดียวกับหน้าบ้านด้านหน้า โดยหน้าบ้านด้านหลังทำภาพประธานทำเป็นรูปทรงดอกบัวตูมขนาดใหญ่เพียงดอกเดียว ภายในบรรจุพระปรมาภิไธยย่อ ภปร.

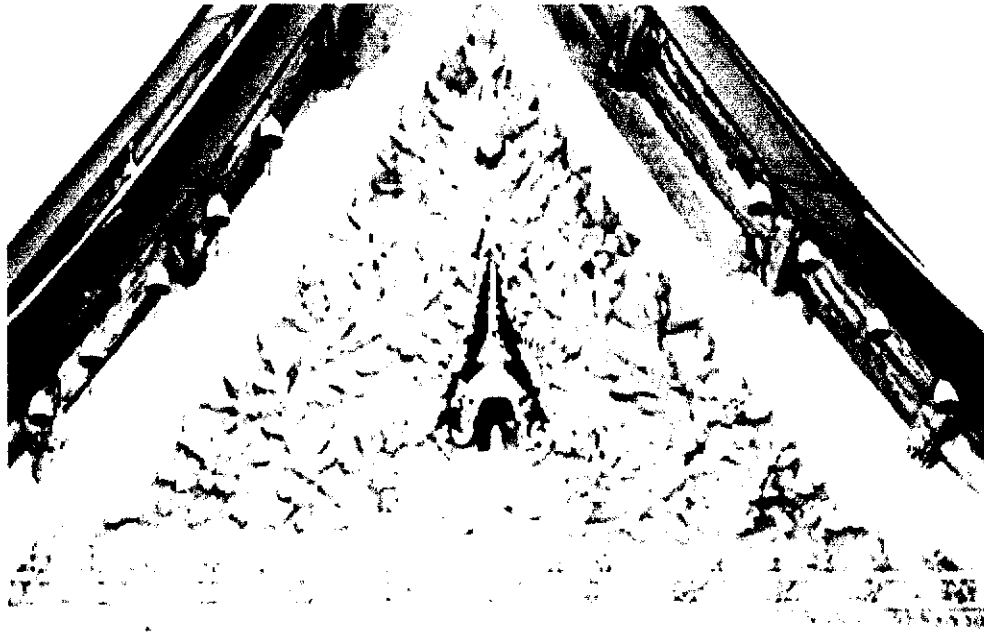

ภาพประกอบ 67 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษ์มาลา

ภาพประกอบ 68 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษ์มาลา

หน้าบันพระอุโบสถเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษ์มาลา หน้าบันเป็นลายปูนปั้น
ประกอบด้วยหน้าบันมุขและหน้าบันประธาน
หน้าบันประธานทำเป็นรูปครุฑยุดนาคโดดเด่นอยู่ตรงกลางหน้าบัน

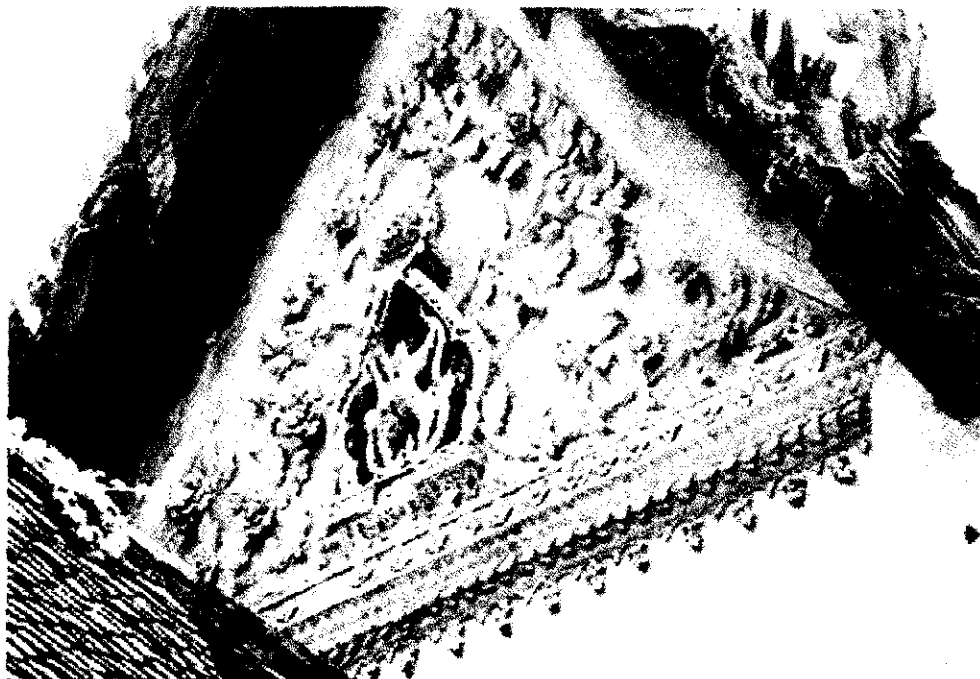

ภาพประกอบ 69 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านमुखพระอุโบสถเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษมาลา

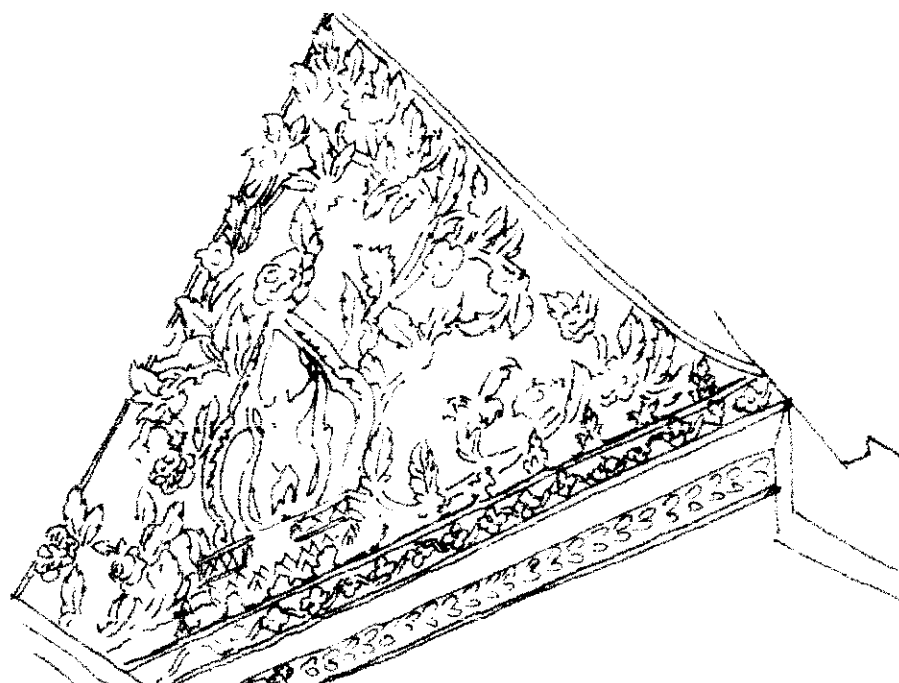

ภาพประกอบ 70 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านमुखพระอุโบสถเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษมาลา

หน้าบ้านमुखพระอุโบสถเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษมาลาหน้าบ้านเป็นลายปูนปั้น
ทำภาพประธานเป็นรูปพระมหามงกุฏ
ประดิษฐานอยู่บนพานตรงกลางหน้าบ้าน

ภาพประกอบ 71 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษ์มาลา

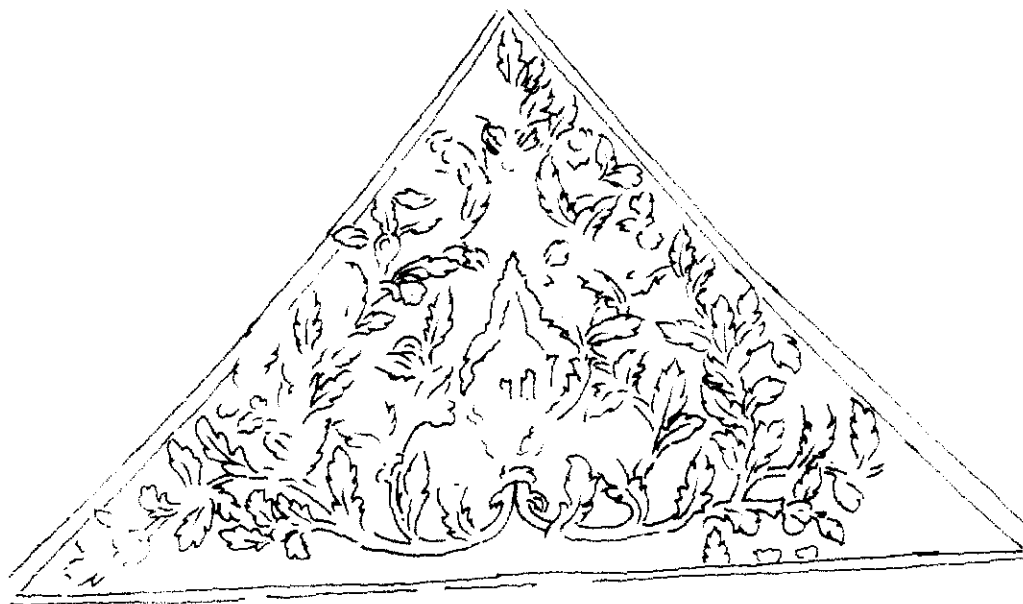

ภาพประกอบ 72 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษ์มาลา

หน้าบันพระวิหารเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษ์มาลา วัดชัยพฤกษ์มาลา ประกอบด้วยหน้าบันมุขและหน้าบันประธาน หน้าบันประธานทำเป็นรูปครุฑขนาดโดดเด่นอยู่ตรงกลางหน้าบัน เนื้อหาที่ปรากฏนี้มีลักษณะเดียวกับ หน้าบันพระอุโบสถเก่าแต่มีสภาพชำรุดและทรุดโทรมกว่า โดยเฉพาะหน้าบันด้านหน้าไม่ปรากฏหลงเหลือ

ภาพประกอบ 73 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันมุขพระวิหารเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษ์มาลา

ภาพประกอบ 74 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันมุขพระวิหารเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษ์มาลา

หน้าบันมุขพระวิหารเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษ์มาลา หน้าบันมุขพระวิหารเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษ์มาลา
หน้าบันเป็นลายปูนปั้น ทำภาพประธานเป็นรูปพระมหามงกุฏ ประดิษฐานอยู่บนพานตรงกลางหน้าบัน
หน้าบันมุขพระวิหารเก่านี้มีลักษณะเดียวกับหน้าบันมุขพระอุโบสถเก่าอีกด้วย

วัดพระเชตุพลวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดโพธารามเหมือนสร้างใหม่ทั้งอาราม ใช้เวลาในการปฏิสังขรณ์นานถึง 7 ปี 5 เดือน 28 วัน ทรงมุ่งหมายให้เป็นอารามหลวงคู่กับกรุงรัตนโกสินทร์ ใช้แรงงานคนมากกว่า 20,000 คน ถมทะเลโคลนฝั่งตะวันออกให้เป็นที่ดิน ให้วัดโพธารามสวยงามคู่กับพระบรมมหาราชวัง ซึ่งอยู่ติดทางทิศเหนือ สร้างตั้งแต่ พ.ศ.2336 จนถึง พ.ศ.2344 จึงแล้วเสร็จ พระราชทานนามว่าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในส่วนพระอุโบสถ พระอุโบสถตั้งอยู่ระหว่างพระวิหารและศาลาการเปรียญ ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นอาคารหลังคาลดสามชั้น ประดับเครื่องลายทอง ภายในพระอุโบสถมีพระประธานประทับนั่งปางสมาธิราบ ลงรักปิดทองสมัยอยุธยาตอนปลาย นามว่าพระพุทธเทวปฏิมากร บานประตูด้านนอกประดับมุกเป็นภาพรามเกียรติ์ ด้านในเป็นลายรดน้ำตราประจำตำแหน่งพระราชอาคันตุกะ ในส่วนของพระวิหารประกอบด้วยพระวิหารพุทธไสยาสน์ และวิหารทิศ พระวิหารพุทธไสยาสน์สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 อยู่บริเวณมุมกำแพงวัดด้านทิศตะวันตกเหนือสวนมิสสกวันขึ้นไป เป็นอาคารทรงไทยก่ออิฐถือปูน มุงกระเบื้องเคลือบ มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ มีพระระเบียงเดินรอบพระวิหาร ชุมประตุนำต่างเป็นลายปูนปั้นปิดทองทรงมณฑป พระพุทธไสยาสน์ในวิหารเป็นพระนอนที่มีขนาดยาวที่สุดในกรุง รัตนโกสินทร์ ยาวหนึ่งเส้นสามวา พื้นพระบาทประดับมุก วิหารทิศเป็นอาคารประเภทหนึ่งสร้างในเขตพุทธาวาส ซึ่งสร้างในบริเวณพุทธาวาส สันนิษฐานว่าวิหารทิศนี้จะสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาได้ปฏิสังขรณ์และสร้างเพิ่มเติม แต่เดิมสร้างขึ้นเพียงหลังเดียว ต่อมาเมื่อไม่เพียงพอจึงได้สร้างขึ้นอีกในทิศตรงข้าม ต่อมาไม่เพียงพออีกจึงสร้างขึ้นอีก 2 หลัง รวมเป็น 4 หลังหันหน้าออกไปตามทิศต่างๆ จึงได้ชื่อว่าวิหารทิศ และในการสร้างวิหารทิศในวัดพระเชตุพนนี้จากหลักฐานพอสรุปได้ว่าใช้เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญตามหัวเมืองต่างๆ ที่หักพัง ซึ่งรัชกาลที่หนึ่งทรงโปรดเกล้าฯ ให้นำมาปฏิสังขรณ์ แล้วนำมาประดิษฐานภายในวิหารทิศที่สร้างขึ้นตามแบบแผนของสถาปัตยกรรม อันส่งผลต่อด้านแบบวิหารทิศในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ต่อมา สำหรับลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวิหารพระพุทธไสยาสน์ และวิหารทิศจะมีลักษณะลวดลายดังต่อไปนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

หน้าบันพระอุโบสถด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ ตรงกลางมีเส้นแบ่งสามเหลี่ยมทำให้เกิดเป็นสามเหลี่ยมเล็กอีกชั้นหนึ่ง แต่ทั้งภายในและภายนอกกรอบเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็ก จะมีเนื้อหาในลักษณะเดียวกัน คือ ประดับตกแต่งด้วยเถาลายใบเทศดอกพุดตานเป็นหลัก โดยไม่ได้แสดงเรื่องราวหรือเนื้อหาใดมากไปกว่านั้น

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบตกแต่งหน้าบันพระอุโบสถ ทั้งในส่วนของสามเหลี่ยมเล็กและนอกกรอบสามเหลี่ยมเล็ก จะเป็นลายพุดตานใบเทศ โดยจะนำลวดลายดังกล่าว มาประดับเป็นเถาก้านไขว้อย่างสวยงาม

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบ้านเป็นลายปูนปั้น รูปและพื้นประดับกระจกสี กระจกสีที่ใช้ประกอบไปด้วย สีแดงในส่วนของดอกพุดตาน สีเขียวในส่วนของก้านลาย สีขาวในส่วนของใบ สำหรับพื้น พื้นทั้งภายในและภายนอกกรอบสามเหลี่ยมเล็ก ใช้การประดับกระจกสีเช่นเดียวกัน กระจกสีที่ใช้ ได้แก่ กระจกสีน้ำเงิน

2. วิหารพระพุทธไสยาสน์ (พระนอน)

2.1 เนื้อหา

เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบ้านพระวิหารพระนอนจะแสดงออกเกี่ยวกับรูปทรงธรรมชาติ กล่าวคือ เป็นลายดอกพุดตานล้อมใบ ที่นำมาประกอบกันเป็นลายเครือเถา โดยวางเถาภายในรูปกลีบบัวซ้อนอยู่เบื้องหลัง ซึ่งประดับประดาเต็มหน้าบ้านโดยไม่ได้แสดงรูปทรงหรือเรื่องราวใดมากไปกว่านั้น โดยเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบ้านพระวิหารนี้ทั้งด้านหน้าด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบ้านพระวิหารพุทธไสยาสน์เป็นลายดอกพุดตานล้อมใบ พุ่มลายจะแตกออกจากบริเวณตรงกลางด้านล่าง ก่อนเลื้อยเถาในลักษณะก้านไขว้จัดวางในรูปของตารางประดับประดาเต็มพื้นที่หน้าบ้าน

2.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบ้านเป็นลายปูนปั้น รูปและพื้นประดับกระจกสี ยกเว้นในส่วนขอบใบและเส้นขอบดอกที่ใช้การลงรักปิดทอง สำหรับกระจกสีที่ใช้ ได้แก่ กระจกสีขาวในส่วนของดอก กระจกสีเขียวในส่วนของใบและก้าน และกระจกสีน้ำเงินในส่วนของพื้นภาพทั้งหมด

3. วิหารทิศ

3.1 เนื้อหา

เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบ้านพระวิหารทิศจะมีลักษณะแตกต่างกัน โดยเนื้อหาที่ปรากฏมีลักษณะดังต่อไปนี้ หน้าบ้านวิหารทิศตะวันตกและตกทำเป็นรูปนารายณ์ประทับยืนอยู่บนไหหล่มหนุมาน ในลักษณะท่าทางเดียวกัน แต่จะแตกต่างกันที่ด้านทิศตะวันออกมีช้ายพระนารายณ์ถือพระขรรค์ ขณะด้านทิศตะวันตกมีช้ายพระนารายณ์ถือตรี ส่วนทิศเหนือและทิศใต้ จำหลักเป็นรูปนารายณ์ประทับยืนอยู่บนไหหล่มของพญาคูรุฑที่กำลังยุคนาค โดยเนื้อหาที่ปรากฏจะมีลักษณะท่าทางเดียวกัน แต่จะต่างกันตรงที่หน้าบ้านทางทิศเหนือทำเป็นรูปนารายณ์สี่กร ทิศใต้ทำเป็นรูปนารายณ์สองกร

3.2 ลวดลาย

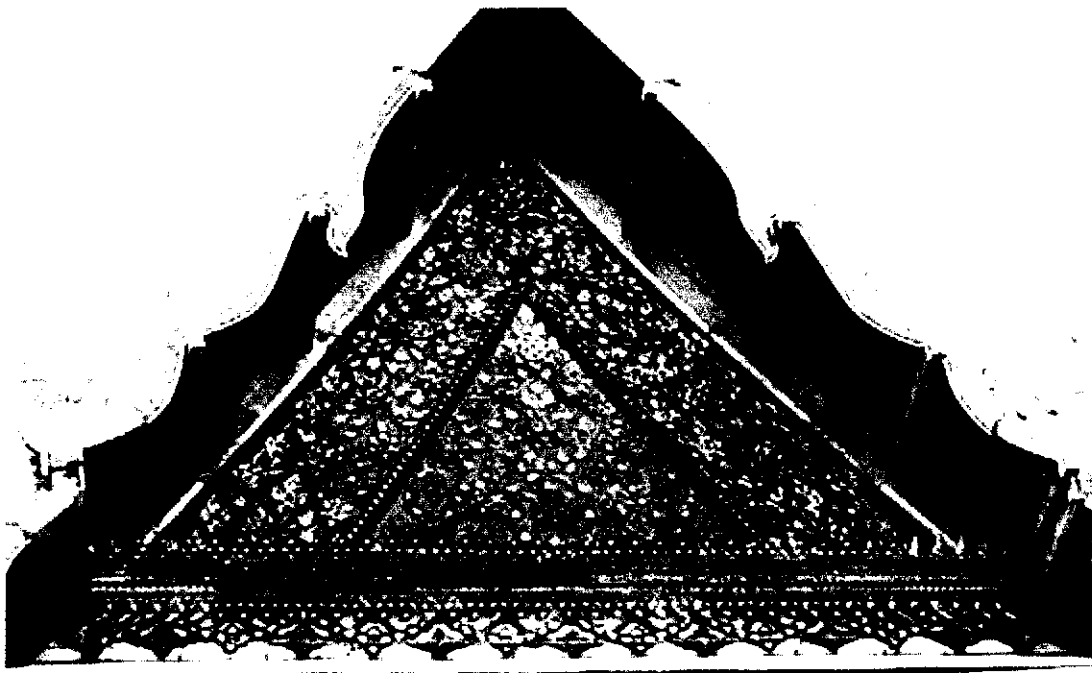
ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธานของหน้าบ้านทิศทั้งสี่ทิศ เป็นลายกนกก้านขดประดับโดยรอบภาพประธานที่อยู่ตรงกลาง โดยส่วนปลายจะออกเป็นรูปเทพพนม ซึ่งในแต่ละด้านจะมีลักษณะลวดลายเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันมาก อาจจะกล่าวได้ว่าลวดลายที่ประกอบเป็นรูปแบบเดียวกันทั้งสิ้นด้านก็ได้

3.3 วัสดุ

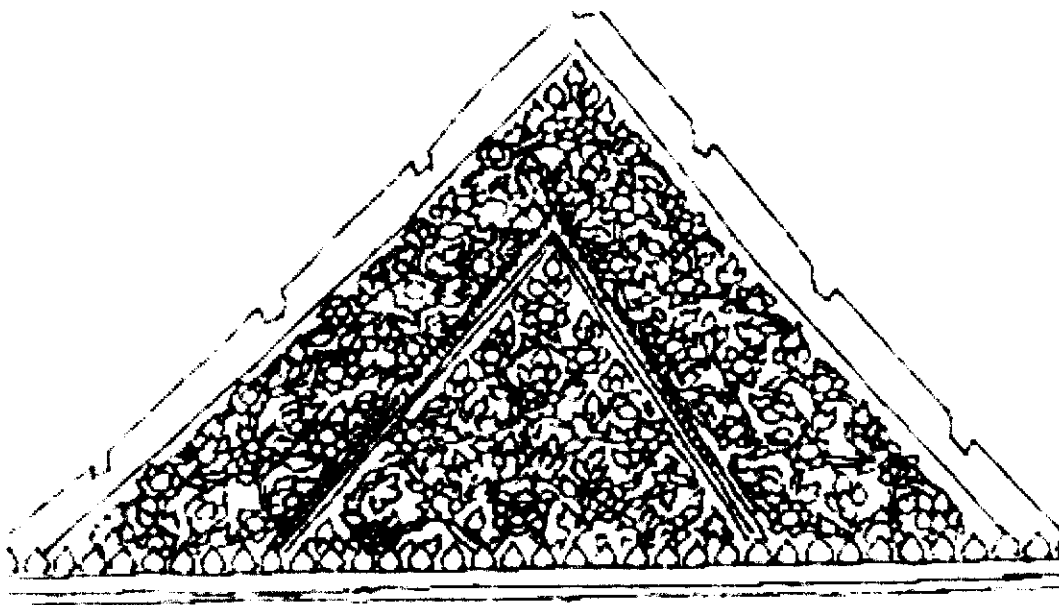
วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันเป็นลายจำหลักไม้ รูปและตัวลายลงรักปิดทองยกเว้นในส่วนของผิวกายพระนารายณ์ หนุมาน ครุฑ ใช้การประดับกระจกสี โดยใช้กระจกสีเขียวในส่วนของกายพระนารายณ์ สีขาวในส่วนของกายหนุมาน และสีแดงในส่วนของพญาครุฑ สำหรับในส่วนของพื้นใช้การประดับกระจกสี สีที่ใช้คือสีน้ำเงินซึ่งมีลักษณะเดียวกันทั้ง 4 ด้าน

สรุปโดยรวม หน้าบันพระอุโบสถ หน้าบันพระวิหารพุทธไสยาสน์ หน้าบันพระวิหารทิศ จะแบ่งออกเป็น 2 ช่วงสมัย คือหน้าบันที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 กับหน้าบันที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 กล่าวคือ หน้าบันพระวิหารทิศถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ในส่วนของพระอุโบสถ พระวิหารพุทธไสยาสน์ ถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 และด้วยมูลเหตุแห่งความแตกต่างนี้ ส่งผลทำให้ลวดลายหน้าบันปรากฏความแตกต่างชัดเจน โดยเฉพาะในส่วนของเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบัน โดยสรุป หน้าบันที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 เนื้อหาจะปรากฏเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ อันได้แก่รูปนารายณ์ทรงครุฑ และรูปนารายณ์ทรงหนุมาน โดยรูปนารายณ์ทรงหนุมานนี้จะเป็นเรื่องใหม่ ซึ่งในเรื่องนี้ ชัยวัฒน์ วรรณานนท์ อธิบายว่า การมองรูปนารายณ์ทรงครุฑ มองรูปนารายณ์ทรงหนุมาน เรื่อยามมองเพียงแต่วัตถุ แต่ให้เราลองลึกไปถึงจิตใจและศาสนาด้วย หากเพราะหน้าบันมันเกี่ยวกับศาสนา กล่าวคือ ภาพนารายณ์ทรงครุฑ น่าจะแปลว่า พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงไว้ซึ่งคุณธรรม และครุฑจับนาคก็คือ การเอาชนะศัตรู โดยสรุป นารายณ์ทรงครุฑน่าจะหมายความว่า พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงไว้ซึ่งคุณธรรมดุจพระนารายณ์ได้ครองแผ่นดินแล้วชำระอริราชศัตรู และสำหรับในส่วนของนารายณ์ทรงหนุมาน นารายณ์คือ ความดี ยักษ์คือความชั่ว ดันกรูรรัตนโกสินทร์ปรากฏการทำรูปนารายณ์ทรงหนุมาน น่าจะมีความหมายลึกซึ้ง กล่าวคือ พระนารายณ์มีคุณธรรม หรือคุณความดี ซึ่งต้องอาศัยตัวสมาธิจิต (ทางพุทธศาสนาเปรียบจิตที่ไม่ฝีก วนวายเคลื่อนไหว ดุจลิง) การที่นำหนุมานซึ่งเป็นลิงที่มีฤทธิ์มาก จะต้องฝึกลิงเอาไว้ให้ อยู่ จึงเปรียบได้ว่าการต่อสู้ความชั่วต้องมีสมาธิ จิตตั้งมั่นในความดี จิตมั่นที่จะทำลายความชั่ว จิตมั่นที่จะแก้ปัญหา ซึ่งคุณค่าเหล่านี้ย่อมอยู่ในองค์พระมหากษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ สำหรับในส่วนของหน้าบันที่สร้างขึ้นประดับอาคารในสมัยรัชกาลที่ 3 หน้าบันทั้งสองส่วนจะทำเป็นรูปดอกพุดตานใบเทศ เพราะฉะนั้นจากภาพรวมดังกล่าวจึงพอสรุปได้ว่า ยุคสมัยย่อมมีอิทธิพลต่อลวดลายหน้าบัน โดยเฉพาะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ หน้าบันพระวิหารพุทธไสยาสน์ หน้าบันพระวิหารทิศวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ซึ่งปรากฏอิทธิพลเหล่านั้นชัดเจน เป็นรูปธรรม

* ชัยวัฒน์ วรรณานนท์ เคยบวชเป็นพระภิกษุ ศึกษาธรรมะตามแนวทางท่านอาจารย์พุทธทาส ศึกษาศิลปะด้วยตนเอง และกับท่านอาจารย์ประเทือง เอมเจริญ ปัจจุบันประกอบอาชีพช่างปั้น วาดรูป ปี พ.ศ.2539 ได้รับการยกย่องเป็น "ผู้มีผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรม สาขาศิลปะ ของ 14 จังหวัดภาคใต้ ปี พ.ศ. 2531 ได้รับปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากวิทยาลัยสุราษฎร์ธานี"

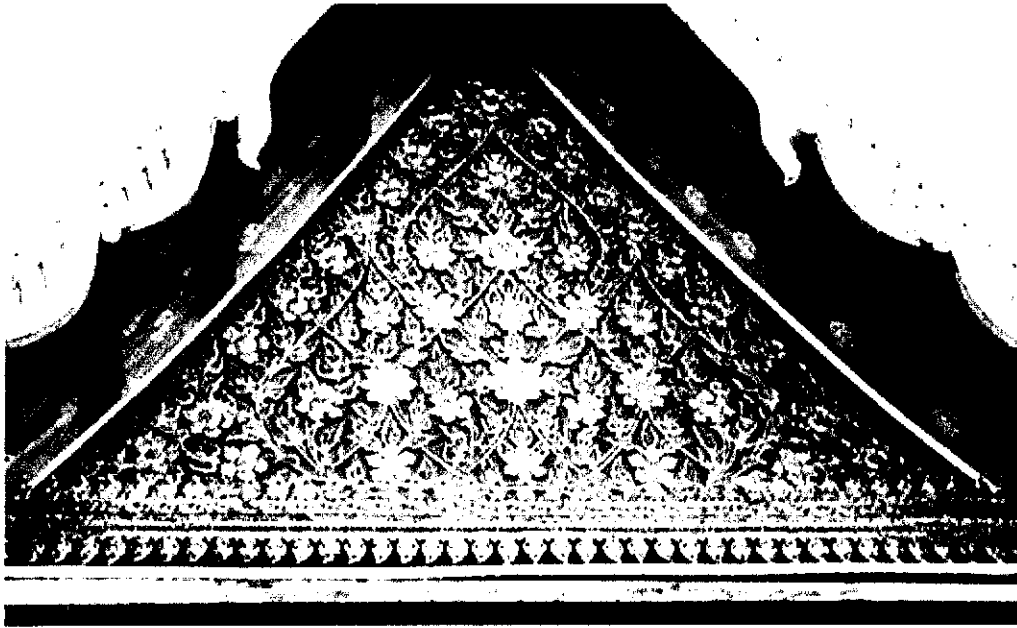

ภาพประกอบ 75 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถวัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม

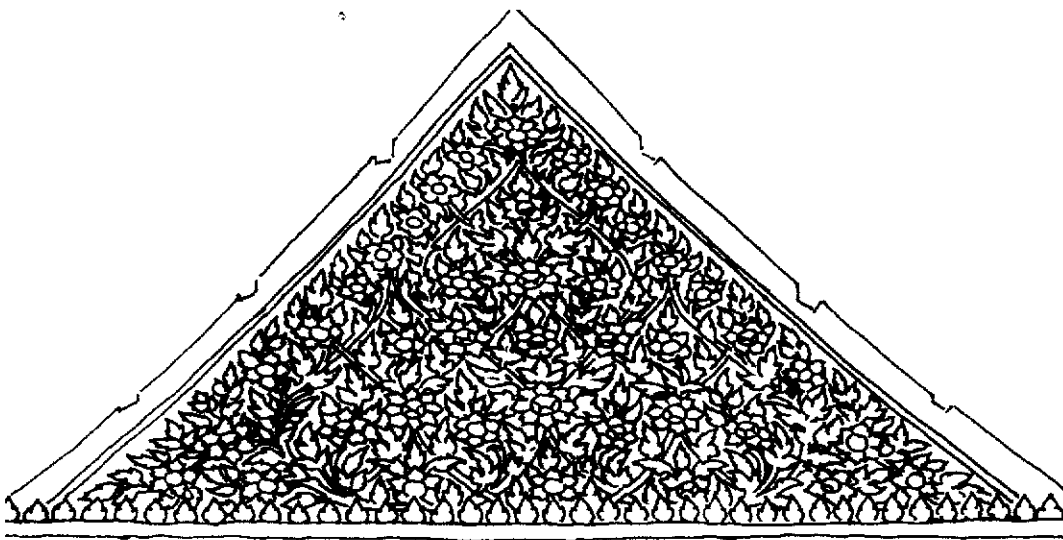

ภาพประกอบ 76 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านพระอุโบสถวัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม

ลักษณะหน้าบ้านพระอุโบสถวัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม หน้าบ้านตรงกลางมีเส้นแบ่ง
สามเหลี่ยม ทำให้เกิดเป็นสามเหลี่ยมเล็กอีกชั้นหนึ่ง
แต่ทั้งภายในและภายนอกเส้นแบ่งสามเหลี่ยม หน้าบ้านจะประดับด้วยลายพุดตานใบเทศเป็นหลัก

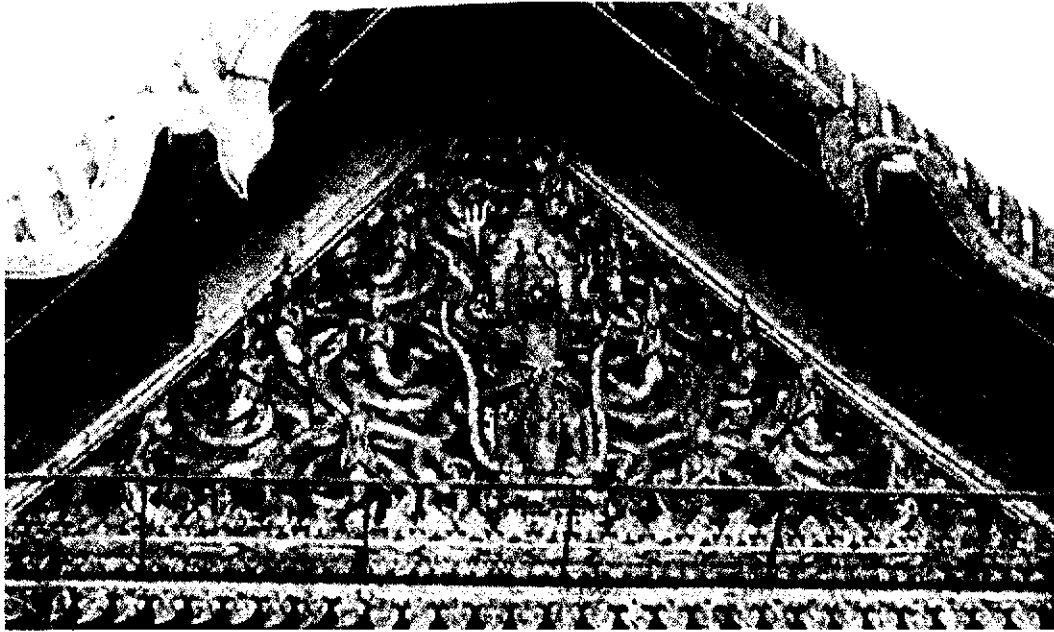

ภาพประกอบ 77 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม

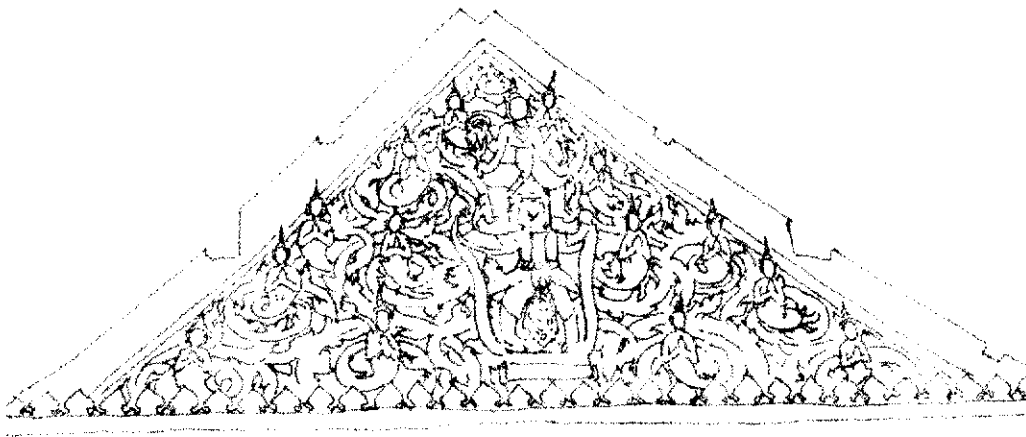

ภาพประกอบ 78 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม

หน้าบันพระวิหารวัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม เนื้อหาที่ปรากฏมีลักษณะเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ แต่
 ลักษณะรูปทรงของลวดลายต่างกัน คือ เป็นลายเครือเถาดอกพุดตานล้อมใบ
 โดยวางเถาภายในลักษณะกลีบบัวที่ซ่อนอยู่เบื้องหลัง

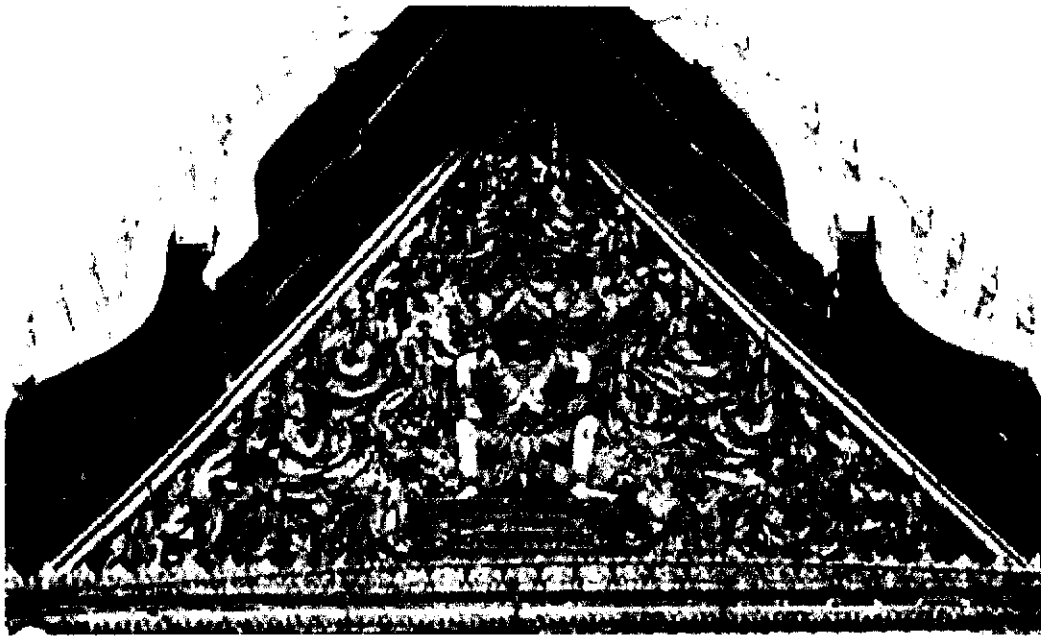

ภาพประกอบ 79 แสดงลักษณะและวดลายหน้าบันพระวิหารทิศด้านทิศเหนือวัดพระเชตุพนฯ

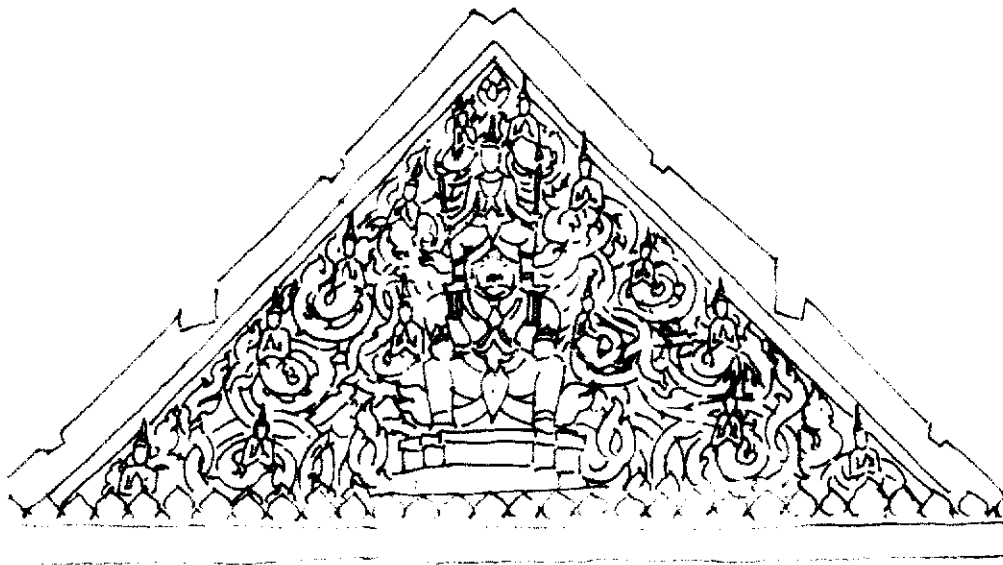

ภาพประกอบ 80 แสดงลักษณะและลายเส้นหน้าบันพระวิหารทิศด้านทิศเหนือวัดพระเชตุพนฯ

หน้าบันพระวิหารทิศด้านทิศเหนือวัดพระเชตุพนฯ หน้าบันเป็นงานจำหลักไม้
รูปประธานเป็นรูปพระนารายณ์ 4 กรประทับใต้อกครุฑล้อม
รอบด้วยลายก้านขดช่อเทพพนม

ภาพประกอบ 81 แสดงลักษณะและวดลายหน้าบันพระวิหารทิศด้านทิศตะวันออกวัดพระเชตุพนฯ

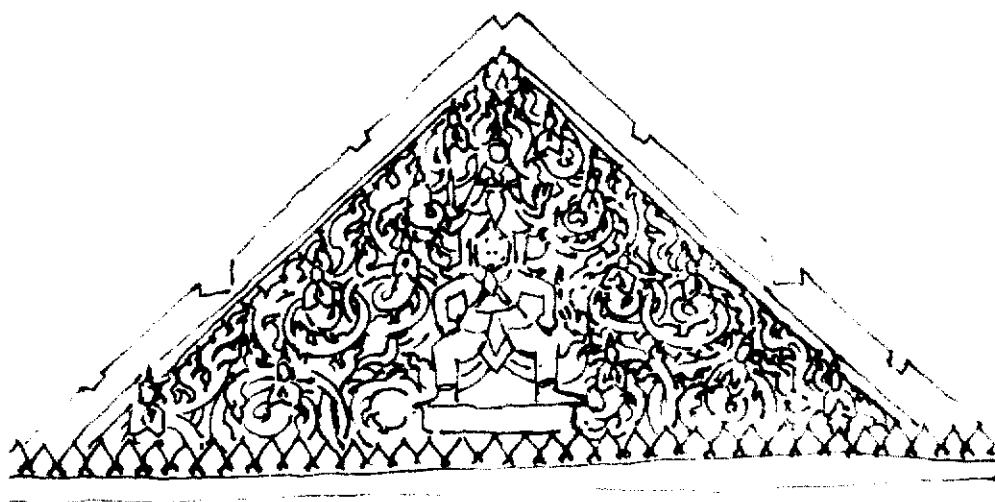

ภาพประกอบ 82 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารทิศด้านทิศตะวันออกวัดพระเชตุพนฯ

หน้าบันพระวิหารทิศด้านทิศตะวันออกวัดพระเชตุพนฯ หน้าบันเป็นงานจำหลักไม้
รูปประธานเป็นรูปพระนารายณ์ประทับใหล่ของหนุมาน
ล้อมรอบด้วยลายก้านขดปลายยอดออกช่อเทพพนมเช่นเดียวกับหน้าบันทิศเหนือ

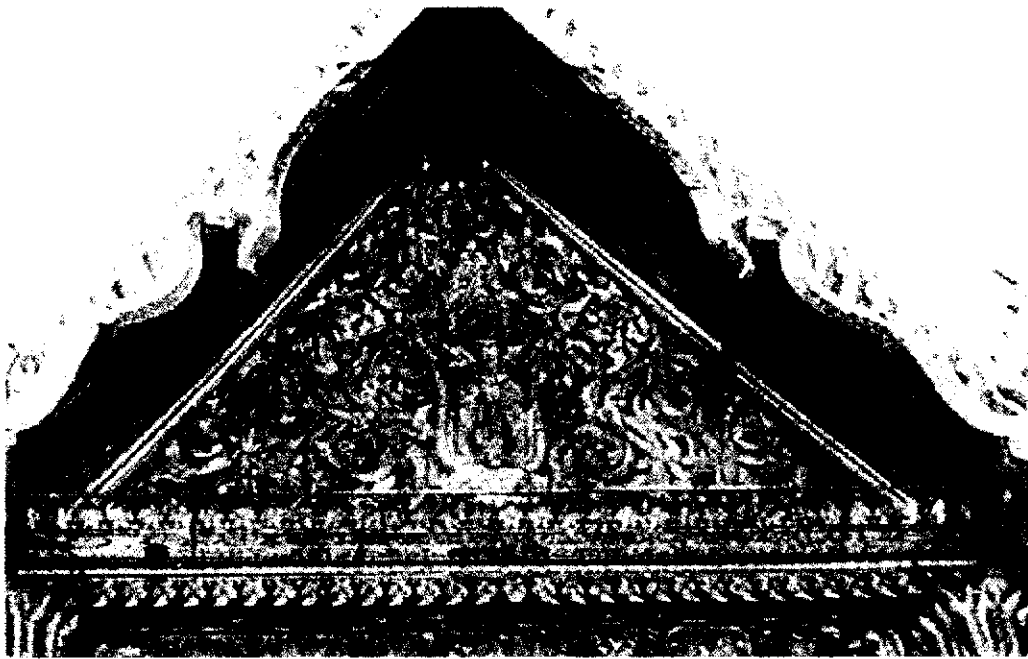

ภาพประกอบ 83 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารทิศด้านทิศตะวันตกวัดพระเชตุพนฯ

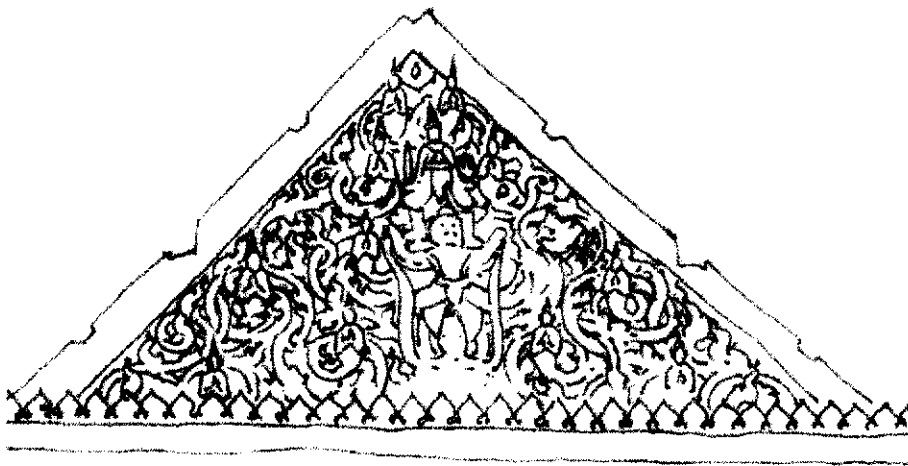

ภาพประกอบ 84 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารทิศด้านทิศตะวันตกวัดพระเชตุพนฯ

ลักษณะหน้าบันพระวิหารทิศด้านทิศตะวันตกวัดพระเชตุพนฯ
หน้าบันเป็นงานจำหลักไม้ รูปประธานเป็นรูปพระนารายณ์ประทับไหล่ของหนุมาน
ภาพประธานมีลักษณะเดียวกับหน้าบันด้านทิศตะวันออก

ภาพประกอบ 85 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารทิศด้านทิศใต้วัดพระเชตุพนฯ

ภาพประกอบ 86 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารทิศด้านทิศใต้วัดพระเชตุพนฯ

หน้าบันพระวิหารทิศด้านทิศใต้วัดพระเชตุพนฯ หน้าบันเป็นงานจำหลักไม้
รูปประธานเป็นรูปพระนารายณ์ประทับใหล่ของครุฑล้อม
รอบด้วยลายก้านขดเช่นเดียวกับหน้าบันทิศเหนือ ต่างกันตรงรูปพระนารายณ์ด้านนี้มีเพียง 2 กร

วัดนางชีโชติการาม

วัดนางชีเป็นวัดโบราณ ไม่ปรากฏนามผู้สร้างและปีที่สร้าง เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ตั้งอยู่เขต ภาษีเจริญ พระอุโบสถพระวิหารเป็นอาคารสมัยรัชกาลที่ 3 มีขนาดย่อม โดยเฉพาะพระอุโบสถสร้างตามแบบที่นิยมกันในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ หลังคาตสองชั้นไม่มีช่อฟ้าใบระกา แต่เป็นลวดลายเครือเถา บานประตูหน้าต่างเขียนลายรดน้ำเป็นรูปมังกรต้นเมฆ ภายในพระอุโบสถเขียนภาพสี แต่บางส่วนได้ลบเลือนไปเกือบหมด ด้านหน้าและด้านข้างพระประธานเขียนรูปโศภิตาแบบจีน ตอนเหนือช่องหน้าต่างเขียนภาพเทพชุมนุมถัดไปเป็นรูปพระอสีติมหากษัตริย์ 80 องค์ เหนือขึ้นไปเขียนรูปคล้ายการเดินทางไปเชิญพระไตรปิฎกขององค์พระถังซำจั๋ง ผังด้านหลังพระประธานเป็นรูปเทพชั้นสูงชุมนุมสักการะพระพุทธรูป พระประธานเป็นพระพุทธรูปปั้นปางสมาธิ ในส่วนพระวิหารอยู่ทางขวาของพระอุโบสถ ชุ่มประตูหน้าต่างประดับกระเบื้องเคลือบลายดอกเบญจมาศ ตัวประตูหน้าต่างเขียนลายรดน้ำแต่ลบเลือนไปมาก แล้วด้านนอกมีระเบียงสามารถเดินรอบได้ หลังคาแบบเดียวกับพระอุโบสถ ผังด้านในเขียนเป็นลายทรงข้าวบิณฑ์ก้านแย่งสอดสีทั้ง 4 ด้าน สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร สามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังต่อไปนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

หน้าบันพระอุโบสถแบ่งออกเป็นสองตอน ตอนบนทำเป็นรูปโศภิตาเครื่องบูชาอันประกอบไปด้วยกระถางดอกไม้ แจกันดอกไม้ กระถางบัว ช้ายขวาประดับด้วยสิงโตบนหนึ่งคู่ล่างหนึ่งนับ ตอนล่างหรือแผงแลคอสองทำเป็นรูปกระเช้าดอกไม้วางเรียงนับจำนวนได้หกกระเช้า รูปแบบที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถนี้ด้านหน้ากับด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบบนหน้าบันพระอุโบสถไม่มีความชัดเจนมากนัก หากเพราะพื้นที่หน้าบันประกอบไปด้วยเนื้อหาของภาพจนเต็มหน้าบัน

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถเกิดจากการประดับกระเบื้องเคลือบดินเผา โดยกระเบื้องเคลือบดินเผาที่นำมาประดับจะเผาเป็นรูปต่างๆ ก่อนนำมาติดประกอบบนพื้นปูนที่ฉาบเรียบ เป็นภาพตามแม่ลายที่กำหนดไว้อย่างสวยงาม ซึ่งทั้งหน้าบันตอนบนและตอนล่างจะมีกรรมวิธีการประดับตกแต่งในลักษณะเดียวกัน

2. พระวิหาร

2.1 เนื้อหา

เนื้อหาหน้าบันด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน คือ ตรงกลางหน้าบันตอนประดับด้วยรูปวงกลมอยู่เหนือแท่นบูชา วงกลมนี้เป็นงานกระเบื้องเคลือบดินเผาเขียนลายรูปสำเภากิน ในส่วนรอบนอกวงกลมประดับด้วยลายดอกไม้ ใบไม้

2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบเป็นลายที่ดัดแปลงประดิษฐ์จากธรรมชาติ ได้แก่ ลายพันธุ์พฤกษา ซึ่งแบ่งออกเป็นสองส่วนคือส่วน คือที่เป็นขั้วล้อมกรอบลายประธานกับส่วนที่เข้ามาประดับบริเวณโดยรอบ โดยทั้งสองส่วนลวดลายจะออกช่อจากบริเวณด้านล่างซ้ายขวา ก่อนแตกช่อในลักษณะเอาก้านขดประดับประดาเต็มหน้าบ้าน

2.3 วัสดุ

ลวดลายหน้าบ้านเกิดจากการประดับกระเบื้องเคลือบดินเผา บนพื้นปูนที่ฉาบเรียบกระเบื้องเคลือบดินเผาที่นำมาประดับจะเผาเป็นรูปดอก กิ่งก้าน และใบ รวมทั้งเคลือบเป็นรูปสำเภากิน ก่อนนำมาติดประกอบตามแม่ลายที่กำหนดอย่างสวยงาม การตกแต่งหน้าบ้านพระวิหารนี้จะมีลักษณะเดียวกับหน้าบ้านพระอุโบสถ

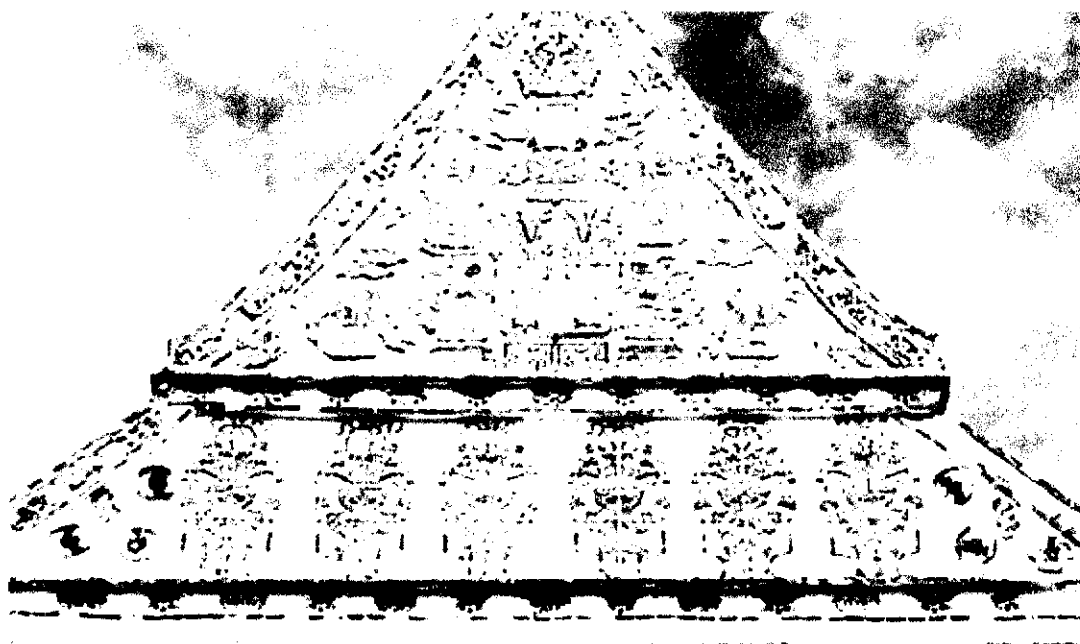
สรุปโดยรวม หน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหาร หน้าบ้านทั้งสองส่วนจะถูกสร้างขึ้นประดับอาคารในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เหตุนี้ทำให้หน้าบ้านทั้งสองปรากฏลักษณะใกล้เคียงกันในหลายจุด อันได้แก่

1.ลักษณะโครงสร้างหน้าบ้าน พระอุโบสถ พระวิหารมีลักษณะโครงสร้างหน้าบ้านแบบเดียวกัน คือไม่มีช่อฟ้าใบระกา แต่มีข้อแตกต่างกันตรงที่หน้าบ้านพระอุโบสถมีสองตอน คือหน้าบ้านตอนบนกับหน้าบ้านตอนล่าง (แผงระเคอสอง) ในส่วนหน้าบ้านพระวิหารมีเพียงตอนเดียว

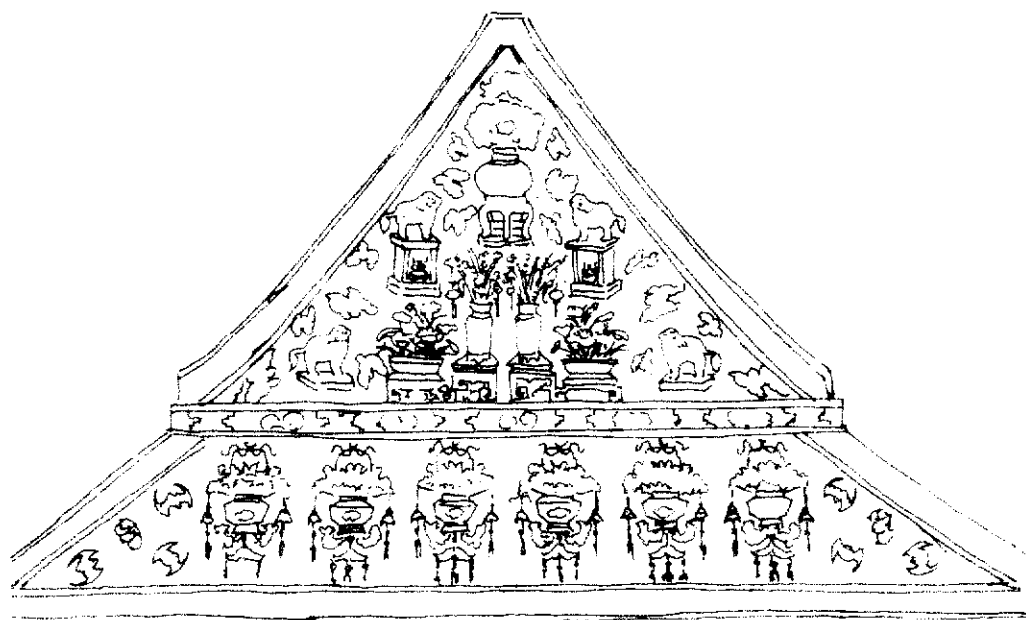
2.การประดับตกแต่ง หน้าบ้านพระอุโบสถและหน้าบ้านพระวิหารจะมีการประดับตกแต่งในลักษณะเดียวกัน คือ ลวดลายเกิดจากการประดับกระเบื้องเคลือบดินเผา โดยเผาเป็นรูปต่างๆก่อนนำมาติดประดับตามแม่ลายที่กำหนด

3.รูปแบบอิทธิพลทางเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบ้าน ถึงแม้หน้าบ้านพระอุโบสถ หน้าบ้านพระวิหารจะมีความแตกต่างของภาพประธานที่ประดับหน้าบ้าน กล่าวคือ หน้าบ้านพระอุโบสถทำเป็นรูปแจกันดอกไม้กระถางดอกไม้ ในส่วนหน้าบ้านพระวิหารทำเป็นรูปสำเภากิน แต่จากการศึกษาพบว่าเนื้อหาทั้งสองส่วนจะปรากฏอิทธิพลในทางเดียวกัน คือการรับเอาอิทธิพลแบบจีนเข้ามา ซึ่งเป็นไปตามพระราชนิยมแห่งรัชกาลที่ 3 นั่นเอง

จากคำกล่าวข้างต้น สรุปโดยรวมนอกจากตัวอาคารสัมพันธ์กันตามยุคสมัยแล้ว อิทธิพลเหล่านั้นยังส่งผลต่อลวดลายหน้าบ้านด้วย กล่าวคือหน้าบ้านที่ตกแต่งประดับก็มีส่วนสอดคล้องสัมพันธ์กับยุคสมัยเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหารวัดนางชี ซึ่งปรากฏให้เห็นภาพนั้นชัดเจน

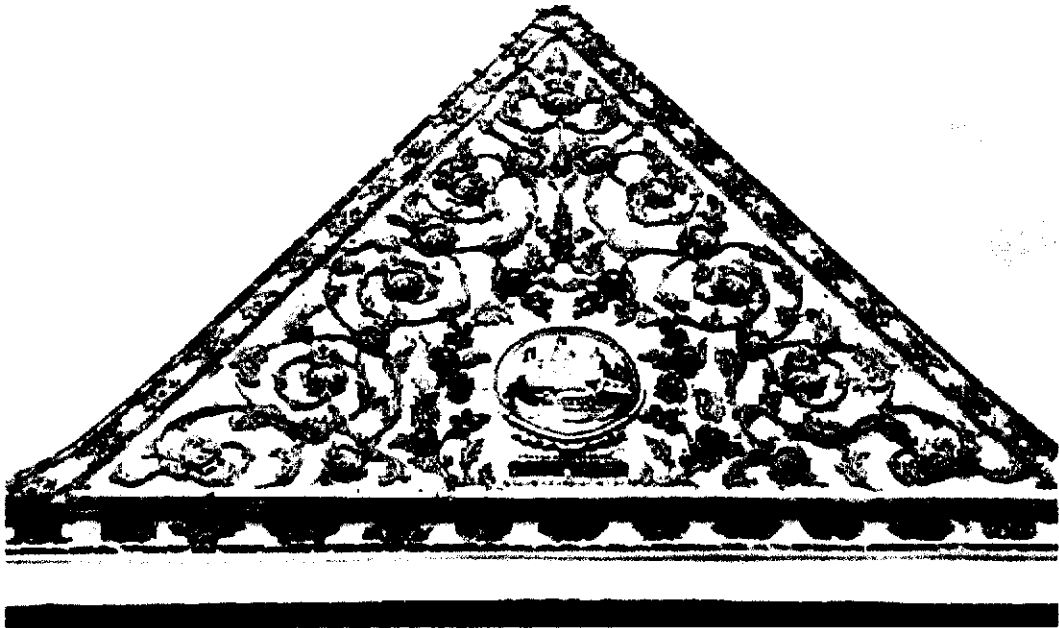

ภาพประกอบ 89 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดนางชี

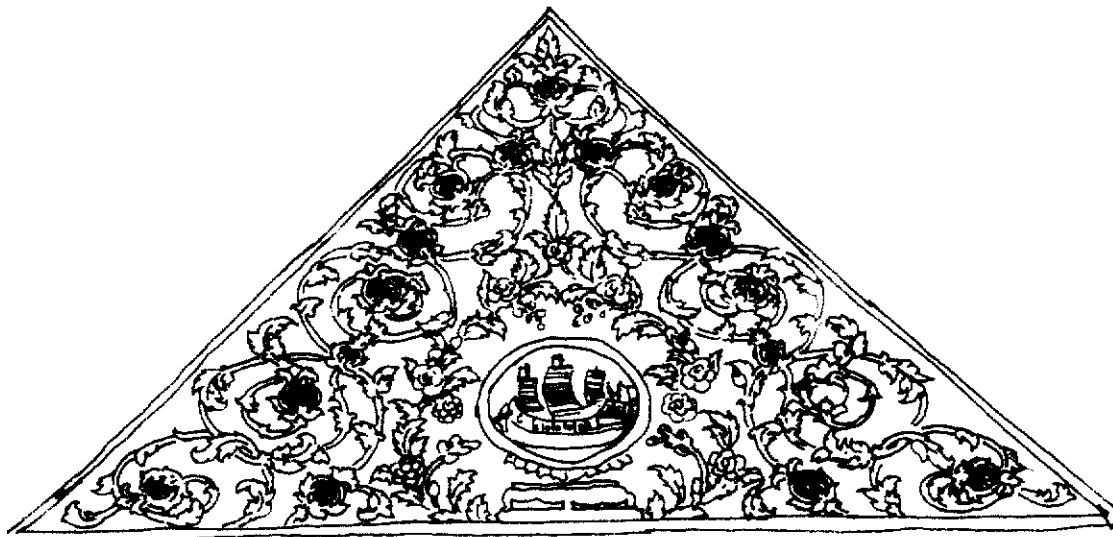

ภาพประกอบ 90 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดนางชี

หน้าบันพระอุโบสถวัดนางชี หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องเคลือบดินเผา แบ่งออกเป็นสองตอน
 ตอนบนทำภาพประธานเป็นรูปโต๊ะเครื่องบูชา ประกอบไปด้วยกระถางดอกไม้ แจกันดอกไม้ เป็นต้น
 ตอนล่างทำเป็นรูปกระเช้าดอกไม้วางเรียงกันจำนวนหกกระเช้า

ภาพประกอบ 87 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านพระวิหารวัดนางชี

ภาพประกอบ 88 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านพระวิหารวัดนางชี

หน้าบ้านพระวิหารวัดนางชี หน้าบ้านเกิดจากการประดับกระเบื้องเคลือบดินเผา การประดับตกแต่งมีลักษณะเดียวกับหน้าบ้านพระอุโบสถ ต่างกันตรงที่ภาพประธาน ภาพประธานพระวิหารทำเป็นรูปสำเภากี๋อยู่ในวงกลมขนาดใหญ่ ล้อมรอบประธานด้วยลายประดิษฐ์จากธรรมชาติ

วัดนางนองวรวิหาร

วัดนางนองเป็นวัดเก่าแก่ที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในบริเวณคลองด่าน อันเป็นคลองสำคัญมาแต่สมัยอยุธยา ทั้งคลองด่านและวัดนางนองเป็นทางสัญจรที่สำคัญในอดีต ประวัติวัดนางนองนั้นไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้สร้างและสร้างในสมัยไหน ได้แต่สันนิษฐานว่าเป็นวัดเก่าแก่ที่มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ตามหลักฐานทางศิลปโบราณวัตถุของวัด และพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สิ่งก่อสร้างต่างๆ ล้วนแต่เป็นแบบพระราชนิยมหรือแบบศิลปะจีนผสมไทย ในส่วนพระอุโบสถ พระอุโบสถก่อสร้างด้วยช่างฝีมือในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นไปตามลักษณะศิลปะทรงพระราชนิยม คือ ไม่มีช่อฟ้าใบระกา มีหลังคาลดสามชั้น เสาด้านรูปสี่เหลี่ยม ลักษณะตัวพระอุโบสถโดยเฉพาะซุ้มประตูเป็นลายดอกพุดตาลรูปทรงงดงามมาก บานประตูด้านนอกประดับมุขที่มีลักษณะพิเศษ คือ บานประตูประดับมุขทั้งบานและเขียนลายลงไป ซึ่งประตูมุกส่วนใหญ่ฝังมุกเฉพาะที่ลวดลายหรือภาพ พระประธานมณฑลพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย เชื่อกันว่าเป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ส่วนพระวิหารเป็นสถาปัตยกรรมแบบจีนเช่นเดียวกัน ปัจจุบันอยู่ในสภาพทรุดโทรมมาก ภายในวิหารหลังด้านขวาพระอุโบสถมีพระพุทธรูปปูนปั้น 2 องค์ ขนาดไล่เลี่ยกันเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย จากคำบอกเล่ามีผู้พบเห็นสิ่งหนึ่งโผล่มาจากดิน เมื่อขุดลงไปปรากฏว่าเป็นพระพุทธรูป 2 องค์ จึงให้ชื่อว่าพระผุด ลักษณะพิเศษ คือ นิ้วพระหัตถ์ยาวไม่เท่ากัน นิ้วเหมือนคนธรรมดา สำหรับลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร สามารถสรุปลักษณะลวดลายหน้าบันได้ดังต่อไปนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

หน้าบันจะแบ่งออกเป็นสองตอน แต่ทั้งตอนบนและตอนล่างเนื้อหาที่ปรากฏจะมีรูปแบบเดียวกัน คือ แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับธรรมชาติ โดยทำเป็นรูปช่อดอกไม้จัดวางในลักษณะดอกกลอยเต็มพื้นที่หน้าบัน ซึ่งรูปแบบที่ปรากฏสัมพันธ์แสดงถึงอิทธิพลจีนอย่างชัดเจน เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันนี้ด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถเกิดขึ้นจากการจัดโครงสร้างเป็นตารางหรือตาข่าย โดยนำรูปทรงที่เป็นช่อดอกไม้เล็กๆ เป็นลายประดิษฐ์ตามลักษณะหรือแบบอย่างจีน มาประดับในรูปโครงสร้างตารางหรือตาข่าย ซึ่งลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันนี้ ทั้งหน้าบันตอนบนและคอสองจะปรากฏลวดลายต่อเนื่องในรูปแบบเดียวกัน

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันเกิดจากการประดับกระเบื้องเคลือบดินเผา ที่เผาเป็นชั้นเล็กๆ สำเร็จรูป แล้วนำมาติดประดับลงบนพื้นปูนที่ฉาบเรียบ โดยกระเบื้องเคลือบจะเผาเป็นช่อดอกไม้เล็กๆ มีขนาดและลักษณะที่ใกล้เคียงกัน ก่อนนำมาจัดวางในรูปแบบโครงสร้างตารางดังที่กล่าว

2. วิหาร

2.1 เนื้อหา

เนื้อหาด้านหน้าและด้านหลังมีลักษณะเดียวกัน คือ ตอนกลางทำเป็นรูปเจดีย์จีนอยู่ตรงกลาง ประดับซ้ายขวาด้วยรูปมังกรขนาดใหญ่ รูปมังกรนี้หันหน้าเข้าหาเจดีย์ รอบๆภาพประธานในส่วนของพื้นที่ว่างทั้งหมดจะประดับด้วยรูปมงคลของจีน อันประกอบไปด้วย น้ำเต้า พัด แล่ เป็นต้น โดยภาพทั้งหมดจะรองรับด้วยก้อนเมฆ

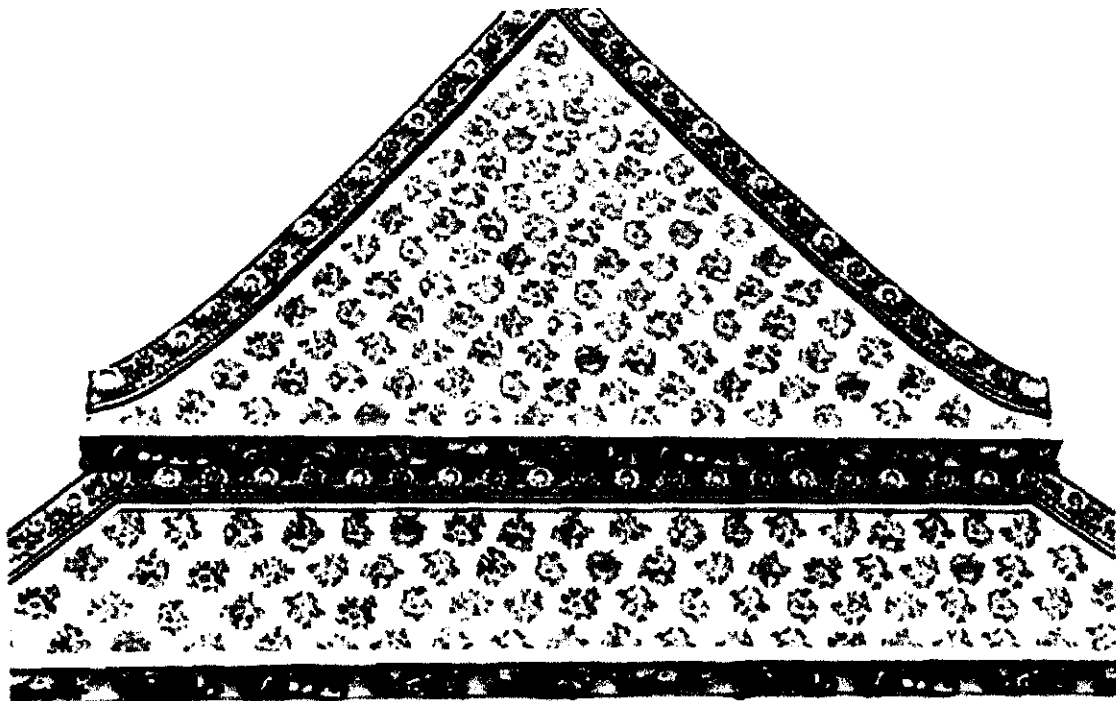
2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบหน้าบันพระวิหารจะไม่มีความเด่นชัดมากนัก หากเพราะพื้นที่หน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลังของพระวิหาร หน้าบันจะประดับประดาด้วยเนื้อหาของภาพจนเต็มหน้าบันนั่นเอง

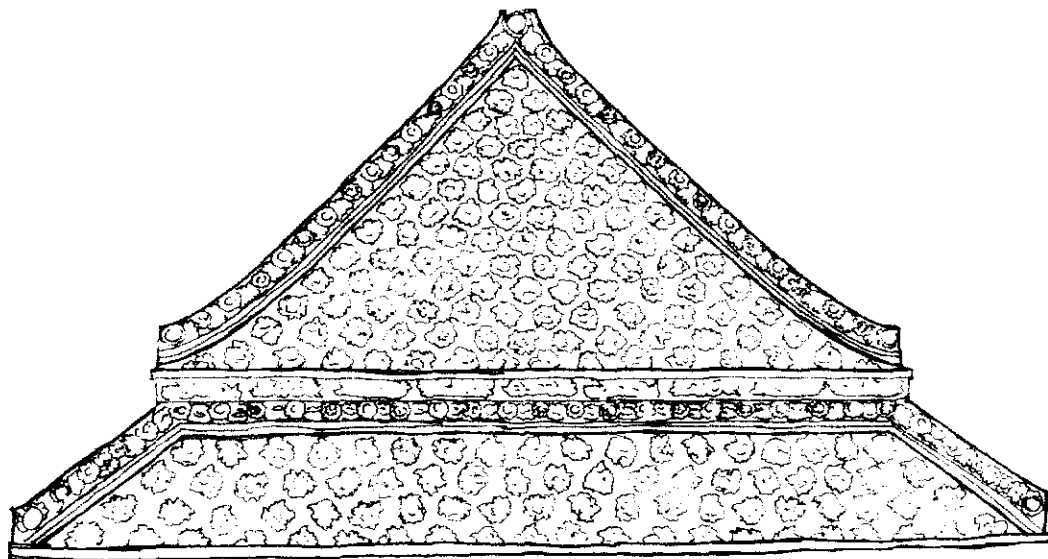
2.3 วัสดุ

ลวดลายหน้าบันเป็นลายปูนปั้น รูปอันประกอบด้วยเจดีย์จีนและมังกรคู่จะประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสี โดยใช้กระเบื้องเคลือบชิ้นเล็กๆติดตามแม่ลายที่กำหนด สำหรับรูปและพื้นในส่วนอื่นๆใช้การระบายสีเรียบทั้งหมด สีที่ใช้คือสีขาว

สรุปโดยรวมพระอุโบสถ พระวิหารเป็นสถาปัตยกรรมแบบจีน ซึ่งถูกสร้างขึ้นด้วยช่างฝีมือในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยเหตุนี้ทำให้การประดับตกแต่งหน้าบัน เป็นไปตามพระราชนิยมแห่งพระองค์ กล่าวคือ ทั้งหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร จะไม่มีข้อฟ้า ไบระกา เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันสามารถสรุปภาพรวมได้ดังนี้ หน้าบันพระอุโบสถทำภาพประธานเป็นรูปช่อดอกไม้เล็กๆ โดยประดับในลักษณะโครงสร้างหรือตารางจนเต็มพื้นที่หน้าบัน สำหรับหน้าบันพระวิหารทำภาพประธานเป็นรูปเจดีย์แบบจีน ซ้ายขวาประดับด้วยภาพมังกรขนาดใหญ่ ซึ่งทั้งสองส่วนอาจจะปรากฏความแตกต่างชัดเจน แต่ถ้าพิจารณาในเชิงลึกพบว่า การทำช่อดอกไม้ ภาพเจดีย์จีน มังกร เหล่านี้ล้วนสัมพันธ์กับอิทธิพลจีนทั้งสิ้น เหตุนี้จึงพอสรุปได้ว่าหน้าบันทั้งสองมีความสัมพันธ์อันเกี่ยวเนื่องกัน

ภาพประกอบ 91 แสดงลักษณะและวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถวัดนางนอง

ภาพประกอบ 92 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านพระอุโบสถวัดนางนอง

หน้าบ้านพระอุโบสถวัดนางนอง หน้าบ้านแบ่งออกเป็น 2 ตอน ประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบดินเผา ที่เผาเป็นช่อดอกไม้เป็นลายประดิษฐ์ตามลักษณะแบบจีน ก่อนนำมาจัดวางในลักษณะดอกกลอยเต็มพื้นที่หน้าบ้าน

ภาพประกอบ 93 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดนางนอง

ภาพประกอบ 94 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดนางนอง

ลักษณะหน้าบันพระวิหารวัดนางนอง หน้าบันเป็นลายปูนปั้น ทำภาพประธานเป็นรูปเจดีย์อยู่ตรงกลาง
 ประดับภาพชายชาวด้วยรูปมังกรขนาดใหญ่ ในขณะพื้นที่ว่างรอบๆภาพประธาน
 ประดับด้วยเครื่องมงคลจีน อันประกอบไปด้วย น้ำเต้า พัด แล้ เป็นต้น

วัดบุปผารามวรวิหาร

วัดบุปผาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ตั้งอยู่คลองวัดบุปผาราม เดิมชื่อวัดดอกไม้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เจ้าพระยาทิพากร (พร บุนนาค) ช่วยกันออกเงินสร้างใหม่คนละส่วน เป็นสามส่วนเท่า ๆ กัน ต่อมาเจ้าพระยาภาณุวงศ์ มหาโกษาธิบดี (หัวม บุนนาค) ปฏิสังขรณ์ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ในส่วนพระอุโบสถ พระอุโบสถสร้างโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวชอยู่ ต่อมาในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ได้ถูกระเบิดทำลายยากต่อการซ่อมแซม จึงได้ก่อสร้างขึ้นใหม่แต่ยังคงรักษารูปแบบเดิมไว้ มีลักษณะสถาปัตยกรรมทรงไทย ประดับช่อฟ้า ใบระกา ชุ่มประตุนหน้าต่างเป็นชุมทรวงมหามงกุฏ บานประตุนหน้าต่างด้านนอกเป็นรูปเทวดา ด้านในทาสีพื้นแดง ภายในพระอุโบสถพื้นผนังทาสีขาว ประดิษฐานพระประธานปางมารวิชัยขนาดหน้าตัก 46 นิ้ว กับอัครสาวกซ้ายขวา 2 พระองค์ ในส่วนของพระวิหารมีมาพร้อมกับการสร้างวัด ลักษณะสถาปัตยกรรมประยุกต์ผสมไทยจีน เนื่องจากหลังคาพระวิหารมีทรงแบบจีน อันเป็นพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หากแต่ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หัวนาค ชุ่มประตุนหน้าต่างเป็นลายปูนปั้นปิดทองประดับกระจกรูปตราสุริยมณฑลแบบไทยเทิดมหามงกุฏ บานประตุนหน้าต่างด้านนอกเป็นไม้สลักลาย ด้านในพระวิหารประดิษฐานหมู่พระพุทธรูป มีพระพุทธรูปชินราชจำลองเป็นพระประธาน มีจิตรกรรมฝาผนังที่สวยงามประณีตเรื่องทศชาติ ช่องประตุนหน้าต่างเป็นภาพเขียนลายทองรดน้ำ มีโครงสร้างนิคมคติกำกับ สำหรับในส่วนลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร สามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังต่อไปนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

หน้าบันพระอุโบสถจะแบ่งออกเป็นสองตอน ตอนบนตรงกลางทำเป็นรูปวงกลมขนาดใหญ่ ภายในวงกลมบรรจุตราสุริยมณฑลแบบไทย คือ ตราราชสีห์เทียมรถอันเป็นตราประจำตัวของสมเด็จพระศรีสุริยวงศ์ที่ลอยเด่นอยู่เหนือก้อนเมฆ ถัดลงมาตอนล่างหรือแผงแลคอสองทำเป็นช่องเล็ก ๆ ภายในช่องทำเป็นชุมบรรจรูปพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ สำหรับเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันนี้ ด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธานมีปรากฏให้เห็นไม่เด่นชัดนัก หากเพราะหน้าบันประดับไปด้วยภาพเรื่องราวเกือบเต็มพื้นที่หน้าบัน สำหรับลวดลายที่ปรากฏให้เห็น คือ เถาลายกนกเปลว ซึ่งมีเข้ามาประกอบตรงมุมจั่วหน้าบันด้านบน

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถเป็นงานจำหลักไม้ รูปโดยรวมใช้การประดับกระจกสี ยกเว้นในส่วนของพระพุทธรูปทั้งห้ากับองค์สมเด็จพระศรีสุริยวงศ์ ที่ใช้การลงรักปิดทองแทนการประดับกระจกสี สำหรับกระจกสีที่ใช้ประดับ ได้แก่ สีขาว สีเหลืองและสีฟ้า ในส่วนของพื้นประดับกระจกสีเช่นเดียวกัน กระจกสีที่ใช้คือสีน้ำเงินเข้ม

2. วิหาร

2.1 เนื้อหา

หน้าบันพระวิหารเนื้อหาที่ปรากฏจะมีลักษณะใกล้เคียงกับหน้าบันพระอุโบสถ คือ ตรงกลางหน้าบันทำเป็นวงกลม ภายในวงกลมบรรจุตราสุริยมณฑลแบบไทย คือตราพระอาทิตย์ประทับนั่งในบุษบกบนราชรถที่เทียมด้วยราชสีห์ นอกวงกลมประกอบด้วยลายดอกไม้เต็มหน้าบัน ซึ่งลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารนี้ด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบหน้าบันจะอยู่ภายนอกวงกลมที่บรรจุตราพระอาทิตย์ โดยลวดลายที่เข้ามาประกอบเป็นลายดัดแปลงจากธรรมชาติ ได้แก่ เกลายพันธุ์พฤกษาช่อลายออกดอกพุดตาน โดยช่อลายจะแตกออกจากบริเวณด้านล่างก่อนเลื้อยเถาแตกกิ่งก้านประดับประดาเต็มหน้าบัน

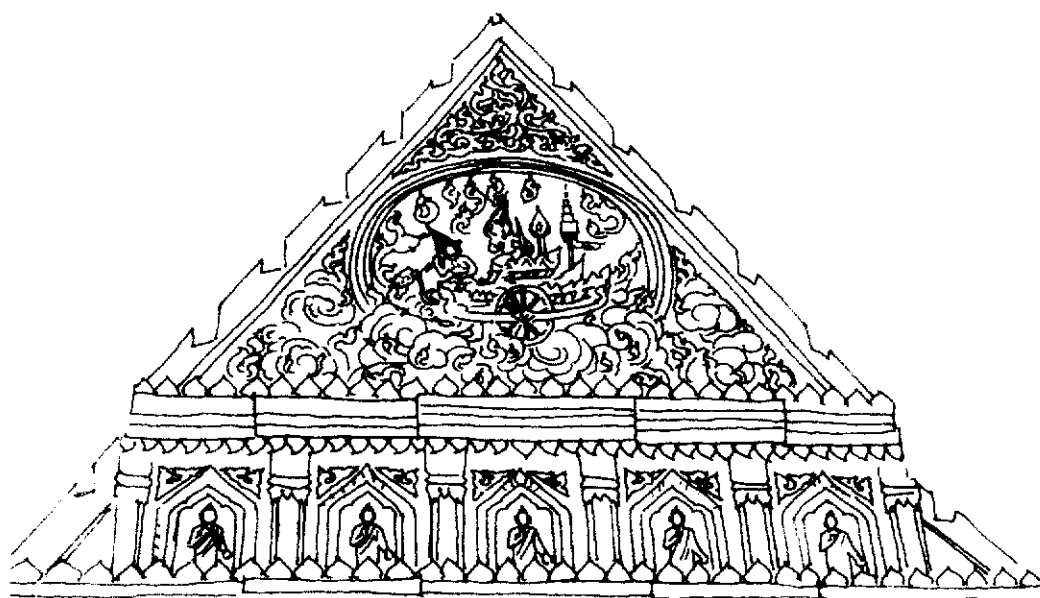
2.3 วัสดุ

หน้าบันเป็นลายปูนปั้น รูปในส่วนของตราสุริยมณฑลและดอกพุดตานลงรักปิดทอง ใบและก้านลงสีเขียวเข้ม สำหรับพื้นแบ่งวิธีการออกเป็นสองลักษณะ คือ ภายในวงกลมที่บรรจุตราสุริยมณฑลกับพื้นภายนอกวงกลม พื้นภายในวงกลมประดับกระจกสี สีที่ใช้คือสีฟ้า สำหรับพื้นภายนอกวงกลมระบายสีเรียบ สีที่ใช้คือสีแดง

สรุปโดยรวม หน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารวัดบุปผารามจะปรากฏภาพประธานในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ ทั้งหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารทำเป็นรูปวงกลมขนาดใหญ่ ภายในวงกลมบรรจุตราสุริยมณฑลแบบไทยเหมือนกัน (ตราพระอาทิตย์ประทับนั่งในบุษบกบนราชรถเทียมด้วยราชสีห์) แต่ทั้งสองส่วนจะแตกต่างกันตรงที่ลวดลายเข้ามาประดับ หน้าบันพระอุโบสถประดับพื้นที่ว่างด้วยลายก้นเมฆ ลายเปลว ในขณะที่พระวิหารประดับด้วยลายเถาดอกพุดตาน แต่อย่างไรก็ตามหากพิจารณาเชิงเหตุผล พิจารณาจากเนื้อหาที่ปรากฏสามารถสรุปได้ว่า หน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารวัดบุปผาราม ทั้งสองส่วนมีลักษณะเดียวกัน ซึ่งในเรื่องนี้อาจจะส่งผลมาจากยุคสมัยที่สร้าง หากเพราะหน้าบันทั้งสองถูกสร้างขึ้นพร้อมกัน ยุคสมัยเดียวกันนั่นเอง

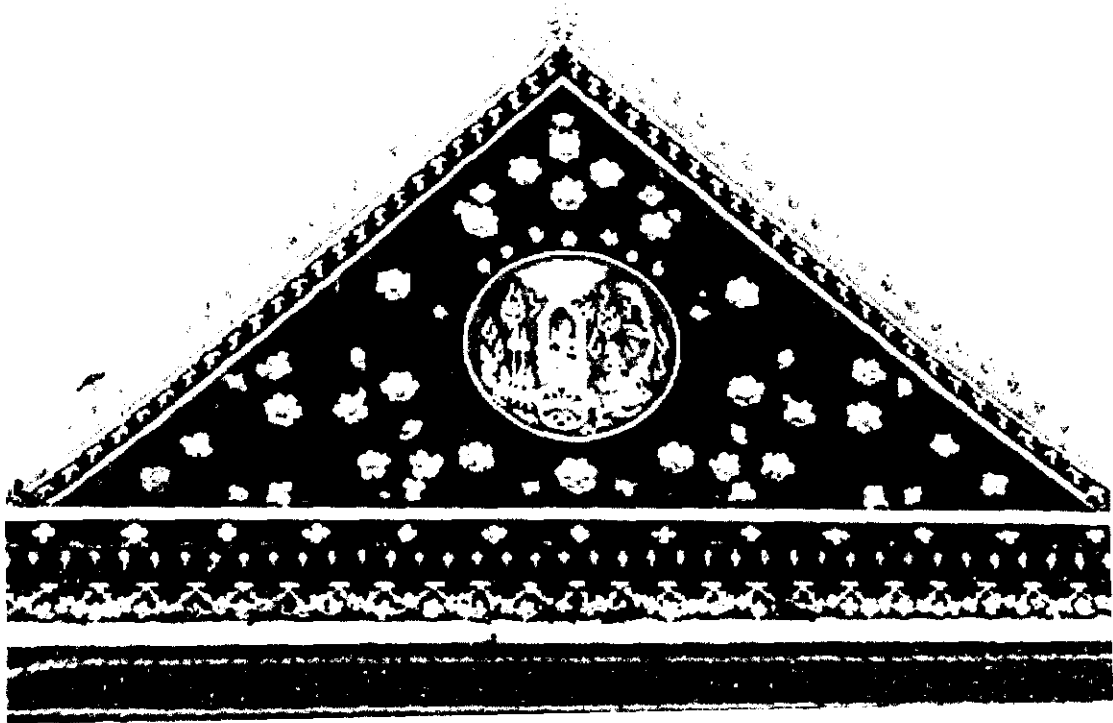

ภาพประกอบ 95 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถวัดบุปผาราม

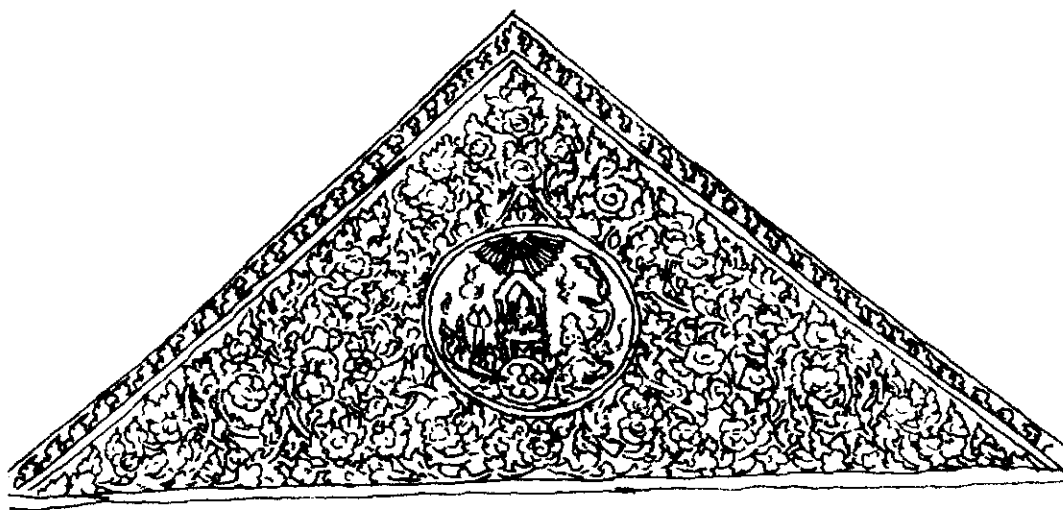

ภาพประกอบ 96 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านพระอุโบสถวัดบุปผาราม

ลักษณะหน้าบ้านพระอุโบสถวัดบุปผาราม หน้าบ้านแบ่งออกเป็นสองตอน ทำภาพประธาน
เป็นรูปพระศรีสุริยวงศ์ประทับอยู่บนราชรถเทียมด้วยราชสีห์ ตอนล่างทำเป็นช่องเล็กๆ
ภายในช่องทำเป็นซุ้มบรรจุรูปพระพุทธเจ้า นับรวม 5 องค์

ภาพประกอบ 97 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดบุปผาราม

ภาพประกอบ 98 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดบุปผาราม

หน้าบันพระวิหารวัดบุปผาราม หน้าบันเป็นลายปูนปั้น ภาพประธานตรงกลางทำเป็นรูปวงกลม
ภายในวงกลมประดิษฐานพระอาทิตย์ประทับนั่งอยู่ในบุษบกบนราชรถที่เทียมด้วยราชสีห์
ภาพประธานบนหน้าบันพระวิหารนี้ มีลักษณะเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ

วัดปากน้ำภาษีเจริญ

วัดปากน้ำภาษีเจริญ เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ตั้งอยู่ริมคลองด่านหรือคลองพระยามนตรี เป็นวัดโบราณอยู่ทางทิศเหนือของวัดจอมทอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม และทรงรับไว้เป็นพระอารามหลวง แต่สภาพปากน้ำวัดภาษีเจริญในปัจจุบันแตกต่างไปจากเดิมมาก จนอาจกล่าวได้ว่าไม่เหลือเค้าเดิม สิ่งก่อสร้างทุกอย่างภายในวัด แม้แต่ป้ายชื่อล้วนเป็นสิ่งที่บูรณะ ในส่วนพระอุโบสถ พระอุโบสถเป็นอาคารทรงไทย อาคารค่อนข้างกว้าง หลังคาประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ฝาผนังพระอุโบสถเป็นผนังปูนเกลี้ยง พระอุโบสถเดิมเป็นของเก่าสร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระครูสมณธรรมสมาทาน (แสง) เจ้าอาวาสวัดปากน้ำได้ขอพระบรมราชานุญาตปฏิสังขรณ์ ทำให้เปลี่ยนไปหลายสิ่ง เช่น ช่อฟ้าเดิมเป็นไม้สักเปลี่ยนเป็นปูนปั้น ช่อฟ้า หวดาค หน้าบัน ชุ่มประตูปะรำต่างประดับด้วยลายปูนปั้นหยาบๆ ต่อมาในปี 2526 เจ้าคุณสมเด็จพรหมหารัชมังคลาจารย์เจ้าอาวาสปัจจุบัน ได้ต่อเติมมุขด้านหน้าของพระอุโบสถขยายออกมา เพื่อเป็นสถานที่ฟังธรรมของอุบาสกอุบาสิกา จึงปรากฏดังปัจจุบันนี้ สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ สามารถสรุปลักษณะของลวดลายหน้าบันได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะแตกต่างกันอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในส่วนของหน้าบันด้านหน้าที่มีหลังคาต่อเติมเป็นหน้าบันระเบียง ซึ่งด้านหลังไม่มีสำหรับในส่วนเนื้อหาของหน้าบัน ด้านหน้าหน้าบันประธานทำเป็นรูปเทพพนม หน้าบันมุขระเบียงทำเป็นรูปปราสาทภายในบรรจุอักขระย่อ มสจ. รอบๆประดับด้วยลายเทพพนม ในส่วนของหน้าบันด้านหลัง หน้าบันด้านหลังทำเป็นปราสาทตรีมุขวางลอยอยู่บนก้อนเมฆ ตรงกลางบรรจุรูปพระพุทธรูปเจ้าเมืองขวบบรรจุพระสารีบุตร เบื้องซ้ายบรรจุพระโมคคัลลานะ ในส่วนพื้นที่ว่างซ้ายขวาประดับด้วยรูปเทพพนม ในทำพนมมือไหว้ภาพประธาน

1.2 ลวดลาย

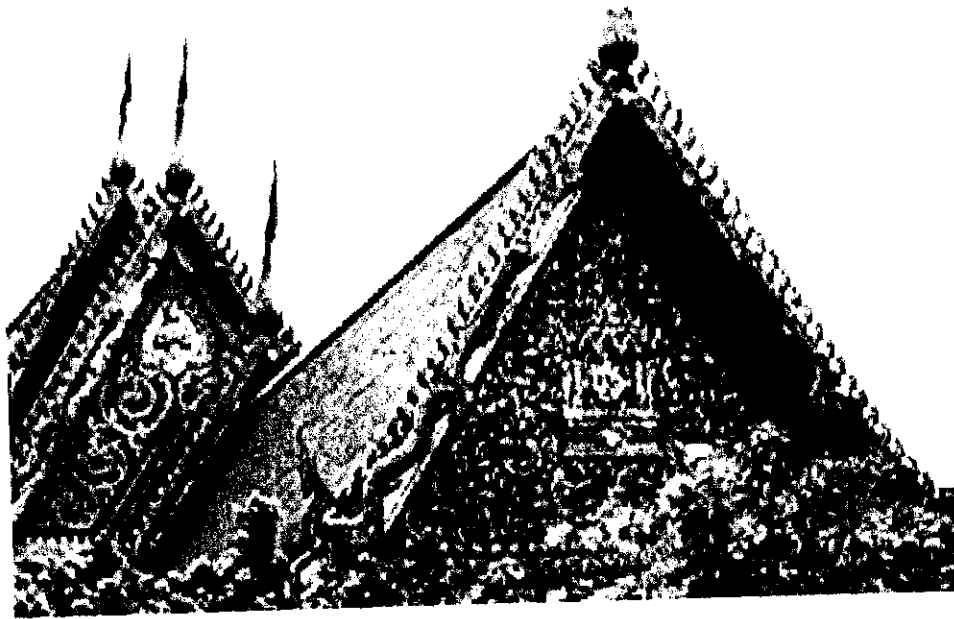
ลวดลายที่เข้ามาประดับหน้าบันจะปรากฏเพียงหน้าบันด้านหน้าเท่านั้น ในส่วนหน้าบันด้านหลังไม่ปรากฏ ลวดลายที่ว่า คือ ลายก้านขด แต่จะแตกต่างกันเล็กน้อยระหว่างหน้าบันประธานกับหน้าบันพระระเบียง กล่าวคือ หน้าบันประธานปลายยอดออกช่อเปลว แต่หน้าบันพระระเบียงปลายยอดออกเทพพนมประดับเต็มหน้าบัน

1.3 วัสดุ

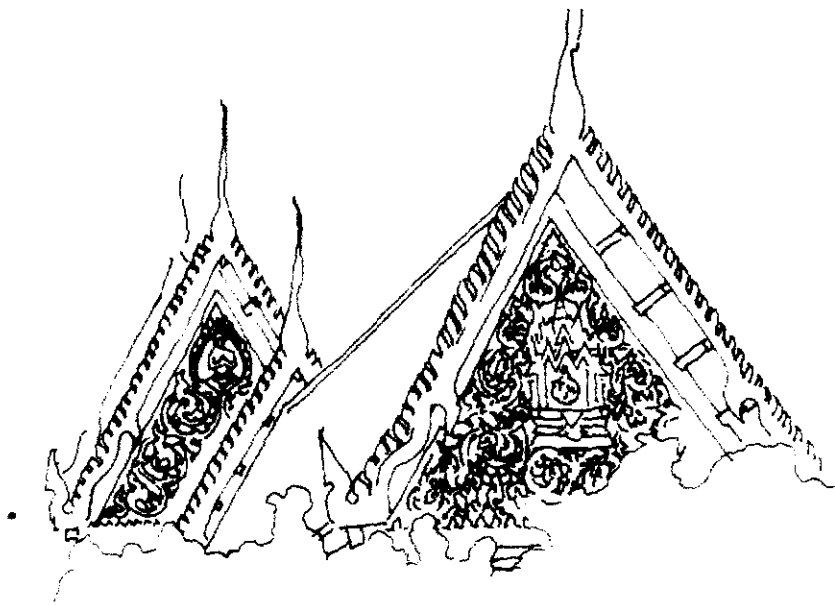
วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลังรวมถึงหน้าบันพระระเบียงจะมีลักษณะเดียวกัน คือ หน้าบันเป็นลายปูนปั้น รูปลงรักปิดทองทั้งหมด ในส่วนของพื้นที่ประดับกระจกสี สีที่ใช้คือสีฟ้า ยกเว้นภายในปราสาทที่บรรจุอักขระย่อ มสจ. และปราสาทที่บรรจุรูปประธานด้านหลัง ในส่วนนี้ใช้กระจกสีเขียวประดับ

สรุปโดยรวม หน้าบันพระอุโบสถวัดปากน้ำภาษีเจริญ ปรากฏชัดว่ามีความแตกต่างกันระหว่างหน้าบันพระอุโบสถด้านหน้ากับหน้าบันพระอุโบสถด้านหลัง กล่าวคือ หน้าบันพระอุโบสถด้านหน้าทำเป็นรูปปราสาทภายในบรรจุอักขระย่อ มสจ. รอบๆประดับด้วยลายเทพพนม สำหรับในส่วนของหน้าบันพระอุโบสถด้านหลัง ทำภาพประธานเป็นรูปปราสาทตรีมุขวางลอยอยู่บนก้อนเมฆ ตรงกลางบรรจุรูปพระ

พุทธเจ้า เบื้องขวามรรจุพระสารีบุตร เบื้องซ้ายบรรจุพระโมคคัลลานะ ซึ่งความแตกต่างนี้ จากการศึกษาพบว่า หน้านับทั้งสองส่วนนี้เกิดขึ้นในยุคสมัยที่ต่างกัน โดยหน้านับด้านหลังเป็นหน้านับที่สร้างขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ในขณะที่หน้านับด้านหน้าได้ก่อสร้างเพิ่มเติมในสมัยหลัง มูลเหตุเหล่านี้จึงทำให้เกิดความแตกต่างชัดเจนดังปรากฏ

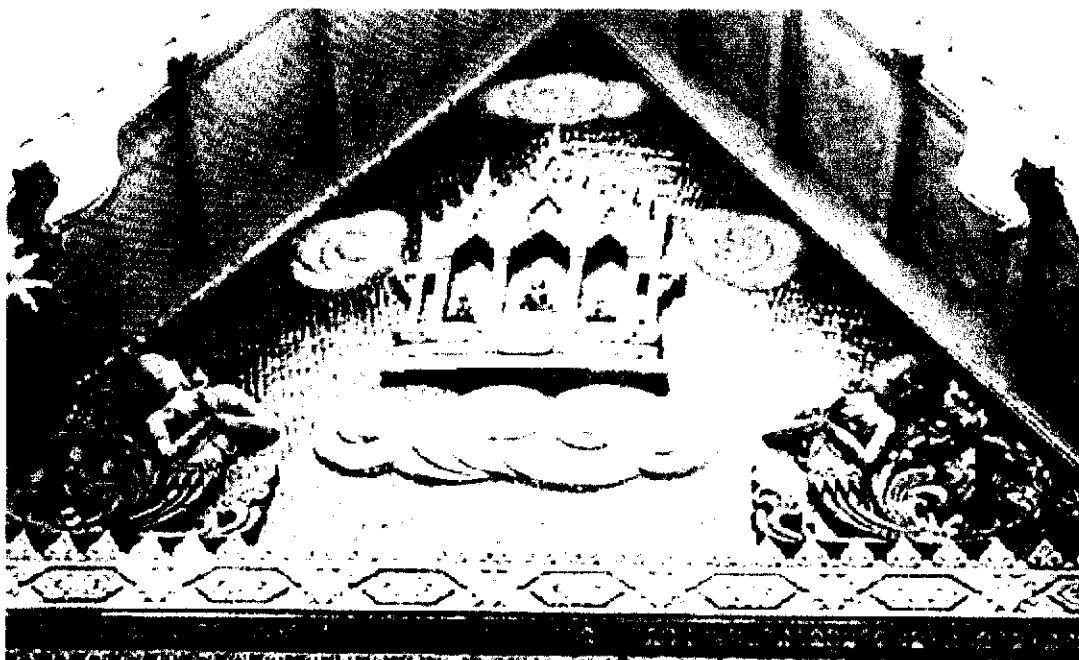

ภาพประกอบ 99 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบัน(ด้านหน้า)พระอุโบสถวัดปากน้ำ

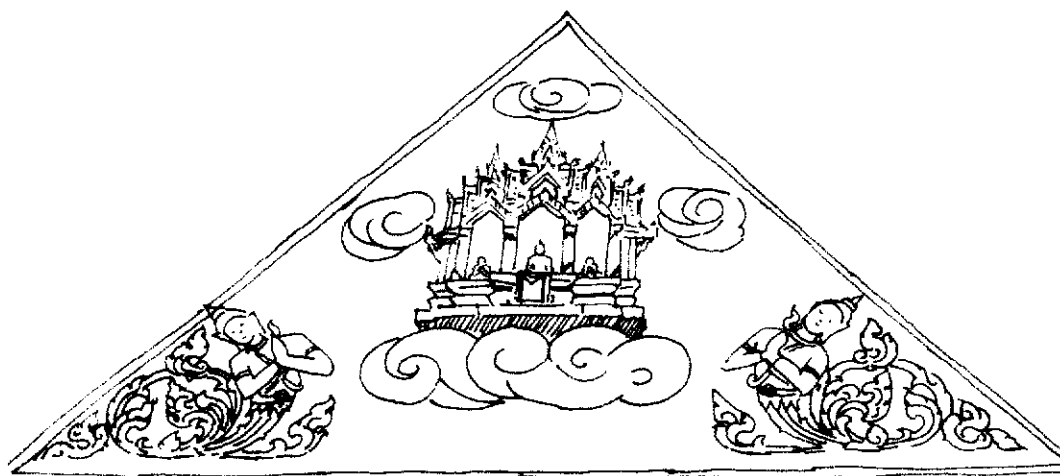

ภาพประกอบ 100 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบัน(ด้านหน้า)พระอุโบสถวัดปากน้ำ

หน้าบัน(ด้านหน้า)พระอุโบสถวัดปากน้ำ หน้าบันด้านหน้ามีหลังคาต่อเติมเป็นหน้าบันพระระเบียง ซึ่งในส่วนของหน้าบันตอนหน้าภาพประธานทำเป็นรูปเทพพนม หน้าบันพระระเบียงทำเป็นปราสาท ภายในบรรจุอักษรย่อ มสจ.

ภาพประกอบ 101 แสดงลักษณะลายหน้าบัน(ด้านหลัง)พระอุโบสถวัดปากน้ำ

ภาพประกอบ 102 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบัน(ด้านหลัง)พระอุโบสถวัดปากน้ำ

ลักษณะหน้าบัน(ด้านหลัง)พระอุโบสถวัดปากน้ำ หน้าบันด้านหลังภาพประธานทำเป็นปราสาทตรีมุขลอยเด่น
อยู่บนก้อนเมฆ ภายในปราสาทตรีมุข ตรงกลางบรรจุรูปพระพุทธเจ้า
ซ้ายขวาเป็นรูปพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ

วัดมหาพฤฒารามวรวิหาร

วัดมหาพฤฒารามเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี วัดนี้เดิมชื่อวัดท่าเกวียน มีประวัติเล่าต่อกันมาว่า พระเจ้าอยู่ทองทรงหนีโรคห่านาเกวียนมาพักที่วัดแห่งนี้ จึงชื่อว่าวัดท่าเกวียน อีกความหนึ่งว่าในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 – 4 มีเกวียนจากหัวเมืองต่างๆ เข้าเมืองหลวงมาพักที่วัดแห่งนี้จึงได้ชื่อวัดดังนี้ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดตะเคียน เหตุที่มีพระบรมราชโองการฯเช่นนี้ ยังค้นหลักฐานไม่พบแต่เล่าต่อกันมา และบริเวณวัดนั้นมีต้นตะเคียนใหญ่หลายต้น ส่วนชื่อวัดมหาพฤฒารามอันเป็นชื่อในปัจจุบันนี้ ยังไม่พบหลักฐานสาเหตุที่มีพระบรมราชโองการฯให้เปลี่ยน แต่เข้าใจกันว่าเพื่อเทิดเกียรติคุณถวายพระมหาพฤฒาจารย์ (แก้ว) ในปลาย ในส่วนพระอุโบสถนั้น รัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ พระอุโบสถสร้างขึ้นใหม่โดยริ้วของเก่าทั้งมีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบรัชกาลที่ 4 ตัวอาคารมีขนาดใหญ่ หลังคาสองชั้นประดับช่อฟ้าใบระกา ด้านนอกบานประตูหน้าต่างมีลายประกอบเป็นรูปเกวียนเทียมโค หมายถึงชื่อเดิมของวัด พระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย มีอัครสาวกนั่งหมอบอยู่เบื้องพระพักตร์ซ้ายขวา เป็นพระพุทธรูปที่มีลักษณะสวยงามมาก ในส่วนของพระวิหารประกอบด้วย วิหารหลวงพ่อบุญรอดกับวิหารพุทธไสยาสน์ วิหารหลวงพ่อบุญรอดอยู่ทางด้านซ้ายของพระอุโบสถ มีลักษณะเช่นเดียวกับพระอุโบสถ สร้างขึ้นโดยพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์(ต่อมาทรงครองราชเป็นรัชกาลที่5) บานประตูหน้าต่างด้านนอกเขียนลายคอมพูนซ์ข้าวบิณฑ์หน้าสิงห์ ด้านในเป็นลายต้นไม้ พระประธานเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยและมีพระพุทธรูปเล็กๆอีกหลายองค์ สำหรับวิหารพุทธไสยาสน์อยู่ทางด้านขวาของพระอุโบสถ วิหารนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่4 ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ยาว 9 วา 2 คอก 1 คืบ (19.25 เมตร) ในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร พุทธไสยาสน์ และพระวิหารหลวงพ่อบุญรอด สามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถทั้งด้านหน้าและด้านหลังมีลักษณะเดียวกัน คือ ภาพประธานทำเป็นรูปสัญลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รูปพระมหามงกุฎประดิษฐานอยู่เหนือพานแว่นฟ้า) รูปประธานนี้ประดิษฐานอยู่ภายในบุษบกซึ่งทั้งหมดทอดอยู่เหนือเศียรช้างไอยราพต 3 เศียร ขนาดด้วยฉัตร 7 ชั้น ในส่วนพื้นที่ว่างประดับไปด้วยลายกนก

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธาน ทั้งหน้าบันด้านหน้าและหน้าบันด้านหลังของพระอุโบสถ จะเป็นลายก้านขด ปลายยอดออกช่อหางโศกสามตัว ลักษณะลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธานนี้มีลักษณะอ่อนช้อยสวยงาม โดยช่อลายจะแตกจากบริเวณด้านล่างซ้ายขวา ก่อนเลื้อยเถาในลักษณะสองข้างเหมือนกันประดับเต็มพื้นที่หน้าบัน

1.3 วัสดุ

หน้าบันพระอุโบสถเป็นลายปูนปั้น รูปและตัวลายลงรักปิดทอง ยกเว้นในส่วนช่องว่างไอยราพตที่ใช้การประดับกระຈกสี สีที่ใช้ได้แก่ สีแดง ในขณะที่เถาบางส่วนมีการสอดไส้ด้วยกระຈกสีเพื่อความงามยิ่งขึ้น สีที่ใช้คือสีเขียว สำหรับในส่วนช่องพื้น พื้นประดับกระຈกสีน้ำเงินเข้ม ยกเว้นภายในบุษบกที่ประดิษฐานภาพประธาน พื้นในส่วนนี้ใช้กระຈกสีขาวประดับ

2. วิหารพุทธไสยาสน์

2.1 เนื้อหา

หน้าบ้านมีเส้นแบ่งสามเหลี่ยมหน้าจั่ว ทำให้กลายเป็นสามเหลี่ยมเล็กตรงกลางอีกชั้นหนึ่ง โดยภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็ก ทำเป็นรูปเจดีย์ทรงลังกาประดิษฐานอยู่มบบน ในตอนล่างซ้ายขวาเป็นรูปพุทธศาสนิกชนกำลังกราบไหว้พระเจดีย์ ถัดลงมาทำเป็นรูปกำแพง อาคารบ้านเรือน ส่วนบริเวณด้านนอกประดับด้วยลายก้านขด หน้าบ้านพระวิหารพุทธไสยาสน์นี้ ด้านหน้าและด้านหลังจะปรากฏเนื้อหาในลักษณะเดียวกัน

2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประดับตกแต่งบนหน้าบ้านแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็ก กับภายนอกเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็ก ภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็ก ลวดลายที่เข้ามาประดับเป็นลายกนกช่อหางโต แต่ดัดแปลงเป็นลายใบเทศ ภายนอกเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็กลวดลายที่เข้ามาประดับเป็นลายก้านขด ซึ่งเกลายมีลักษณะดัดแปลงจากธรรมชาติ

2.3 วัสดุ

วัสดุที่ประดับหน้าบ้านเป็นลายปูนปั้น รูปและตัวลายลงรักปิดทอง ยกเว้นในส่วนของเจดีย์ที่ใช้การประดับกระจกสีทองแทนการลงรักปิดทอง ในส่วนของพื้น พื้นทั้งภายในและภายนอกเส้นแบ่งสามเหลี่ยมใช้การประดับกระจกสี กระจกสีที่ใช้เป็นกระจกสีน้ำเงินเข้ม

3. พระวิหารหลวงพ่อสุโขทัย

3.1 เนื้อหา

ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นลักษณะเดียวกับอุโบสถ แต่เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบ้านมีลักษณะแตกต่างกัน กล่าวคือ หน้าบ้านตรงกลางทำเป็นรูปบุษบกตรีมุข ภายในบรรจุจุลมงกุฎที่ประดิษฐานอยู่เหนือพานแว่นฟ้า (ตราพระเกี้ยว) สองข้างพานกระหนาบด้วยฉัตร 5 ชั้น รอบๆภาพประธานประดับไปด้วยลายหัวนาค และหางหงส์ ซึ่งเนื้อหาหน้าบ้านด้านหน้าและด้านหลังของพระวิหารหลวงพ่อสุโขทัยจะมีลักษณะเดียวกัน

3.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประดับหน้าบ้านพระวิหารตรงกลางทำเป็นลายกนกเปลว เถากนกโค้งโอบรับภาพประธานลักษณะคล้ายดอกบัวตูม สำหรับบริเวณรอบนอกประดับด้วยลายก้านขด ปลายยอดออกรูปหงส์และหัวนาค ซึ่งลวดลายที่เข้ามาประกอบด้านหน้าและด้านหลังมีลักษณะเดียวกัน โดยช่อลายจะออกจากด้านล่างซ้ายขวาก่อนเลื้อยเถาประดับเต็มพื้นที่หน้าบ้าน

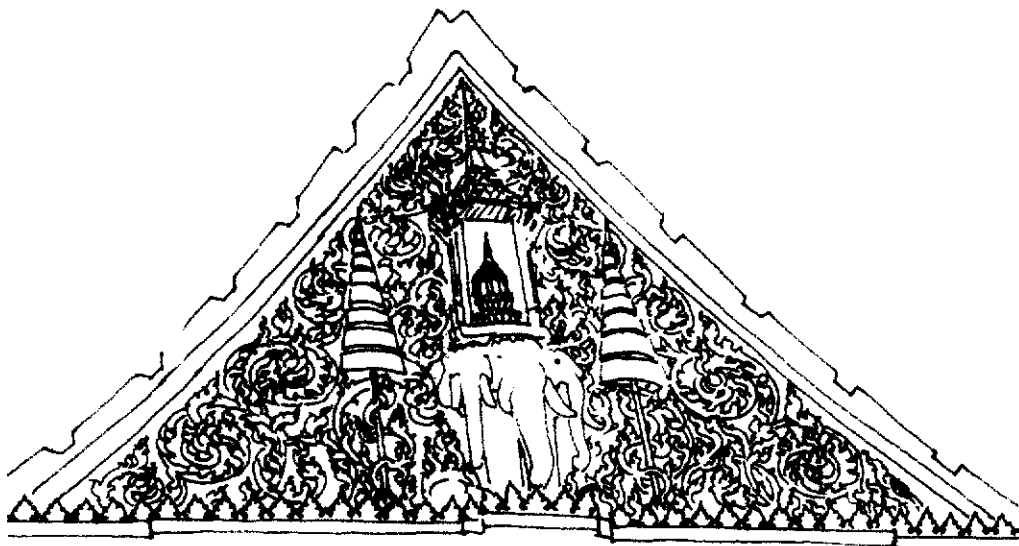
3.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบ้านพระวิหาร เป็นลายปูนปั้นรูปและตัวลายลงรักปิดทอง แต่ในส่วนของเกลายมีการสอดไส้ด้วยการประดับกระจกสีเพื่อเพิ่มความงดงาม สีที่ใช้คือสีเขียวและสีแดง สำหรับพื้นโดยรอบประดับกระจกสีน้ำเงินเข้ม ยกเว้นในส่วนตรงกลางภายในบุษบกตรีมุขที่ประดิษฐานภาพประธาน พื้นในส่วนนี้ใช้กระจกสีแดงประดับ

กล่าวโดยสรุปหน้าบันพระอุโบสถ หน้าบันพระวิหารพุทธไสยาสน์ และหน้าบันหลวงพ่อบุญไซ้ห้อย เป็นอาคารที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 และจากการศึกษาพบว่า หน้าบันที่ปรากฏตามอาคารต่าง ๆ วัดมหาพฤฒารามเป็นอีกวัดหนึ่งที่มีความแตกต่างชัดเจน กล่าวคือ หน้าบันพระอุโบสถทำเป็นรูปพระมหามงกุฎวางอยู่บนพานแว่นฟ้า เทอดอยู่เหนือเศียรช้างไอยราพต หน้าบันพระวิหารพุทธไสยาสน์ทำเป็นรูปเจดีย์ทรงลังกา หน้าบันพระวิหารหลวงพ่อบุญไซ้ห้อยทำเป็นรูปบุษบกภายในบรรจุลมงกุฎ โดยจากการศึกษามูลเหตุแห่งความแตกต่างนี้ ปรากฏชัดว่า มาจากผู้สร้างและผู้ให้สร้าง โดยหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารพุทธไสยาสน์สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงปรากฏชัดถึงสัญลักษณ์แห่งพระองค์บนหน้าบันพระอุโบสถ ในส่วนพระวิหารสุโขทัยสร้างขึ้นด้วยรัชกาลที่ 5 ขณะดำรงพระยศเป็นเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ จากคำกล่าวข้างต้นจึงสรุปได้ว่าอิทธิพลของผู้สร้างส่งผลต่อลวดลายหน้าบัน

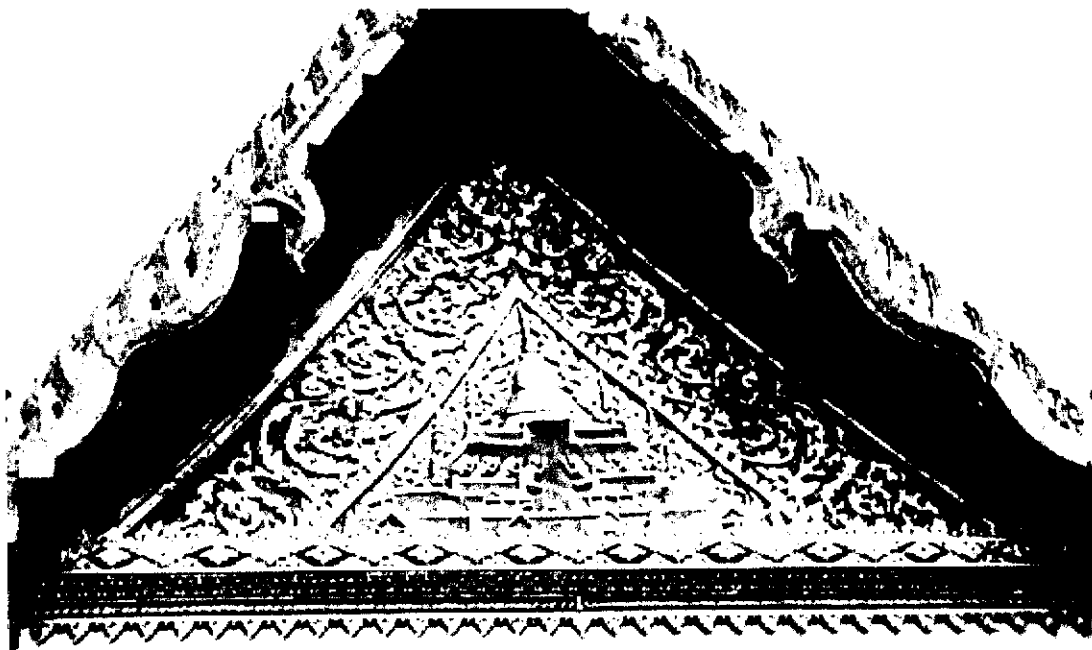

ภาพประกอบ 103 ลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดมหาพฤฒาราม

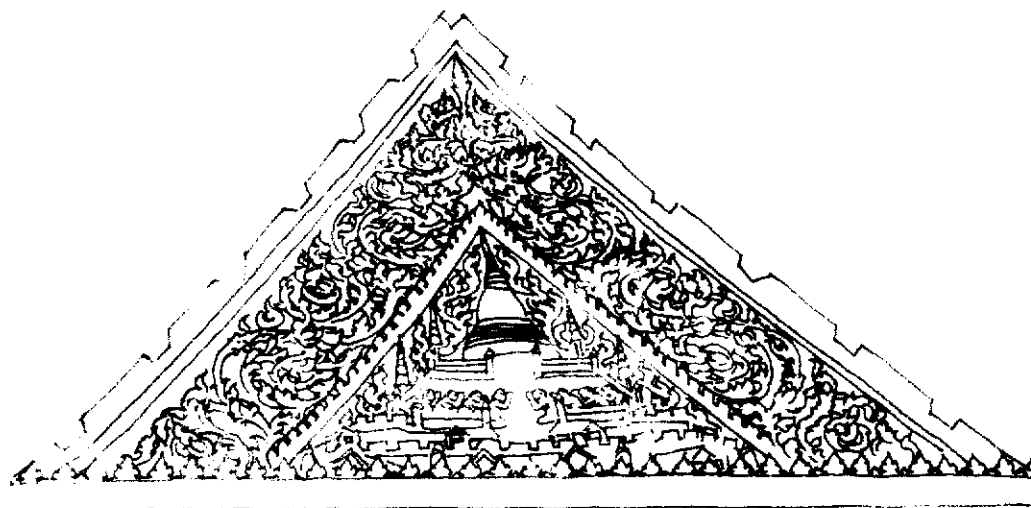

ภาพประกอบ 104 ลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดมหาพฤฒาราม

หน้าบันพระอุโบสถวัดมหาพฤฒาราม ภาพประธานบนหน้าบันทำเป็นรูปพระมหามงกุฏ
วางอยู่บนพานแว่นฟ้า ประติมาฐานอยู่ในซอกที่ทอดคอยู่เหนือเศียรช้างไอยราพต 3 เศียร
ซ้ายขวาวางนาคด้วยฉัตร 7 ชั้น

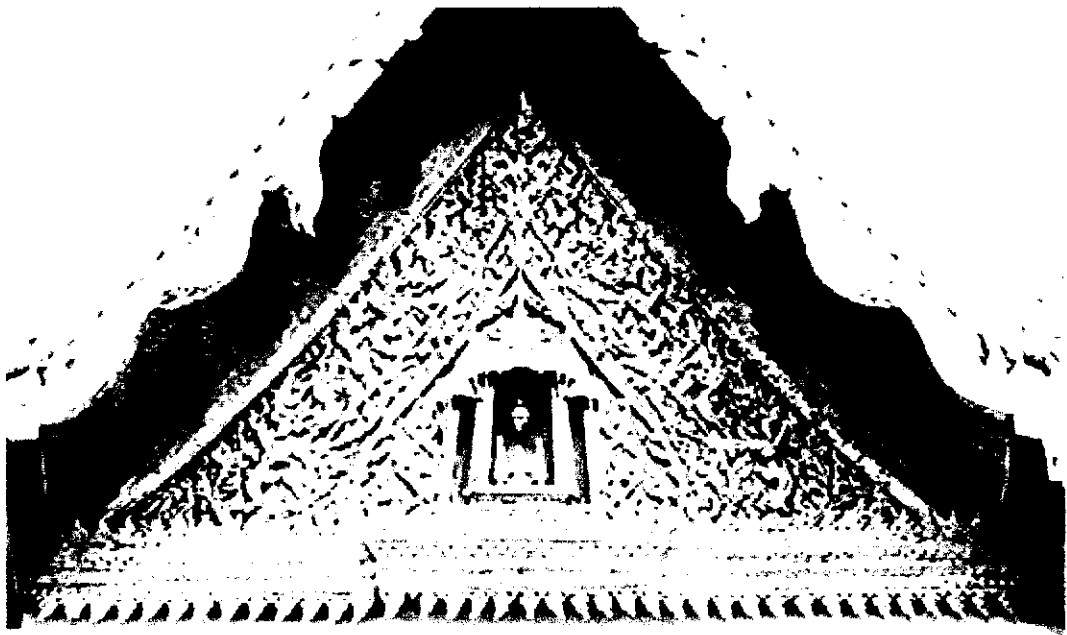

ภาพประกอบ 105 ลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารพุทธไสยาสน์วัดมหาพฤฒาราม

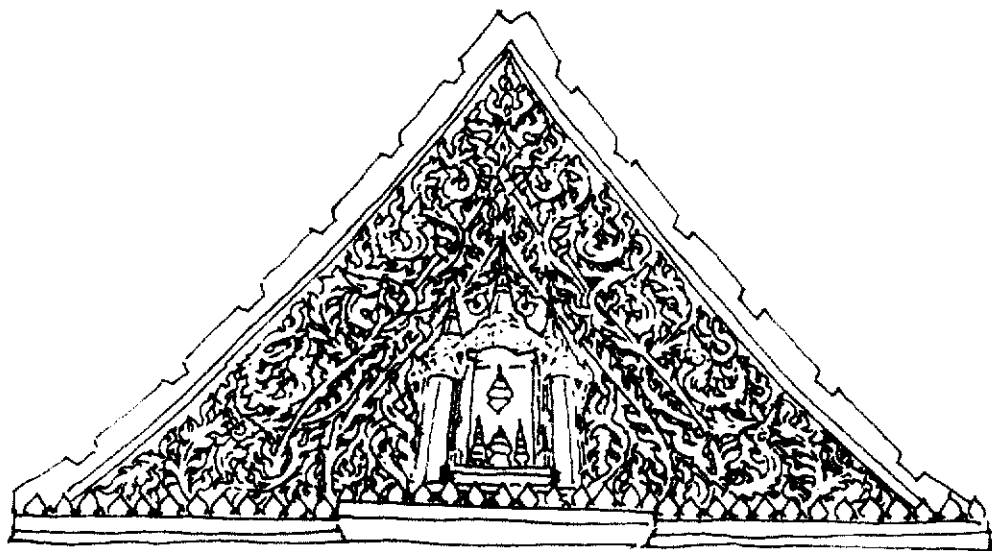

ภาพประกอบ 106 ลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารพุทธไสยาสน์วัดมหาพฤฒาราม

หน้าบันพระวิหารพุทธไสยาสน์วัดมหาพฤฒาราม หน้าบันมีเส้นแบ่งสามเหลี่ยม
หน้าบันเป็นลายปูนปั้น ภาพประธานทำเป็นรูปเจดีย์ทรงลังกา ตอนล่างซ้ายขวาทำเป็นรูปพุทธศาสนิกชน
กำลังกราบไหว้พระเจดีย์ และรูปอาคารบ้านเรือน

ภาพประกอบ 107 ลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารหลวงพ้อสุโขทัยวัดมหาพฤฒาราม

ภาพประกอบ 108 ลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารหลวงพ้อสุโขทัยวัดมหาพฤฒาราม

หน้าบันพระวิหารหลวงพ้อสุโขทัยวัดมหาพฤฒาราม
หน้าบันตรงกลางทำภาพประธานเป็นรูปบุษบกตรีมุขภายในบรรจุจุลมงกุฎที่ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า
ซ้ายขวาขนาดด้วยฉัตร 5 ชั้น

วัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร

วัดโมลีโลกยาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ตั้งอยู่แขวงวัดอรุณ สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา ผู้สร้างและเวลาไม่ปรากฏ เรียกกันว่าวัดท้ายตลาด สมัยกรุงธนบุรีไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา สมัยรัชกาลที่ 1 โปรดนิมนต์พระสงฆ์มาจำพรรษาครั้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงขนานนามวัดท้ายตลาดใหม่ว่า วัดพุทไธสวรรย์ ในส่วนพระอุโบสถ พระวิหารพระอุโบสถไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างที่แน่นอน มีการสันนิษฐานว่าได้รับการปฏิสังขรณ์ใหญ่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาลดสามชั้น บานประตูหน้าต่างแกะสลักเป็นรูปต้นไม้ ดอก และใบฝีมืองดงามอย่างยิ่ง ฝาผนังภายในพระอุโบสถเขียนลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง พระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปหล่อปางมารวิชัย ไม่ปรากฏนามและไม่ทราบว่ายัญเชิญมาจากไหน ส่วนพระวิหารสร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา อยู่แนวเดียวกับพระอุโบสถ ก่อนได้รับปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่นเดียวกัน ลวดลายปูนปั้นซุ้มประตูหน้าต่างจึงล้วนเป็นฝีมือของช่างครั้งรัชกาลที่ 3 ทั้งสิ้น พระวิหารหลังคาลดสองชั้น มุงกระเบื้องไทย มีข้อฟ้าใบระกา สำหรับพระวิหารฝาผนังก่ออิฐถือปูนมีผนังกัน 2 ตอน แต่ตอนหลังค่อนข้างแคบ มีฐานชุกชีก่ออิฐถือปูนเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ 1 องค์ พระพุทธรูปขนาดย่อมอีกหลายองค์ พระวิหารตอนหน้ากว้างขวางมีฐานชุกชีขนาดใหญ่ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจำนวนมาก แต่ขนาดของพระพุทธรูปไม่ใหญ่นัก สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารสามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

หน้าบันพระอุโบสถมีเส้นแบ่งสามเหลี่ยมภายใน ทำให้กลายเป็นสามเหลี่ยมเล็กตรงกลาง อีกชั้นหนึ่ง ภายในสามเหลี่ยมเล็กตรงกลางประดิษฐานภาพประธานเป็นรูปไอยราพต 3 เศียร เทอดพานแว่นฟ้าที่รองรับพระมหามงกุฎ ชายขวาประดับด้วยฉัตรเก้าชั้น ล้อมรอบภาพประธานด้วยลายเถา เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันนี้ด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน แต่จะแตกต่างกันเล็กน้อยในส่วนของการวางรูปทรงและเกลาย

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประดับประดาภาพประธานแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ลวดลายภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็ก กับนอกเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็ก โดยลวดลายภายนอกกรอบสามเหลี่ยมเล็กจะปรากฏชัด แต่ทั้งสองส่วนทั้งภายในและนอกเส้นแบ่งสามเหลี่ยม ลวดลายที่เข้ามาประกอบมีลักษณะเดียวกัน คือลายเครือเถาเปลวกันไขว้เลื้อยเถาประดับเต็มพื้นที่ว่าง

1.3 วัสดุ

วัสดุเป็นลายปูนปั้นในส่วนของตัวลายใช้การลงรักปิดทอง ยกเว้นรูปไอยราพต 3 เศียร ที่ใช้การประดับกระจก กระจกสีที่ใช้คือสีชาว ในส่วนของพื้นภาพ พื้นบริเวณภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็กใช้กระจกสีฟ้าประดับ ภายนอกเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็กใช้กระจกสีน้ำเงิน

2. พระวิหาร

2.1 เนื้อหา

หน้าบันแบ่งออกเป็นสองตอน ตอนบนตรงกลางเป็นรูปกระถางต้นไม้ มีใบไม้ ดอกไม้ประดับอยู่ในกระถาง รอบๆกระถางมีใบไม้ใบเล็กๆประกอบโดยรอบกระถาง สำหรับตอนล่างหรือแผงแลคอ สองแผงหน้าบันฉาบปูนเรียบ ยกเว้นในส่วนของแผงหน้าบันตอนบน (ใต้กระเบื้องฐานพระ) ทำเป็นลายเฟืองอุบะประดับรองรับภาพประธานเบื้องบน เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหารนี้ ด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

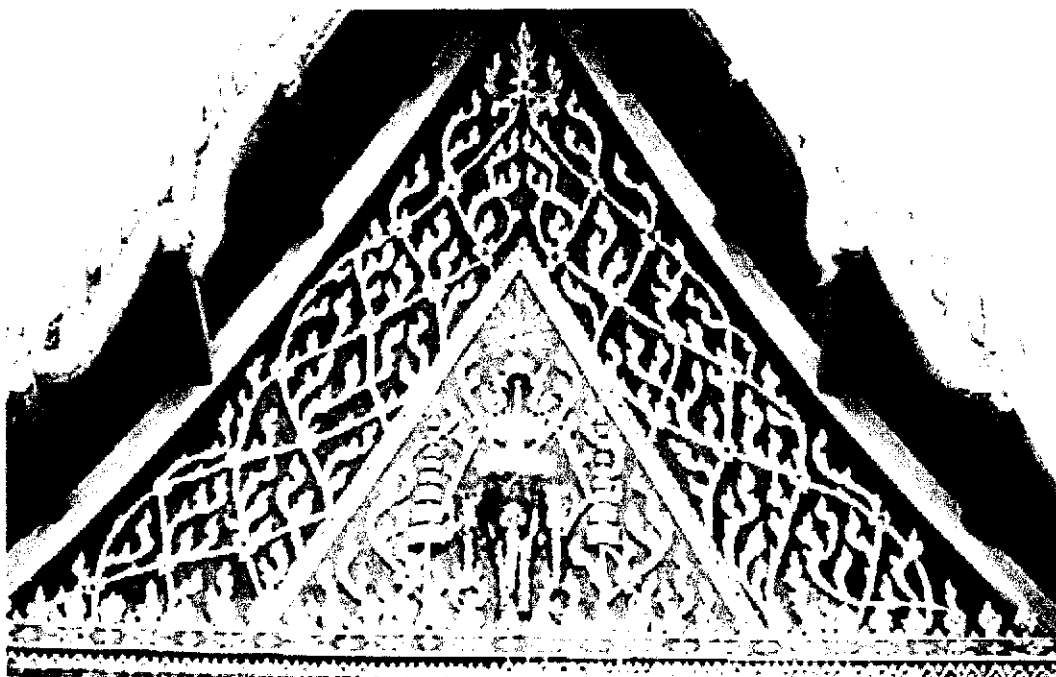
2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบหน้าบันพระวิหารในตอนบน ซึ่งเป็นหน้าบันประธานไม่เด่นชัดนัก หากเพราะหน้าบันประกอบด้วยเนื้อหาจนเต็มหน้าบัน สำหรับในส่วนหน้าบันตอนล่างลายที่เข้ามาประกอบเป็นลายเฟืองอุบะ ซึ่งประกอบอยู่ใต้กระเบื้องฐานพระ ซึ่งคั่นระหว่างหน้าบันประธานกับหน้าบันลดชั้น

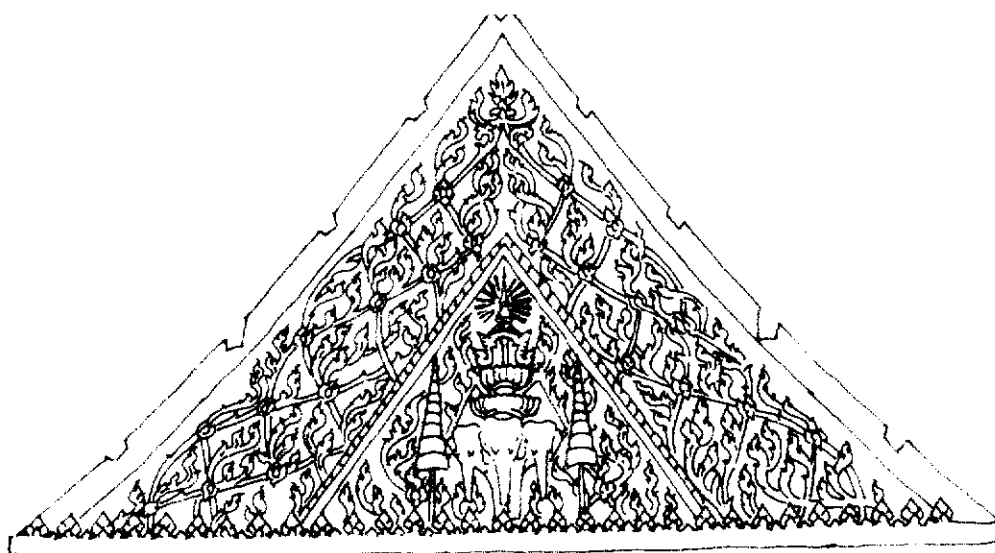
2.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหารเป็นลายปูนปั้น ลวดลายปั้นประดับลงบนพื้นปูนที่ฉาบเรียบของพื้นหน้าบันที่ก่อด้วยอิฐ ก่อนรูปและพื้นระบายสีเรียบทั้งหน้าบัน สีที่ใช้คือสีขาวเพียงสีเดียวและไม่มีการประดับตกแต่งใดๆมากไปกว่านั้น

สรุปโดยรวมหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารวัดโมลีโลกยารามมีความแตกต่างชัดเจน ทั้งในส่วนของเนื้อหา ลวดลาย และวัสดุที่ปรากฏ กล่าวคือ หน้าบันพระอุโบสถทำเป็นรูปพระมหามงกุฏ ตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง ในส่วนของหน้าบันพระวิหารทำเป็นรูปกระถางดอกไม้ โดยวัสดุที่ใช้ประดับเป็นลายปูนปั้น ซึ่งจากที่กล่าวมาจึงพอสังเกตและสรุปถึงมูลเหตุแห่งความแตกต่างได้ดังนี้ คือ หน้าบันพระวิหารมีความเด่นชัดในเรื่องรูปที่ปรากฏและวัสดุที่ประดับตกแต่ง แสดงออกถึงพระราชนิยมแห่งรัชกาลที่ 3 ชัดเจน แต่หน้าบันพระอุโบสถมีข้อสังเกตว่าน่าจะถูกสร้างเพิ่มเติมขึ้นมาภายหลัง หากเพราะหน้าบันที่ทำเป็นรูปพระมหามงกุฏไม่เคยมีปฏิบัติในช่วงสมัยดังกล่าว ซึ่งจะมีปรากฏในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 และจากหลักฐานปรากฏชัดว่า ช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดฤๅษณ์และปุษนิยวัดฤๅษณ์ต่างๆทั้งอาราม และนั่นน่าจะเป็นเหตุให้หน้าบันปรากฏเป็นรูปมงกุฏ

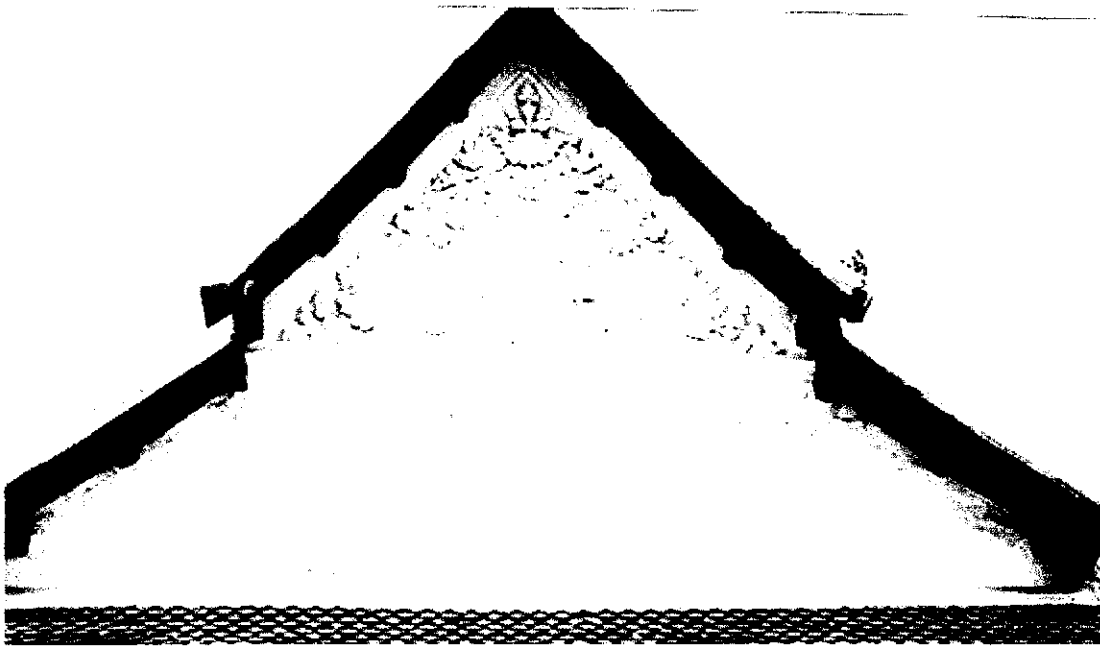

ภาพประกอบ 109 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดโมลีโลกยาราม

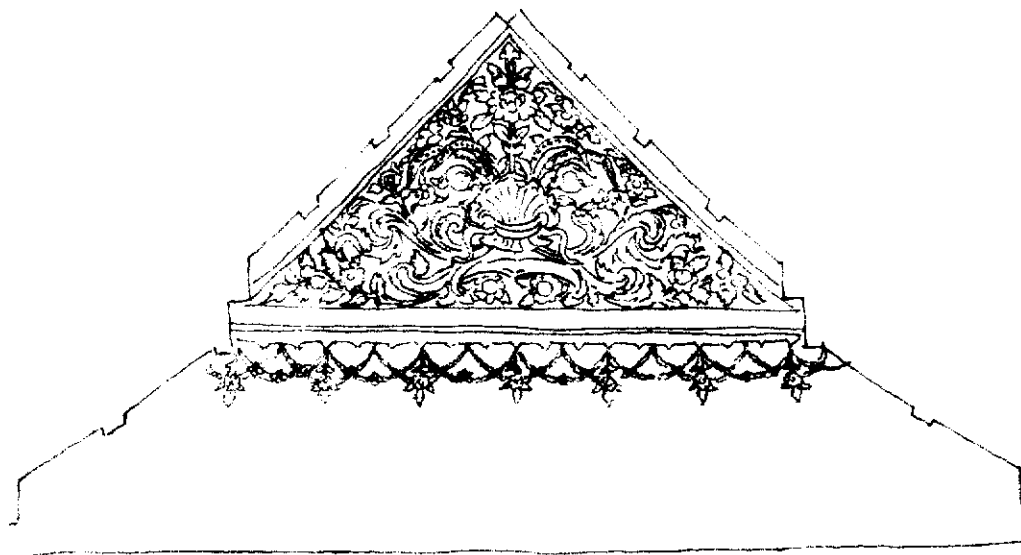

ภาพประกอบ 110 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดโมลีโลกยาราม

หน้าบันพระอุโบสถวัดโมลีโลกยาราม หน้าบันมีเส้นแบ่งสามเหลี่ยมภายใน ทำให้เกิดสามเหลี่ยมเล็กตรงกลางอีกชั้นหนึ่ง ในส่วนของภาพที่ประดับหน้าบัน หน้าบันทำภาพประธานเป็นรูปไอยราพต 3 เศียร เทอดพานแว่นฟ้ารองรับพระมหามงกุฏ ชายขาวประดับด้วยฉัตรเก้าชั้น

ภาพประกอบ 111 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดโมลีโลกยาราม

ภาพประกอบ 112 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดโมลีโลกยาราม

หน้าบันพระวิหารวัดโมลีโลกยาราม หน้าบันเป็นลายปูนปั้นแบ่งออกเป็น 2
ตอน ตอนบนตรงกลางทำภาพประธานเป็นรูปกระถางดอกไม้ ตอนล่างพื้นผนังปล่อยว่างฉาบเรียบปรากฏ
ลายเพียงใต้กระเบื้องฐานพระ

วัดยานนาวา

เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ตั้งอยู่ในเขตยานนาวา มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เรียกโดยทั่วไปว่าวัดดอกควาย ครั้นถึงสมัยกรุงธนบุรีได้ยกเป็นพระอารามหลวง ในส่วนพระอุโบสถ พระอุโบสถสร้างขึ้นในสมัยของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นอาคารก่ออิฐขนาด 5 ห้อง หลังคาลดสองชั้น ประดับช่อฟ้าใบระกา หน้าต่างด้านนอกเป็นรูปลายทองเรื่องทศชาติ ชุ่มประติมากรรมเป็นรูปหัวนาคประดับกระจกสีบานประตูด้านนอกเขียนรูปเขียวทองเหยียบสิงห์ ด้านในเป็นรูปกระทองใหญ่ ตามแบบพิธีลอยพระทีปในรัชกาลที่ 3 พระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ มีฉัตร 7 ชั้นกัน และมีพระพุทธรูปอีก 3 องค์ อยู่หน้าพระประธาน องค์เล็ก 2 องค์เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ส่วนองค์ใหญ่เป็นปางสมาธิ สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถสามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

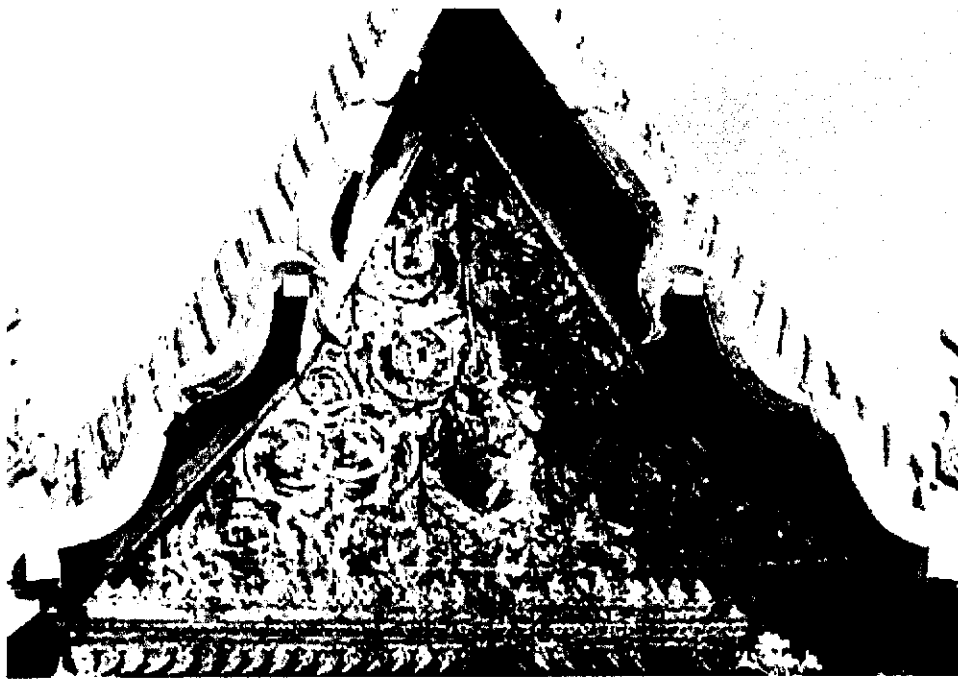
เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบัน หน้าบันด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน โดยตกแต่งภาพปราสาทเป็นรูปเทพพนมครึ่งองค์ตรงกลางหน้าบัน รูปเทพพนมนั้นโดดเด่นอยู่ภายในรูปดอกบัวตูม รอบภาพประธานประกอบด้วยลายก้านขดออกช่อหางโต หัวนาค คชสีห์ ยักษ์ สิงห์ ที่ประดับเรียงรายอยู่เต็มหน้าบัน

1.2 ลวดลาย

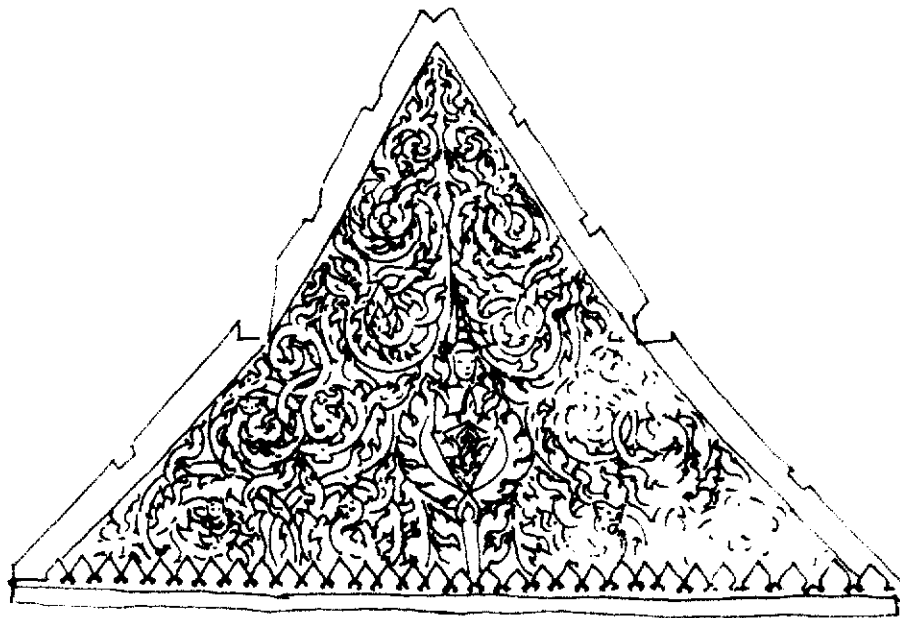
ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธานจะอยู่บริเวณภายนอกรูปทรงดอกบัวตูมที่ประดิษฐานภาพประธาน ลวดลายที่กล่าวถึงเป็นลายก้านขดปลายยอดออกช่อหางโต หัวสิงห์ คชสีห์ ยักษ์ และลายเปลว โดยช่อลายจะออกจากด้านล่างซ้ายขวา ก่อนเลื้อยเถาในลักษณะสองข้างเท่ากันประดับประดาเต็มพื้นที่หน้าบัน

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถเป็นลายแกะสลักไม้ รูปและตัวลายลงรักปิดทอง ในส่วนของพื้น พื้นประดับกระจกสี สีที่ใช้คือสีน้ำเงิน ยกเว้นพื้นภายในรูปทรงดอกบัวตูม หากเพราะพื้นลายในส่วนนี้ใช้กระจกสีเขียวประดับ

ภาพประกอบ 113 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถวัดยานนาวา

ภาพประกอบ 114 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านพระอุโบสถวัดยานนาวา

หน้าบ้านพระอุโบสถวัดยานนาวา หน้าบ้านเป็นงานจำหลักไม้ รูปและตัวลายลงรักปิดทอง โดยตกแต่งภาพประธานเป็นรูปเทพพนมครึ่งองค์โดดเด่นอยู่ตรงกลางหน้าบ้าน ล้อมรอบภาพประธานด้วยลายก้านขตออกซ้อหัวสัตว์

วัดราชผาติการามวรวิหาร

เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ตั้งอยู่สำน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ได้โบสถ์ฝรั่ง ตำบลสามเสน วัดนี้เดิมเรียก วัดส้มเกลี้ยง เป็นวัดโบราณ พวกญวนทหารหรือฝ่ายกรมพระราชวังบวร ในสังกัดพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่นับถือศาสนาคริสต์ ได้รื้อวัดเก่าไปทำโบสถ์ฝรั่ง ในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสสั่งให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างวัดใหม่ได้โบสถ์ฝรั่งเข้าไปในสวนส้มเกลี้ยง แต่ยังไม่เสร็จ จนถึงรัชกาลที่ 5 จึงสำเร็จ พระราชทานนามวัดใหม่ว่า วัดราชผาติการาม ในส่วนพระอุโบสถ พระอุโบสถมีขนาดย่อม สร้างตามแบบศิลปะตะวันตก ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา ประตุนหน้าต่างด้านนอกเขียนลายรดน้ำรูปสัตว์ ต้นไม้ ด้านในเขียนภาพทวารบาล เพดานเขียนลายทองล่องชาดสลัสนี้ เป็นรูปมังกรและผลไม้ ดอกไม้แบบจีน ด้านหลังพระอุโบสถมีแผ่นหินจารึกตราประจำพระองค์ และอักษรระบุว่าเป็นที่บรรจุพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ปัจจุบันได้ย้ายไปประดิษฐานที่อื่นแล้ว พระประธานเป็นพระพุทธรูปหล่อปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง 1 ศอก 6 นิ้ว สูง 2 ศอก 2 นิ้ว ประดิษฐานอยู่บนฐานชุกชี ประดับกระจกสลัสนี้สวยงาม สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ สามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังต่อไปนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

หน้าบันด้านหน้าด้านหลังทำเป็นวงกลมอยู่ตรงกลางเหมือนกัน แต่จะแตกต่างกันตรงที่ภายในวงกลมด้านหน้าประดิษฐานแจกันดอกพุดตาน ลายแจกันมีอักษรจีน ช้ายขวาภาพประธานประดับด้วยภาพค้างคาว กระเบื้องเคลือบทั้งใบและลายดอกพุดตาน ภายในวงกลมหน้าบันด้านหลังตรงกลางทำเป็นรูปนาฬิกา ปันเป็นเลขโรมันบอกเวลา 3.30 นาฬิกา บริเวณโดยรอบประดับด้วยลายประดิษฐ์ซึ่งดัดแปลงมาจากธรรมชาติ

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบหน้าบันด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน คือ ลวดลายที่ดัดแปลงประดิษฐ์มาจากธรรมชาติในลักษณะเถาเลื้อย จะแตกต่างกันเพียงหน้าบันด้านหน้าช่อลายจะมีการออกดอกพุดตานซึ่งด้านหลังไม่ปรากฏ ทั้งนี้ลวดลายที่กล่าวถึงจะประดับในส่วนของกรอบหน้าบันและล้อมวงรอบภาพประธานทำให้เกิดพื้นที่ว่างซ้ายขวา และเพื่อลดบริเวณว่างในส่วนนี้ จึงใช้การประดับกระเบื้องถ้วยใบเล็ก ๆ ในรูปตารางหรือตาข่าย โดยในส่วนของลวดลายที่เข้ามาประดับหน้าบัน ทั้งด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะใกล้เคียงกัน

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถโดยส่วนรวมจะเป็นลายปูนปั้นระบายสี (สีที่ใช้จะประกอบไปด้วย สีทอง สีน้ำเงินเข้ม สีชมพู และสีเหลืองซึ่งปรากฏในส่วนของพื้นภาพ) นอกจากลายปูนปั้นระบายสี ยังมีการประดับกระเบื้องถ้วยทั้งใบซึ่งนำมาตกแต่งเพิ่มเติม ในส่วนของพื้นที่ว่างทั้งหน้าบันด้านหน้าและด้านหลัง

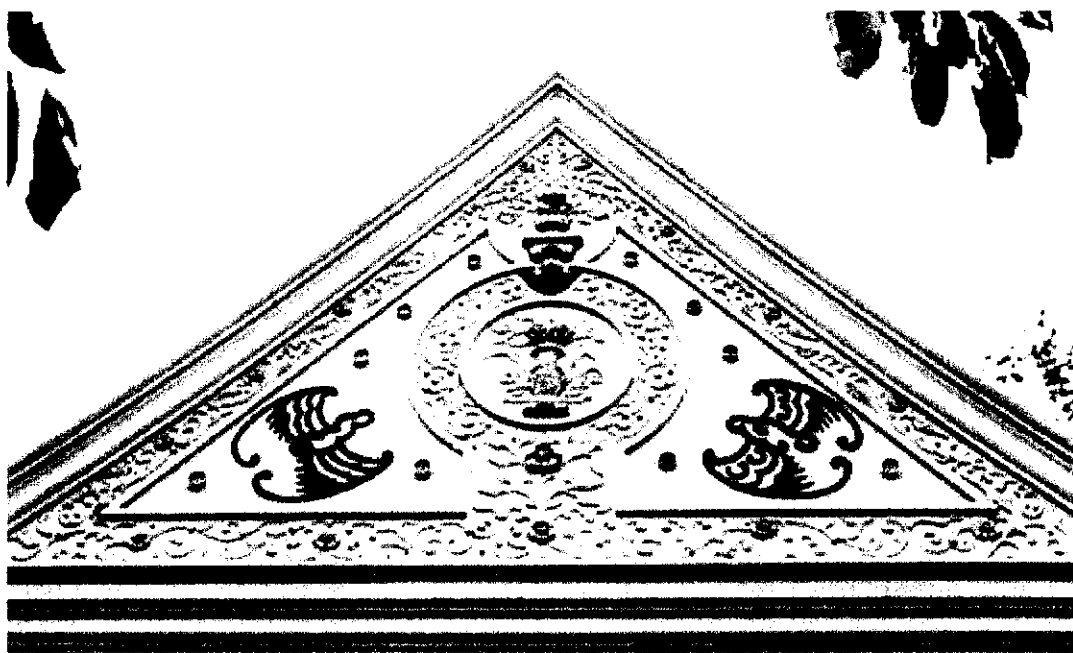
โดยสรุปจากการศึกษาหน้าบันที่ประดับพระอุโบสถวัดราชผาติการาม มีความน่าสนใจอยู่หลายประเด็น กล่าวคือ

1. หน้าบันด้านหน้าและด้านหลังมีความแตกต่างชัดเจนซึ่งไม่ค่อยปรากฏให้เห็นมากนัก ในเรื่องการประดับตกแต่งหน้าบัน ที่ทำภาพประธานด้านหน้าและด้านหลังแตกต่างกัน หากเพราะโดยทั่วไปหน้า

บัน ด้านหน้าและด้านหลังของหน้าบันมักจะตกแต่งในรูปแบบเดียวกัน แต่จากการศึกษาหน้าบันพระอุโบสถวัดราชผาติการามกลับพบความแตกต่างชัดเจน

2. ลวดลายที่นำมาประดับกับเนื้อหาที่ปรากฏ ขาดซึ่งความสัมพันธ์หรืออิทธิพลเดียวกันซึ่งในเรื่องนี้จากการศึกษาปรากฏชัดและเห็นได้จากการทำหน้าบันเป็นรูปนาฬิกาโรมัน แต่การประดับพื้นที่ว่างกลับกลายเป็นช่อดอกพุดตาน และด้วยกระเบื้องของจีน ในขณะที่ลวดลายหน้าบันอีกด้านกลับเป็นลายค้างคาวตามอิทธิพลจีน

จากที่กล่าวมาจึงพอสรุปประเด็นที่ก่อให้เกิดความแตกต่างได้ว่า เหตุเพราะน่าจะเกิดมาจากการสร้างวัดใหม่ใต้โบสถ์ฝรั่ง ในขณะที่การสร้างเกิดขึ้นด้วยฝีมือช่างจีน หากเพราะลวดลายทวาร ฝ่าเพดานเป็นฝีมือช่างจีนทั้งสิ้น และด้วยมูลเหตุเหล่านี้ทำให้เกิดการผสมผสานจนเกิดความหลากหลายขึ้น ปรากฏเป็นเนื้อหาสาระดังกล่าว

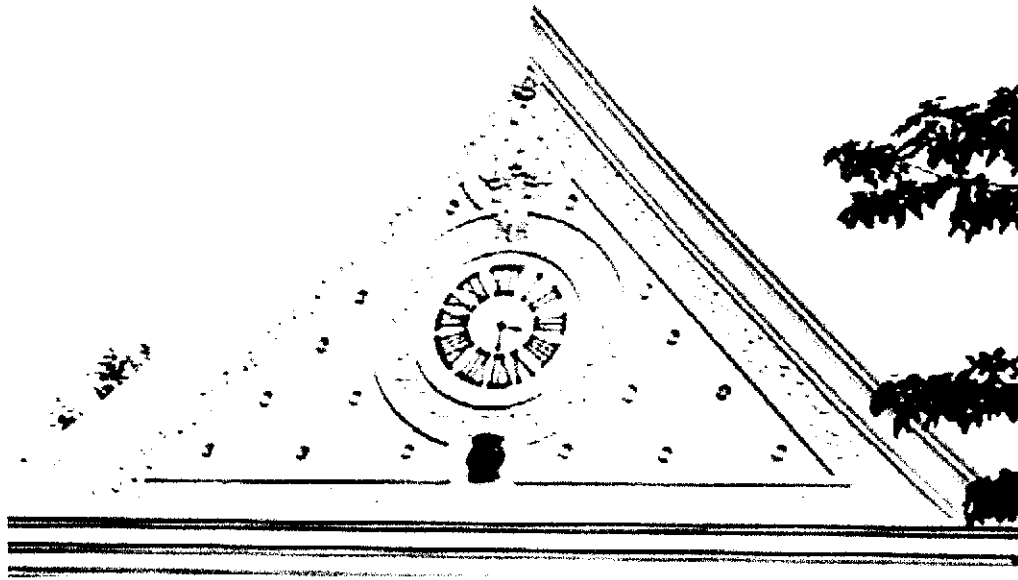

ภาพประกอบ 115 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ(ด้านหน้า)วัดราชผาติการาม

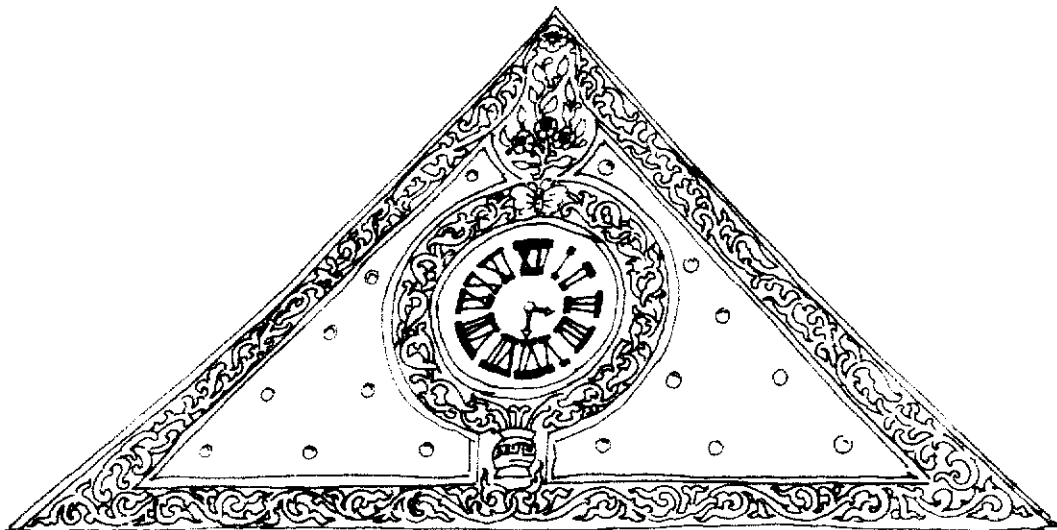

ภาพประกอบ 116 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ(ด้านหน้า)วัดราชผาติการาม

หน้าบันพระอุโบสถ(ด้านหน้า)วัดราชผาติการาม หน้าบันเป็นลายปูนปั้น
รูปประธานทำเป็นแจกันบรรจุดอกพุดตาน
ซ้ายขวาประดับด้วยภาพคางคาวและกระเบื้องถ้วยทั้งใบ

ภาพประกอบ 117 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถ(ด้านหลัง)วัดราชผาติการาม

ภาพประกอบ 118 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านพระอุโบสถ(ด้านหลัง)วัดราชผาติการาม

หน้าบ้านพระอุโบสถ(ด้านหลัง)วัดราชผาติการาม หน้าบ้านเป็นลายปูนปั้น ทำภาพประธานเป็นรูปนาฬิกา
 ปั้นเป็นเลขโรมันบอกเวลา 3.30 น. อยู่ตรงกลาง ในส่วนของพื้นที่ว่างซ้ายขวา
 ใช้การประดับกระเบื้องถ้วยใน

วัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร

เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ตั้งอยู่ที่คลองบางกอกใหญ่ฝั่งเหนือ เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อวัดพลับ ซึ่งสมเด็จพระสังฆราช “ศุข” เคยเสด็จมาก่อน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างลัทธิราชกาล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งวัด รวมทั้งพระอุโบสถและพระวิหาร พระอุโบสถ มีขนาดกลาง เป็นอาคารสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี ตัวพระอุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ก่ออิฐถือปูนหลังคาลดสองชั้น ที่ตัวพระอุโบสถมีระเบียงทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มีเสาเรียงรับเครื่องบนอยู่ภายนอกผนังทั้ง 4 ด้าน หลังคาประดับช่อฟ้า ใบระกา บานประตูหน้าต่างสลักลายปิดทองประดับกระจก ในส่วนพระวิหาร พระวิหารหลังเดิมสร้างขึ้นพร้อมพระอุโบสถ เรียกว่าพระวิหารแดงเนื่องจากทาสีด้วยฝุ่นแดง แต่ชำรุดทรุดโทรมมากทางวัดจึงจัดสร้างใหม่ อยู่ทางด้านซ้ายของพระอุโบสถ ตัวพระวิหารเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มีกำแพงกันเขตของพระอุโบสถและพระวิหาร พระวิหารหลังคามุงกระเบื้องเคลือบ รอบๆหลังคาเป็นปีกนกมีคันทวยรับโดยรอบ และได้ห้อยระฆังเล็กๆ ไว้รอบปีกนก สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารสามารถสรุปได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

หน้าบันพระอุโบสถแบ่งออกเป็น 2 ตอน ในตอนบนแกะสลักรูปนารายณ์ทรงครุฑยุคนาค ซึ่งมีขนาดใหญ่เกือบเต็มหน้าบันเป็นภาพประธาน ล้อมรอบภาพประธานด้วยลายกนกออกช่อหางโต เทพพนม หัวสิงห์และหงส์ซึ่งมีลักษณะเดียวกันทั้งด้านหน้าและด้านหลัง แต่แตกต่างกันที่หน้าบันตอนล่างหรือคอสอง หากเพราะตอนล่างของหน้าบันด้านหน้าติดประดับด้วยกระเบื้องใบใหญ่ทั้งใบ ซึ่งเป็นกระเบื้องลายครามโบราณของจีน มีลวดลายนกยูงอยู่บนต้นไม้ แต่ด้านหลังพื้นผนังหน้าบันปล่อยเรียบไม่มีร่องรอยการประดับแต่อย่างใด

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประดับหน้าบันจะมีเพียงแต่ในส่วนหน้าบันตอนบน ตอนล่างพื้นผนังปล่อยเรียบ ซึ่งลวดลายที่นำมาประกอบเป็นลวดลายก้านขด ปลายยอดขมวดลายเป็นรูปหัวสิงห์ เทพพนม และหงส์ตามลำดับ ในส่วนบนสุดของจั่วทำเป็นลายพุ่มขนาคใหญ่มองเห็นได้ชัดเจน ซึ่งลวดลายที่เข้ามาประดับนี้ทั้งด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะแบบเดียวกัน

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันเป็นไม้แกะสลักโดยในส่วนของตัวลายใช้กรรมวิธีการลงรักปิดทอง ยกเว้นในส่วนของหัวสิงห์ หงส์และครุฑ ใช้การประดับกระจกสี กระจกสีที่ใช้ได้แก่กระจกสีเขียวและสีแดงตามลำดับ สำหรับพื้น ผนังใช้การประดับกระจกสีเช่นเดียวกัน สีที่ใช้คือน้ำเงินเข้ม ในส่วนตอนล่างหรือแผงแลคอสองพื้นก่ออิฐถือปูนฉาบผิวเรียบ ระบายสีขาว

2. วิหาร

2.1 เนื้อหา

หน้าบันของพระวิหารจะแบ่งออกเป็นสองตอนเช่นเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ แต่ทั้งตอนบนและตอนล่างในภาพไม่ได้แสดงเรื่องราวใดๆ มีเพียงลวดลายกนกประดับเต็มหน้าบัน ซึ่งในตอนบนประดับด้วยเถากนก ในตอนล่างทำเป็นช่อง ภายในช่องทำเป็นชุ่มบรรจุลายกระจัง ทั้งนี้หน้าบันด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหาร ตัวลายมีรายละเอียดน้อยมากหากเปรียบเทียบกับหน้าบันพระอุโบสถ โดยลวดลายหน้าบันทำเป็นรูปกระจังใบเทศขนาดใหญ่อยู่ตรงกลาง ข้างขวาประกอบด้วยเถาพุดในลักษณะสองข้างเหมือนกัน สำหรับคอสองหรือตอนล่างทำเป็นช่องเล็กๆนับรวม 8 ช่อง ภายในช่องทำเป็นขั้วบรรจุลายกระจัง

2.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหาร เป็นลายปูนปั้นในส่วนของตัวลายลงสีทองตัดด้วยเส้นสีแดง ซึ่งการตัดเส้นกระทำได้ไม่ละเอียดเท่าที่ควร สำหรับพื้น พื้นประดับกระจังสีน้ำเงินเข้ม ในส่วนตอนล่างหรือคอสองวัสดุที่ปรากฏก็มีลักษณะเดียวกัน คือ ลายเป็นลายปูนปั้นตัวลายลงสีทอง พื้นใช้การประดับกระจังสี กระจังสีที่ใช้ได้แก่ สีเหลือง สีฟ้าและสีน้ำเงิน

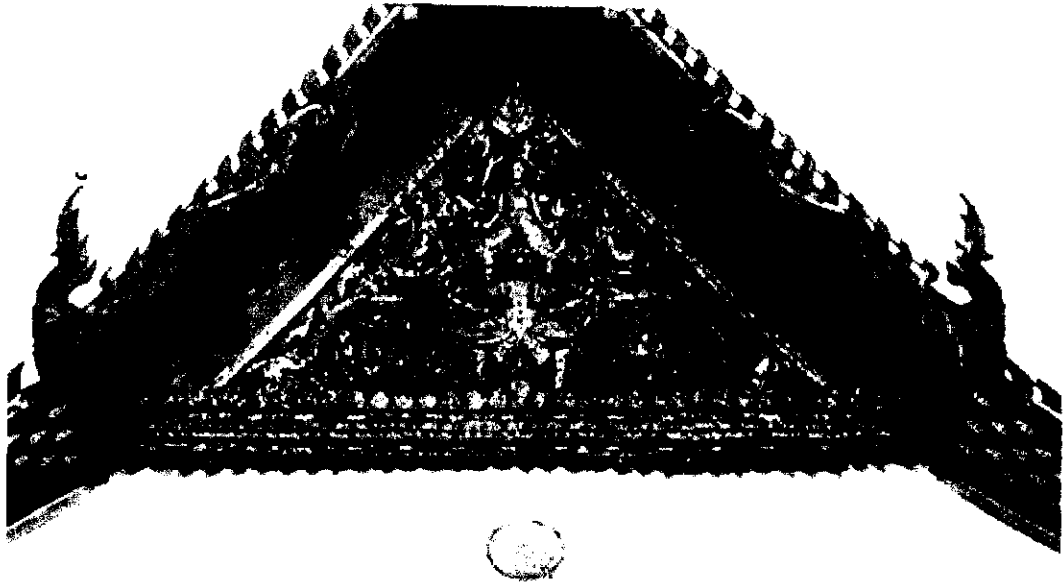
สรุปโดยรวมหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารวัดราชสิทธิาราม จากการศึกษา พบว่า หน้าบันทั้งสองส่วนปรากฏความแตกต่างชัดเจน ทั้งในเรื่องโครงสร้างหน้าบัน เนื้อหา ลวดลาย และวัสดุที่นำมาประดับตกแต่งหน้าบัน กล่าวคือ

1. เนื้อหาที่ประดับหน้าบันพระอุโบสถทำเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑ ล้อมรอบด้วยลายก้านขด ตามคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ ในขณะที่หน้าบันพระวิหารไม่ได้แสดงเรื่องราวใดๆ มีเพียงลวดลายประดับตกแต่งเติมพื้นที่หน้าบัน

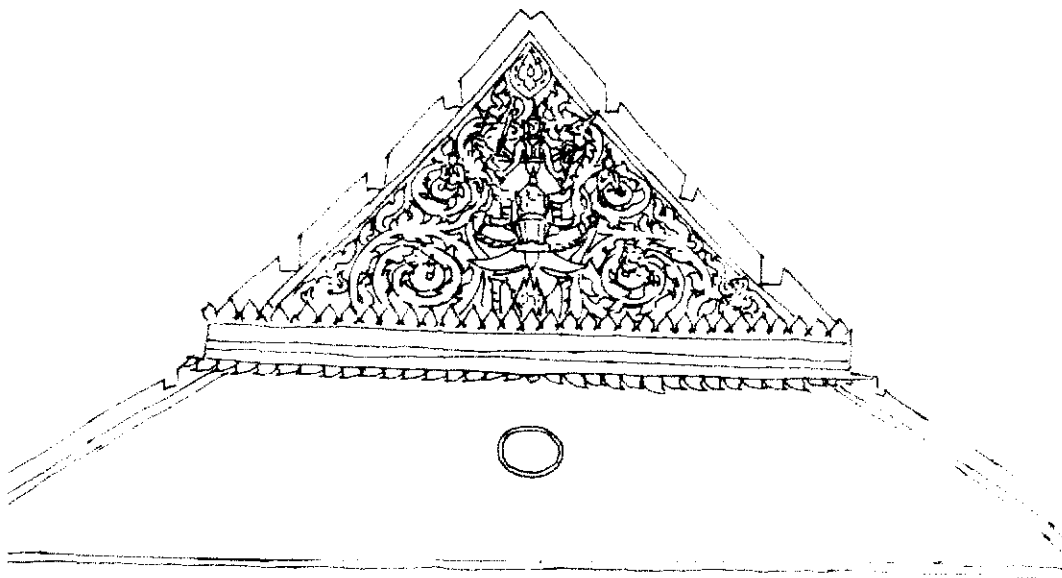
2. ลวดลายที่เข้ามาประดับหน้าบันพระอุโบสถเป็นลายก้านขด ปลายยอดขมวดออกหัวสิงห์ เทพพนม หงส์ ตามลำดับ ซึ่งรับอิทธิพลเกี่ยวเนื่องกับอยุธยา ในขณะที่หน้าบันพระวิหารประดับลายกนก ตัวลายมีรายละเอียดน้อยมา

3. วัสดุน้าบันพระอุโบสถเป็นงานจำหลักไม้ ตัวลายลงรักปิดทอง ในส่วนของพระวิหารเป็นลายปูนปั้น

จากการศึกษาถึงมูลเหตุแห่งความแตกต่างนี้ ปรากฏชัดว่าเพราะหน้าบันถูกสร้างขึ้นต่างช่วงสมัยนั่นเอง โดยหน้าบันพระอุโบสถถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ในขณะที่หน้าบันพระวิหารถูกสร้างขึ้นในช่วงสมัยหลัง เหตุนี้จึงทำให้ขาดซึ่งความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกัน

ภาพประกอบ 119 แสดงลักษณะและวดลายหน้าบันด้านหน้าพระอุโบสถวัดราชสิทธาราม

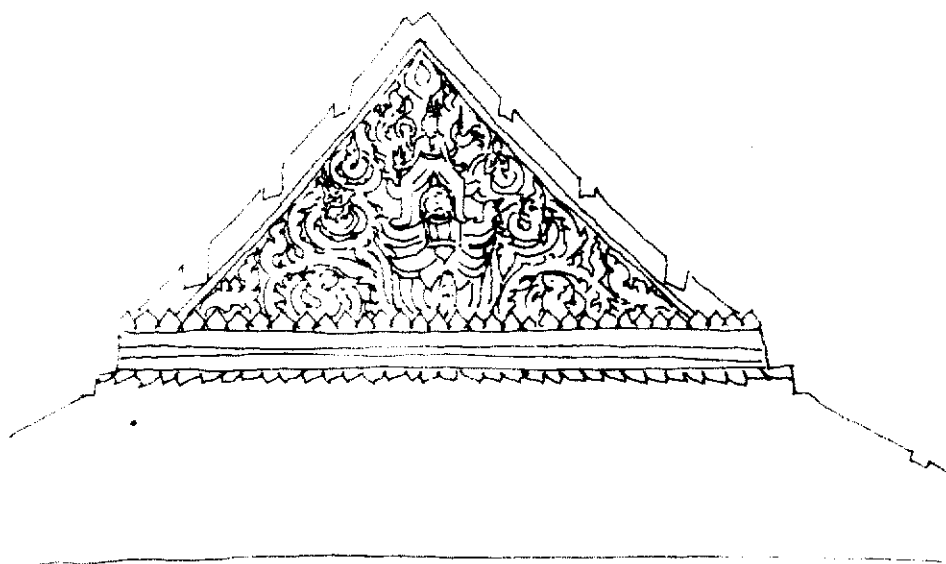

ภาพประกอบ 120 แสดงลักษณะและลายเส้นหน้าบันด้านหน้าพระอุโบสถวัดราชสิทธาราม

หน้าบันพระอุโบสถวัดราชสิทธาราม หน้าบันแบ่งออกเป็น 2 ตอน
 ตอนบนเป็นงานจำหลักไม้ ภาพประธานทำเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑ
 โดยหน้าบันด้านหน้าตอนล่างเป็นผนังปูนติดประดับด้วยกระเบื้องถ้วยใบใหญ่อยู่ตรงกลางหน้าบัน

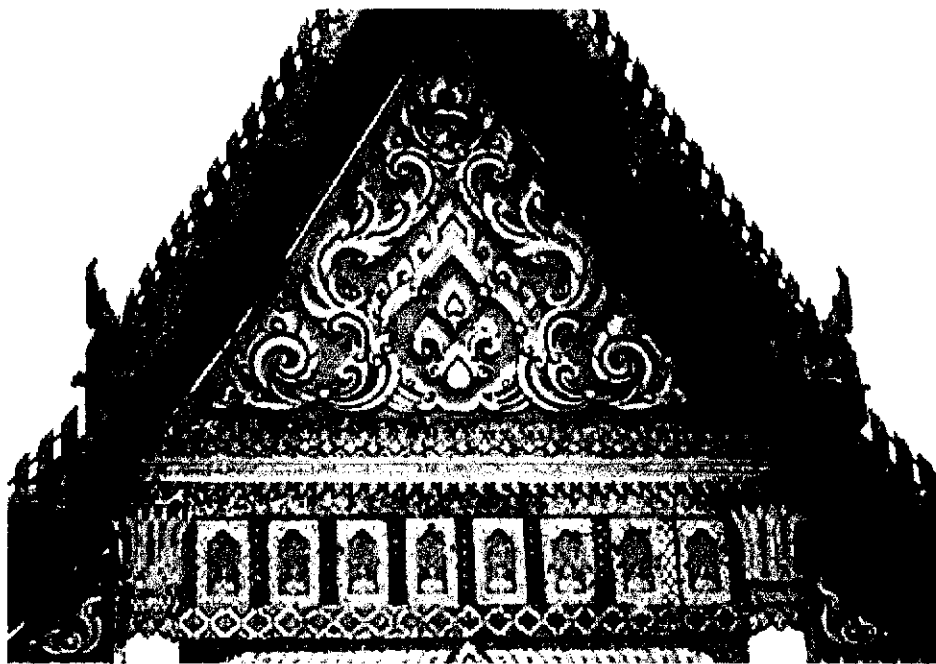

ภาพประกอบ 121 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านด้านหลังพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม

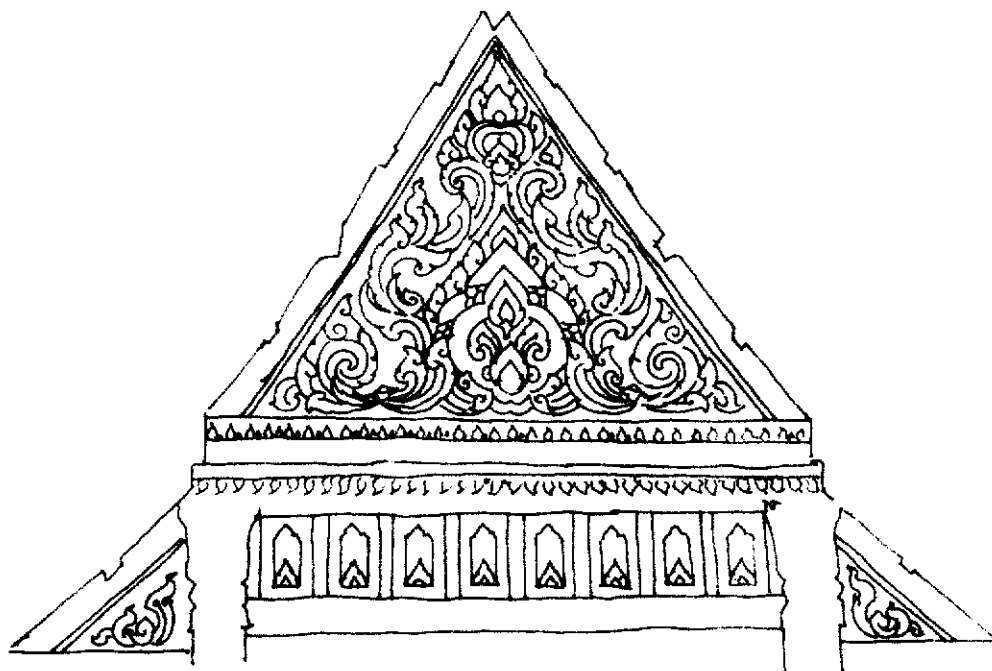

ภาพประกอบ 122 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านด้านหลังพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม

หน้าบ้านพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม หน้าบ้านแบ่งออกเป็น 2 ตอน
 ตอนบนเป็นงานจำหลักไม้ ภาพประธานทำเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑเช่นเดียวกับด้านหน้า
 แต่หน้าบ้านด้านหลังในส่วนของหน้าบ้านตอนล่างไม่มีการประดับกระเบื้องถ้วยเช่นเดียวกับด้านหน้า

ภาพประกอบ 123 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดราชสิทธาราม

ภาพประกอบ 124 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดราชสิทธาราม

ลักษณะหน้าบันพระวิหารวัดราชสิทธาราม หน้าบันแบ่งออกเป็นสองตอนเช่นเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ
หน้าบันพระวิหารนี้ไม่ได้แสดงเรื่องราวใดๆ มีเพียงลวดลายประดับเต็มทั้งพื้นที่หน้าบัน

วัดราชโอรสารามราชวรมหาวิหาร

วัดอรุณราชวราราม (วัดแจ้ง) เป็นอารามหลวงชั้นเอกชนิดราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรีตรงกันข้ามกับวัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) เดิมชื่อวัดมะกอก ต่อมาเปลี่ยนเป็น วัดมะกอกนอก เพื่อให้คู่กับวัดมะกอกใน (วัดนวลนรดิศ) สันนิษฐานว่าเรียกชื่อตามตำบลที่ตั้งตามประวัติมีว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกรีธาทัพฝ่ากองทหารพม่าล่องจากกรุงศรีอยุธยาถึงหน้าวัดนี้เมื่อยามรุ่งอรุณหรือรุ่งแจ้งพอดี ต่อมาเมื่อทรงโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์แล้วจึงเปลี่ยนชื่อเสียใหม่เป็นวัดแจ้ง ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงย้ายเมืองไปอยู่กรุงเทพฯ ทำให้วัดแจ้งกลายเป็นวัดที่อยู่นอกวัง โปรดให้พระสงฆ์จำพรรษาต่อไปได้ ในส่วนพระอุโบสถพระวิหาร พระอุโบสถสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นพระอุโบสถหลังคาแบบจีน หลังคาลดสองชั้น แต่มีกระเบื้องสีแบบไทย ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา ชุ่มประตุนหน้าต่างประดิษฐ์เป็นลายดอกพุดตาน บานประตูด้านนอกประดับมุกลายมังกรด้นเมฆ ด้านในเขียนภาพทวารบาลแบบจีน พระประธานเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิที่ฐานพระพุทธรูปนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ อนุญาตให้พระสงฆ์สร้างการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาประดิษฐานไว้ พร้อมกับพระราชทานสัญญาบัตรและศิลาจารึกดวงชั้นชา พระวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์อยู่ด้านหลังพระอุโบสถ ภายในวงล้อมของกำแพงแก้ว มีพระระเบียงล้อมรอบเป็นพิเศษอีกชั้น ตรงประตูเข้าทั้ง 4 ทิศได้เจาะพระระเบียงเป็นประตูกลมตามแบบจีนแปลกตาน่าชมมาก ใต้หลังคาพระระเบียงมีพระพุทธรูปหล่อสัมฤทธิ์ประดิษฐานอยู่เหนือแท่น มีระยะห่างกันพอสมควร ส่วนมากเป็นฝีมือช่างเชียงแสนและสุโขทัย โดยรอบมี 60 รูป เป็นพระพุทธรูปนั่ง 52 องค์ ยืน 8 องค์ สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร สามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

หน้าบันพระอุโบสถแบ่งออกเป็น 2 ตอน โดยในตอนบนตรงกลางตกแต่งภาพประธานเป็นรูปแจกันดอกไม้บรรจุดอกเบญจมาศ ข้างขวาภาพประธานทำเป็นรูปมังกรและหงส์หันหน้าเข้าหากัน ในส่วนพื้นที่ว่างที่เหลือตกแต่งด้วยรูปสิ่งของมงคลตามคติและสัญลักษณ์ตามความเชื่อของจีน ได้แก่ ทับทิม ฝั่เสื้อ น้ำเต้า กระบี่ เป็นต้น โดยจะจัดวางในลักษณะสองข้างเหมือนกัน ในส่วนตอนล่างหรือคอสองทำเป็นภาพทิวทัศน์ มีบ้านเรือน สัตว์เลี้ยง ภูเขา ก้อนเมฆ และต้นไม้จัดประกอบอย่างสวยงาม

1.2 ลวดลาย

หน้าบันพระอุโบสถด้านหน้าและด้านหลังมีการจัดวางภาพในลักษณะเดียวกัน และภาพที่ปรากฏบนหน้าบันจะประกอบด้วยเนื้อหาของภาพจนเต็มหน้าบัน ทำให้ลวดลายที่ปรากฏไม่มีความชัดเจนมากนัก ทั้งในส่วนของหน้าบันประธานและหน้าบันลดชั้น

1.3 วัสดุ

หน้าบันประธานเป็นลายปูนปั้นก่อนทาสีและติดประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีต่างๆตามแม่ลายที่กำหนด สีที่ใช้จะเป็นสีโทนเย็นอันประกอบด้วยสีฟ้าและสีเขียวเป็นหลัก ในส่วนของพื้น พื้นเป็นผนังปูนฉาบเรียบระบายด้วยสีขาว สำหรับในส่วนของหน้าบันลดชั้นในตอนล่าง การประดับตกแต่งหน้าบันมีลักษณะเดียวกับหน้าบันในตอนบน แต่จะแตกต่างกันที่กระเบื้องและสีที่ใช้จะเน้นความเหมือนจริงของวัตถุหรือรูปทรงนั้นๆ ตัวอย่างเช่น ใช้สีเขียวกับใบไม้ ใช้สีน้ำตาลกับก้อนหิน

2. พระวิหารพระพุทธไสยาสน์

2.1 เนื้อหา

หน้าบันพระวิหารพระพุทธไสยาสน์จะแบ่งออกเป็นสองตอน คือตอนบนและตอนล่างมีแนวเชิงชายคั่นกลาง มีลักษณะเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ โดยทิศใต้ในส่วนของหน้าบันประธาน เนื้อหาตอนบนตรงกลางทำเป็นรูปวงกลม มีลักษณะคล้ายดวงตะวัน ภายในวงกลมบรรจุรูปไก่ ในขณะที่บริเวณโดยรอบภาพประธาน ประดับตกแต่งด้วยภาพหงส์ ภาพนก ดอกไม้ ใบไม้ กระจัดกระจายประดับเต็มพื้นที่ว่าง สำหรับในตอนล่างตรงกลางทำเป็นรูปศาลเจ้าจีน ชายขวาประดับด้วยภาพมังกร สิงโต และกิเลน ซึ่งทิศเหนือรูปจะมีลักษณะเดียวกับทิศใต้ แต่รูปนกจะออกคล้ายหงส์ ตรงกลางเป็นรูปไก่ฟ้า ชั้นรองก็มีลักษณะคล้ายทิศใต้ แต่จะแตกต่างกันเล็กน้อยตรงรูปศาลเจ้า

2.3 ลวดลาย

หน้าบันพระวิหารพระพุทธไสยาสน์มีเนื้อหาปรากฏจนเต็มหน้าบันเช่นเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ เหตุนี้ทำให้ลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ไม่ชัดเจนมากนัก ซึ่งเป็นไปในลักษณะเดียวกันทั้งในส่วนของหน้าบันประธานและหน้าบันลดชั้น ซึ่งทั้งหน้าบันด้านหน้าและด้านหลังก็มีลักษณะเดียวกัน

2.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหารสามารถสรุปได้ดังนี้ หน้าบันด้านทิศใต้เป็นลายปูนปั้นเขียนสี ซึ่งแต่เดิมจากการศึกษาพบว่า เดิมเป็นกระเบื้องเคลือบสีและชำรุดเมื่อ พ.ศ.2444 ทำให้ของเดิมไม่หลงเหลือ ต่างกับหน้าบันในทิศเหนือ หน้าบันทิศเหนือประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสี โดยการเผาเคลือบเป็นชั้นๆก่อนนำมาติดประกอบเป็นภาพดังกล่าว แต่อย่างไรก็ดีหลายส่วนได้ขาดหายไป ทำให้ต้องมีการปั้นต่อเติมในบางส่วน

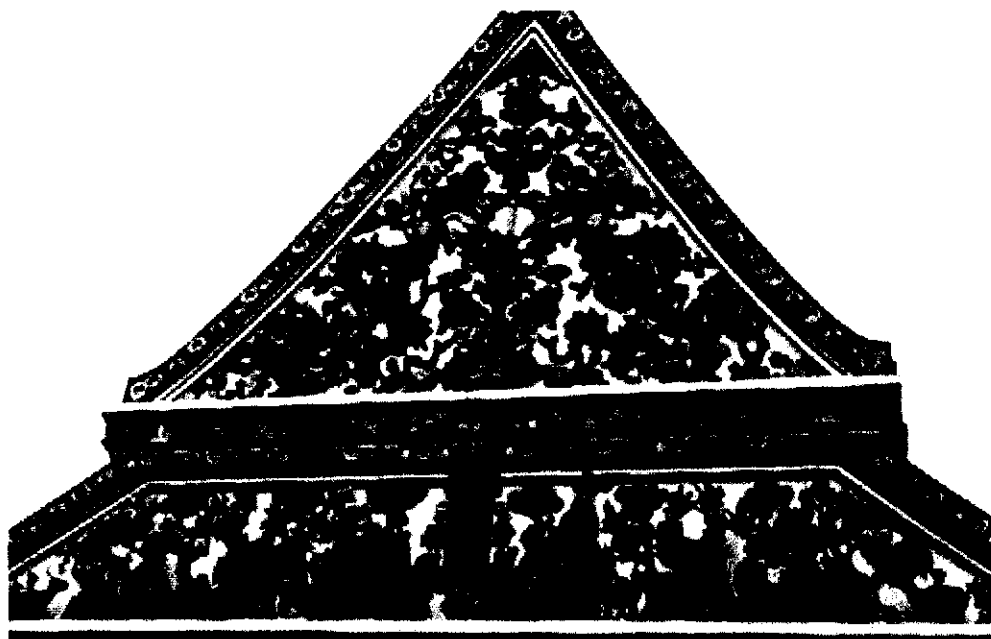
สรุปโดยรวม พระอุโบสถ พระวิหารเป็นอาคารแบบจีนแต่มีกระเบื้องสีแบบไทย สำหรับในส่วนบนหรือส่วนหลังคาพระอุโบสถไม่มีช่อฟ้า ใบระกา และจากการศึกษาในเรื่องหน้าบันประดับอาคารพระอุโบสถ จากการศึกษพบว่า หน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารวัดราชโอรสารามวรมหาวิหาร มีองค์ประกอบที่เหมือนกันในหลายๆส่วน กล่าวคือ

1. รูปแบบลักษณะของหน้าบันที่เหมือนกัน ทั้งหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารจะมีลักษณะรูปแบบเดียวกัน คือ หน้าบันจะทำเป็น 2 ตอน ได้แก่หน้าบันประธานในตอนบน กับหน้าบันในตอนล่างหรือแผงรองสอง
2. อิทธิพลที่ปรากฏบนหน้าบัน ทั้งหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารจะปรากฏอิทธิพลที่ส่งผลต่อหน้าบันในทำนองเดียวกัน คือการรับเอาอิทธิพลจีนเข้ามา ซึ่งมีลักษณะเด่นเช่นเดียวกับตัวอาคารที่สร้าง ที่รับเอาแบบอย่างมาจากจีนเช่นเดียวกัน

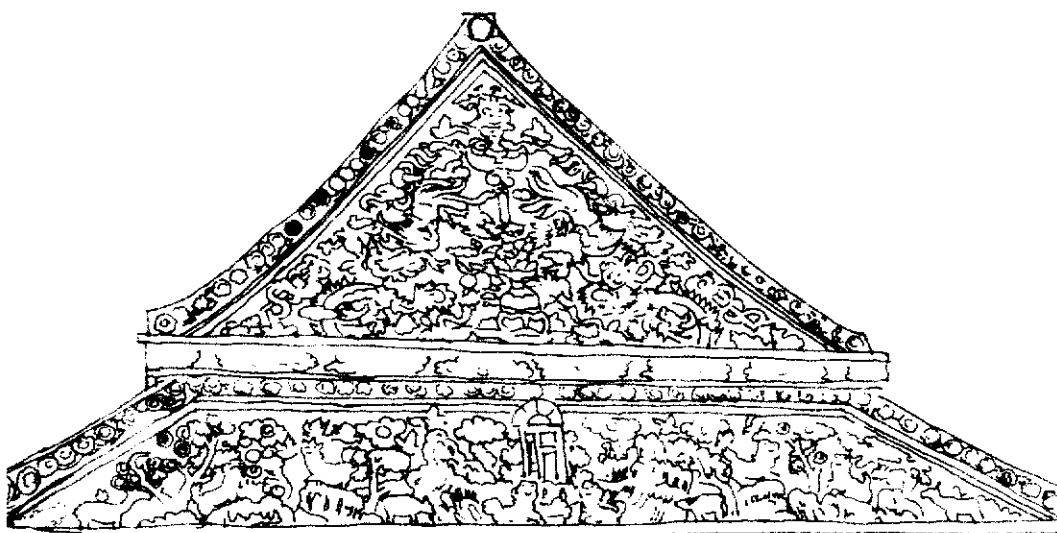
3. เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบัน เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันจากการศึกษาพบว่า มีความแตกต่างดังปรากฏ แต่จากการพิจารณาในเชิงลึกพบว่า คติความเชื่อเกี่ยวกับเนื้อหามีความสัมพันธ์กับอิทธิพลจีนทั้งสิ้น เห็นได้จากการทำภาพหงส์ ภาพมังกร ภาพทิวทัศน์ เครื่องมงคลแบบจีน รวมไปถึงรูปไก่ วิไลรัตน์ ยังรอด (2546 : 19) การถึงคติการทำรูปไก่ว่า รูปไก่เป็นสัญลักษณ์ของยศฐานบรรดาศักดิ์ ตามคติจีน เพราะไก่ออกเสียงว่ากังจี พ้องกับคำว่ากังหมิง ซึ่งแปลว่ายศฐานบรรดาศักดิ์ทางราชการ

4. การประดับตกแต่ง ทั้งหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร มีการประดับตกแต่งหน้าบันในลักษณะเดียวกัน คือประดับด้วยกระเบื้องสีแบบจีน

จากคำกล่าวข้างต้น สรุปโดยรวมแล้วจึงปรากฏชัดว่าทั้งหน้าบันพระอุโบสถและหน้าบันพระวิหาร มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องเป็นรูปแบบเดียวกัน และถึงแม้จะแตกต่างกันในส่วนของภาพประธานดังที่กล่าวข้างต้น แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะสำคัญ หากเพราะภาพประธานยังปรากฏชัดว่าได้รับอิทธิพลเดียวกัน เหล่านี้จึงปรากฏชัดถึงข้อสรุปที่ว่า หน้าบันมีความเกี่ยวเนื่อง มีความสัมพันธ์กันจนถือว่าเป็นรูปแบบเดียวกันก็ว่าได้

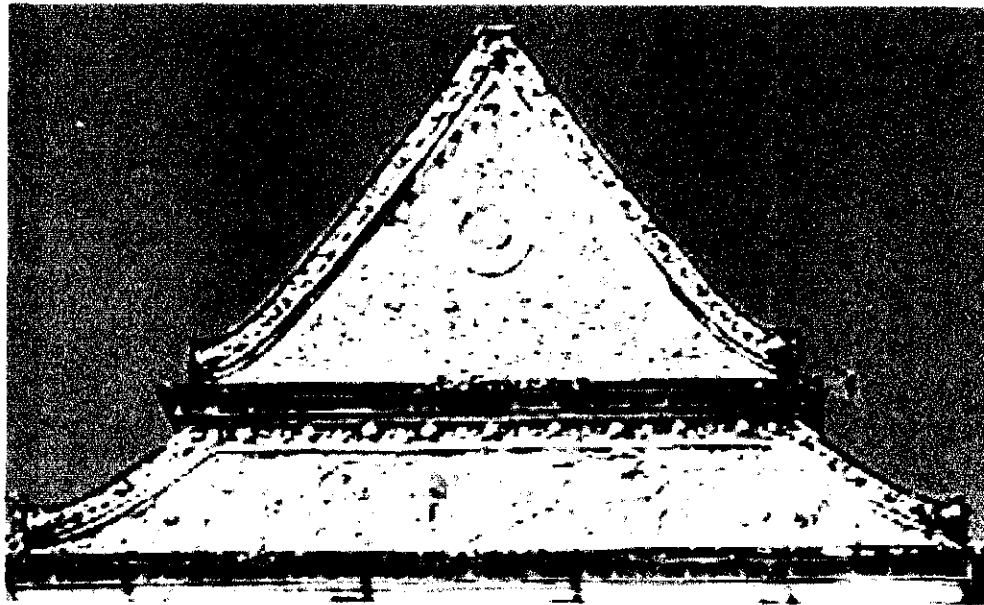

ภาพประกอบ 125 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม

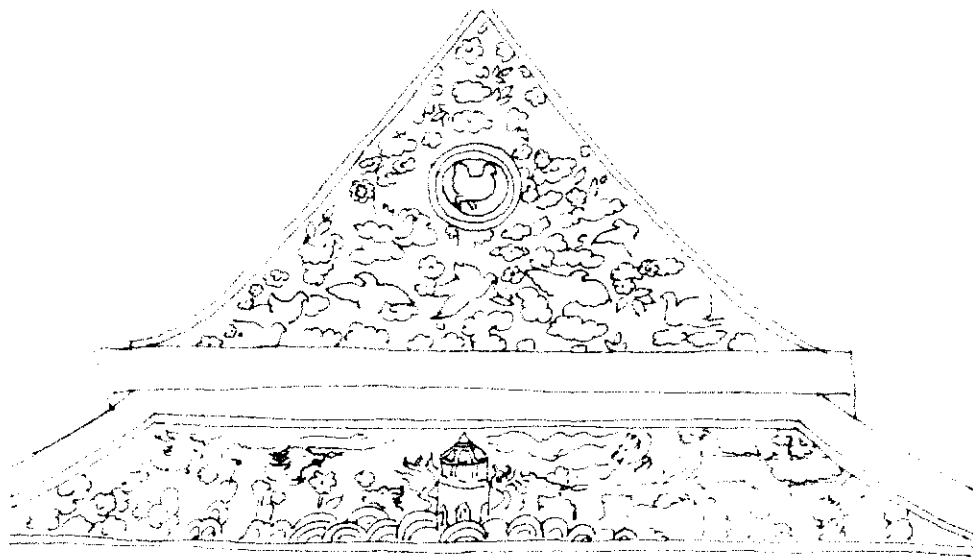

ภาพประกอบ 126 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม

หน้าบันพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม หน้าบันเป็นลายปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบ ตกแต่งภาพภาพ
 ประฐานเป็นรูปแจกันดอกไม้ ชายขวาประดับด้วยรูปมังกร หงส์ และสัญลักษณ์ตามคติความเชื่อของจีน
 ในตอนล่างหรือแผงแรคอสองทำเป็นภาพทิวทัศน์

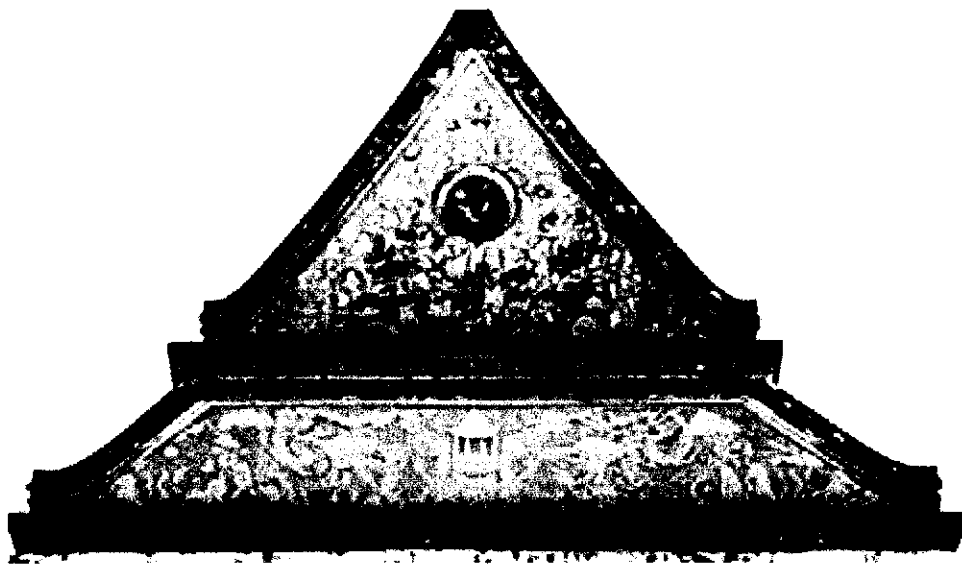

ภาพประกอบ 127 แสดงลวดลายหน้าบันพระวิหารด้านทิศเหนือวัดโอรสาราม

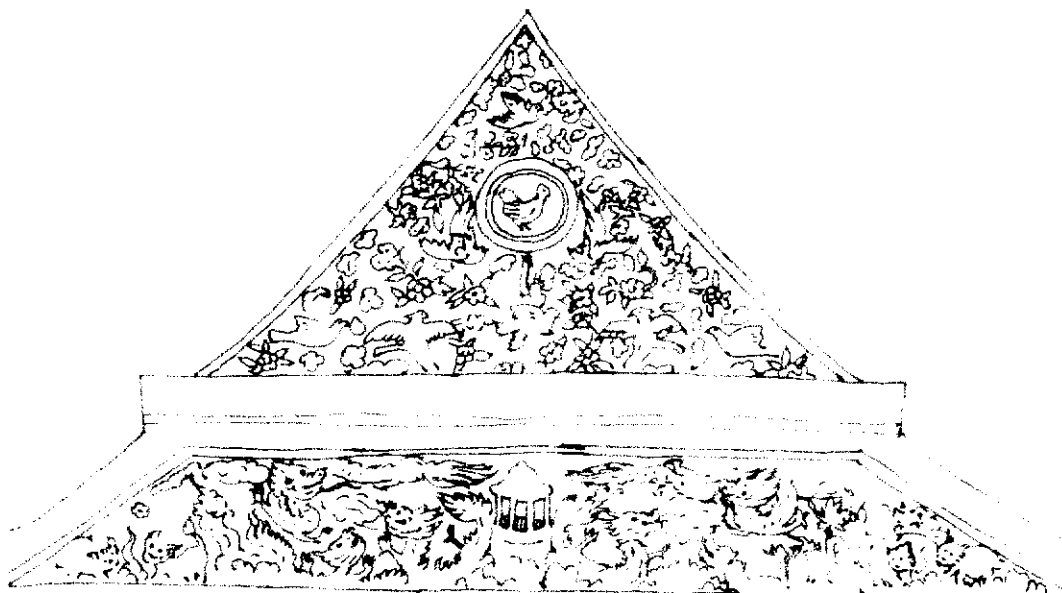

ภาพประกอบ 128

หน้าบันพระวิหารด้านทิศเหนือวัดโอรสาราม หน้าบันแบ่งออกเป็นสองตอนเช่นเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ
ภาพประธานตรงกลางทำเป็นรูปวงกลม ภายในวงกลมบรรจุรูปไก่
บริเวณโดยรอบประดับด้วยภาพหงส์ นก ดอกไม้ ใบไม้

ภาพประกอบ 129 แสดงลวดลายหน้าบันพระวิหารด้านทิศใต้วัดโอรสาราม

ภาพประกอบ 130 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบันพระวิหารด้านทิศใต้วัดโอรสาราม

ลักษณะหน้าบันพระวิหารด้านทิศใต้วัดโอรสาราม หน้าบันแบ่งออกเป็นสองตอนเช่นเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ รูปแบบ ลวดลาย หน้าบันด้านทิศใต้และหน้าบันด้านทิศเหนือจะมีลักษณะเดียวกัน

วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

วัดสระเกศ เป็นพระอารามหลวงชั้นโท อยู่ริมคลองมหานาคและคลองรอบกรุง ใกล้สะพานผ่านฟ้าลีลาศ เป็นวัดโบราณสมัยอยุธยาเดิมเรียกว่าวัดสะแก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์และขุดคลองรอบพระอาราม แล้วพระราชทานนามใหม่ว่า วัดสระเกศ ในส่วนพระอุโบสถ พระวิหาร พระอุโบสถสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ตั้งอยู่ในกำแพงแก้ว ต่อเนื่องกับพระวิหารมีระเบียงล้อมรอบ พระอุโบสถหลังคาเป็นมุขลด 3 ชั้น รอบพระอุโบสถมีซุ้มเสมาตั้งประจำทั้ง 8 ทิศ เป็นใบเสมาคู่ สลักด้วยศิลา ประดับกระຈังสีวิจิตรสวยงาม พระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยลงรักปิดทอง โดยปั้นหุ้มพระประธานองค์เดิมของพระอุโบสถเก่า ในส่วนพระวิหารสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ตั้งอยู่ถัดจากพระอุโบสถไปทางด้านหลัง บานประตูหน้าต่างเป็นไม้แกะสลักซุ้มประตูหน้าต่างเป็นลายดอกพุดตานใบเทศ ภายในวิหารจะแบ่งออกเป็นสองห้องมีฝากระัน ห้องทางทิศตะวันออกประดิษฐานพระอัฐารสศรีสุดทศพลญาณบพิตร เป็นพระพุทธรูปยืนปางประทานอภัย ทิศตะวันตกเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหล่อปิดทอง ปางมารวิชัย มีอักษรจารึกพระนามบนแผ่นหินอ่อนว่า หลวงพ่ออดุลิต สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร สามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถมีลักษณะดังต่อไปนี้ กล่าวคือ ทำเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑุยกษัตริย์โดดเด่นเป็นภาพประธานอยู่ตรงกลางหน้าบัน ล้อมรอบภาพประธานด้วยลายก้านขดปลายยอดออกช่อเทพพนมที่มีการจัดวางเรียงรายอยู่เต็มหน้าบัน โดยเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถนี้ ด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

1.2 ลวดลาย

ลวดลายที่เข้ามาประกอบภาพประธานเป็นลายก้านขด ปลายยอดออกช่อเทพพนม (ยกเว้นในส่วนของหน้าบันด้านบนปลายยอดออกช่อหางโจ) ลักษณะลวดลายที่เข้ามาประกอบหน้าบันพระอุโบสถนี้ มีลักษณะลวดลายละเอียด ประณีต อ่อนช้อยสวยงามบ่งบอกถึงฝีมือช่างได้ดีไม่น้อย

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันเป็นงานสลักไม้ โดยรูปประธานจะแกะสลักลอยเตยออกมาจากพื้น ซึ่งในส่วนของรูปอันประกอบไปด้วยภาพประธานและลวดลายใช้การลงรักปิดทองทั้งหมด สำหรับในส่วนพื้น พื้นตกแต่งด้วยการประดับกระຈังสี กระຈังสีที่ใช้ได้แก่สีน้ำเงินเข้ม

2. วิหาร

2.1 เนื้อหา

เนื้อหาหน้าบันพระวิหารทั้งด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะแบบเดียวกัน คือ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับธรรมชาติ ได้แก่ ดอกพุดตานใบเทศที่นำมาจัดวางประดับเต็มหน้าบัน ซึ่งไม่ได้แสดงเรื่องราวใด ๆ มากไปกว่านั้น

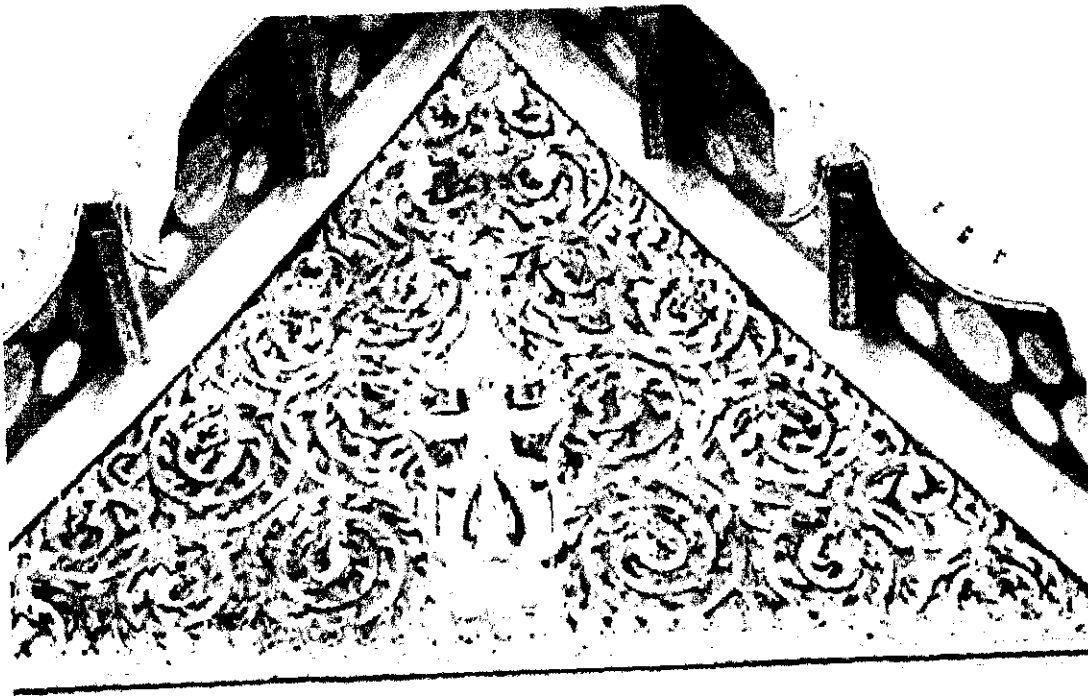
2.2 ลวดลาย

ลวดลายที่นำมาประดับตกแต่งเป็นลวดลายที่ดัดแปลงมาจากธรรมชาติล้วนๆ กล่าวคือ เป็นลายใบเทศดอกพุดตาน โดยการจัดวางซ่อลายบริเวณด้านล่างก่อนเลื้อยเถาในลักษณะก้านไขว้ประดับ ประดาเต็มพื้นที่หน้าบัน

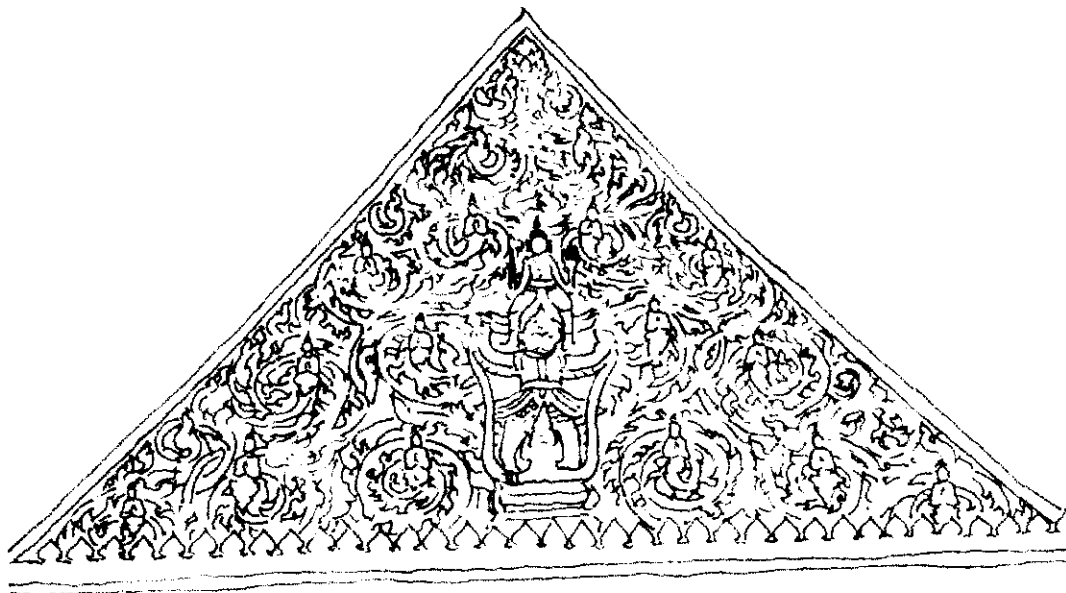
2.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏเป็นการจำหลักไม้ รูปใช้การลงรักปิดทอง ยกเว้นในส่วนการสอดไส้ลายใช้ การประดับกระจกสี สีที่ใช้ได้แก่สีขาวและสีเขียว ในส่วนของใบและดอกตามลำดับ สำหรับในส่วนของพื้น พื้นใช้การประดับกระจกสีเช่นเดียวกันกระจกสีที่ใช้ได้แก่กระจกสีน้ำเงิน

สรุปโดยรวมหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารถูกสร้างขึ้นในช่วงสมัยที่ต่างกัน กล่าวคือ พระอุโบสถ สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ในส่วนพระวิหารถูกสร้างขึ้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 และด้วยยุคสมัยที่ต่างกันนี้ทำให้ส่งผลต่อลวดลาย หน้าบันชัดเจน อันได้แก่ เกิดความแตกต่างทางองค์ประกอบของเนื้อหา และลวดลายที่ปรากฏ เห็นได้จาก หน้าบันพระอุโบสถที่ทำภาพประธานเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑยุคนาค พื้นที่ว่างโดยรอบภาพประธาน ประดับด้วยลายก้านขด ตามแบบอย่างหรืออิทธิพลต่อเนื่องจากกรุงศรีอยุธยา ในขณะที่ลายหน้าบันพระวิหาร ประดับตกแต่งด้วยเถาลายดอกพุดตาน ดอกพุดตานนี้เป็นคติความเชื่อแบบจีน ซึ่งเป็นไปตามพระราชนิยม แห่งรัชกาลที่ 3 และจากคำกล่าวข้างต้นถึงมูลเหตุแห่งความแตกต่างนี้ จึงสามารถสรุปได้ว่ายุคสมัยแห่งการ สร้างก่อให้เกิดความแตกต่างของหน้าบันอย่างมองเห็นชัดเจนเป็นรูปธรรม

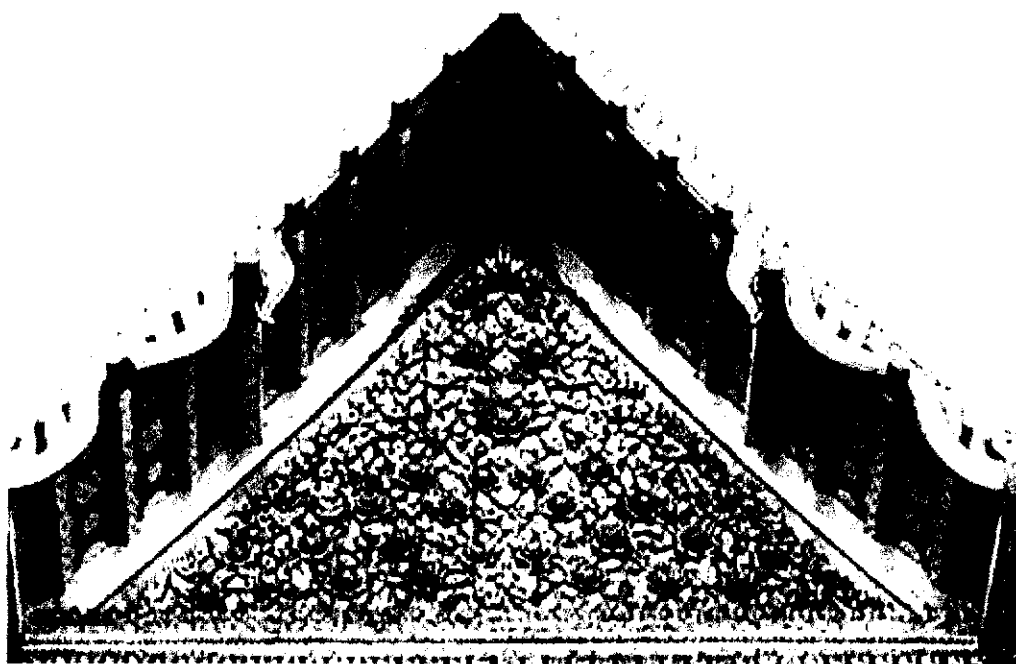

ภาพประกอบ 131 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถวัดสระเกศ

ภาพประกอบ 132 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านพระอุโบสถวัดสระเกศ

หน้าบ้านพระอุโบสถวัดสระเกศ หน้าบ้านเป็นงานจำหลักไม้ ลวดลายใช้การลงรักปิดทอง ทำเป็นรูปนารายณ์
ทรงครุฑขนาดโดดเด่นเป็นภาพประธานอยู่ตรงกลางหน้าบ้าน ซึ่งล้อมรอบภาพประธานด้วยลายก้านขด
ปลายยอดออกช่อเทพพนม

ภาพประกอบ 133 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบ้านพระวิหารวัดสระเกศ

ภาพประกอบ 134 แสดงลักษณะลายเส้นหน้าบ้านพระวิหารวัดสระเกศ

เส้นหน้าบ้านพระวิหารวัดสระเกศ หน้าบ้านพระวิหารเป็นงานจำหลักไม้เช่นเดียวกับหน้าบ้านพระอุโบสถ
หน้าบ้านประดับตกแต่งด้วยลายดอกพุดตานใบเทศทั้งหน้าบ้าน

วัดสุวรรณารามราชวรวิหาร

วัดสุวรรณาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อยฝั่งตะวันตก เป็นวัดสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อวัดทอง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ทั้งพระอารามและพระราชทานนามว่าวัดสุวรรณาราม ในส่วนพระอุโบสถ พระอุโบสถเป็นแบบแผนศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ 1 อย่างแท้จริง คือมีมุขบนชานชาลาทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ประกอบด้วยเสาเหลี่ยมย่อมุมสิบสอง มีประตูด้านหน้าสามบาน ด้านหลังสามบาน หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ ภายในพระอุโบสถมีจิตรกรรมฝาผนังที่ยกย่องว่ามีฝีมือยอดเยี่ยม โดยจิตรกรสำคัญ คือ (หลวงวิจิตรเจษฎา) อาจารย์ทองอยู่และอาจารย์คงแป๊ะ หลวงวิจิตรเจษฎาเขียนเรื่องเนมิราช คงแป๊ะเขียนเรื่องมโหสถ พระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปหล่อปางมารวิชัย สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพสันนิษฐานว่าเป็นฝีมือเดียวกับช่างที่หล่อพระศรีศากยมุนี อาจจะเชิญมาจากสุโขทัย เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสถาปนาพระอารามเสร็จแล้ว จึงอัญเชิญมาเป็นพระประธานในพระอุโบสถ ชาวบ้านจึงเรียกว่าพระศาสดา สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถสามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

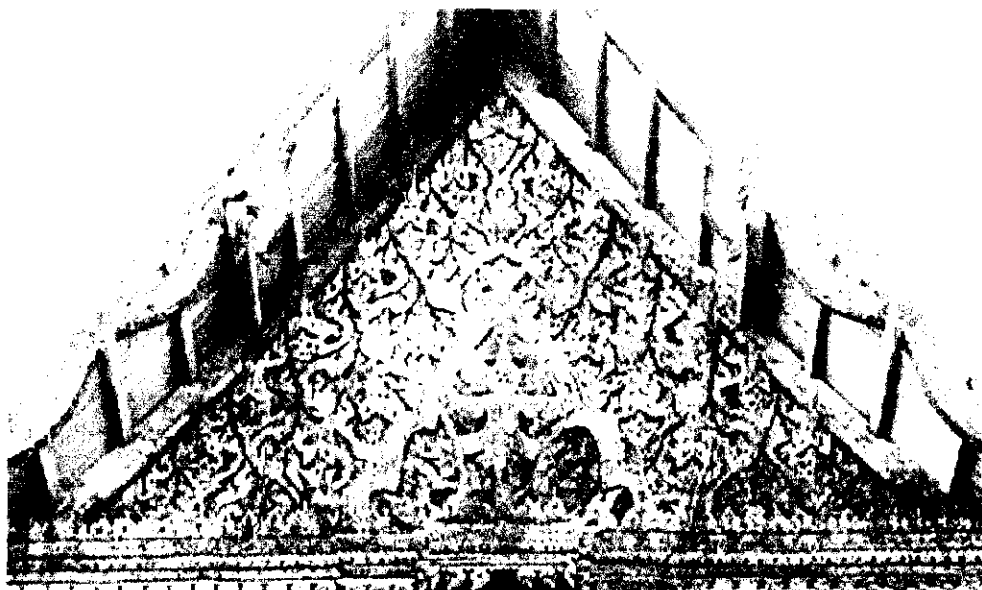
เนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ หน้าบันทำเป็นรูปพระนารายณ์สี่กรทรงครุฑขณะกำลังยุคนาค โดยรูปประธานนี้ทำเป็นรูปลอยตัวประดิษฐานบนแท่นวางโดดเด่นอยู่ตรงกลางหน้าบัน โดยทั้งหมดประดิษฐานอยู่ภายในช่อเรือนแก้ว ขณะบริเวณรอบช่อเรือนแก้วประดับด้วยลายเปลวและเหล่าเทพพนมประกอบเรียงรายเต็มหน้าบัน

1.2 ลวดลาย

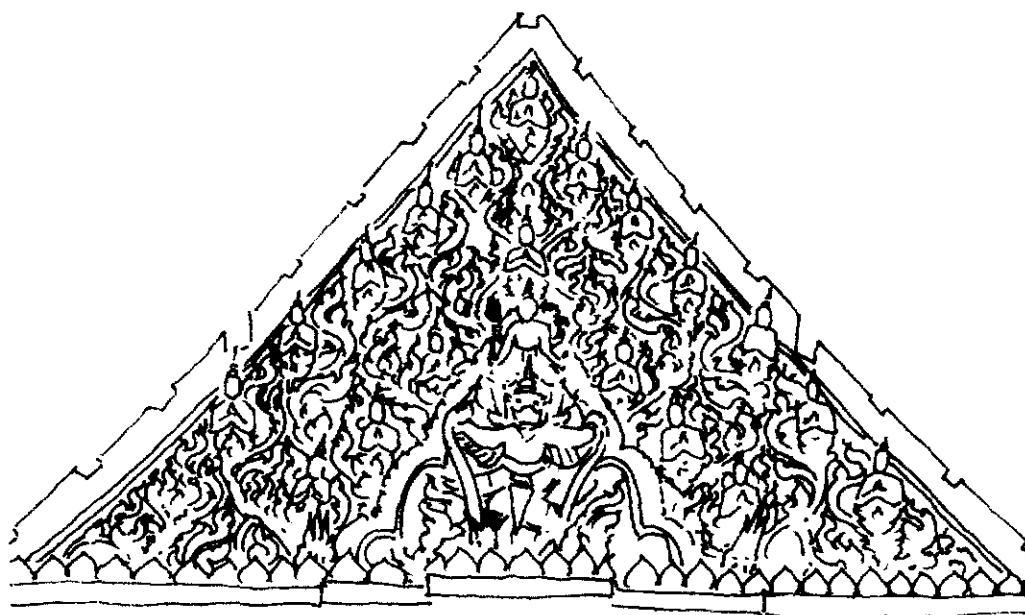
ลวดลายเข้ามาประกอบภาพประธานจะปรากฏชัดเจนบริเวณภายนอกช่อเรือนแก้ว โดยลวดลายที่นำมาใช้ประดับเป็นลายเถาเปลว ซึ่งลวดลายจะแตกออกจากบริเวณช่อเรือนแก้ว ก่อนเลื้อยเถาประดับประดาและแตกกลายเป็นรูปเทพพนมเรียงรายล้อมรอบภาพประธานจนเต็มหน้าบัน

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันเป็นงานจำหลักไม้ รูปและตัวลายลงรักปิดทอง ในส่วนของพื้นประดับกระຈก สีที่ใช้ได้แก่สีน้ำเงิน

ภาพประกอบ 135 แสดงลักษณะลวดลายหน้าบันพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม

ภาพประกอบ 136 แสดงลายเส้นหน้าบันพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม

หน้าบันพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม หน้าบันเป็นงานจำหลักไม้ลงรักปิดทอง โดยหน้าบันทำภาพประธานเป็น
 รูปนารายณ์สี่กรทรงครุฑขนาดทั้งหมดประดิษฐานอยู่ภายในช่อเรือนแก้ว
 รอบๆภาพประธานประดับด้วยเหล่าเทพพนม

วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร

วัดราชโอรสาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ตั้งอยู่ริมคลองด่านใกล้บางขุนเทียน กรุงเทพมหานครเป็นวัดขนาดใหญ่พอสมควร เดิมชื่อวัดจอมทอง เป็นวัดเก่าแก่มากมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ได้รับการบูรณะ ในสมัยรัชการที่ 3 การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์เปลี่ยนแปลงแบบอย่างของศิลปกรรมตามความชอบหรือพระราชนิยมของพระองค์ ในส่วนพระอุโบสถ พระอุโบสถและพระวิหารเป็นฝีมือช่างในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งมีลักษณะพิเศษ คือ มีเส้นแบ่งสามเหลี่ยมหน้าจั่ว กลายเป็นสามเหลี่ยมเล็กตรงกลางอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งพระอุโบสถตั้งอยู่ทางเหนือเป็นสถาปัตยกรรมชั้นสำคัญและสวยงาม ชั้นหนึ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระเลิศหล้านภาลัย ครั้น พ.ศ. 2438เกิดไฟไหม้พระอุโบสถ พระองค์ทรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์ใหม่ เป็นอุโบสถยกพื้นสูง มุงกระเบื้องเคลือบ ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ในส่วนของพระวิหารเป็นวิหารยกพื้นเช่นเดียวกับพระอุโบสถ หลังคาลดสามชั้นมุงกระเบื้องเคลือบสี ผนังด้านนอกประดับด้วยกระเบื้องเคลือบลายก้านแย่งแบบขบวนไทย ซึ่งสมเด็จพระยมนาธิศรานุวัติวงศ์ทรงยืนยันว่าเป็นกระเบื้องที่รัชกาลที่ 3 สั่งมาจากจีน เพื่อประดับผนังอุโบสถด้านนอกแต่ไม่งามสมพระราชหฤทัย จึงโปรดให้ประดับผนังด้านนอกพระวิหารแทน สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารสามารถสรุปลักษณะลวดลายได้ดังต่อไปนี้

1. พระอุโบสถ

1.1 เนื้อหา

หน้าบันด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ หน้าบันมีเส้นแบ่งสามเหลี่ยม กลายเป็นสามเหลี่ยมเล็กอีกชั้นหนึ่ง ภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็กทำภาพประธานเป็นรูปวรรณเทพยืนถือพระขรรค์ ในลักษณะท่าทางที่สวยงามภายใต้ช่อประสาธ 5 ยอด ด้านซ้ายขวาขนาดด้วยเทวดาในท่าเทพพนม ด้านละสององค์นับรวมเป็นสี่องค์ นอกกรอบสามเหลี่ยมเล็กทำเป็นลายกนก ปลายกนกออกรูปเทวดาและเทพธิดาในท่าทางต่าง ๆ ได้แก่ ทำร้ายรำและเทพพนม

1.2 ลวดลาย

ลวดลายมีความชัดเจนบริเวณเส้นรอบนอกของเส้นแบ่งสามเหลี่ยม ซึ่งโดยรวมเป็นลายลายก้านขด ปลายยอดออกเป็นรูปเทวดาและรูปเทพธิดาในท่าร้ายรำและท่าเทพพนม แต่ก็มีบ้างในบางส่วนที่กิ่งลายออกช่อห้วนาค รองรับภาพเทวดาและเทพธิดา ซึ่งกระทำได้อย่างกลมกลืน สวยงาม สำหรับลวดลายภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมทำเป็นลายกนกเปลวซึ่งจะประดับบริเวณว่างทั้งหมด

1.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันเป็นงานสลักด้วยไม้ ในส่วนของตัวลายและรูปลงรักปิดทอง ยกเว้นก้านกนกมีการสอดไส้ด้วยการประดับกระจกสีเขียว ในส่วนของพื้นๆใช้ประดับกระจกสี โดยใช้สีน้ำเงินเข้มบริเวณเส้นรอบนอกของเส้นแบ่งสามเหลี่ยม ใช้สีน้ำเงินอ่อนหรือสีฟ้าภายในเส้นแบ่งซึ่งเป็นสามเหลี่ยมเล็ก และใช้กระจกสีขาวในบริเวณภายในช่อประสาธห้ายอด การใช้สีขาวตรงจุดนี้เจตนาจะสร้างให้เกิดจุดเด่นในภาพก็เป็นได้

2. วิหาร

2.1 เนื้อหา

หน้าบันมีเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็กๆเช่นเดียวกับพระอุโบสถ แต่หน้าบันพระวิหารมีสภาพค่อนข้างเก่าและทรุดโทรมมาก โดยเนื้อหาในภาพทำเป็นเป็นรูปเทวดาถือพระขรรค์ประทับนั่งบนแท่นอยู่ภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็ก ขณะซ้ายขวามีเทวดาพนมมือไหว้เทวดาประธาน เนื้อหาที่ปรากฏบนวิหารวัดอรุณฯนี้ด้านหน้าและด้านหลังจะมีลักษณะเดียวกัน

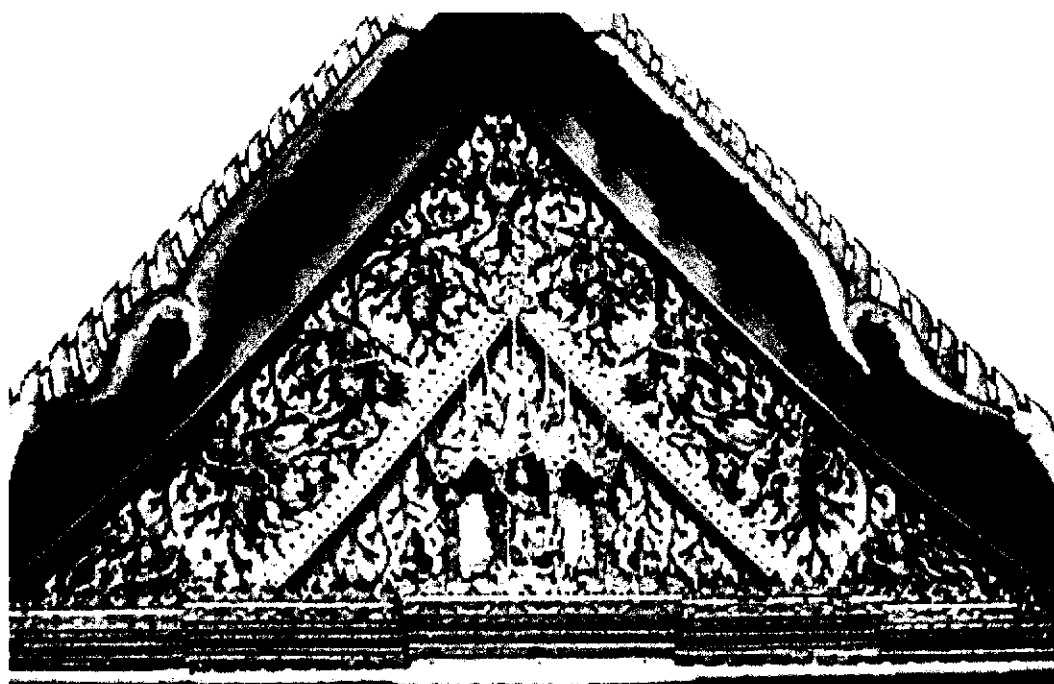
2.2 ลวดลาย

ลวดลายจะแบ่งออกเป็นสองส่วน คือ ภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็กกับภายนอกเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็ก ภายในเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็กทำเป็นลายเปลว ด้านนอกเส้นแบ่งสามเหลี่ยมทำเป็นลายกนกก้านขด ปลายยอดขมวดออกเป็นรูปหัวนาค และถ้าหากเปรียบเทียบลวดลายหน้าบันพระอุโบสถกับพระวิหารแล้ว ลวดลายหน้าบันพระอุโบสถมีความละเอียดอ่อนกว่าพระวิหารมากนัก

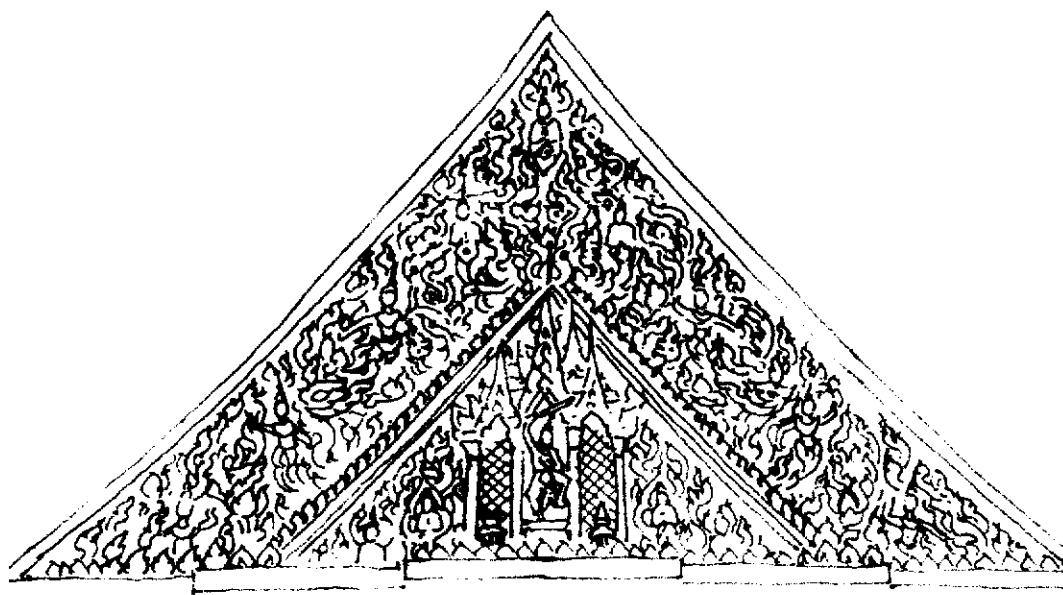
2.3 วัสดุ

วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหารและหน้าบันพระอุโบสถ เป็นลายจำหลักไม้เหมือนกัน แต่กรรมวิธีการประดับตกแต่ง หน้าบันพระวิหารต่างกับหน้าบันพระอุโบสถพระอุโบสถอย่างชัดเจน กล่าวคือ หน้าบันพระอุโบสถใช้การลงรักปิดทองรูปและตัวลาย แต่หน้าบันพระวิหารใช้การประดับกระจกสีเกือบเต็มทั้งหน้าบัน โดยสีที่ใช้ในการประดับเป็นสีทองเกือบทั้งหมด ส่วนกระจกสีอื่นที่เข้ามาประกอบได้แก่ สีขาว สีแดง สีฟ้า ในส่วนของพื้นๆใช้การประดับกระจกสีน้ำเงินเข้ม โดยหน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลังจะเป็นกรรมวิธีเดียวกัน

สรุปโดยรวม หน้าบันพระอุโบสถพระวิหารวัดอรุณราชวรมหาวิหาร จะถูกสร้างขึ้นในช่วงสมัยเดียวกัน เหตุนี้ส่งผลทำให้รูปแบบหน้าบันมีลักษณะเดียวกันด้วย โดยทั้งหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารจะมีเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเล็ก กลายเป็นสามเหลี่ยมเล็กอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งนอกจากรูปแบบเหมือนกัน วัสดุที่นำมาใช้การประดับตกแต่ง ลวดลายที่ปรากฏก็มีลักษณะเดียวกันด้วย กล่าวคือ หน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารเป็นงานจำหลักไม้ รูปและตัวลายลงรักปิดทอง ประดับกระจก โดยหน้าบันทั้งสองนี้จากการศึกษาพบว่า จะมีความแตกต่างกันเพียงในส่วนของภาพประธานที่ประดับตกแต่งหน้าบัน กล่าวคือ หน้าบันพระอุโบสถ ทำภาพประธานเป็นรูปวรุณเทพ ซ้ายขวานานด้วยเทวดา ในขณะที่หน้าบันพระวิหารทำเป็นรูปเทวดาถือพระขรรค์ประทับนั่ง แต่อย่างไรก็ดี ภาพประธานทั้งสองส่วนนี้ ยังเป็นภาพในลักษณะความเชื่อ อันเกี่ยวข้องกับอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์ เพราะฉะนั้นจากการศึกษาจึงพอสรุปภาพรวมได้ว่าหน้าบันทั้งสองส่วนแทบไม่มีความแตกต่างกันเลยก็ว่าได้

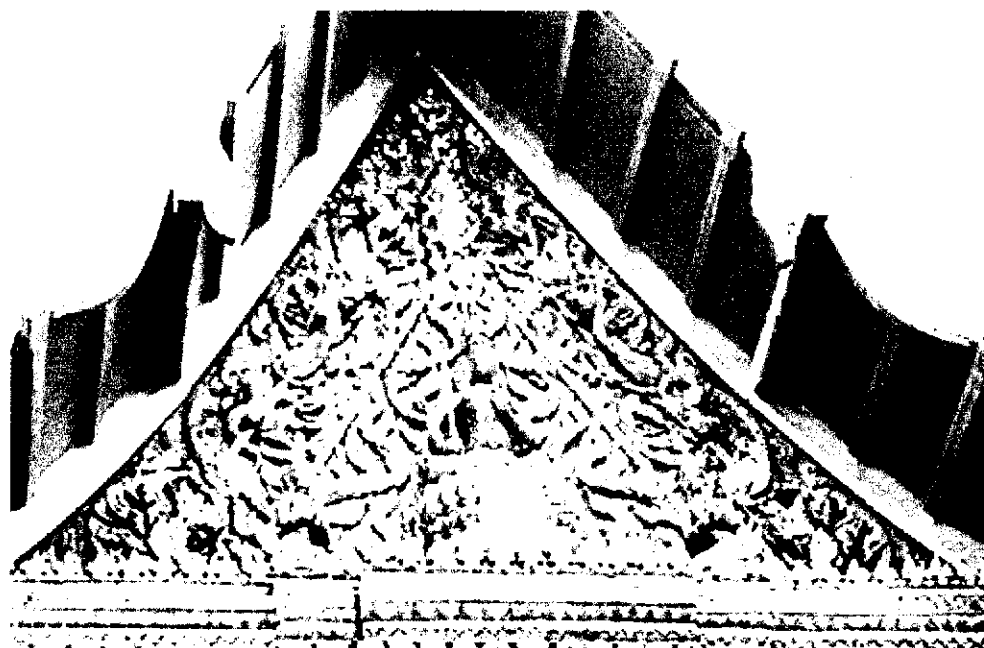

ภาพประกอบ 137 แสดงลวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม

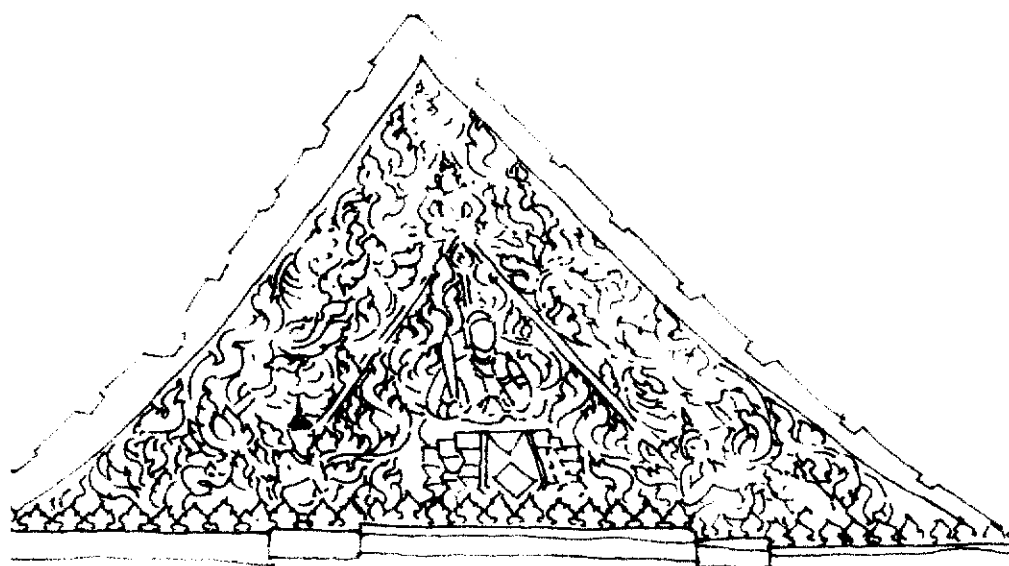

ภาพประกอบ 138 แสดงลายเส้นหน้าบ้านพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม

หน้าบ้านพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม หน้าบ้านมีเส้นแบ่งสามเหลี่ยมกลายเป็นสามเหลี่ยมเล็กอีกชั้นหนึ่ง โดยหน้าบ้านตกแต่งเป็นรูปวรุณเทพยืนถือพระขรรค์ภายในซุ้มปราสาท 5 ยอด ช้ายขวาวนานด้วยเทวดาในท่าเทพพนม ด้านละสองรวมเป็น 4 องค์

ภาพประกอบ 139 แสดงลวดลายหน้าบันพระวิหารวัดอรุณราชวราราม

ภาพประกอบ 140 แสดงลายเส้นหน้าบันพระวิหารวัดอรุณราชวราราม

หน้าบันพระวิหารวัดอรุณราชวราราม หน้าบันพระวิหารมีสภาพค่อนข้างทรุดโทรม โดยเนื้อหาในภาพทำเป็นรูปเทวดาถือพระขรรค์ประทับนั่งบนแท่น ชายขวามีเทวดาพนมมือไหว้เทวดาประธาน หน้าบันพระวิหารมีเส้นแบ่งสามเหลี่ยมเช่นเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ

สรุปผลจากการศึกษาวิเคราะห์ลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารที่พระมหากษัตริย์ทรง ทรงปฏิสังขรณ์ ในด้านเนื้อหา ลวดลาย และวัสดุ โดยภาพรวมจากการศึกษาพบข้อสังเกตที่สรุปเป็นสาระสำคัญได้ดังนี้

1. เนื้อหา ลวดลาย และวัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลังของพระอุโบสถ พระวิหาร ส่วนมากจะปรากฏในลักษณะเดียวกัน เหมือนกันในทุกๆด้าน ทั้งด้านวัสดุ ลวดลาย เนื้อหา และจากการศึกษาพบความแตกต่างก็เพียงในส่วนของหน้าบันวัดราชผาติการามและหน้าบันวัดปากน้ำภาษีเจริญ เท่านั้น

2. ลวดลายหน้าบันมีความแตกต่างกันตามยุคสมัย แต่ปรากฏเห็นชัดว่า ลวดลายหน้าบันที่ประดับพระอุโบสถ พระวิหาร ซึ่งเป็นอาคารที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงสมัยเดียวกัน วัดเดียวกัน จะปรากฏลักษณะของรูปแบบหน้าบันที่เหมือนกันหรือมีความสัมพันธ์กัน หรือเรียกว่ามีรูปแบบเดียวกันก็ว่าได้ ดังปรากฏเห็นได้จากหน้าบันวัดเทพธิดารามวรวิหาร , วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร , วัดราชนันทารามวรวิหาร , วัดโสมนัสวิหารราชวิหาร , วัดชัยพฤกษมาลาราชวรวิหาร , วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร , วัดนางชีวัดการาม , วัดนางนองวรวิหาร , วัดบุปผารามวรวิหาร , วัดมหาพฤฒารามวรวิหาร , วัดราชโอรสารามราชวรมหาวิหาร , วัดอรุณวรารามราชวรมหาวิหาร

3. เนื้อหา ลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ส่วนมากจะมีความสัมพันธ์กับยุคสมัย และสอดคล้องกับพระราชนิยมแห่งองค์พระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ ปรากฏชัดถึงอิทธิพลของผู้สร้างและผู้ให้สร้าง

จากบทสรุปเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าการสร้างลวดลายหน้าบันนอกจากปัจจัยแห่งพระราชนิยมแห่งองค์พระมหากษัตริย์แล้ว ความสัมพันธ์ในด้านองค์ประกอบอื่นๆก็มีส่วนไม่น้อย ที่ก่อให้เกิดผลปรากฏเป็นรูปลักษณ์ต่าง ๆบนหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร

2. ศึกษาความสัมพันธ์ของหน้าบันกับอิทธิพลทางศาสนา อิทธิพลทางสังคมที่ส่งผลต่อลวดลายหน้าบันพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร

ในเรื่องความสัมพันธ์ของหน้าบันกับอิทธิพลทางศาสนา อิทธิพลทางสังคม ที่ส่งผลต่อลวดลายหน้าบันพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ ชาตรี ประทีปนันทการ (2547 : 5) กล่าวว่า สถาปัตยกรรมเป็นผลผลิตทางสังคมมากกว่าเป็นผลผลิตของผู้ออกแบบ ซึ่งเป็นปัจเจกบุคคล สิ่งแวดล้อมทางสังคม โลกทัศน์ ค่านิยม ความเชื่อ เศรษฐกิจ การเมืองในแต่ละยุคสมัย ล้วนเป็นปัจจัยให้งานสถาปัตยกรรมมีรูปแบบแตกต่างกัน ในเรื่องเดียวกันนี้ จิระวัฒน์ พิระสันต์ (2543 : 2) กล่าวว่า การศึกษาศิลปกรรมอันเกิดขึ้นด้วยเหตุผลทางพุทธศาสนาหรือเรียกว่าพุทธศิลป์ในสาขาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นงานสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม จึงเท่ากับเป็นการศึกษาเพื่อเข้าใจวิถีชีวิตของผู้คนและสังคมในอีกมิติหนึ่ง ด้วยพุทธศิลป์กับวิถีชีวิตของผู้คนและสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญ จากคำกล่าวเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า ลวดลายหน้าบัน ซึ่งเป็นลวดลายประดับสถาปัตยกรรมที่สำคัญและโดดเด่นก็ย่อมรับอิทธิพลทางผลผลิต ส่งผลสะท้อนออกมาในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ ลวดลายประดับหน้าบันไม่ได้เกิดจากปัจเจกบุคคลของผู้ผลิต แต่ลวดลายปรากฏผลมาจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม โลกทัศน์ ค่านิยม ความเชื่อ เศรษฐกิจ การเมืองในแต่ละยุคสมัย ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญ ส่งผลให้การศึกษาศิลปะเท่ากับเป็นการศึกษาชีวิตของผู้คนและสังคมไปด้วย แต่อย่างไรก็ดี ในเรื่องการศึกษาประวัติศาสตร์นี้

ชัย เรื่องศิลป์ (2545 : 3) ให้เหตุผลว่า ประวัติศาสตร์ไทยเต็มไปด้วยความมืดมน ยากที่จะหาข้อมูลอันแท้จริง คนที่ศึกษาหรือแต่งประวัติศาสตร์ เปรียบเหมือนคนเข้าไปค้นขุมทรัพย์ในถ้ำที่มืด ไม่มีแม้แต่ไฟฉายหรือคบไฟ พาให้คนหาขุมทรัพย์เดินหลงทางได้ อย่างเช่นเรื่องน่านเจ้า ครั้งหนึ่งเราเคยเชื่อนานเจ้าเป็นเมืองไทยเดิม กษัตริย์น่านเจ้าคือคนไทยและโกะล้อผ่องผู้สร้างความปราชัยให้แก่กองทัพจีน เราเชื่อและเข้าใจว่าประวัติศาสตร์ไทยต่อเนื่องกับประวัติศาสตร์เมืองน่านเจ้า แต่มาบัดนี้เราเห็นจะต้องเปลี่ยนความเข้าใจใหม่ เพราะชาวต่างประเทศที่พยายามศึกษาเมืองน่านเจ้า มีความเห็นตรงกันว่า กษัตริย์น่านเจ้าเป็นชาติลอลอประเทศน่านเจ้าเป็นของชาวลอลอ ถ้ามีชนชาติไทยตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองน่านเจ้าครั้งนั้น ก็เป็นแต่ผู้อยู่ใต้ปกครอง เป็นอันว่าเราต้องค้นคว้าที่ตั้งเมืองไทยกันใหม่ เหล่านี้จึงเห็นว่าประวัติศาสตร์ไทยช่วงมืดมนจริงๆ เอาเพียงการตั้งเมืองไทยในลุ่มน้ำเจ้าพระยา อันเป็นดินแดนที่อยู่ในปัจจุบันเราก็มีมนแปลด้านเสียแล้ว ว่าบรรพบุรุษเรายกพวกกันมาตั้งแต่เมื่อไหร่ มาตั้งบ้านเมืองกันที่ไหน จากคำกล่าวนั้นจึงมองดูไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะให้ได้คำตอบเด่นชัดเป็นรูปธรรมในเรื่องประวัติศาสตร์ ไม่เว้นแม้แต่เรื่องลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบัน แต่อย่างไรก็ดี จากการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยสามารถนำข้อมูลมาเชื่อมโยงวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ของอิทธิพลทางศาสนา อิทธิพลทางสังคม ที่ส่งผลต่อหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร ได้ดังต่อไปนี้

ด้านเนื้อหา

ในด้านเนื้อหาของภาพ อาร์ สุธิพันธุ์ (2526 : 62) กล่าวว่า “ตั้งแต่แรกจนปัจจุบัน คนส่วนมากเมื่อพบงานศิลปะก็มักจะต้องรู้ว่าเป็นเรื่องใด มีความเหมาะสมกับท้องเรื่องหรือไม่” และจากคำกล่าวนั้นเมื่อพิจารณาเชิงเหตุผล ต้องยอมรับว่า งานศิลปะที่ถ่ายทอดออกมาด้านใดด้านหนึ่งย่อมสะท้อนออกมาซึ่งเรื่องราวต่างๆเสมอ ในขณะที่เดียวกันเรื่องราวนั้นก็ย่อมสะท้อนถึงคุณค่าสืบมาด้วย เหตุนี้เรื่องราวหรือเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างทรงปฏิสังขรณ์ ก็น่าจะมีปรากฏการณ์ในลักษณะเดียวกัน และจากปรากฏการณ์ดังกล่าวพอจะสรุปถึงความสำคัญของเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันและเชื่อมโยงไปยังผลสะท้อนด้านต่างๆได้ดังต่อไปนี้

การทำหน้าบันเป็นรูปเคารพทางศาสนาโดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ ที่มีเข้ามาปรากฏบนหน้าบันพบว่า ดูเหมือนจะเป็นคติเก่าแก่สืบเนื่องมาจากโบราณ เป็นความเชื่อเก่าแก่อันฝังรากอยู่ในสายเลือดของชนชาติแถบสุวรรณภูมินี้ ที่เขานับถือลัทธิวิษณุมาก่อน และคงนับถือกันอย่างฝังจิตฝังใจ จะเห็นได้จากพระราชพิธีราชาภิเษกก็ดี พระราชพิธีต่างๆของพระเจ้าแผ่นดิน เช่น ตรียัมปวาย การถือน้ำ พิธีคเชนทรัสนาน การเรียนวิชาช่างมา คาถาอาคม ล้วนเป็นวิชาฝ่ายพราหมณ์ทั้งสิ้น มิได้ถอนรากออกไปจากความเชื่อเดิม โดยแท้จริงนั้นยังคงปฏิบัตินับถือควบคู่กับพุทธศาสนา ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระสงฆ์เองก็ดุนับถือศาสนาพราหมณ์ควบคู่ไปกับพุทธศาสนาไปด้วยซ้ำ และพราหมณ์เองก็ไม่รังเกียจพุทธ จะเห็นว่าฝ่ายลัทธิวิษณุก็นับถือพุทธด้วย เพราะถือว่าพระพุทธเจ้านั้นแท้จริงคือ อวตารหนึ่งของพระนารายณ์ (น. ณ ปากน้ำ. 2543 : 16) และในเรื่องนี้ จากการศึกษาในส่วนของเนื้อหาหน้าบันที่ทำเป็นรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ พบว่า จะปรากฏในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 เป็นประเด็นสำคัญ ซึ่งในเรื่องนี้มีมูลเหตุสามารถสรุปออกเป็นประเด็นได้ดังนี้

1.รัตนโกสินทร์รับเอาอิทธิพลการสลักไม้มาจากกรุงศรีอยุธยา ในเรื่องนี้จากการศึกษาพบว่า หลังจากกรุงศรีอยุธยาถูกเผาผลาญ พระเจ้าตากสินกู้เอกราชขึ้นใหม่ที่ท่ามกลางบ้านเมืองที่วับตี่ เกิดทุพภิกขภัยอดอยากไปทั่ว สมเด็จพระเจ้าตากสินผู้กู้ชาติ ต้องย้ายเมืองหลวงจากกรุงศรีอยุธยาลงมาอยู่ใกล้

ปากแม่น้ำ พระราชวังของกษัตริย์ผู้นี้ถูกสร้างขึ้นง่าย ๆ ไม่มีการประดับประดาอะไรเลยเพราะบ้านเมืองไม่สงบสุข ในขณะที่บรรดาช่างฝีมือถูกพม่ากวาดต้อนไปหมด ศิลปะสมัยกรุงธนบุรีจึงไม่ปรากฏ เมื่อกษัตริย์องค์ที่สองต่อจากพระเจ้าตากสิน ให้ย้ายเมืองหลวงจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาไปฝั่งตรงกันข้ามคือฝั่งทิศตะวันออก พระองค์ทรงสถาปนาปราสาทราชวังขึ้นมาใหม่ ปรากฏลักษณะตนเองเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี (น. ณ ปากน้ำ, 2524 : 19) ในช่วงนี้ศิลปะได้รับการถ่ายทอดแบบจากศิลปะสมัยอยุธยายุคปลาย การสร้างเมือง การสร้างวังก็สร้างเลียนแบบอยุธยา แม้แต่ชื่อวัดและสถานที่สำคัญก็พยายามล้อแบบจากกรุงศรีอยุธยา สถาปัตยกรรมของกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงนี้ ยังมีลักษณะฐานและหลังคาแอ่นโค้งแบบอยุธยา (เสนอ นิลเดช, 2545 : 84) ในขณะที่ อำนาจ เย็นสบาย (2524 : 1) ให้เหตุผลต่อมาว่า ศิลปวัตถุที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ถือตามแบบอย่างอยุธยาโดยตรง เหตุเพราะคงใช้ศิลปินและนายช่างที่ตกค้างมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นผู้สร้าง มูลเหตุเหล่านี้จึงน่าจะเป็นมูลเหตุสำคัญให้รูปหล่อปรากฏเป็นรูปแบบเดียวกับอยุธยา ใช้คติที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทางศิลปะของกรุงศรีอยุธยา องค์ประกอบลวดลายที่เกิดขึ้นจากพุทธปรัชญา และคติสมมุติเทวราช จนกระทั่งรัชกาลที่ 2 คติการลวดลายยังยืนยันยึดคตินิยมในการสร้างลวดลายที่ยังรับช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 แต่การประดับลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารสมัยรัชกาลที่ 2 มีข้อแตกต่างจากเดิม คือ นิยมแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน โดยมีเส้นรูปสามเหลี่ยมขนาดย่อม ซ่อนลงในหน้าบัน กล่าวคือ เป็นรูปสามเหลี่ยมเล็กซ่อนลงในพื้นที่สามเหลี่ยมใหญ่

2.การสร้างรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์เพื่อแสดงถึงการคุ้มครองปกป้องจากพระมหากษัตริย์หรือสัญลักษณ์ความเป็นพระมหากษัตริย์นั่นเอง กล่าวคือ รูปพระอินทร์นั่งอยู่บนแท่นซึ่งแสดงถึงความเชื่อในเรื่องสัญลักษณ์ที่เป็นการพิทักษ์คุ้มครองของเทพ ที่มีความสอดคล้องในแง่บทบาทและหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ในการปกครองไพร่ฟ้า ประชากรให้สามารถอยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งขณะเดียวกันนั้นก็จะต้องทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบไป ดังความเชื่อที่ว่า พระนารายณ์ทรงเป็นเทพคุ้มครองโลก ส่วนพระอินทร์ทรงเป็นเทพคุ้มครองศาสนาให้ยั่งยืน และความเชื่อนี้จึงเป็นที่มาของคติสมมุติเทวราชของไทย (ศุภชัย อารีรุ่งเรือง, 2544 : 336) และในเรื่องเดียวกันนี้ (2543 : 21) น. ณ ปากน้ำได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของรูปหน้าบันพระนารายณ์ทรงครุฑเพิ่มเติมว่า รูปพระนารายณ์ทรงครุฑเพื่อแสดงให้เห็นว่า เป็นสมัยของราชวงศ์จักรีเนื่องด้วยชื่อของพระราชวงศ์จักรีคือจักรและตรีผสมกัน อาวุธทั้งสองนี้เป็นอาวุธของพระนารายณ์ และในเรื่องนี้ บรรจง วงศ์วีเชียร (2537 : 179) กล่าวเพิ่มเติมว่า กษัตริย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นำเอาจักรเป็นชื่อและราชวงศ์ ซึ่งจักรเป็นอาวุธอย่างหนึ่งของพระนารายณ์ ส่วนครุฑเป็นพาหนะของพระนารายณ์และใช้เป็นตราแผ่นดินและเครื่องหมายทางราชการ ดังนั้นอุโบสถที่มีลวดลายปูนปั้นบนหน้าบันเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑก็คงหมายถึงสถานที่ที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง หรือสร้างเพื่อสวดดีพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูงนั่นเอง ซึ่งสมัยรัชกาลที่ 2 รูปนารายณ์ทรงครุฑยุคแรกยังเป็นเครื่องหมายแทนพระปรมาภิไธยอีกด้วย และในเรื่องการทำรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี (2543 : 43) สรุปในทำนองเดียวกันว่า หน้าบันหรือหน้าจั่วหลักด้วยไม้ปิดทองเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑ เป็นเครื่องหมายแห่งองค์พระมหากษัตริย์ตามคติศาสนาพราหมณ์ ปรากฏ ณ สถานที่ใดของชาวพุทธ ย่อมหมายถึงเป็นที่ที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างขึ้น โดย น. ณ ปากน้ำ (2543 : 25) กล่าวถึงเรื่องนี้ต่อมาว่า หน้าบันที่ลวดขึ้นมาทำรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ แบบสมัยรัชกาลที่ 1 คติการรูปพระอินทร์ยากจะสันนิษฐานได้ บางทีอาจจะหมายถึงกรุงเทพมหานครกระมัง กรุงเทพมหานครคือเมืองสวรรค์ และจากการศึกษาพบว่า หน้าบันที่ทำเป็นรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์จะแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือสมัยรัชกาลที่ 1 – 2 กับสมัยรัชกาลที่ 4- 5 ซึ่งหน้าบัน

ที่ทำเป็นรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 – 5 ได้แก่ หน้าบันมุขพระอุโบสถวัดราชบพิธฯ หน้าบันพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร หน้าบันพระอุโบสถวัดบุปผาราม หน้าบันพระวิหารวัดบุปผาราม โดยชาติรี ประภิตนันทการ (2547 : 96) กล่าวเสริมในคติความเชื่อนี้ว่าว่า การแสดงออกของหน้าบันของสถาปัตยกรรมในอดีต มุ่งแสดงสถานภาพของสถาปัตยกรรมว่าเป็นของสูง เป็นของพระมหากษัตริย์ หรือสถาปัตยกรรมที่ใช้ประกอบพิธีของพระมหากษัตริย์ จึงนิยมแสดงผ่านมาในรูปของสัญลักษณ์ อันเป็นภาพแทนความเป็นพระมหากษัตริย์เชิงสถาบันเพียงเท่านั้น เช่น แสดงออกในรูปพระนารายณ์ พระอินทร์ หรือเทวดาต่างๆ และจากที่กล่าวเหล่านี้จึงน่าจะเป็นมูลเหตุสำคัญของเนื้อหาที่เป็นรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะรูปนารายณ์ทรงครุฑ แต่อย่างไรก็ตามในส่วนของหน้าบันที่ประกอบไปด้วยเครื่องหมาย อันเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ รูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ และจากการศึกษาหน้าบันที่ทำเป็นรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ หน้าบันวัดเบญจมบพิตร พบว่า องค์ประกอบหน้าบันเหล่านั้น ล้วนมีความหมายตอบสนองอุดมคติยุคสมัยใหม่ ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากยุคสมัยเก่า กล่าวคือ หน้าบัน วัดเบญจมบพิตร ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์เป็นผู้ออกแบบผูกลายขึ้นใหม่ โดยนำตราพระราชลัญจกรที่ใช้ประทับสั่งว่าราชการต่างๆ มาผูกลาย ซึ่งลวดลายที่นำมาผูกก็มีที่มาดังนี้ พระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์ ใช้ประทับผนึกพระราชสาสน์และหนังสือสัญญาต่างประเทศ พระราชลัญจกรพระมหาอุณาโลม ใช้ประทับพระราชสาสน์กำกับพระสุพรรณบัฏเกี่ยวกับประเทศราช พระราชลัญจกรพระไอราพต ใช้ประทับพระราชสาสน์และประกาศตั้งกรม พระราชลัญจกรพระจักรรถ ใช้ประทับเรือนเลขในหนังสือ และในเรื่องนี้ ชาติรี ประภิตนันทการ กล่าวว่า ความจริงแล้วหน้าบันทั้ง 4 ด้านคือภาพสะท้อนสัญลักษณ์พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในระบอบการปกครองแบบใหม่ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช นั่นเอง (ชาติรี ประภิตนันทการ, 2547 : 187 –190)

ในส่วนของเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือพระมหากษัตริย์ อันได้แก่รูปเครื่องราชกกุธภัณฑ์ รูปพระปรมาภิไธย พระราชลัญจกรประจำรัชกาล จากการศึกษา พบว่า เนื้อหาที่ปรากฏมากที่สุดเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับตราอันเป็นเครื่องหมายของพระมหากษัตริย์ ซึ่งประกอบไปด้วย รูปพระมหามงกุฎและรูปตราพระเกี้ยวบนพานสองชั้น ซึ่งเป็นตราสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 เป็นสำคัญ ในเรื่องนี้จากการศึกษาเชื่อมโยงไปสู่ความสัมพันธ์ของสังคม พบว่า การทำตราสัญลักษณ์ประจำรัชกาลนี้ มีการปฏิบัติมาเมื่อครั้งรัชกาลที่ 4 แล้วนั้น แน่นนอนยังคงสืบเนื่องมาถึงรัชกาลที่ 5 หากแต่ว่าการที่จะออกแบบตราสัญลักษณ์สามารถบรรจุเป็นองค์ประกอบหนึ่งของหน้าบัน ก็จะต้องคำนึงถึงลักษณะโดยรวมความผสมผสานกันเป็นเอกภาพทั้งโครงสร้างหน้าบัน (ศุภชัย อาริรุ่งเรือง, 2544 : 336) ในเรื่องตราสัญลักษณ์นี้ ณ. ปากน้ำ (2543 : 24) กล่าวเสริมว่า หน้าบันที่ทำเครื่องหมายประจำพระองค์ สมัยรัชกาลที่ 4 เครื่องหมายนี้นิยมอย่างแพร่หลายตลอดรัชกาล วัดหลายวัดที่สร้างในรัชกาลที่ 4 ล้วนทำทรงแบบมงกุฎทั้งสิ้น และจากการศึกษาเหตุอันแพร่หลายของพระมหามงกุฎในช่วงรัชกาลนี้พบว่า พระพิชัยมงกุฎเป็นราชกกุธภัณฑ์ประเภทอิสยาภรณ์ หรือเครื่องประดับพระเกียรติพระมหากษัตริย์ สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสำหรับพระมหากษัตริย์สวมในพระราชพิธีสำคัญ โบราณถือว่ามงกุฎเท่ากับราชกกุธภัณฑ์อันเป็นอิสยาภรณ์เท่านั้น หากได้เป็นยอดแห่งความสำคัญ เช่นพระมหาเศวตฉัตรไม่ แม้ในงานพระราชพิธีราชาภิเษก ก็เป็นแต่เจ้าพนักงานทูลถวาย พระมหากษัตริย์มิได้ทรงสวมดูในยุคลหลัง ยุคหลังในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการติดต่อกับทางตะวันตก ซึ่งมีประเพณีนับถือมงกุฎอยู่หลายประเทศ ฉะนั้นคติที่ถือว่ามงกุฎเป็นสิ่งสำคัญในจำนวน

ราชกฤษฎีกา มาสู่งานพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษก พระมหากษัตริย์จึงทรงสวมพระมหามงกุฎและเป็นประเพณีมาจนทุกวันนี้ (ปฏิทิน ธารดาษ. 2538 : 261) และนั่นเป็นปัจจัยหนึ่ง ที่ทำให้มีตราพระมงกุฎแพรหลาย เหตุผลต่อมา ชาตรี ประกิจ นนทการ (2547 : 98) กล่าวว่า หน้าบันที่เป็นสัญลักษณ์พระราชลัญจกรประจำพระองค์ ทำเป็นสัญลักษณ์บางอย่างเพื่อแสดงว่าสถาปัตยกรรมนั้นสร้างขึ้นเพื่อใคร นั้นแสดงว่ามีพระราชประสงค์สร้างขึ้น เพื่อแสดงให้รู้ว่าผู้ใดสร้าง ดังคำกล่าวที่ว่า “หน้าหนึ่งมีตราประทับนี้ เพื่อจะได้รู้ว่าเป็นของเกิดขึ้นในแผ่นดินปัตยุบันนี้ทุกแผ่น” เหล่านี้จึงน่าจะเป็นมูลเหตุสำคัญแห่งความแพรหลายของของหน้าบันรูปพระมหามงกุฎ อันเป็นตราสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ซึ่งส่งผลต่อลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ดังที่ปรากฏ

และในเรื่องการแสดงออกของพระมหากษัตริย์ผ่านสัญลักษณ์ต่างๆ ทั้งในส่วนที่เป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑ พระอินทร์ มงกุฎ ชาตรี ประกิจ นนทการ (2547 : 94) กล่าวว่า การแสดงออกถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ผ่านทางระบบสัญลักษณ์ โดยไม่มีการแสดงออกในลักษณะเฉพาะของพระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งในเชิงปัจเจก แต่จะสะท้อนถึงลักษณะของสถาบันพระมหากษัตริย์ หรือสถานะของความเป็นเทพมากกว่า เพราะในความเชื่อเดิม ตัวตนเชิงปัจเจก ของแต่ละบุคคลจะไม่ถูกให้ความสำคัญมากเท่ากับสถานภาพเชิงสัญลักษณ์ ภาพพระมหากษัตริย์ที่แสดงออกแก่สาธารณชนหรือราษฎรจึงไม่จำเป็นต้องแสดงให้รู้ว่าเป็นใคร มาจากไหน มีประวัติความเป็นมาแบบใด จากคำกล่าวนั้น นั้นจึงน่าจะเป็นอีกมูลเหตุหนึ่งที่มีการทำหรือสะท้อนสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์มากกว่าการแสดงออกในตัวตนที่เด่นชัด และน่าจะมีผลสืบเนื่องมานานแล้ว

ในส่วนของเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันนอกเหนือจากรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ รูปเกี่ยวกับเครื่องราชกกุธภัณฑ์ รูปพระปรมาภิไธย พระราชลัญจกรประจำรัชกาล จากการศึกษาพบว่ายังมีรูปที่เป็นรูปเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเนื้อหาในส่วนนี้จะประกอบไปด้วย ต้นไม้, ดอกไม้ ที่ประดิษฐ์ดัดแปลงจากธรรมชาติ โดยเฉพาะรูปดอกพุดตาน ถัดจากนั้นเป็นรูปแจกันดอกไม้, กระถางต้นไม้ สัตว์ สำนากาจีน โดยเนื้อหาบนหน้าบันเหล่านี้จะปรากฏชัดว่าใช้ประดับอาคารที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งการนำภาพผลไม้ ต้นไม้ และดอกไม้ที่มีความหมายเป็นมงคล เป็นตัวแทนอวยพรต่อกัน และการปักดอกไม้หรือพืชจำนวนมากลงในแจกัน จะมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ สื่อความหมายถึงการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ความเหมาะสมกลมกลืน และจากการศึกษาพบว่าเนื้อหาเหล่านี้พบที่มีความเกี่ยวข้องกับอิทธิพลจีนชัดเจน ซึ่งปรากฏเห็นได้จากคำกล่าวที่ว่า การทำดอกพุดตานนี้ ในคติคนไทยดอกพุดตานไม่ค่อยดีนัก เพราะว่าดอกพุดตานวันหนึ่งเปลี่ยนสีได้หลายสี คนไทยเห็นว่าไม่ค่อยเป็นมงคล เพราะหมายถึงคนกลิ้งกลอก แต่ในความหมายของมงคลของจีนแล้ว ดอกพุดตานเป็นสิริมงคลยิ่งนัก เพราะคำว่าดอกพุดตานในภาษาจีนเรียกว่า “ฝู หยง” และคำว่า ฝู ไปพ้องกับคำว่า ฝู ซึ่งแปลว่าความมั่งคั่งและร่ำรวย คำว่า หยง ไปพ้องกับคำว่า หยงหว่า ที่แปลว่าถึงพร้อมไปด้วยยศศักดิ์ ดังนั้นดอกพุดตานจึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นสิริมงคลในเรื่องความมั่งคั่ง ความร่ำรวยถึงพร้อมไปด้วยยศศักดิ์ (เหอเกาจ. 2541 : 41) และในเรื่องอิทธิพลจีนในรัชกาลที่ 3 นี้ จากการศึกษาพบว่า ในยุคนี้ได้เปลี่ยนโฉมจากแบบประเพณีนิยมเป็นแบบผสม โดยผสมทั้งแบบยุโรปและจีน แต่ศิลปกรรมส่วนใหญ่จะผสมระหว่างไทยและจีน (เสนอ นิลเดช. 2545 : 87) ซึ่งหน้าบันที่ทำเป็นดอกพุดตานอันไปเกี่ยวเนื่องกับอิทธิพลจีน ได้แก่ หน้าบันพระวิหารวัดสระเกศ พระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ พระวิหารวัดพระเชตุพนฯ พระอุโบสถวัดราชนันทา หน้าบันเหล่านี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3

ทั้งสิ้น และนอกจากการทำดอกพุดตาน จากการศึกษาพบว่า การทำภาพทิวทัศน์บนหน้าบ้านพระอุโบสถ ก็รับแบบอย่างมาจากอิทธิพลจีน ในสมัยราชวงศ์ซ่งหรือซ้อง เป็นการแสดงออกถึงความสงบบรมเย็น สำหรับมูลเหตุแห่งการนิยมเนื้อหาเหล่านี้จากการศึกษาพบว่า ทรงมีพระราชประสงค์จะบำรุงงานช่างทุกชนิดเพื่อสร้างสรรค์ศิลปะประจำชาติขึ้นมาใหม่ (สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ .2531 : 130) และจากข้อสันนิษฐานทางศิลปกรรมจากมูลเหตุต่างๆ ทราบว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดศิลปกรรมแบบจีน ซึ่งมีความงดงามน่าดูอีกแบบหนึ่ง ประการที่สอง อาคารของจีนที่สร้างด้วยเครื่องก่ออิฐ ย่อมทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศ ประการต่อมา ในขณะ บรรจง วงศ์วิเชียร (2537 : 199) กล่าวเสริมว่า พระองค์ทรงค้าขายกับจีนมาตั้งแต่ครั้งยังทรงว่าราชการกรมท่า พระองค์ย่อมพบเห็นสินค้าประเภทศิลปะจากจีน ประกอบกับได้มีพ่อค้าจีนได้ทูลเกล้าฯถวายศิลปวัตถุอยู่เนืองๆ พระองค์ทรงเห็นคุณค่าของสิ่งดังกล่าวนี้เป็นอย่างมาก และเมื่อโปรดให้บูรณะวัดวาอารามก็ทรงพิจารณาถึงศิลปวัตถุของจีน ถ้าสิ่งใดนำไปใช้ประกอบได้ ก็จะได้ถวายสิ่งนั้นเป็นพุทธบูชา โปรดฯให้ช่างนำไปเติมเสริมแต่งโบสถ์วิหาร ตลอดจนผนังบริเวณอารามตามแต่เห็นเหมาะสม ดังเช่นการนำกระเบื้องบุเคลือบแบบต่างๆ ไปประดับส่วนที่เป็นช่องลม ระเบียง และนอกจากนี้ยังมีรูปจำหลักหินแบบต่างๆ ประดับตามบริเวณทั่วไปของอาคารอีกด้วย เหล่านี้จึงส่งผลต่อเนื้อหาหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหารปรากฏดังที่กล่าวมา

สำหรับเนื้อหาในส่วนต่อมา ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวข้องกับรูปสัตว์ในเทพนิยาย จากการศึกษาพบว่า เนื้อหาเกี่ยวกับสัตว์ในเทพนิยายนี้ จะแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือในส่วนของอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ภาพช้างเอราวัณกับครุฑ และอิทธิพลจีน ได้แก่ รูปมังกรกับหงส์ โดยการทำรูปช้างกับครุฑ จากการศึกษาพบว่ามีคติเกี่ยวเนื่องกับเนื้อหาที่เป็นรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ คนไทยรู้จักช้างในคติความเชื่อที่ว่า ช้างเป็นพาหนะของพระอินทร์ เทพผู้มีเมตตา ปกป้องคุ้มครองต่างๆ รู้จักครุฑในคติความเชื่อที่ว่า เป็นพาหนะของพระนารายณ์ สำหรับในส่วนของหงส์และมังกรอันเป็นคติความเชื่อเกี่ยวข้องกับอิทธิพลจีน จากการศึกษาพบว่า ชาวจีนถือมังกร มังกรเป็นสัตว์โบราณ ได้เขาจากกวาง หูจากวัว หัวจากอูฐ คอจากงู ตาจากปิศาจ ส่วนท้องจากหอยแครงยักษ์ เกิดจากปลาตะเพียน เล็บจากนกอินทรี ฝ่าเท้าจากเสือ มังกรเป็นสัตว์ให้คุณ และเป็นสัญลักษณ์ของจักรพรรดิ ในส่วนของหงส์ มีลักษณะของสัตว์หลายอย่างรวมกัน เช่นเดียวกับมังกร กล่าวคือ หัวคล้ายไก่ฟ้าพญาลอ คอคล้ายเต่า จงอกปากคล้ายนกนางแอ่น ลายคล้ายมังกร หางคล้ายปลา หงส์ปรากฏชัดว่าเป็นนกทิพย์ หงส์เป็นเครื่องหมายแห่งจักรพรรดินี และยังหมายถึงความสวยงาม ความดี และนอกจากเนื้อหาที่ปรากฏดังกล่าว จากการศึกษาเพิ่มเติมพบว่า หน้าบ้านบางส่วนยังมีการทำเป็นรูปนาฬิกาโรมัน หน้าบ้านที่ทำเป็นรูปดังกล่าว ได้แก่ หน้าบ้านพระอุโบสถวัดราชผาติการาม ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ในเรื่องนี้ ศุภชัย อาริรุ่งเรือง (254 : 345) กล่าวว่า สมัยรัชกาลที่ 4 มีการออกแบบเครื่องลายของแบบอิทธิพลเทศ ซึ่งในขณะนั้นสยามเริ่มปรับตัวเข้าสู่ตะวันตก จึงไม่น่าแปลกอะไร สำหรับในส่วนหน้าบ้านที่ทำเป็นรูปเคารพทางศาสนา รูปเจดีย์ พระพุทธรูป ซึ่งปรากฏเป็นส่วนน้อย ก็น่าจะเป็นการสร้างเพื่อแสดงความเคารพ เกิดมงคลและคติเตือนใจ

จากที่กล่าวมาจึงพอสรุปให้เห็นภาพรวมว่า เนื้อหาของหน้าบ้านย่อมมาจากอิทธิพลทางสังคม ทางศาสนาอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอิทธิพลทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ โดย วิลาสวงษ์ พงศบุตร (2525 : 243) กล่าวถึงพระมหากษัตริย์กับการทำนุศิลปว่า "บ้านเมืองในครั้งโบราณ วัฒนธรรมย่อมแวดล้อม

องค์พระมหากษัตริย์" พระราชศัทธิาแห่งพระมหากษัตริย์และศัทธิาแห่งประชาชนในบวรพุทธศาสนา เป็นบ่อเกิดประเพณีนิยม ในการสร้างสรรค์พุทธศิลป์นานัปการ แสดงให้เห็นถึงการฝึกฝนพระธรรม อีกทั้งยังเป็นเครื่องแสดงถึงศิลปวัฒนธรรมอันตกเป็นมรดกแห่งชาติในการต่อมา และในเรื่องนี้ ชาตรี ประกิตนันทการ (2547 : 55) กล่าวว่า ในสังคมสยามแม้ความคิดสมัยใหม่จะเข้ามามีอิทธิพลมากแค่ไหนก็ตามที่แต่อิทธิพลเหล่านี้แพร่หลายอย่างจำกัดเฉพาะในหมูชนชั้นนำในสังคมเพียงหมู่เดียว มิได้กระจายอำนาจโดยทั่วไปในสังคมระดับชาวบ้าน ดังนั้นองค์พระมหากษัตริย์ที่ยังต้องทำหน้าที่สื่อสารสังคมต่อชนทุกชั้นสถานะของ สมมติเทพ จึงยังคงบทบาทหน้าที่และความสำคัญอยู่ได้ เพื่อผลทางอำนาจบารมีต่อราษฎรทั่วไป ในเรื่องเดียวกันนี้ อำนาจ เย็นสบาย (2524 : 11) กล่าวเพิ่มเติมว่า การจะให้อำนาจใครเป็นผู้มีบทบาทหรืออำนาจสูงสุดในสังคม ผลงานศิลปกรรมก็สะท้อนความจริงได้อย่างหนึ่ง ยกตัวอย่างปิรามิด สุสานฟาโรห์ เช่นเดียวกันในฐานะพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีอำนาจสูงสุด ก็ย่อมแสดงสารดังกล่าวออกมาจากคำกล่าวเหล่านั้น จึงไม่น่าแปลกที่ลวดลายประดับตกแต่งหน้าบันพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ จะปรากฏอิทธิพลทางองค์พระมหากษัตริย์ชัดเจนและมองเห็นเป็นรูปธรรมเกี่ยวเนื่องตลอดมายาวนาน

ด้านลวดลาย

การใช้ลายเป็นสิ่งประดับตกแต่งบนพื้นที่ส่วนต่างๆมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ แต่ลักษณะของลายอาจจะแตกต่างกันไปตามความนิยมของยุคสมัย บรรจง วงศ์วีเชียร (2537 : 61) กล่าวว่า ลวดลายไทยเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่สืบเนื่องมาแต่โบราณ เป็นพื้นฐานสำคัญของศิลปะแขนงต่างๆ และมีวิวัฒนาการสืบเนื่องมาช้านาน จนเกิดเป็นสกุลช่างที่มีแบบอย่างเฉพาะตน เหมาะสมกับยุคสมัย โดยลวดลายที่ปรากฏนอกจากทำให้เกิดความงาม ประสานให้เกิดความกลมกลืนภายในภาพแล้ว ลวดลายยังสื่อในเชิงสัญลักษณ์ บ่งบอกเรื่องราวอีกด้วย กล่าวคือ หน้าบันวัดเทพศิรินทราวาส ส่วนประกอบทำเป็นช่อดอกไม้ ใบไม้ แผ่กระจายไปทั่วพื้นผิวผนัง เรียกว่าดอกরাপেয় ตามพระนามของสมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์" (นพคุณ ต่อวงศ์. 2545 : 189) และนอกจากสื่อความในเชิงสัญลักษณ์ ลวดลายยังสื่อความถึงเรื่องราวที่บ่งบอกถึงสถานที่ก่อสร้างของวัด ในเรื่องนี้เห็นได้จากพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม ใช้ลวดลายที่เป็นพันธุ์พฤกษา ได้แก่ รูปดอกบัวประกอบเพื่อสื่อถึงที่ตั้งของวัด ที่แต่เดิมเป็นสถานที่ที่มีดอกบัวขึ้นมากมาย (ชาตรี ประกิตนันทการ. 2547 : 92) และในเรื่องคุณค่าของลวดลายนี้ จากการศึกษาพบว่า ลวดลายมีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับสังคมชัดเจน เห็นได้จากคำกล่าวของบรรจง วงศ์วีเชียร อ้างอิงระพันธ์ สมประสงค์ว่า (2537 : 58) หากพิจารณาให้ดีพบว่าลวดลายโดยเฉพาะลายไทย จะให้ความรู้สึกอ่อนช้อย นุ่มนวล จนหาที่ติไม่ได้ เช่นความโค้งของลายก้านขด ลายเครือเถา และความอ่อนช้อยสัมพันธ์กันของลายก้านขดต่างๆ ซึ่งงดงามอย่างไม่น่าเชื่อ เป็นลักษณะที่เหมาะสมกับคุณลักษณะที่เหมาะสมกับคุณสมบัติของคนที่เป็นชาติเสรี รักอิสระ แสดงถึงอุปนิสัยใจคอของคนไทยอย่างแท้จริง เหล่านี้จึงแสดงให้เห็นว่าลวดลายมีความสำคัญหลายด้าน ทั้งในส่วนที่ทำให้เกิดความงาม สื่อสัญลักษณ์และสะท้อนออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึก ความคิด สำหรับในส่วนของลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร แตกต่างไปตามลักษณะและสมัยของการสร้างหน้าบัน แต่จากการศึกษาความสัมพันธ์ของลวดลายหน้าบันกับอิทธิพลทางสังคม ศาสนาพบว่า

ลายก้านขดแบบต่างๆได้รับความนิยมมากมาย เหตุที่ได้รับความนิยมอาจจะเพราะก้านขดเป็นลายที่มีลักษณะหลากหลาย สามารถดัดแปลงและเลื้อยเถาเลาะไปได้เรื่อยๆ และจากการศึกษาพบว่าลวดลายก้านขดแต่ละสมัยปรากฏว่ามีวิวัฒนาการที่น่าสนใจ บรรจง วงศ์วิเชียร (2537 : 57-58) กล่าวถึงลายก้านขดที่เข้ามาประดับหน้าบันในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ว่า ถ้าไม่สังเกตการแสดงออกของศิลปกรรมก็ดูจะไขว่ไขว่ได้ง่าย แบบฉบับของลายหน้าบันสมัยนี้จะมีรูปนารายณ์ทรงครุฑตามคติเดิม แต่ลายก้านขดที่เป็นลายพื้นหลังจะเป็นลายก้านขดแบบเทพพนม ซึ่งในสมัยอยุธยาเป็นลายก้านขดหัวสิงห์ หัวคชสีห์ หรือลายช่อหางโศ และจากการศึกษาพบว่า ลายก้านขดแบ่งความนิยมออกเป็นสองช่วง กล่าวคือในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 กับช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 โดยช่วงรัชกาลที่ 1 ปรากฏชัดว่า ลวดลายเหล่านั้นเกิดขึ้นจากงานจำหลักไม้ และเนื้อหาของภาพจะเกี่ยวกับรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์เป็นสำคัญ มูลเหตุเหล่านี้จึงบ่งบอกได้ว่าลวดลายได้รับอิทธิพลต่อจากอยุธยาแน่นอน สำหรับลวดลายก้านขดที่นิยมใช้ประดับหน้าบันในช่วงรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ชชาติรี ประภิตนันทการ (2547 : 70) กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า บ้านเมืองสมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา ในสายตาของพระองค์เป็นเสมือนตัวแทนทางรูปธรรม สิ่งถูกต้องดงามเมื่อครั้งอดีต ด้วยเหตุผลข้างต้นย่อมทำให้การมองในลักษณะที่คลาดเคลื่อนไปจากรูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่าเป็นสิ่งเลื่อม เหตุนี้ลวดลายก้านขดในรูปแบบประเพณีจึงได้ปรากฏขึ้นอีกครั้งหนึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว ในเรื่องเดียวกันนี้ ชัย เรื่องศิลป์ (2545 : 196) กล่าวว่า กรุงเก่ามีเจดีย์ที่วัดภูเขาทองกับวัดใหญ่ชัยมงคล ก็ยังต่ำกว่าพระปรางค์วัดอรุณ ซึ่งได้รับการต่อเติมให้สูงขึ้นในรัชกาลที่ 3 กรุงเก่ามีคลองมหานาคสร้างผ่านวัดภูเขาทอง กรุงเทพฯก็มีคลองมหานาคริมวัดสระเกศ สำหรับแข่งเรือหรือสักวาในหน้าน้ำ นอกจากนี้กรุงเทพฯยังมีภูเขาทองจำลอง มีหอสมุด ซึ่งกรุงเก่าไม่มี นับว่าปราชญ์ของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ที่จะสร้างกรุงเทพฯให้ทัดเทียมกรุงเก่าใกล้จะประสบความสำเร็จในรัชกาลที่ 4 นี้แล้ว และจากความปรารถนาว่า ความปรารถนาที่จะเท่าเทียมกับกรุงเก่าก็น่าจะเป็นมูลเหตุหนึ่งที่ทำให้ช่วงรัชกาลที่ 4 หวนกลับมามีค่านิยมแบบกรุงเก่า แต่เรื่องนี้ ชชาติรี ประภิตนันทการ (2547 : 91) กล่าวต่อมารูปร่างแบบสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 มิใช่เป็นการยกรูปแบบสุโขทัยและอยุธยามาใช้เสมือนเป็นการถอยหลังเข้าคลอง แต่เป็นการจับเอาลักษณะบางประการ ในสถาปัตยกรรมในอดีตมาใช้ตอบสนองอุดมคติในสมัยใหม่ในทางสังคม ซึ่งเปลี่ยนไปจากยุคก่อน โดยหลักฐานที่สนับสนุนความคิดคือ การสร้างสรรค์องค์ประกอบของลวดลายหน้าบันที่มีองค์ประกอบทางสังคมและการเมืองซ่อนอยู่ เช่น การใช้ตราสัญลักษณ์ตราพระมหาพิชัยมงกุฎเพื่อแทนวัดที่รัชกาลที่ 4 ทรงสร้าง เป็นต้น

ในส่วนลวดลายที่ปรากฏต่อมาจากลายก้านขดเป็นลายเครือเถาดอกพุดตาน ลายเถาถอกเปลว โดยในเรื่องการประกอบลายนี้ จะใช้แม่ลายกนกประกอบเถาเลาะ และการใช้ลายชนิดใดเข้ามาประกอบก็จะเรียกชื่อลายชนิดนั้น เช่น ลายกนกเปลว ก็เรียกเครือเถาเปลว ลายกนกใบเทศก็เรียกเครือเถาใบเทศ ลายหางโศก็เรียกเครือเถาหางโศ และจากการศึกษาในส่วนลายเครือเถาประดับหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารส่วนมากสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 และเป็นลายเครือเถาดอกพุดตานใบเทศเกือบทั้งหมด ในเรื่องนี้ นพวงศ์ สมพันธ์ (2540 : 65) กล่าวว่า สมัยรัชกาลที่ 3 เริ่มหันมาสนใจปูนปั้นกันใหม่ และเริ่มเอาแบบศิลปกรรมจีนประดับกระเบื้องเข้ามา บทบาทของการตกแต่งแบบจีนผสมกับลักษณะลวดลายของไทย เป็นดอกไม้ก้านขด ใบไม้ กระจายอยู่ทั่วไป เช่น ชุ่มประดู หน้าต่าง หน้าบัน เป็นต้น สำหรับลายปูนปั้นสมัยนี้ที่นิยมอีกครั้ง มีชื่อน่าสังเกตว่าหันมาสนใจใบไม้ ดอกไม้ ผสมลาย และจากการศึกษาพบว่า ตามบันทึกลายเครือเถาดอกพุดตานเป็นลายประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ซึ่งในเรื่องนี้บรรจง วงศ์วิเชียร กล่าวว่า (2537 : 62)

ลักษณะลายไทยแตกต่างกันไปตามความนิยม แต่ละสมัยมีวิวัฒนาการที่น่าสนใจ มีร่องรอยสืบเนื่องกันอยู่มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย แต่ช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยต่อกับสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อิทธิพลจีนเข้ามามีบทบาทเป็นอย่างมาก รูปแบบสถาปัตยกรรมมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากประเพณีนิยมที่เคยทำ ลายปูนปั้นมีลักษณะเป็นลายดอกไม้ อันประกอบด้วยเถา ก้าน ใบ เป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งลายจิตรกรรมเขียนสีก็เป็นลายดอกไม้ด้วย หนึ่งหน้าบันพระอุโบสถ วิหาร ศาลาหรือพระที่นั่งตำหนัก มักประดับด้วยลวดลายแกะสลักไม้ ลายกนกเครือวัลย์ แต่เมื่อทรงพระราชดำริให้ปิดกระจากตกแต่งลายในหน้าบันแทนการปิดทอง เกิดปัญหาการตัดกระจากให้โค้งงอไปตามเส้นเถา อ่อนไหวไปตามกระบวนลายให้ไม่ได้ ดังนั้นจึงมีพระราชดำริให้ประดิษฐ์ลายแบบใหม่ ให้สามารถตัดกระจากปิดได้ การประดิษฐ์ลายขึ้นใหม่นี้ นายมี มหาดเล็ก ได้บันทึกไว้เป็นหลักฐานว่า "วัดละอย่างต่างเป็นชั้นรอง ตามทำนองเรื่องลายหลายกระทรวง ที่ลางโบสถ์โปรดระบายเป็นลายแย่ง วัดลางแห่งเขียนลายเป็นไม้ร่วง บ้างเขียนเป็นลายขั้วข้าวพัวพวง ลายฮ่อหน่วงเหนี่ยววัดเครื่องศตรา" ลายประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ใช้สลักไม้ประดับตกแต่งตามหน้าบันนี้ เรียกว่าลายเครือเถาดอกพุดตาน มีตัวอย่างลวดลาย เช่น พระวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดพระเชตุพนฯ (จุลทรรศน์ พยาทรานนท์. 2531 : 166-167) และจากการศึกษาพบว่าหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ทำเป็นลายเครือเถาดอกพุดตาน สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ทั้งสิ้น ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดราชนัคดา , หน้าบันพระวิหารวัดราชนัคดา , หน้าบันพระวิหารวัดโสมนัส , หน้าบันพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ , หน้าบันพระวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดพระเชตุพนฯ, หน้าบันพระวิหารวัดสระเกศ และในเรื่องนี้ น. ปากน้ำ (2524 : 20) กล่าวว่า เนื่องจากสมัยนี้นิยมจีนมาก ไม่ว่าลวดลายหรืออะไรต่ออะไรก็มักลอกเลียนแบบทั้งสิ้น จากคำกล่าวนี้ปรากฏและเห็นได้ชัดจากลายเฟื่อง ลายเฟื่องเป็นลายของไทยชนิดหนึ่ง ซึ่งวางรูปแบบคล้ายดอกไม้ซึ่งตามแนวนอน แต่จากการศึกษาพบว่า ลายเฟื่องถูกนำไปใช้ประดับหน้าบันอาคารที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 หน้าบันที่ได้รับอิทธิพลจีน ทำให้ลักษณะลายปรับเปลี่ยนมีความประสานกลมกลืนในทางเดียวกัน สอดคล้องกับคำกล่าวข้างต้น และในเรื่องการสร้างลวดลายประดับหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารบรรจุ วงศ์วิเชียร (2537 : 62) สรุปว่า ลวดลายแต่ละสมัยมีวิวัฒนาการน่าสนใจ เพราะมีเค้าโครงร่องรอยแสดงลักษณะที่สืบเนื่องกันมาจากอยุธยาตอนปลาย เป็นพื้นฐานอยู่มาก เช่น ลายก้านขด ลายขอบ ลายเชิง ซึ่งจัดว่าเป็นชุดเดียวกัน แต่ช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ต่อกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อิทธิพลของจีนได้เข้ามามีบทบาท รูปแบบพระราชนิยมมีลักษณะเปลี่ยนไปจากแบบประเพณีนิยมที่เคยสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ช่วงรัชกาลที่ 4 – 5 ลวดลายหน้าบันไม่ยึดแบบแผนแน่นอน ผิดแผกไปจาก รัชกาลที่ 3 โดยสิ้นเชิง ในเรื่องลวดลายสมัยรัชกาลที่ 4 ชาตรี ประทีปนทการ (2537 : 71) กล่าวว่าเห็นชัดรัชกาลที่ 4 ไม่พยายามแสดงว่าทรงโปรดจีนมากเท่าในรัชกาลที่ผ่านมา ถึงขนาดที่พระองค์มีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับการ จั้มก้อง และคำสาปแก่กับจีนว่า เป็นโง่ มักง่ายของพระเจ้าแผ่นดินไทยแลเสนาบดีในอดีต ที่ถูกจีนหลอกให้แต่งพระราชนิพนธ์ไปเหมือนหนึ่งเป็นเมืองขึ้นของจีน แต่อย่างไรก็ตามจากการศึกษาทัศนคติต่อชาวต่างชาติ รัชกาลที่ 3 ก็มีความคิดผิดแผกไปจากรัชกาลที่ 4 ดังคำกล่าวของ ชัย เรื่องศิลป์ (2545 : 168) กล่าวว่า ทัศนคติของรัฐบาลที่มีต่อฝรั่งมายังยืนตลอดสมัยอยุธยา จนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หมอสอนศาสนาอเมริกันเล่าว่า รัฐบาลไทยรังเกียจพวกตน กลั่นแกล้งต่างๆนาๆ เพื่อให้พวกตนออกจากกรุงเทพ การหาที่พักก็เต็มไปด้วยความยากลำบาก การหาครูสอนภาษาไทย ลูกจ้างก็ไม่สะดวก เพราะราษฎรกลัวรัฐบาลเอาผิด และเมื่อครั้งพระเจ้าแผ่นดินเกรี้ยวกราดฝรั่งในปลายรัชกาล คนไทยที่ทำงานอยู่กับหมอสอนศาสนาก็ลาออกกันหมด บรรดาข้าราชการที่เคยคบค้าก็หายหน้า เพราะกลัวถูกกริ้ว ซึ่งจากการศึกษาในเรื่องนี้พบว่า ต่างกับสมัย

รัชกาลที่ 4 กล่าวคือ ทักษะที่ถือว่าฝรั่งเป็นศัตรูก็เปลี่ยนไป กลายเป็นการคบค้าสมาคมกับฝรั่ง ในปีแรกของรัชกาลที่ 4 มีของนำทึ่อย่างหนึ่ง ซึ่งเวลานั้นเป็นเรื่องประหลาด ก็คือหม่อมพลัดกันไปสอนวิชาภาษาอังกฤษให้สตรีในวัง ซึ่งทัศนคติที่ไม่ชอบฝรั่งในรัชกาลที่ 3 นี้ ก็น่าจะส่งผลไม่มากนักน้อยที่ทึ่ทำให้ลวดลายต่างๆ ในยุคนี้โน้มเอียงไปทางจีน ก่อนล่วงรัชกาลที่ 4 ก็ตอบรับอิทธิพลของฝรั่งอีกครั้ง และปรากฏชัดบนหน้าบ้านบางส่วน

จากที่กล่าวมาในประเด็นของลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหารที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ จึงพอจะทำให้เห็นภาพรวมได้ว่าลวดลายที่ปรากฏก็ยังมีส่วนสัมพันธ์กับอิทธิพลทางสังคมอยู่ดี โดยเฉพาะอิทธิพลของพระมหากษัตริย์ผู้สร้าง ผู้ปฏิสังขรณ์ และในเรื่องการถอดแบบผูกลายนี้ หนังสือพระพุทธเจ้าหลวงกับวัดเบญจมบพิตร 2531 : 140 – 141) กล่าวชัดว่า ในการออกแบบผูกลายนี้ พระมหากษัตริย์มีส่วนสำคัญไม่น้อย เห็นได้จากวัตถุประสงค์ในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตรฯ 1. เพื่อเป็นพิพิธภัณฑ์รวบรวมพระพุทธรูปโบราณแบบต่างๆ 2. เพื่อเป็นที่แสดงแบบอย่างการช่างและวิจิตรกรรมของสยามประเทศ 3. เพื่อเป็นศูนย์กลางศึกษาพระปริยัติธรรมและวิชาชีพชั้นสูงสำหรับพระสงฆ์ 4. เพื่อเป็นอนุสรณ์รำลึกถึงพระองค์ โดยในส่วนของลวดลายประดับบนหน้าบ้านพระอุโบสถโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เขียนทูลถวาย เห็นได้จากลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ความว่า ได้รับลายพระหัตถ์ที่ 20/420 ลงวันที่ 8 แต่ก่อนได้มีพระบรมราชโองการให้ฝ่าพระบาทประทานแบบพระลัญจกรต่างๆ แก่เกล้าฯ เพื่อถ่ายอย่างทำลายพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร ซึ่งฝ่าพระบาททรงลืมเสีย ขอให้เกล้าฯ ชี้แจงมานั้น เกล้าฯ ขอทูลว่าแบบพระลัญจกรต่างๆ ที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ฝ่าพระบาทประทานไปยังเกล้าฯ นั้นคือ 1.มหาอุณาโลม 2.พระครุฑพาว 3.โอราพต 4.หงส์พิมาน 5.ไตรสารเสวตร รวม 5 องค์เท่านั้น เหล่านี้จึงแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระมหากษัตริย์ที่มีผลต่อลวดลายหน้าบ้านชัดเจนและปรากฏเป็นรูปธรรม และในเรื่องลวดลายหน้าบ้านกับความสัมพันธ์ทางพระมหากษัตริย์นี้ ชาตรี ประทีปนันทการ (2547 : 166) กล่าวถึงเรื่องนี้โดยอ้างจดหมายกล่าวชมสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ว่า “ฉันไม่นึกเลย แต่อดไม่ได้ว่า เธอเป็นผู้นั่งอยู่ในหัวใจฉันเสียแล้ว ในเรื่องการหาดีไซน์เช่นนี้” ข้อความในจดหมายย่อมยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า งานออกแบบของเจ้าฟ้าองค์นี้สามารถถ่ายทอดความคิดต่างๆ ของรัชกาลที่ 5 ได้อย่างสมบูรณ์ ตรงตามพระราชประสงค์ของพระองค์ ด้วยเหตุนี้การศึกษางานออกแบบของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เท่ากับเสมือนศึกษาความคิดของพระองค์อีกทาง จากคำกล่าวข้างต้น มีความชัดเจนว่าการออกแบบหน้าบ้านมีความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์โดยตรง แม้พระองค์ไม่ใช่ผู้สร้างก็เถอะ และในเรื่องลวดลายหน้าบ้านที่มีความสัมพันธ์กับสังคม ศาสนา บรรพชน วงศ์วิเชียร อ้างจิระพันธ์ สมประสงค์ว่า (2537 : 58) หากพิจารณาให้ดี พบว่าลวดลาย โดยเฉพาะลายไทยจะให้ความรู้สึกอ่อนช้อย นุ่มนวล จนหาที่ติไม่ได้ เช่นความโค้งช่อของลายก้านขด ลายเครือเถา และความอ่อนช้อยสัมผัสกันของลายกนกต่างๆ ซึ่งงดงามอย่างไม่น่าเชื่อ เป็นลักษณะที่เหมาะสมกับคุณสมบัติของคนที่เป็นชาติเสรี รักอิสระ แสดงถึงอุปนิสัยใจคอของคนไทยอย่างแท้จริง จากคำกล่าวเหล่านี้ย่อมปรากฏผลชัดว่า ลวดลายมีความสัมพันธ์กับอิทธิพลทางสังคม โดยเฉพาะอิทธิพลทางความคิดของพระมหากษัตริย์ ผู้ที่ให้การสนับสนุนศิลปกรรมอันมีส่วนเกี่ยวข้องกับการบูรณะปฏิสังขรณ์

ด้านวัสดุ

ในด้านวัสดุ บรรจง วงศ์วิเชียร (2537 : 163) อ้างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวถึงการประดับตกแต่งลวดลายหน้าบันว่า เมื่อทำหน้าบันเสร็จแล้ว การตกแต่งให้เกิดความสวยงาม เกิดคุณค่าทางจิตใจ ได้แก่งานประดับกระเจก งานลงรักปิดทอง งานประดับด้วยกระเบื้องถ้วย เพื่อส่งเสริมให้สถานที่นั้นหรือหน้าบันนั้นมีคุณค่าด้านความงามยิ่งขึ้น ทำให้ผู้พบเห็นรู้จักและเข้าใจถึงการสร้างสรรค์งานประณีตศิลป์ และจากคำกล่าวนั้นน่าจะเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้มีการประดับตกแต่งหน้าบันด้วยความประณีตและทรงคุณค่า และในส่วนการประดับตกแต่งหน้าบัน จากการศึกษาพบว่า หน้าบันที่เป็นงานจำหลักไม้จะถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นส่วนมาก ซึ่งหน้าบันที่สร้างในสมัยนี้ได้แก่หน้าบันพระอุโบสถวัดคูหาสวรรค์, หน้าบันพระอุโบสถวัดสังฆะกระเจก, หน้าบันพระวิหารทิศวัดพระเชตุพนฯ, หน้าบันพระอุโบสถวัดยานนาวา, หน้าบันพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม, หน้าบันพระอุโบสถสระเกศ, หน้าบันพระอุโบสถวัดสุรรณาราม โดยหน้าบันที่ทำเป็นไม้ นอกจากมูลเหตุเพราะอิทธิพลสืบเนื่องจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ (2542 : 1966) กล่าวถึงการทำหน้าบันด้วยไม้ว่า หน้าบันส่วนใหญ่ทำด้วยไม้เนื่องจากเป็นวัสดุที่หาง่าย และมีอยู่มากในภูมิภาคแถบนี้ ในเรื่องเดียวกันนี้ สงวน รอดบุญ (2526 : 2) กล่าวเพิ่มเติมว่า ในสมัยรัชกาลที่ 1 การสงครามยังติดพันอยู่เป็นระยะ สภาวะทางเศรษฐกิจและการพาณิชย์ไม่ราบรื่น ฉะนั้นการก่อสร้างต่าง ๆ อันเป็นการริบถ้วนเช่นการสร้างปราสาทราชวังจึงต้องสร้างด้วยไม้ แม้แต่การสร้างกำแพงวังก็ยังสร้างด้วยไม้ และในเรื่องการประดับตกแต่งหน้าบันนี้ ชัย เรื่องศิลป์ (2545 : 54) กล่าวถึงว่าการประกอบหน้าบันว่า หลังคาตำหนักของเจ้านายมักจะทำอย่างวิจิตร มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง จรนำล่ายอง ผิดแปลกจากบ้านขุนนางและราษฎร แต่จะปิดทองหรือประดับกระเจกเหมือนอย่างพระที่นั่งของพระเจ้าแผ่นดินไม่ได้ และในเรื่องวัสดุที่นำมาประกอบหน้าบันนี้ กรมศิลปากร (2525 : 62) กล่าวว่า สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ระยะแรก เริ่มสถาปนากรุงจนถึงรัชกาลที่ 2 ลวดลายประกอบสถาปัตยกรรมที่เป็นพระบรมมหาราชวังและวัดยังเป็นเครื่องจำหลักไม้เป็นส่วนใหญ่ ทั้งรูปแบบและกรรมวิธียังถือเอาลักษณะแบบแผนของศิลปะสมัยอยุธยาเป็นครู ในเรื่องนี้ กรรณิกา ไทยานันท์ (2533 : 34) กล่าวถึงรูปแบบหน้าบันของรัชกาลที่ 1 ว่า หน้าบันกรุไม้จำหลักลวดลายกนก ลายก้านขด ลายช่อหางโศ ประกอบภาพนารายณ์ทรงครุฑ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ และลายเทพพนม รัชกาลที่ 2 หน้าบันจำหลักไม้เป็นลายกนก ลายก้านขด ประกอบภาพเทพพนมหรือเทวดา ตัวอย่างที่ปรากฏชัดเจนได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถและหน้าบันพระวิหารวัดอรุณราชวราราม โดยในรัชกาลที่ 2 นี้ พระองค์ทรงสร้างหรือบูรณะปฏิสังขรณ์วัดขึ้นมาใหม่น้อยมาก จะเห็นหน้การับภาระก่อสร้างสิ่งที่ยิ่งขาดและบกพร่อง โดย ชัย เรื่องศิลป์ (2543 : 36) กล่าวถึงเหตุผลในเรื่องนี้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่สร้างวัดใหม่เห็นจะเป็นเพราะรายได้ไม่เพียงพอมากกว่าเหตุผลอื่น พอถึงรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลมีรายได้แผ่นดินท่วมท้น เพราะเก็บภาษีได้หลายอย่าง อนุญาตให้พ่อค้าเงินตั้งบ่อนการพนันมากโรงมากขึ้น พระเจ้าแผ่นดินจึงสร้างวัดใหม่ ๆ ขึ้นหลายวัด ทั้งยังสนับสนุนเจ้านาย ขุนนาง สร้างวัด โดยปลายรัชกาลที่สองจนถึงรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดคตินิยมแบบจีน ลวดลายประดับสถาปัตยกรรมหันมาใช้ปูนปั้นประดับกระเบื้องแทน งานสลักไม้ลดน้อยลงจะมีก็ในส่วนซ่อมแซมรักษารูปแบบเดิม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การสร้างลวดลายสถาปัตยกรรมเริ่มรับอิทธิพลตะวันตกเป็นลายยุโรป

และในเรื่องวัสดุประดับหน้าบัน ไขแสง สุชะวันนะ (2525 : 15) กล่าวถึงข้อสันนิษฐานศิลปกรรมจากมูลเหตุต่าง ๆ ซึ่งไปสอดคล้องกับการสร้างศิลปกรรมด้านวัสดุนหน้าบัน ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดศิลปกรรมแบบจีนและทรงเห็นชอบในการนำศิลปกรรมแบบจีนมาประยุกต์หรือปรับปรุงใช้ หากเพราะเหตุผลคือ โปรดเพราะศิลปกรรมก่อสร้างแบบจีนมีความงดงามน่าดูอีกแบบหนึ่ง อีกประการหนึ่ง อาคารของคนจีนที่สร้างด้วยเครื่องก่ออิฐถือปูนเป็นส่วนใหญ่ ย่อมทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศ ในเรื่องดังกล่าว จุลทรรศน์ พยาหารานนท์ (2531 : 177) กล่าวว่า งานปูนปั้นที่เป็นการเนื่องด้วยพระราชดำริขึ้นใหม่ ในรัชกาลนี้ มีสาระสำคัญด้านการคิดและรูปแบบต่อไปนี้ งานปูนปั้นตกแต่งหน้าบันและส่วนประกอบหน้าบัน งานปูนปั้นลักษณะนี้เป็นแนวคิดใหม่ในรัชกาลนี้ ทั้งนี้เนื่องมาแต่อาคารสถานแบบที่ทรงพระราชนิยมเป็นตัวการบังคับ กล่าวคือ อาคารเป็นตึกก่อ หน้าบันก็ก่ออิฐอุดเต็มพื้นข้างในนั้น จึงไม่เหมาะที่จะประดับด้วยลวดลายที่จำหลักไม้ปิดทอง การปั้นปูนทำเป็นลวดลายย่อมเหมาะสมกลมกลืนกว่า แต่งานปูนปั้นลักษณะนี้เป็นการริเริ่มขึ้นใหม่ เป็นของแปลกกว่าแบบที่เคยมีปรากฏมาก่อน และในส่วนของวัสดุที่นำมาประดับและแปลกกว่าเดิมที่ปรากฏ จากการศึกษาพบว่า ในส่วนการประดับเครื่องถ้วย การประดับชนิดนี้เป็นวิธีการอย่างเดียวกันกับที่โบราณได้ทำมาก่อน คือ ใช้จาน ชาม ถ้วย ฝาชาม ฝาโถ นำมาติดประดับตกแต่งหน้าบัน โปสต์ วิหาร ศาลา ชุ่มประตู่ เป็นต้น แต่การประดับเครื่องถ้วยที่ทำขึ้นในรัชกาลที่ 3 มีลักษณะต่างกว่ากระบวนการประดับอย่างโบราณ กล่าวคือใช้ถ้วย ชาม จาน สมมติเป็นดอกไม้ม และติดเศษถ้วยชามที่เราะแต่งแล้วทำเป็นก้าน เป็นเถา เป็นใบ ผูกเกี่ยวพันมีชั้นเชิงแนบเนียนกว่าวิธีและกระบวนการประดับอย่างโบราณ และนอกจากการประดับตกแต่งด้วยเครื่องถ้วย จากการศึกษาพบว่า หน้าบันหลายชิ้นยังประดับประดาด้วยกระเบื้องเคลือบดินเผา ซึ่งจะเผาเป็นรูปต่าง ๆ ก่อนนำมาประดับหน้าบันตามแม่ลายที่กำหนด โดยหน้าบันที่มีการประดับในลักษณะนี้ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถพระวิหารวัดนางชี , หน้าบันพระอุโบสถวัดนางนอง , หน้าบันพระวิหารวัดราชโอรส และในเรื่องกระเบื้องเคลือบประดับหน้าบัน สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ (2531 : 121 - 122) กล่าวว่าเรื่องนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพนิพนธ์ว่า กระเบื้องเคลือบในชั้นนั้น เห็นจะสั่งมาจากเมืองจีน พึ่งมาตั้งขึ้นในเมืองไทยในรัชกาลที่ 3 ยังไม่พบจดหมายเหตุที่จะทราบความได้ว่าตั้งต้นมาแต่ปีไร เข้าใจว่าจีนเข้ามาเป็นครู วิธีทำกระเบื้องเคลือบตามที่ทราบนั้น ว่าจัดช่างเคลือบเป็นกรมหนึ่ง ตั้งเตาเคลือบที่วัดสระเกศ ในเรื่องนี้ทางสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ ให้ความเห็นว่า ถ้ามีการเผากระเบื้องเคลือบก็น่าจะเป็นกระเบื้องมุงหลังคาเท่านั้น อย่างที่ใช้ประดับพระปรางค์วัดอรุณนั้น วัสดุดิบคือเนื้อดินและสีที่ใช้ตลอดจนน้ำยา ยังไม่อาจหาได้ในประเทศไทย สรุปแล้วคงเป็นที่ยุติว่ากระเบื้องที่ใช้ประดับต้องสั่งมาจากจีนแน่นอน แต่น่าสงสัยอยู่คนเดียว รัชกาลที่ 3 ก่อนข้างละเอียดล่อและมัยยัสต์ จะสั่งช่างเอากระเบื้องเข้ามาเพื่อทาบทั้งเขียวหรือ ครั้นพอนึกถึงการผลิตถ้วยชามในเมืองไทย ฟินที่ใช้เป็นเชื้อเพลิงไม่สม่ำเสมอ กระเบื้องที่ใช้เตาฟืนเสียอยู่ระหว่าง 30 - 40 เปอร์เซนต์ แนนอนเศษจานชามกระเบื้องสวยๆ จะเก็บเศษกระเบื้องเหล่านี้มาปะวัด ประดับเจดีย์ กระมัง

และจากที่กล่าวมาถึงพระราชนิยมแห่งพระองค์ พบว่า การประดับลายหน้าบัน พระองค์ทรงดำริที่จะประดิษฐ์ขึ้นใหม่ตามเหตุผลและสาระสำคัญ ดังที่ นายมี มหาตเล็กบันทึกว่า "ใบระกาหน้าบันสุวรรณเปิดไม้ทนต์ที่ฝนรทกัปลดเปลื้อง กระจกเจียนเปลี่ยนปลัดจำรัสเรือง ทั้งขาวเหลืองเขียวแดงแลแสงคราม" ดังนั้นเหตุที่ทรงพระราชดำริเปลี่ยนมาใช้กระจกประทับลงบนใบช่อฟ้า ระกา และหน้าบันเพื่อให้สดุดทนฝน

ได้ อันเป็นไปตามสาระสำคัญตั้งที่ นายมี มหาตเล็กบันทึกไว้ จากเหตุการณ์เหล่านี้จะถือว่าพระองค์มีทัศนะไกล ทั้งนี้เห็นได้ว่า แม้ในวาระที่สดก่อนสวรรคตไม่นานนัก ก็รับสั่งเตือนสติลูกหลานไทยว่า "การศึกษาการสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ดีอย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาคิดควรจะเรียนเอาไว้ ก็เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเสื่อมไปทีเดียว" โดยทัศนะเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิตกว่า สืบไปภายหน้าความรู้เก่าอย่างไทยจะเสื่อมโทรม จึงโปรดให้จารึกสรรพวิชาความรู้ไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ นอกจากนั้นโปรดให้สร้างโลหะปราสาทที่วัดราชบพิธสร้างเจดีย์ฐานสำเภายานาถาจริงที่วัดยานนาวา โดยพระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า "คนภายหน้าอยากเห็นสำเภายานาถาจริงจะได้มาดู พูดอย่างสมัยใหม่ก็คือ ทรงสร้างพิพิธภัณฑ์กลางแจ้งเพื่อให้ความรู้แก่ประชาชน ทุกวันนี้สมจริงอย่างที่คาดไว้ (ธงทอง จันทรางศุ. 2531 : 48) และในเรื่องเดียวกันนี้ (2531 : 43) พระราชกิจข้อหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใฝ่พระราชหฤทัยคือ เรื่องบำรุงพระศาสนา เพราะแม้วาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ เรื่องที่บูรณะปฏิสังขรณ์และสร้างพระอารามก็ไม่คลายไปจากพระราชหฤทัย เงินพระคลังเหลืออยู่สี่หมื่นชั่ง ก็รับสั่งฝากแก่พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ว่า "ทุกวันนี้คิดสละห่วงใยหมด อาลัยอยู่แต่วัดสร้างใหญ่โตหลายวัด ที่ยังค้างอยู่ก็มี ถ้าชำรุดทรุดโทรมไปจะไม่ให้มีผู้ใดช่วยทำนุบำรุง เงินในท้องพระคลังที่จับจ่ายใช้ในพระราชการแผ่นดินอยู่สี่หมื่นชั่ง ขอสักหนึ่งหมื่นเถิด ถ้าผู้ใดเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้วให้ช่วยบอกแก่เขา ขอเงินรายได้ส่วนนี้ไปทูลบำรุงวัดที่ชำรุดและวัดที่ค้างอยู่นั้นเสีย" นี่คือการจากสละท้าวก่อนสวรรคตไม่นาน โดย น. ณ ปากน้ำ (2524 : 20) กล่าวถึงศิลปกรรมในยุคนี้ว่า ในรัชกาลนี้ถือว่าเป็นยุคที่ศิลปไทยเจริญรุ่งโรจน์ขึ้นอีก ด้วยพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชศรัทธาสร้างวัดขึ้นเป็นจำนวนมาก พระราชทรัพย์ที่ได้มาจากการติดต่อค้าขาย จะต้องนำมาบำรุงการช่างและชุบเลี้ยงนายช่างศิลปเป็นอันดี ดังมีเรื่องปรากฏว่า จิตรกรเอกผู้หนึ่งนามว่าแป๊ะกงเป็นคนโมโหร้าย เกิดทะเลาะวิวาทกับเพื่อนบ้านดลโทะสะฆ่าผู้วิวาทจนตาย ตลการตัดสินให้ประหารชีวิตเพื่อตายตกไปตามกัน แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเมตตา ตรัสว่าช่างฝีมือเยี่ยมอย่างแป๊ะกงนั้นหายาก โปรดประทานชีวิตไว้เพื่อสร้างวัดวาอารามต่อไป

และจากการศึกษาในส่วนของงานจำหลักไม้นอกจากนิยมใช้ประดับในช่วงรัชกาลที่ 1 - 2 แล้ว งานจำหลักไม้ยังปรากฏในช่วงรัชกาลที่ 4 - 5 ซึ่งรูปที่ปรากฏ น. ณ ปากน้ำ (2543 : 24) กล่าวว่ามิชอบน่าสังเกตคือ หน้านับส่วนบนของพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์เป็นหน้าบันแกะไม้และมีแผงหน้ากระดาน ใต้หน้าบันประดับด้วยกระจังและกระจังรวนข้างใต้ โดยแผงหน้ากระดานนั้นทำย่อเก็จออกมาสองชั้น หากเป็นวัดในสมัยรัชกาลที่ 1 หรือที่ 2 ก็คงสิ้นสุดเพียงแค่นี้ แต่วัดประดิษฐ์ได้เพิ่มความสูงของหน้าบันด้านล่างอีกแถว เบื้องล่างไล่แผงหน้าบันทำเป็นลายก้านขดออกรูปเทวดา ซึ่งในเรื่องนี้เป็นเพราะการฟื้นคืนกลับไปนิยมสถาปัตยกรรมแบบเก่านั่นเอง ช่วงรัชกาลที่ 5 รูปแบบสถาปัตยกรรมมีลักษณะแบบเดียวกัน กล่าวคือวัดราชบพิธมีหน้าบันสองชั้นแบบเดียวกับวัดราชประดิษฐ์ แต่หน้าบันวัดราชบพิธใช้การตกแต่งด้วยปูนปั้น โดยเสนอ นิลเดช (2545 : 92) ให้เหตุผลในเรื่องนี้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถือเป็นช่วงประเทศไทยเปลี่ยนโฉมหน้าในการพัฒนาบ้านเมือง สมัยนี้ไทยได้เปลี่ยนแปลงการแต่งกาย การปกครอง สถาปัตยกรรมเปลี่ยนเป็นแบบยุโรป เรือนฝากระดานหมดไป อาคารแบบยุโรปและอเมริกาเข้ามาแทนที่ สถานที่ราชการเปลี่ยนมาสร้างแบบยุโรป ซึ่งในเรื่องอิทธิพลและที่มาของการรื้อกลับไปนิยมศิลปกรรมแบบเก่า มีบทสรุปเช่นเดียวกับเนื้อหาในส่วนของลวดลาย คือ ความปรารถนาจะเท่าเทียมกรุงเก่า ขณะสายตาของพระองค์

กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา เป็นเสมือนตัวแทนทางรูปธรรม สิ่งถูกต้องดีงาม ซึ่งในเรื่องนี้ ชาตรี ประกิตนันทการ กล่าวเพิ่มเติมว่า (2537 : 70) การรื้อฟื้นประเพณีแบบอยุธยาก็เป็นสิ่งที่เข้าใจได้เช่นกัน เพราะอยุธยายังมีภาพลักษณ์อันรุ่งโรจน์เมื่อครั้งอดีต ดิตอยู่ในความทรงจำของคนยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และต้องไม่ลืมว่าต้นแบบที่ถูกต้องดีงามและแม้แต่ความศักดิ์สิทธิ์ในการรับรู้ของคนสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีแบบแผนมาจากประเพณีมาจากอยุธยาแบบทั้งสิ้น สะท้อนให้เห็นถึงภาพพจน์บ้านเมืองในสมัยสุโขทัยและอยุธยา ในสายตาของพระองค์ถือว่าเป็นเสมือนตัวแทนทางรูปธรรมของสิ่งที่ถูกต้องดีงาม และจากการศึกษาในเรื่องรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม ชาตรี ประกิตนันทการ (2547 : 154) กล่าวว่า รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกในงานสถาปัตยกรรมแบบจารีตนี้ พบข้อสรุปที่อาจเป็นคำอธิบายรูปแบบดังกล่าวได้ 2 ส่วน กล่าวคือการพยายามที่จะประสานกันระหว่างแนวคิดและค่านิยมระหว่างเก่า - ใหม่ ที่คำนึงถึงวัฒนธรรมที่เป็นพัฒนาการจากรากฐานความคิดทางศาสนาในสังคมเองกับสิ่งใหม่จากตะวันตก ในลักษณะคู่ขนานกัน มากกว่าอิทธิพลตะวันตกเพียงด้านเดียว

โดยสรุปในเรื่องวัสดุประดับตกแต่งหน้าบันนี้ ยังมีความเกี่ยวเนื่องกับอิทธิพลทางสังคมชัดเจน โดยเฉพาะอิทธิพลทางวัฒนธรรม ความเชื่อ ยุคสมัย ภายใต้ความเชื่อที่สำคัญที่สุดคือ พระราชนิยมแห่งองค์พระมหากษัตริย์ ผู้สร้าง ผู้ปฏิสังขรณ์ ผู้มีบทบาทหน้าที่สำคัญสุดเหนือชนทุกชั้น ทั้งยังเป็นผู้ค้ำจุนศิลปินให้เกิดกระแสนิยมทางศิลปะ อันส่งผลต่อวัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันดังที่กล่าวมา

จากภาพรวมทั้งหมด ทั้งในส่วนของเนื้อหา ลวดลาย และวัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถพระวิหารที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร พอสรุปได้ว่าลวดลายประดับหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ย่อมแสดงออกถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคม โลกทัศน์ ค่านิยม ความเชื่อ เศรษฐกิจ การเมืองในแต่ละยุคสมัย โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมหรืออิทธิพลที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ในฐานะที่พระองค์เป็นที่ศรัทธาแห่งปวงชน เป็นสมมติเทพ มีบทบาทหน้าที่สำคัญ เหตุนี้บ่อเกิดแห่งศรัทธาของพระองค์ย่อมส่งผลต่อศรัทธาแห่งประชาชน เป็นบ่อเกิดแห่งประเพณีนิยมในการสร้างสรรค์พุทธศิลป นานัปการ และแม้ช่วงสมัยนั้นความคิดสมัยใหม่จะเข้ามามีอิทธิพลมากแค่ไหนก็ตาม แต่อิทธิพลเหล่านั้นยังแพร่จำกัดในชนชั้นผู้นำ มิได้กระจายไปในระดับชาวบ้าน ดังนั้นองค์พระมหากษัตริย์ก็ยังคงทำหน้าที่สื่อสารสังคมต่อชนทุกชั้น สถานะของ สมมติเทพ จึงยังคงบทบาทหน้าที่และความสำคัญอยู่ได้ เพื่อผลทางอำนาจบารมีต่อราษฎรทั่วไป และจากการสนับสนุนศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอยู่เสมอ ทั้งที่พระราชทานสร้างวัดหรืออาราม หรือปฏิสังขรณ์ให้ดีขึ้น ทั้งนี้นอกจากเป็นการบำรุงวัด บำรุงศาสนา และเป็นการบำรุงการศึกษาของประชาชนแล้ว เพราะการศึกษาของประชาชน ทั้งจรรยา วิชาความรู้ สมัยก่อนต้องอาศัยวัดเป็นโรงเรียนทั้งสิ้น แต่การบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามยังเป็นการค้ำจุนศิลปิน และต้องยอมรับว่ายังส่งผลให้เกิดกระแสนิยมทางศิลปะอีกด้วย เหล่านี้จึงไม่น่าแปลกที่ลวดลายประดับตกแต่งหน้าบันพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ จะปรากฏอิทธิพลทางองค์พระมหากษัตริย์เกี่ยวเนื่องตลอดมายาวนาน

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ในเขตกรุงเทพมหานคร โดยผู้วิจัยศึกษาค้นคว้ารวบรวมเอกสารอ้างอิงและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พร้อมออกสำรวจข้อมูลจริงโดยวิธีการจดบันทึก และถ่ายภาพประกอบ ก่อนจัดระบบข้อมูลสู่การนำเสนอผลงานวิจัยแบบพรรณวิเคราะห์พร้อมกับภาพถ่ายและลายเส้นประกอบการพรรณวิเคราะห์ ตามเกณฑ์และขอบเขตที่กำหนด

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. ศึกษาวิเคราะห์ เนื้อหา ลวดลาย และวัสดุของหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารของพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร
2. ศึกษาความสัมพันธ์ของหน้าบันกับอิทธิพลทางศาสนา อิทธิพลทางสังคมที่ส่งผลต่อลวดลายหน้าบันพระอารามหลวงเขตกรุงเทพมหานคร

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ ลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นมาใหม่ ในเขตกรุงเทพมหานครจำนวน 28 วัด ได้แก่

1. วัดเทพธิดารามวรวิหาร
2. วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร
3. วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร
4. วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร
5. วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร
6. วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร
7. วัดราชนัดดารามวรวิหาร
8. วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร
9. วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร
10. วัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร
11. วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร
12. วัดกุหลาบราชวรวิหาร
13. วัดสังฆะระเจียง
14. วัดชัยพฤกษ์มาลาราชวรวิหาร
15. วัดพระเชตุพลวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร
16. วัดนางชีโชติการาม
17. วัดนางนองวรวิหาร

18. วัดบุปผารามวรวิหาร
19. วัดปากน้ำภาษีเจริญ
20. วัดมหาพฤฒารามวรวิหาร
21. วัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร
22. วัดยานนาวา
23. วัดราชผาติการามวรวิหาร
24. วัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร
25. วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร
26. วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร
27. วัดสุวรรณารามราชวรวิหาร
28. วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร

โดยกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ คือหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารของประชากรทั้งหมด จำนวนวัด 28 วัด จำนวนหน้าบัน 108 หน้าบัน

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยศึกษาลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ในเขตกรุงเทพมหานคร ในด้านเนื้อหา ลวดลาย และวัสดุของหน้าบัน โดยผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลการศึกษาแบบวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์ ซึ่งผู้วิจัยบรรยายพร้อมภาพถ่ายประกอบตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏ สำหรับประเด็นการวิเคราะห์ผลงาน มีดังนี้

1. เนื้อหา

1.1 เนื้อหาเกี่ยวกับรูปเคารพทางศาสนา

1.1.1 พรหมมณ

1.1.1.1 พระอินทร์

1.1.1.2 พระนารายณ์

1.1.1.3 พระวิรุณ

1.1.1.4 เทพพนม

1.1.1.5 พระอาทิตย์

1.1.1.6 พระจันทร์

1.1.1.7 เทวดา

1.1.2 พุทธ

1.2 เนื้อหาเกี่ยวกับบุคคล (พระมหากษัตริย์)

1.2.1 เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ , พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาล

1.2.2 พระปรมาภิไธยย่อ

1.3 เนื้อหาเกี่ยวกับสัตว์หิมพานต์หรือสัตว์ในเทพนิยาย

1.3.1 ช้างเอราวัณ

1.3.2 พญาครุฑ

1.3.3 มังกร

1.3.4 หงส์

1.4 เนื้อหาเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.4.1 ดอกไม้

1.4.2 แจกัน, กระถางดอกไม้, โต๊ะบูชา

1.4.3 สัตว์

1.4.4 สำเภาจีน

1.4.5 นาฬิกา

2. ลวดลาย

2.1 ลายก้านขด

2.2 ลายเครือเถาดอกพุดตาน

2.3 ลายกนกเปลว

2.4 ลายเฟือง

2.5 ลายพันธุ์พฤกษา

3. ด้านวัสดุ

3.1 ปูนปั้น

3.1.1 ตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง

3.1.2 ตกแต่งด้วยการระบายสี

3.1.3 ตกแต่งด้วยการประดับกระจก

3.1.4 ตกแต่งด้วยการประดับกระเบื้อง

3.2 เครื่องไม้

3.2.1 ตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง

3.2.2 ตกแต่งด้วยการประดับกระจก

3.3 ดินเผา

สรุปผลการวิจัย

จากผลการศึกษา ผู้วิจัยสามารถนำข้อมูลที่ได้มาจากการวิเคราะห์ มาสรุปผลเพื่อเปรียบเทียบความสำคัญของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร ตามเกณฑ์การวิเคราะห์ด้านต่างๆที่กำหนดไว้ ได้แก่ ด้านเนื้อหา ด้านลวดลาย และด้านวัสดุ ซึ่งสามารถสรุปผลสรุปผลได้ดังต่อไปนี้

ด้านเนื้อหา

จากผลการศึกษาวิเคราะห์ด้านเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารในส่วนของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร สามารถสรุปผลการศึกษาได้ดังต่อไปนี้

1. เกี่ยวกับรูปเคารพทางศาสนา

หน้าบันที่ทำเป็นรูปเคารพทางศาสนา อันประกอบไปด้วยรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ และรูปเคารพทางศาสนาพุทธ มีปรากฏตามหน้าบันต่างๆดังนี้

1.1 ศาสนาพราหมณ์ ลวดลายหน้าบันที่ทำเป็นรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์อันได้แก่รูป พระอินทร์ พระนารายณ์ พระวิรุณ เทพพนม เทวดา พระอาทิตย์ มีปรากฏตามหน้าบันต่างๆดังต่อไปนี้

1.1.1 พระอินทร์ หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นรูปพระอินทร์ ได้แก่ หน้าบัน พระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม

1.1.2 พระนารายณ์ หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นรูปพระนารายณ์ พระนารายณ์ทรงครุฑ ได้แก่ หน้าบันด้านทิศตะวันออกพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ , หน้าบันมุขพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม , หน้าบันพระวิหารทิศวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดสระเกศ , หน้าบันพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม , หน้าบันมุขพระอุโบสถวัดราชบพิธฯ

1.1.3 พระวิรุณ หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นรูปพระวิรุณ ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดอรุณ

1.1.4 เทพพนม หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นรูปเทพพนม ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดคูหาสวรรค์ , หน้าบันพระอุโบสถวัดยานนาวา

1.1.5 พระอาทิตย์ หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นรูปพระอาทิตย์ ได้แก่ หน้าบันด้านทิศตะวันออกพระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดบุปผาราม หน้าบันพระวิหารวัดบุปผาราม

1.1.6 พระจันทร์ หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นรูปพระจันทร์ ได้แก่ หน้าบันด้านทิศตะวันตกพระอุโบสถ วัดสุทัศน์เทพวราราม

1.1.7 เทวดา หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นรูปเทวดา ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดสังข์กระจาย , หน้าบันพระวิหารวัดอรุณวราราม

1.2 ศาสนาพุทธ หน้าบันที่ทำรูปประธานเป็นรูปเคารพทางศาสนาพุทธ ซึ่งประกอบไปด้วย รูปพระพุทธรูป รูปเจดีย์ รูปเสมาธรรมจักร ได้แก่ หน้าบันด้านทิศใต้พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร , หน้าบันพระวิหารวัดปทุมวนาราม , หน้าบันด้านหลังพระอุโบสถวัดปากน้ำ , หน้าบันพระวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดมหาพฤฒาราม

2. เกี่ยวข้องกับบุคคล (พระมหากษัตริย์)

หน้าบันที่ทำเป็นรูปประธานเกี่ยวข้องกับบุคคล (พระมหากษัตริย์) อันได้แก่รูปเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ พระราชลัญจกรประจำรัชกาล รูปพระปรมาภิไธย มีปรากฏตามหน้าบันต่างๆดังนี้

2.1 เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์, พระราชลัญจกรประจำรัชกาลต่างๆ หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นรูปเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ พระราชลัญจกร ที่มีสิ่งของเครื่องใช้เป็นเครื่องหมายแสดงถึงความเป็นพระราชา ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส , หน้าบันพระอุโบสถวัดบรมราชนิวาส , หน้าบันพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม , หน้าบันมุขพระวิหารวัดปทุมวนาราม , หน้า

บันพระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม , หน้าบันพระวิหารวัดมกุฏกษัตริยาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดราชบพิธ , หน้าบันพระวิหารวัดราชประดิษฐ , หน้าบันพระอุโบสถวัดโสมนัส , หน้าบันพระวิหารวัดโสมนัส , หน้าบันพระอุโบสถด้านหน้าวัดชัยพฤกษ์มาลา , หน้าบันมุขพระอุโบสถเก่าวัดชัยพฤกษ์มาลา , หน้าบันมุขพระวิหารเก่าวัดชัยพฤกษ์มาลา , หน้าบันพระอุโบสถวัดมหาพฤฒาราม , หน้าบันทิศตะวันตกพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร , หน้าบันพระวิหารหลวงพ่อบุญชัยวัดมหาพฤฒาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดโมลีโลกยาราม

2.2 ประปรมาภิไธย หน้าบันที่ทำรูปประธานเป็นรูปพระปรมาภิไธยย่อ ได้แก่ หน้าบันพระวิหารวัดเบญจมบพิตร , หน้าบันพระอุโบสถใหม่วัดชัยพฤกษ์มาลา , หน้าบันด้านหน้าพระอุโบสถวัดปากน้ำภาษีเจริญ

3. เนื้อหาเกี่ยวกับสัตว์ในนิทานหรือสัตว์ในเทพนิยาย

หน้าบันที่ทำภาพประธานเกี่ยวกับสัตว์ในนิทานหรือสัตว์ในเทพนิยาย อันได้แก่ภาพช้างเอราวัณ ภาพครุฑ ภาพหงส์ และภาพมังกร มีปรากฏตามหน้าบันต่าง ๆ ดังนี้

3.1 ช้าง หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นรูปช้างเอราวัณ ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถด้านทิศเหนือวัดเบญจมบพิตร

3.2 พระยาครุฑ หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นรูปพระยาครุฑ พระยาครุฑยุคขนาด ได้แก่ หน้าบันประธานพระอุโบสถเก่า ร. 2 วัดชัยพฤกษ์มาลา , หน้าบันประธานพระวิหารเก่า ร. 2 วัดชัยพฤกษ์มาลา

3.3 มังกร หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นรูปมังกร ได้แก่ หน้าบันพระวิหารวัดนางนอง หน้าบันพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม

3.4 หงส์ หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นรูปหงส์ ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดเทพธิดาราม

4. เนื้อหาเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

หน้าบันที่ทำเป็นรูปประธานเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันได้แก่ภาพต้นไม้ดอกไม้ ภาพแจกัน กระถางดอกไม้ ภาพสัตว์ ภาพสำเภาจีน นาฬิกา เป็นต้น มีปรากฏตามหน้าบันต่าง ๆ ดังนี้

4.1 ดอกไม้ ใบไม้ หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นภาพดอกไม้ ใบไม้ ทั้งในลักษณะตัดทอนและเหมือนจริง ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดราชนาค , หน้าบันพระวิหารวัดราชนาค , หน้าบันพระอุโบสถวัดพระเชตุพน , หน้าบันพระวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดพระเชตุพน , หน้าบันพระวิหารวัดสระเกศ

4.2 แจกันดอกไม้, กระถางดอกไม้, ช่อดอกไม้ หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นรูปแจกันดอกไม้ กระถางดอกไม้ ช่อดอกไม้ ได้แก่ หน้าบันพระวิหารวัดโมลีโลกยาราม , หน้าบันพระอุโบสถด้านหน้าวัดราชผาติการาม , หน้าบันพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดนางชี, หน้าบันพระอุโบสถวัดนางนอง

4.3 สัตว์ หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นรูปสัตว์ต่างๆ ได้แก่ รูปนก ไก่ฟ้า หอยสังข์ หน้าบันที่ประดับด้วยภาพเหล่านี้ ได้แก่ หน้าบันพระวิหารวัดเทพธิดาราม, หน้าบันพระวิหารวัดโอรสาราม , หน้าบันพระวิหารวัดสังข์กระจาย ตามลำดับ

- 4.4 สำเภากเงิน หน้าบันที่ทำรูปประธานเป็นรูปสำเภากเงิน ได้แก่ หน้าบันพระวิหารวัดนางชี
- 4.5 นาฬิกา หน้าบันที่ทำรูปประธานเป็นรูปนาฬิกา ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถด้านหลังวัดราชผาติการาม

จากการศึกษาเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ สรุปได้ว่า เนื้อหาที่ปรากฏมากที่สุดจะเป็นเรื่องราวอันประกอบไปด้วย เนื้อหาเกี่ยวกับเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ พระราชลัญจกรอันเป็นเครื่องหมายแสดงถึงองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งหน้าบันที่ทำเป็นรูปเครื่องหมายแสดงถึงองค์พระมหากษัตริย์นี้ส่วนมากจะสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 สำหรับเนื้อหากรองลงมาจากเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวกับรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ ที่ทำเป็นรูปพระนารายณ์ พระอินทร์ เทพพนม พระวิฆณุ พระอาทิตย์ พระจันทร์ เทวดา โดยเนื้อหาในส่วนนี้รูปนารายณ์ทรงครุฑจะมีเข้ามาปรากฏบนหน้าบันมากที่สุด และเนื้อหาในส่วนนี้ส่วนมากจะนิยมสร้างประดับหน้าบันอาคารที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ถัดจากนั้นเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับรูปธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งประกอบไปด้วย ดอกไม้ แจกันดอกไม้ กระถางดอกไม้ สัตว์ สำเภากเงิน นาฬิกา โดยหน้าบันที่ทำเป็นรูปธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นหน้าบันพระอุโบสถและหน้าบันพระวิหารวัดสังข์กระจาย สำหรับในส่วนเนื้อหาของเนื้อหาที่ปรากฏต่อจากรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ และเนื้อหาเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับสัตว์ในเทพนิยาย อันประกอบไปด้วย พญาครุฑ ช้างเอราวัณ มังกร หงส์ ซึ่งเนื้อหาที่เป็นช้างกับครุฑเป็นความเชื่อของคนไทย อันไปสัมพันธ์กับศาสนาพราหมณ์ ส่วนเนื้อหาที่เป็นรูปมังกรและหงส์ สัมพันธ์กับอิทธิพลจีน ซึ่งใช้ประดับอาคารในสมัยรัชกาลที่ 3 สำหรับในส่วนเนื้อหาของเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบันน้อยที่สุดเป็นเนื้อหาเรื่องราวเกี่ยวกับรูปเคารพทางศาสนาในส่วนของรูปเคารพทางพุทธศาสนา อันประกอบไปด้วยรูปพระพุทธรูป รูปเจดีย์และเสมาธรรมจักร

ด้านลวดลาย

จากผลการศึกษาวิเคราะห์ลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถ หน้าบันพระวิหารในส่วนของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร สามารถสรุปผลการศึกษาดังต่อไปนี้

1.ลายก้านขด

หน้าบันที่ประดับด้วยลายก้านขดแบบต่างๆ อันประกอบไปด้วย ลายก้านขดออกช่อหางโต ช่อกนก ช่อเทพพนม ช่อหัวสัตว์ หน้าบันที่ประดับด้วยลายก้านขดแบบต่างๆเหล่านี้ ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดเบญจมพิตร , หน้าบันพระวิหารวัดเบญจมพิตร , หน้าบันพระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม , หน้าบันพระวิหารวัดมกุฏกษัตริยาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดราชบพิตร , หน้าบันมุขพระวิหารวัดราชบพิตร , หน้าบันพระวิหารวัดราชประดิษฐ , หน้าบันมุขวัดราชประดิษฐ์ , หน้าบันพระอุโบสถวัดคูหาสวรรค์ , หน้าบันพระอุโบสถวัดสังข์กระจาย , หน้าบันพระวิหารทิศวัดพระเชตุพนฯ , หน้าบันพระอุโบสถวัดปากน้ำภาษีเจริญ , หน้าบันพระอุโบสถวัดมหาพฤฒาราม , หน้าบันพระวิหารหลวงพ่อสุโขทัยวัดมหาพฤฒาราม , หน้าบันพระวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดมหาพฤฒาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดยานนาวา , หน้าบันพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดสระเกศ , หน้าบันพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม , หน้าบันพระวิหารวัดอรุณราชวราราม

2.ลายเครือเถาดอกพุดตาน

หน้าบันที่ประดับด้วยลายเครือเถาดอกพุดตาน ดอกพุดตานใบเทศ หน้าบันที่ประดับด้วยลายเครือเถาเหล่านี้ ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดราชนัดดา , หน้าบันพระวิหารวัดราชนัดดา , หน้าบันพระวิหารวัดโสมนัส , หน้าบันพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ , หน้าบันพระวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดพระเชตุพนฯหน้าบันพระวิหารวัดสระเกศ, หน้าบันพระอุโบสถวัดราชผาติการาม, หน้าบันพระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม

3.ลายกนกเปลว

หน้าบันที่ประดับด้วยลายกนกเปลว ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดบุปผาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม, หน้าบันมุขพระวิหารวัดปทุมวนาราม, หน้าบันพระอุโบสถวัดสุรรณาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดโมลีโลกยาราม , หน้าบันพระวิหารวัดสุทัศน์ , หน้าบันพระวิหารวัดราชสิทธิาราม , หน้าบันพระวิหารวัดสังข์กระจาย

4.ลายเฟื้อง

หน้าบันที่ประดับตกแต่งด้วยลายเฟื้อง ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดเทพธิดาราม , หน้าบันพระวิหารวัดเทพธิดาราม , หน้าบันพระวิหารวัดโมลีโลกยาราม

5.ลายพันธุ์พฤกษา

หน้าบันที่ประดับตกแต่งด้วยลายพันธุ์พฤกษา ซึ่งเป็นลายที่ประดิษฐ์มาจากธรรมชาติ เรียกชื่อไปตามพืชพรรณ ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส , หน้าบันวัดบรมนิวาสราชวิหาร , หน้าบันพระวิหารวัดปทุมวนาราม , หน้าบันพระอุโบสถเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษ์มาลา , หน้าบันพระวิหารเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษ์มาลา , หน้าบันพระอุโบสถวัดนางนอง , หน้าบันพระวิหารวัดบุปผาราม, หน้าบันพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

จากการศึกษาลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างทรงปฏิสังขรณ์ หมวดยุคแห่งมหานคร สรุปได้ว่า ลวดลายที่เข้ามาประดับประดาภาพประธานมากที่สุดเป็นลายก้านขด โดยลายก้านขดที่เข้ามาประดับจะแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือช่วงตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 2 กับช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 เหตุที่ได้รับความนิยมเพราะลวดลายก้านขดมีลักษณะหลากหลาย ดัดแปลงและเลื้อยเถาไปได้เรื่อยๆ สำหรับลวดลายที่เข้ามาประกอบหน้าบันรองลงจากลายก้านขดเป็นลายเครือเถาดอกพุดตาน ลายกนกเปลวและลายพันธุ์พฤกษาก่อนจะตามมาด้วยลายเฟื้อง โดยลายเครือเถาดอกพุดตาน ลายกนกเปลวและลายพันธุ์พฤกษาจะมีเข้ามาประดับตกแต่งในอัตราส่วนที่เท่าๆกัน โดยลวดลายเครือเถาดอกพุดตานนี้ จะประดับหน้าบันอาคารที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นสำคัญ เช่นเดียวกับลายเฟื้องก็เป็นลายที่ประดับหน้าบันที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยลายเครือเถาดอกพุดตานเป็นลายที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ตามพระราชนิยมแห่งพระองค์

ด้านวัสดุ

จากผลการศึกษาวิเคราะห์วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหารในส่วนของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร สามารถสรุปผลการศึกษาด้านวัสดุได้ดังต่อไปนี้

1.ปูนปั้น

1.1 ลงรักปิดทอง หน้าบ้านที่ตกแต่งด้วยลายปูนปั้นลงรักปิดทอง ได้แก่ หน้าบ้านพระวิหารวัดปฐมวนาราม , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดราชนัดดา , หน้าบ้านพระวิหารวัดราชนัดดา , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดปากน้ำ , หน้าบ้านพระวิหารพุทธไสยาสน์วัดมหาพฤฒาราม , หน้าบ้านพระวิหารหลวงพ่อสุโขทัยวัดมหาพฤฒาราม , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดโมลีโลกยาราม

1.2 ระบายสี หน้าบ้านที่ตกแต่งด้วยลายปูนปั้นระบายสี ได้แก่ หน้าบ้านพระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม , หน้าบ้านพระวิหารวัดสังข์กระจาย , หน้าบ้านพระอุโบสถเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษมาลา , หน้าบ้านพระวิหารเก่า ร.2 วัดชัยพฤกษมาลา , หน้าบ้านพระวิหารวัดบุปผาราม , หน้าบ้านพระวิหารวัดโมลีโลกยาราม , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดราชผาติการาม , หน้าบ้านพระวิหารวัดราชสิทธิาราม , หน้าบ้านพระวิหารด้านทิศใต้วัดราชโอรสาราม

1.3 ประดับกระຈก หน้าบ้านที่ตกแต่งด้วยลายปูนปั้นประดับกระຈก ได้แก่ หน้าบ้านพระวิหารวัดมกุฏกษัตริยาราม , หน้าบ้านพระอุโบสถใหม่วัดชัยพฤกษมาลา , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ

1.4 ประดับกระเบื้อง หน้าบ้านที่ตกแต่งด้วยลายปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบ ได้แก่ หน้าบ้านพระอุโบสถวัดเทพธิดาราม , หน้าบ้านพระวิหารวัดเทพธิดาราม , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดโสมนัส , หน้าบ้านพระวิหารวัดโสมนัส , หน้าบ้านพระวิหารวัดนางนอง , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดโอรสาราม

2.ไม้

2.1 ลงรักปิดทอง หน้าบ้านที่ทำด้วยไม้ลงรักปิดทอง ได้แก่ หน้าบ้านพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร , หน้าบ้านพระวิหารวัดสุทัศน์ , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดบรมนิวาสราชวิหาร , หน้าบ้านพระวิหารวัดราชประดิษฐ์ , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดคูหาสวรรค์ , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดสังข์กระจาย , หน้าบ้านพระวิหารทิศวัดพระเชตุพนฯ , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดมหาพฤฒาราม , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดยานนาวา , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดสระเกศ , หน้าบ้านพระวิหารวัดสระเกศ , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม

2.2 ประดับกระຈก หน้าบ้านที่ทำด้วยไม้ประดับกระຈก ได้แก่ หน้าบ้านพระวิหารวัดอรุณราชวราราม , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดปฐมวนาราม , หน้าบ้านพระวิหารพุทธไสยาสน์วัดพระเชตุพนฯ

3.ดินเผา

หน้าบันที่ตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบ กระเบื้องดินเผาสำเร็จรูป ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดนางชี , หน้าบันพระวิหารวัดนางชี , หน้าบันพระอุโบสถวัดนางนอง , หน้าบันพระวิหารด้านทิศเหนือวัดโอรสาราม

จากการศึกษาวัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์เขตกรุงเทพมหานคร สรุปได้ว่า หน้าบันที่ประดับด้วยลายปูนปั้นทั้งในส่วนของการลงรักปิดทอง ระบายสี ประดับกระจก ประดับกระเบื้อง จะมีปรากฏมากที่สุด โดยลวดลายหน้าบันเหล่านี้จะสร้างขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 ในส่วนของหน้าบันที่เป็นงานจำหลักไม้จะถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นส่วนมาก โดยหน้าบันจำหลักไม้จะใช้กรรมวิธีประดับตกแต่งด้วยการลงรักปิดทองเป็นส่วนใหญ่ และสำหรับหน้าบันที่ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบดินเผา พบว่าหน้าบันเหล่านี้จะถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 พระองค์ทรงชอบศิลปกรรมก่ออิฐถือปูนเพราะทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศ

อภิปรายผล

งานศิลปกรรมมีความหมายต่อมนุษย์และสังคม ในฐานะเป็นส่วนช่วยเสริมความคิดสร้างสรรค์จินตนาการ สุนทรียารมณ์ และพัฒนาการทางจิตใจของมนุษย์ ปรากฏเห็นชัดในบริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ซึ่งในเรื่องนี้ประเทศไทยเองก็มียารยธรรมสืบทอดยาวนาน มีศิลปกรรมอันงดงามโดดเด่นตามประเพณีนิยม สะท้อนอุดมคติในการดำรงชีวิตและสภาพแวดล้อมของสังคมสืบมา แต่ทั้งนี้งานศิลปกรรมที่พัฒนาสืบทอดจากอดีตสู่ปัจจุบัน ต่างยุค ต่างสมัย ต่างเวลา การก่อสร้างก็ย่อมมีการเปลี่ยนแปลง แก้ไข ในเรื่องต่างๆเสมอไป โดยขึ้นอยู่กับความเชื่อและอิทธิพลแห่งยุคสมัย ซึ่งในเรื่องลวดลายประดับหน้าบันก็เช่นเดียวกัน และนับได้ว่าลวดลายหน้าบันสำคัญยิ่ง เพราะหน้าบันเป็นพื้นที่โดดเด่นสามเหลี่ยมทางด้านหน้าและด้านหลังของอาคาร ซึ่งมีขนาดใหญ่มองเห็นได้ชัดเจน โดยเฉพาะหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ซึ่งเป็นอาคารที่มีขนาดใหญ่ และในการประดับตกแต่งลวดลายหน้าบันนี้ นอกจากจะต้องคำนึงถึงความงามแล้ว ยังต้องคำนึงถึงความประสานกลมกลืน กับส่วนต่างๆของอาคาร โดยเฉพาะส่วนบนหรือส่วนหลังคา ซึ่งประกอบไปด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ สิ่งเหล่านี้ก็มีส่วนช่วยส่งเสริมให้อาคารและลวดลายหน้าบันนั้นๆ โดดเด่นแสดงถึงความสามารถเชิงช่าง และจากการศึกษาหน้าบันพระอุโบสถ หน้าบันพระวิหาร ที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร พบว่า วัดเหล่านี้ย่อมเป็นวัดที่มีชื่อเสียง มีเกียรติ เป็นวัดที่พระมหากษัตริย์รับไว้ในบำรุง เพราะฉะนั้นเมื่อพิจารณาเชิงเหตุผล เราต้องยอมรับว่า ลวดลายประดับหน้าบันนอกจากจะปรากฏความงามและความกลมกลืนแล้ว ลวดลายหน้าบันยังบ่งบอกถึงสิ่งแวดล้อม ค่านิยม โลกทัศน์ ความเชื่อแห่งยุคสมัย โดยเฉพาะพระราชนิยมแห่งองค์พระมหากษัตริย์ ในฐานะผู้สร้าง ผู้ปฏิสังขรณ์ เพราะในเรื่องประวัติศาสตร์ศิลป์ไทย ต้องยอมรับว่า สมัยก่อนครุฑแห่งองค์พระมหากษัตริย์ เป็นบ่อเกิดแห่งพระเพณีนิยมในการสร้างพุทธศิลป์นานัปการ หากเพราะพระมหากษัตริย์มีบทบาทและหน้าที่สำคัญ กล่าวคือ สังคมไทยพระมหากษัตริย์ทำหน้าที่สื่อสารสังคมต่อชนทุกชั้น มีฐานะเป็นสมมติเทพ และในขณะเดียวกัน ประเพณี ศิลปะ วรรณคดี จรรยาและคติความเชื่อ นอกจากเกิดจากคตินิยมแห่งพระมหากษัตริย์แล้ว วัดก็ยังมีส่วนสำคัญไม่น้อย สังคมไทยของเราไม่อาจปฏิเสธความสำคัญของวัดในเรื่องที่วัดก่อให้เกิดศิลปวัฒนธรรม วัดก่อให้เกิดศิลปกรรม เพราะฉะนั้น การศึกษาลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวด

กรุงเทพมหานคร เท่ากับต้องยอมรับว่าเป็นการศึกษาอันนำไปสู่บทสรุปที่บ่งบอกถึงยุคสมัยของประวัติศาสตร์ศิลป์ไทยก็เป็นได้

และจากการศึกษาวิเคราะห์ลวดลายประดับหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร กับอิทธิพลทางศาสนา อิทธิพลทางสังคม สามารถสรุปผลและอภิปรายผล โดยผู้วิจัยสามารถแยกแยะสรุปออกเป็นช่วงสมัยตามลักษณะของเนื้อหา ลวดลาย และวัสดุได้ดังต่อไปนี้

1. ศิลปกรรมประดับหน้าบันสมัยรัชกาลที่ 1 – 2

หลังจากกรุงศรีอยุธยาถูกเผาผลาญ พระเจ้าตากสินกู้เอกราชขึ้นใหม่ท่ามกลางบ้านเมืองที่วិบัติเกิดทุกข์ภัยอดอยากไปทั่ว สมเด็จพระเจ้าตากสินผู้กู้ชาติ ต้องย้ายเมืองหลวงจากกรุงศรีอยุธยาไปอยู่ใกล้ปากแม่น้ำ พระราชวังของกษัตริย์ผู้ถูกสร้างขึ้นง่าย ๆ ไม่มีการประดับประดาอะไรเลยเพราะบ้านเมืองไม่สงบสุข ในขณะที่บรรดาช่างฝีมือถูกพม่ากวาดต้อนไปหมด ศิลปะสมัยกรุงธนบุรีจึงไม่ปรากฏ เมื่อกษัตริย์องค์ที่สองต่อจากพระเจ้าตากสิน ให้ย้ายเมืองหลวงจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาไปฝั่งตรงกันข้ามคือฝั่งทิศตะวันออก พระองค์ทรงสถาปนาปราสาทราชวังขึ้นมาใหม่ ปรากฏาภิเษกตนเองเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ในช่วงนี้ศิลปะได้รับการถ่ายทอดแบบจากศิลปะสมัยอยุธยาอยุธยา ปลาย การสร้างเมือง การสร้างวังก็สร้างเลียนแบบอยุธยา แม้แต่ชื่อวัดและสถานที่สำคัญก็พยายามล้อแบบจากกรุงศรีอยุธยา สถาปัตยกรรมของกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงนี้ ยังมีลักษณะฐานและหลังคาแอ่นโค้งแบบอยุธยา สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารหมวดกรุงเทพมหานคร ที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ หมวดกรุงเทพมหานคร จากการศึกษาพบว่า

การทำเนียบหน้าบันมีลักษณะเดียวกับรูปแบบของศิลปกรรมอื่นๆ กล่าวคือ ได้รับอิทธิพลต่อเนื่องมาจากกรุงศรีอยุธยา โดยหน้าบันที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยนี้ได้แก่ หน้าบันวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม , หน้าบันพระวิหารทิศวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดสระเกศ , หน้าบันพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดอรุณ , หน้าบันพระอุโบสถวัดคูหาสวรรค์ , หน้าบันพระอุโบสถวัดยานนาวา , หน้าบันพระอุโบสถวัดสังฆกระบะจาย และจากการศึกษาพบว่าเนื่อหาหน้าบันในช่วงนี้จะทำเป็นรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมูลเหตุในเรื่องนี้ จากการศึกษาพบว่าเป็นการถ่ายทอดแบบมาจากอยุธยาเช่นเดียวกับศิลปกรรมอื่นๆ โดยหน้าบันทำรูปเคารพนี้เป็นคติเก่าแก่สืบเนื่องมาจากโบราณ อันเป็นความเชื่อเก่าแก่อันฝังรากอยู่ในสายเลือดของชนชาติแถบสุวรรณภูมินี้ ที่เขานับถือลัทธิวิษณุมาก่อน และคงนับถือกันอย่างฝังจิตฝังใจ จะเห็นได้จากพระราชพิธีราชาภิเษกก็ดี พระราชพิธีต่างๆของพระเจ้าแผ่นดิน เช่น ตริยัมปวาย การถือน้ำ พิธีคเชนทร์สสนาน การเวียนวิชาช้างมา คาถาอาคม ล้วนเป็นวิชาฝ่ายพราหมณ์ทั้งสิ้น มิได้ถอนรากออกไปจากความเชื่อเดิม โดยแท้จริงนั้นยังคงปฏิบัตินับถือควบคู่กับพุทธศาสนา ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระองค์ท่านนับถือศาสนาพราหมณ์ควบคู่ไปกับพุทธศาสนาไปด้วย และพราหมณ์เองก็ไม่รังเกียจพุทธ จะเห็นว่าฝ่ายลัทธิวิษณุก็ยอมรับนับถือพุทธด้วย เพราะถือว่าพระพุทธรูปเจ้านั้นแท้จริงคือ อวตารหนึ่งของพระนารายณ์ และในการทำหน้าบันเป็นรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ จากการศึกษาพบว่าการทำรูปนารายณ์ทรงครุฑมีลักษณะโดดเด่นและมีเข้ามาประกอบมากที่สุด ซึ่งมูลเหตุในเรื่องนี้เพราะ 1.การสร้างตามแบบกรุงศรีอยุธยาโดยตรงเพราะในสมัยรัชกาลที่ 1 – 2 คงใช้ศิลปิน นายช่างที่ตกค้างมาจากกรุงศรีอยุธยา 2.กษัตริย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นำเอาจักรีเป็นชื่อและราชวงศ์ ซึ่งจักรีเป็นอาวูอย่างหนึ่งของพระนารายณ์ ส่วนครุฑเป็นพาหนะของพระนารายณ์และ

ใช้เป็นตราแผ่นดินและเครื่องหมายทางราชการ ดังนั้นอุโบสถที่มีลวดลายปูนปั้นบนหน้าบันเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑก็คงหมายถึงสถานที่ที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง หรือสร้างเพื่อสวดติพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูงนั่นเอง ล่วงสู่สมัยรัชกาลที่ 2 รูปนารายณ์ทรงครุฑยุคนี้ยังคงเป็นเครื่องหมายแทนพระปรมาภิไธยอีกด้วย

และในช่วงสมัยนี้นอกจากการทำหน้าบันจะให้ความสำคัญกับรูปนารายณ์ทรงครุฑ เนื้อหาบนหน้าบันยังให้ความสำคัญกับรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์อื่นๆอีกด้วย ได้แก่ รูปพระอินทร์ รูปเทวดา รูปเทพพนม จากการศึกษาทราบว่า การทำรูปเหล่านี้จะสื่อความหมายถึงกรุงเทพเมืองสวรรค์ รวมไปถึงการปกป้องคุ้มครองของเหล่าเทพ ที่มีความหมายสอดคล้องในแง่พระมหากษัตริย์ทรงปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน เป็นเสมือนสมมติเทพนั่นเอง

ในส่วนของลวดลายที่ประดับตกแต่งภาพประธานบนหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร จากการศึกษาพบว่าหน้าบันที่สร้างขึ้นในช่วงนี้จะประดับไปด้วยลายก้านขดแบบต่างๆ แต่ลายก้านขดที่เข้ามาประดับส่วนมาก จะเป็นลายก้านขดช่อเทพพนม ซึ่งมีลักษณะแตกต่างจากกรุงศรีอยุธยา อยุธยาเป็นลายก้านขดหัวสิงห์ คชสีห์ หรือช่อหางโต โดยหน้าบันที่ประดับด้วยลายก้านขดช่อเทพพนม ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดสังข์กระจาย , หน้าบันพระวิหารที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดสระเกศ , หน้าบันพระอุโบสถวัดอรุณ ล่วงรัชกาลที่ 2 พระองค์สร้างหรือบูรณะปฏิสังขรณ์วัดขึ้นมาใหม่น้อยมาก โดยจะเน้นหนักในการรับราชการก่อสร้างสิ่งที่ยังขาดและยังบกพร่องอยู่เพิ่มเติม หากเพราะช่วงนี้รายได้แผ่นดินไม่เพียงพอ และจากการศึกษาลวดลายหน้าบัน พบว่า ในช่วงนี้การก่อสร้างลวดลายประกอบสถาปัตยกรรมที่เป็นพระบรมมหาราชวังและวัดยังเป็นเรื่องจำหลักไม่ส่วนใหญ่ ทั้งรูปแบบและกรรมวิธียังถือเอาลักษณะแบบแผนของศิลปะสมัยอยุธยา โดยยังให้ความสำคัญกับรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ ในส่วนของลวดลายประดับหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ก็เช่นเดียวกัน แต่มีข้อแตกต่างคือ ในสมัยรัชกาลที่ 2 หน้าบันจะมีเส้นแบ่งรูปสามเหลี่ยมอีกชั้นหนึ่งซ้อนลงไปในหน้าบัน ทำให้เป็นสามเหลี่ยมเล็กซ้อนอยู่ในสามเหลี่ยมใหญ่ หน้าบันที่ปรากฏลักษณะดังกล่าว ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารวัดอรุณราชวราราม

ในส่วนของวัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 – 2 นี้ จากการศึกษา พบว่า นอกจากเนื้อหาลวดลาย จะได้รับอิทธิพลต่อจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว วัสดุที่ปรากฏก็ยังถือเอาลักษณะแบบแผนของกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ วัสดุที่ปรากฏบนหน้าบันเกิดจากงานจำหลักไม้ทั้งหมด รูปและภาพประธานนิยมตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง โดยการลงรักปิดทองนี้มีความเชื่อและใช้กับการตกแต่งอาคารสำหรับพระมหากษัตริย์เท่านั้น บ้านเรือนประชาชนหรือเจ้าขุนมูลนายจัดทำไม่ได้ และในส่วนของพื้น พื้นภาพประดับกระเบื้องจะมียกเว้นเฉพาะหน้าบันพระวิหารวัดอรุณราชวราราม ที่ใช้การประดับกระเบื้องสีทั้งในส่วนของรูปและพื้นเต็มทั้งหน้าบัน และสำหรับในเรื่องวัสดุที่ทำด้วยไม้นี้ จากการศึกษา นอกจากรับเอาอิทธิพลจากอยุธยาแล้ว เหตุผลต่อมาเพราะไม้ยังมีอยู่มาก หาง่ายนั่นเอง

2. ศิลปกรรมประดับหน้าบ้านสมัยรัชกาลที่ 3

ในยุคนี้ได้เปลี่ยนโฉมจากแบบประเพณีนิยมเป็นแบบผสม โดยผสมทั้งแบบยุโรปและจีน แต่ศิลปกรรมส่วนใหญ่จะผสมระหว่างไทยและจีน หากเพราะในช่วงนี้รัฐบาลไทยรังเกียจฝรั่ง โดยเฉพาะช่วงปลาย รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกรีฟรัง เหตุนี้ทำให้ศิลปกรรมส่วนใหญ่เน้นหนักไปทางจีน ซึ่งในรัชกาลนี้ถือว่าเป็นยุคที่ศิลปินไทยเจริญรุ่งโรจน์ขึ้นอีก ด้วยพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชศรัทธาสร้างวัดขึ้นเป็นจำนวนมาก พระราชทรัพย์ที่ได้มาจากการติดต่อค้าขาย จะต้องนำมาบำรุงการช่างและชุบเลี้ยงนายช่างศิลปินเป็นอย่างดี ดังมีเรื่องปรากฏว่า จิตรกรเอกผู้หนึ่งนามว่าแป๊ะคงเป็นคนโมโหร้าย เกิดทะเลาะวิวาทกับเพื่อนบ้านดลโทสะฆ่าผู้วิวาทจนตาย ตูลาการตัดสินให้ประหารชีวิตเพื่อตายตกไปตามกัน แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเมตตา ตรัสว่าช่างฝีมือเยี่ยงอย่างแป๊ะคงนั้นหายาก โปรดประทานชีวิตไว้เพื่อสร้างวัดวาอารามต่อไป สำหรับในส่วนของลวดลายหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหารหมวดกรุงเทพมหานคร ที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ จากการศึกษาสรุปได้ดังนี้

หน้าบ้านที่สร้างขึ้นในสมัยนี้ ได้แก่ หน้าบ้านพระอุโบสถวัดเทพธิดา, หน้าบ้านพระอุโบสถวัดราชันดดา, หน้าบ้านพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ, หน้าบ้านพระวิหารพุทธไสยาสน์วัดพระเชตุพนฯ, หน้าบ้านพระอุโบสถวัดนางนอง, หน้าบ้านพระวิหารวัดสระเกศ, หน้าบ้านพระวิหารวัดโมลีโลกยาราม, หน้าบ้านพระอุโบสถวัดนางชี, หน้าบ้านพระวิหารวัดเทพธิดาราม, หน้าบ้านพระวิหารวัดนางชี, หน้าบ้านพระวิหารวัดนางนอง โดยเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบ้านส่วนมากจะปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับดอกไม้ โดยเฉพาะดอกพุดตานมีปรากฏมากที่สุด โดยนำมาประดับตกแต่งในลักษณะลายเครือเถาดอกพุดตาน ซึ่งการทำดอกพุดตานนี้ พบว่า ในคติคนไทยดอกพุดตานไม่ค่อยดีนัก เพราะว่าดอกพุดตานวันหนึ่งเปลี่ยนสีได้หลายสี คนไทยเห็นว่าไม่ค่อยเป็นมงคล เพราะหมายถึงคนกลิ้งกลอก แต่ในความหมายของมงคลของจีนแล้ว ดอกพุดตานเป็นสิริมงคลยิ่งนัก เพราะคำว่าดอกพุดตานในภาษาจีนเรียกว่า “ฝู หยง” และคำว่า ฝู ไปพ้องกับคำว่า ฝู ซึ่งแปลว่าความมั่งคั่งและร่ำรวย คำว่า หยง ไปพ้องกับคำว่า หยงหว่า ที่แปลว่าถึงพร้อมไปด้วยยศศักดิ์ ดังนั้นดอกพุดตานจึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นสิริมงคลในเรื่องความมั่งคั่ง และความร่ำรวยถึงพร้อมไปด้วยยศศักดิ์

ในส่วนลายเครือเถาดอกพุดตานนี้ จากการศึกษาและข้อความข้างต้น พบว่า มีส่วนเกี่ยวกับอิทธิพลจีนอย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม ซึ่งช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยต่อกับสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชาวจีนอพยพมาสู่สยามปีละ 7,000 คน ครั้นในปลายรัชกาลที่ 3 เพิ่มขึ้นเป็น 15,000 คน นั้นเป็นประเด็นหนึ่งที่ส่งผลให้อิทธิพลจีนเข้ามามีบทบาทเป็นอย่างมาก รูปแบบสถาปัตยกรรมมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากประเพณีนิยมที่เคยทำ ลายปูนปั้นมีลักษณะเป็นลายดอกไม้ อันประกอบด้วยเถา ก้านใบ เป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งลายจิตรกรรมเขียนสีก็เป็นลายดอกไม้ด้วย และในส่วนลายเครือเถาดอกพุดตานที่นำมาประดับหน้าบ้านนี้ ตามบันทึกพบว่า เป็นลายที่ทรงประดิษฐ์ขึ้นใหม่ อนึ่งหน้าบ้านพระอุโบสถ วิหารศาลาหรือพระที่นั่ง ด่านหัก มักประดับด้วยลวดลายแกะสลักไม้ ลายกนกเครือวัลย์ แต่เมื่อทรงพระราชดำริให้ปิดกระຈดกแต่งลายในหน้าบ้านแทนการปิดทอง เกิดปัญหาการตัดกระຈกให้โค้งงอไปตามเส้นเถาอ่อนไหวไปตามกระบวนลายให้ตีไม่ได้ จึงมีพระราชดำริให้ประดิษฐ์ลายแบบใหม่ เพราะฉะนั้นแนวคิดและรูปแบบต่อไปนี้ จึงเป็นแนวคิดใหม่ในรัชกาลนี้ ทั้งนี้สืบเนื่องมาแต่อาคารสถานแบบที่ทรงพระราชนิยมเป็นด้วยการบังคับด้วย กล่าวคือ อาคารเป็นตึกก่อ หน้าบ้านก็ก่ออิฐอุดเต็มพื้นข้างในนั้น จึงไม่เหมาะที่จะประดับด้วยลวดลายที่จำหลักไม้ปิดทอง การปั้นปูนทำเป็นลวดลายย่อมเหมาะสมกลมกลืนกว่า งานปูนปั้นลักษณะนี้จึงเป็นการริเริ่มขึ้นใหม่ เป็นของแปลกกว่าแบบที่เคยมีปรากฏมาก่อน และเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหารที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานครในสมัยนี้นอกจาก

ปรากฏเป็นรูปดอกพุดตานเป็นส่วนใหญ่ เนื้อหาหน้าบันยังประกอบไปด้วยภาพทิวทัศน์ ได้แก่ หน้าบันตอนล่างพระอุโบสถวัดโอรสาราม ภาพกระถางดอกไม้ ได้แก่หน้าบันพระอุโบสถวัดนางชี หน้าบันพระวิหารวัดโมลีโลกยาราม เหล่านี้จากการศึกษาพบว่าล้วนสัมพันธ์กับอิทธิพลจีนทั้งสิ้น โดยสื่อความหมายถึงความสงบร่มเย็น

และนอกจากเรื่องราวเหล่านั้นจะได้รับมาจากอิทธิพลจีนแล้ว เรื่องราวอันเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงตัวแทนแห่งองค์พระมหากษัตริย์ จากเดิมการสร้างหน้าบันให้มีความสำคัญกับตราสัญลักษณ์ อันเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑบ่งบอกถึงเครื่องหมายแทนพระปรมาภิไธย บ่งบอกถึงสถานที่ที่พระมหากษัตริย์สร้าง หรือเพื่อสวดดีพระมหากษัตริย์ ล่วงสู่รัชกาลของพระองค์ไม่ได้ให้ความสำคัญหรือคำนึงถึงการสร้างสัญลักษณ์แห่งพระองค์ ในขณะที่เดียวกันถ้ามีการทำสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายนั้น รูปสัญลักษณ์ที่ปรากฏออกมาก็ยังคำนึงถึงคติความหมายและความเชื่อแบบจีน กล่าวคือ การทำรูปมังกรเป็นสัญลักษณ์แทนจักรพรรดิ ในส่วนหงส์เป็นเครื่องหมายแทนจักรพรรดินี ซึ่งปรากฏและเห็นได้จากหน้าบันพระวิหารวัดนางนอง หน้าบันพระวิหารวัดเทพธิดา และที่ปรากฏชัดอีกจุดหนึ่งก็คือ การทำรูปไก่ทรงหน้าบันพระวิหารวัดโอรสาราม ซึ่งรูปไก่เป็นคติความเชื่อของจีน เป็นสัญลักษณ์ของยศฐาบรรดาศักดิ์

สำหรับในส่วนของลวดลายที่เข้ามาประดับตกแต่งจากการศึกษาพบว่าหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารในช่วงนี้จะสอดคล้องและสัมพันธ์กับเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบัน กล่าวคือ จะเป็นลักษณะลายเครือเถา ดอกพุดตาน และจากการศึกษาพบว่า หน้าบันที่ทำภาพประธานเป็นเรื่องราวต่างๆ ได้แก่ ภาพทิวทัศน์ หงส์ มังกร กระถางต้นไม้ ดอกไม้ หน้าบันเหล่านี้จะให้ความสำคัญกับภาพประธาน โดยไม่คำนึงถึงลวดลาย แต่ถ้ามีการประดับในส่วนของพื้นที่ว่างรอบๆภาพประธาน ก็จะเน้นหรือประดับด้วยการทำเป็นรูปเครื่องมงคลและสัตว์แบบจีน อันประกอบไปด้วย น้ำเต้า พัด แล้ เมฆ ค้างคาว เป็นต้น ซึ่งเห็นได้จากพระอุโบสถพระวิหารวัดนางชี พระวิหารวัดนางนอง และในเรื่องลวดลายนี้ จากการศึกษาต่อมาพบข้อสังเกตว่า สมัยนี้นิยมแบบจีนมาก การประดับลายการประดับลายก็ผสมกลมกลืนเป็นแบบจีนไปหมด เห็นได้จากลายเฟื่อง ที่ประดับตกแต่งหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารวัดเทพธิดาราม หน้าบันพระวิหารวัดโมลีโลกยาราม ลายเฟื่องเป็นลายแบบไทย แต่เมื่อนำไปประดับดูคล้ายลายจีนไป

ในเรื่องวัสดุที่นำมาประดับตกแต่งหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารนั้น ดังที่กล่าวในตอนต้น ปลายรัชกาลที่สองจนถึงรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดคตินิยมแบบจีน ลวดลายประดับสถาปัตยกรรมหันมาใช้ปูนปั้นประดับกระเบื้องแทน งานสลักไม้ลดน้อยลงจะมีก็ในส่วนซ่อมแซมรักษารูปแบบเดิม โดยข้อสันนิษฐานศิลปกรรมจากมูลเหตุต่างๆซึ่งไปสอดคล้องกับการสร้างศิลปกรรมด้านวัสดุบนหน้าบัน ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดศิลปกรรมแบบจีนและทรงเห็นชอบในการนำศิลปกรรมแบบจีนมาประยุกต์หรือปรับปรุงใช้ หากเพราะเหตุผล คือ โปรดเพราะศิลปกรรมก่อสร้างแบบจีนมีความงดงาม น่าดูอีกแบบหนึ่ง อีกประการหนึ่ง อาคารของคนจีนที่สร้างด้วยเครื่องก่ออิฐถือปูนเป็นส่วนใหญ่ ย่อมทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศ งานปูนปั้นที่เป็นงานเนื่องด้วยพระราชดำริขึ้นใหม่ ในรัชกาลนี้จึงมีสาระสำคัญด้านการประดับเครื่องถ้วย การประดับชนิดนี้เป็นวิธีการอย่างเดียวกันกับที่โบราณได้ทำมาก่อน คือ ใช้จาน เชิงชาม ถ้วย ฝาชาม ฝาโถ นำมาติดประดับตกแต่งหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร แต่การประดับเครื่องถ้วยที่ทำขึ้นในรัชกาลที่ 3 ในบางส่วนมีลักษณะแตกต่างกว่ากระบวนการประดับอย่างโบราณ กล่าวคือใช้ถ้วยชาม จาน สมมติเป็นดอกไม้ และติดเศษถ้วยชามที่ร้าวแตกแล้วทำเป็นก้าน เป็นเถา เป็นใบ ผูกเกี่ยวพันมีชั้นเชิงแนบเนียนกว่าวิธีและกระบวนการประดับอย่างโบราณ ซึ่งกระบวนการนี้พบเห็นได้จาก กรอบหน้า

บันพระอุโบสถ พระวิหารวัดนางนอง กรอบหน้าบันพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม และในเรื่องกระบวนการประดับหน้าบันนี้ มีหน้าบันหลายแห่งมีความน่าสนใจยิ่ง หากเพราะวัดเหล่านั้นมีการตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบดินเผาสำเร็จรูป ก่อนนำมาประกอบจัดวางตามแม่ลายที่กำหนด หน้าบันที่ทำในลักษณะนี้ ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารวัดนางชี หน้าบันพระอุโบสถวัดนางนอง

สรุปโดยรวมหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 มีความสัมพันธ์อันเกี่ยวเนื่องกับอิทธิพลจีนเกือบทั้งสิ้น ทั้งในส่วนของเนื้อหา ลวดลายและวัสดุ ดังที่ปรากฏเห็นได้จากคำกล่าวข้างต้น

3. ศิลปกรรมประดับหน้าบันสมัยรัชกาลที่ 4

ศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ 4 กลับนิยมแบบดั้งเดิมอย่างคตินิยมสมัยอยุธยา เช่นการสร้างวัดนิยมมีวิหารอยู่ทางด้านหน้า มีระเบียงคดต่อจากวิหารล้อมรอบเจดีย์ โบสถ์ตั้งอยู่ทางด้านหลัง เป็นงานสถาปัตยกรรมอีกลักษณะหนึ่ง ในขณะสถาปัตยกรรมยุโรปเริ่มแพร่หลายเข้ามาเมืองไทยก็สมัยนี้ มีการสร้างตามอย่างยุโรป เช่น พระที่นั่งต่าง ๆ สำหรับในส่วนของลวดลายประดับหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารหมวดกรุงเทพมหานคร ที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์จากการศึกษาสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

หน้าบันที่สร้างขึ้นในช่วงนี้ได้แก่ หน้าบันพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม , หน้าบันพระวิหารวัดปทุมวนาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดบรมราชนิวาส , หน้าบันพระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม , หน้าบันพระวิหารวัดมกุฏกษัตริยาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดโสมนัส , หน้าบันพระวิหารวัดโสมนัส , หน้าบันพระอุโบสถวัดมหาพฤฒาราม , หน้าบันพระวิหารพุทธไสยาสน์วัดมหาพฤฒาราม , หน้าบันพระวิหารหลวงพ่อบุญรอดวัดมหาพฤฒาราม , หน้าบันพระอุโบสถวัดบุปผาราม , หน้าบันพระวิหารวัดบุปผาราม , วัดราชผาติการาม ในช่วงนี้จากการศึกษาพบว่า หน้าบันส่วนมากจะนิยมทำเป็นรูปเครื่องหมายประจำพระองค์ เครื่องหมายนี้นิยมอย่างแพร่หลายตลอดรัชกาล วัดหลายวัดที่สร้างในรัชกาลที่ 4 ล้วนทำทรงแบบมงกุฎเกือบทั้งสิ้น และจากการศึกษาเหตุอันแพร่หลายของพระมหามงกุฎในช่วงรัชกาลนี้พบว่า พระพิชัยมงกุฎเป็นราชกกุธภัณฑ์ประเภทอิสยาภรณ์ หรือเครื่องประดับพระเศียรพระมหากษัตริย์ สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสำหรับพระมหากษัตริย์สวามิภักดิ์ในพระราชพิธีสำคัญ โบราณถือว่ามงกุฎเท่ากับราชกกุธภัณฑ์อันเป็นอิสยาภรณ์เท่านั้น หากได้เป็นยอดแห่งความสำคัญเช่นพระมหาเศวตฉัตรไม่ยุคหลังในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการติดต่อกับทางตะวันตก ซึ่งมีประเพณีนับถือมงกุฎอยู่หลายประเทศ ฉะนั้นคตินี้ถือว่ามงกุฎเป็นสิ่งสำคัญในจำนวนราชกกุธภัณฑ์ มาสู่งานพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษก พระมหากษัตริย์จึงทรงสวมพระมหามงกุฎและเป็นประเพณีมาจนทุกวันนี้ ในประเด็นต่อมาการทำมงกุฎนี้เป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ และจากการศึกษาพบว่าการทำรูปมงกุฎนี้เพื่อเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงอาคารที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างและสมัยที่สร้าง เหตุนี้จึงเป็นผลอันสืบเนื่อง ส่งผลให้สะท้อนออกมาถึงเนื้อหาพระมหามงกุฎที่ปรากฏบนหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารในช่วงสมัยดังกล่าว และสำหรับคติความเชื่อแบบตะวันตกในเรื่องมงกุฎนี้มีปรากฏในช่วงนี้ไม่ใช่เรื่องแปลกอะไร หากเพราะช่วงนี้สยามเริ่มปรับตัวเข้าสู่ตะวันตกนั่นเอง โดยปีแรกของรัชกาลมีเรื่องหน้าที่อย่างหนึ่งแล้ว ซึ่งเป็นเรื่องประหลาด คือการให้หม่อมพลัดกันไปสอนวิชาภาษาอังกฤษแก่สตรีในวัง และในเรื่องการปรับตัวเข้าสู่ตะวันตก ที่ส่งผลต่อลวดลายหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า หน้าบันในช่วงนี้ยังปรากฏอิทธิพลตะวันตกชัดเจน เห็นได้จากหน้าบันพระอุโบสถวัดราชผาติการาม ที่ทำเป็นรูปนาฬิกาโรมัน หน้าบันวัดชัยพฤกษ์มาลา ที่มีการประดับตกแต่งภาพประธานเป็นรูปใบไม้แบบฝรั่ง แต่อย่างไรจาก

การศึกษาพบว่า เนื้อหาบางส่วนยังให้ความสำคัญกับความเชื่อและอิทธิพลสมัยเก่าอยู่บ้าง เห็นได้จากหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหารวัดบุปผาราม ที่ทำเป็นรูปพระอาทิตย์ แต่นั่นเป็นเพราะการปฏิสังขรณ์ตามรูปแบบเดิม และจากการศึกษาเนื้อหาที่ปรากฏบนหน้าบ้านในช่วงนี้พบว่า มีการทำเป็นรูปจุลมงกุฎประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า อันเป็นสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ 5 ซึ่งปรากฏที่หน้าบ้านหลวงพ่อบุญไชยวัดมหาพฤฒาราม มูลเหตุเพราะพระวิหารนี้สร้างขึ้นโดยพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ต่อมาครองราชเป็นรัชกาลที่ 5 นั่นเอง

ในส่วนของลวดลายที่เข้ามาประดับพื้นที่ว่างรอบๆ ภาพประธาน แม้หน้าบ้านจะปรากฏชัดว่าการทำเนือหารูปมงกุฎ สืบเนื่องจากการนับถือมงกุฎของหลายประเทศ และไม่อาจปฏิเสธถึงการทำรูปนาฬิกาโรมันมีส่วนเกี่ยวข้องกับอิทธิพลตะวันตกอย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรม แต่จากการศึกษาทางด้านลวดลายบนหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหาร พบว่า ลวดลายที่เข้ามาประกอบเป็นลายที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลตะวันตกน้อยมาก พบเห็นได้เพียงหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหารวัดชัยพฤกษ์มาลา ในส่วนหน้าบ้านอื่นๆ ลวดลายที่เข้ามาประดับ พบว่า ลวดลายยังให้ความสำคัญกับอิทธิพลสมัยเก่าอยู่ เห็นได้จากการทำเป็นลายก้นชดแบบกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นและอยุธยาที่วัดมกุฏกษัตริยาราม หน้าบ้านพระอุโบสถพระวิหารวัดมหาพฤฒาราม และการทำเถาลายดอกพุดตานใบเทศตามแบบรัชกาลที่ 3 ซึ่งในเรื่องนี้จึงพอสรุปได้ว่าลวดลายที่ประดับตกแต่งหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหาร ยังไม่ได้ยึดหรือมีแบบแผนเท่าใดนัก หากแต่ให้ความสำคัญของภาพประธานที่ปรากฏบนหน้าบ้านมากกว่า หรืออาจจะเพราะเหตุผลที่ยากผสมผสานระหว่างแนวความคิดและค่านิยมเก่าใหม่ จึงทำให้ลวดลายปรากฏออกมาในลักษณะนี้

สำหรับในส่วนของวัสดุที่ใช้ประดับหน้าบ้าน นอกจากลวดลายที่มีความหลากหลาย วัสดุที่นำมาใช้ประดับตกแต่งก็มีความหลากหลายเช่นเดียวกัน ปรากฏให้เห็นทั้งในส่วนที่ตกแต่งด้วยงานจำหลักไม้และปูนปั้น โดยในส่วนปูนปั้นมีทั้งการประดับกระเบื้อง กระจก และระบายสี ในส่วนของไม้จะตกแต่งด้วยการลงรักปิดทองตามแบบเก่า แต่หน้าบ้านช่วงนี้กับอิทธิพลยุคเก่าต่างกันตรงที่ หน้าบ้านช่วงนี้เพิ่มความสูงของหน้าบ้านด้านล่างอีกแถว(แถวแรกสอง) และจากการศึกษาด้านวัสดุและลวดลายในสมัยนี้ที่พบความหลากหลาย ทำให้สรุปได้ความว่า ในส่วนของวัสดุหรือลวดลายที่นำมาประดับหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหาร ไม่มีองค์ประกอบหรือลักษณะใดเด่นพอเพื่อจะสรุปได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ในสมัยรัชกาลนี้ ยกเว้นเพียงด้านเนื้อหาที่ปรากฏชัดเจนและพอสรุปเป็นเอกลักษณ์บ่งบอกความสำคัญและยุคสมัยในช่วงนี้

4. ศิลปกรรมประดับหน้าบ้านสมัยรัชกาลที่ 5

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถือเป็นช่วงประเทศไทยเปลี่ยนโฉมหน้าในการพัฒนาบ้านเมือง สมัยนี้ไทยได้เปลี่ยนแปลงการแต่งกาย การปกครอง สถาปัตยกรรม เปลี่ยนเป็นแบบยุโรป เรือเฝ้ากระดานหมดไป อาคารแบบยุโรปและอเมริกาเข้ามาแทนที่ สถานที่ราชการเปลี่ยนเป็นสร้างแบบยุโรป สำหรับในส่วนของลวดลายประดับหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหารหมวดกรุงเทพมหานคร ที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์ จากการศึกษาสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

ลวดลายหน้าบ้านที่สร้างขึ้นในช่วงนี้ได้แก่ หน้าบ้านพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร , หน้าบ้านพระวิหารวัดเบญจมบพิตร , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดราชบพิธฯ , หน้าบ้านพระอุโบสถวัดปากน้ำภาษีเจริญ ในช่วงนี้มีการทำวัดน้อยเหตุผลเพราะวัดใหม่หลายวัดยากที่จะรักษาให้ถาวรอยู่ได้ สำหรับในเรื่องหน้าบ้านในช่วงนี้การทำหน้าบ้านส่วนมากจะต่อเนื่องจากสมัยรัชกาลที่ 4 กล่าวคือ ทำเนื้อหาเป็นรูปตราพระลัญจกร (ตราพระเกี้ยว) อันเป็นสัญลักษณ์ทางศิลปกรรมตามความคิดและความเชื่อที่

แสดงถึงพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นสร้าง นอกจากนี้ยังทำเป็นรูปพระปรมาภิไธยย่อ หน้าบันที่ประดับภาพพระปรมาภิไธยย่อ ได้แก่ หน้าบันวัดเทพศิรินทราวาส หน้าบันวัดราชบพิธฯ หน้าบันวัดปากน้ำ และในเรื่องการออกแบบหน้าบันนี้ สมัยนี้ปรากฏชัดว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีส่วนโดยตรง เห็นได้จากการศึกษาวัดเบญจมบพิตร พบว่า ลวดลายหน้าบันพระอุโบสถโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เขียนทูลถวายก่อน โดยนำตราพระราชลัญจกรที่ใช้ประทับสั่งว่าราชการต่าง ๆ มาผูกกลาย ซึ่งลวดลายที่นำมาผูกมิตีมา ดังนี้ พระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์ ใช้ประทับผนึกพระราชสาส์นและหนังสือสัญญาต่างประเทศ พระราชลัญจกรพระมหาอุณาโลม ใช้ประทับพระราชสาส์นกำกับพระสุพรรณบัฏเกี่ยวกับประเทศราช พระราชลัญจกรพระโอราพต ใช้ประทับพระราชสาส์นและประกาศตั้งกรม พระราชลัญจกรพระจักรรถ ใช้ประทับเรือนเลขในหนังสือ โดยการแสดงออกในเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นถึงการเมืองการปกครองและศิลปวัฒนธรรมที่มีแนวคิดสมัยใหม่ แต่อย่างไรก็ดี นอกจากการให้ความสำคัญในการออกแบบสมัยใหม่จากการศึกษายังค้นพบลวดลายหน้าบันที่สะท้อนถึงอิทธิพลสมัยเก่าเช่นเดียวกับสมัยรัชกาลที่ 4 เห็นได้จากการทำรูปครุฑยุคนาคบนหน้าบันมุขวัดราชบพิธฯ ซึ่งแนวคิดในเรื่องนี้มาจากการประสานความคิดเก่าใหม่โดยการรับอิทธิพลตะวันตกมาในลักษณะคู่ขนานมากกว่ารับอิทธิพลตะวันตกเพียงด้านเดียว อีกทั้งในลายตาพระองค์กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา เป็นเสมือนตัวแทนทางรูปธรรมของความถูกต้องดีงาม และในสมัยนี้ปรากฏชัดว่าหน้าบันเริ่มเปลี่ยนแปลงจากสัญลักษณ์อันแสดงถึงองค์พระมหากษัตริย์ จากเดิมการแสดงออกถึงความเป็นพระมหากษัตริย์จะแสดงผ่านทางสัญลักษณ์ รูปนารายณ์ทรงครุฑ รูปพระมงกุฎ โดยไม่มีการแสดงออกในลักษณะเฉพาะของพระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งในเชิงปัจเจก แต่จะสะท้อนถึงลักษณะของสถาบัน สถานะภาพเชิงสัญลักษณ์หรือสถานะของความเป็นเทพ แต่ในช่วงนี้เริ่มให้ความสำคัญถึงตัวตนและปัจเจกมากขึ้น เห็นได้จากการให้ความสำคัญกับการทำรูปพระปรมาภิไธยแทนตราสัญลักษณ์ปรากฏเห็นชัดจากหน้าบันพระวิหารวัดเบญจมบพิตร หน้าบันพระอุโบสถวัดปากน้ำ

ในส่วนลวดลายที่ประดับภาพประธานบนหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร จากการศึกษพบว่าในช่วงนี้ลวดลายนอกจากประดับให้เกิดความงามแล้ว ลวดลายยังสื่อความหมายถึงเรื่องราวต่างๆ เห็นได้จากการทำช่อดอกরাপেย์ ที่ปรากฏบนหน้าบันวัดเทพศิรินทราวาส อันหมายถึงพระนามของสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี และจากการศึกษาพบว่าลวดลายที่ใช้ประดับหน้าบันอุโบสถและพระวิหาร ส่วนมากจะเป็นลายก้านขด โดยลายก้านขดที่นิยมใช้ประดับหน้าบันในช่วงรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 เพราะความเชื่อความยึดถือรูปแบบของประเพณีได้เริ่มลดน้อยลง กลายเป็นความเชื่อและยึดถือรูปแบบใหม่ๆ ที่เข้ามาสร้างความตื่นเต้น จนไม่อาจปฏิเสธรูปแบบนั้นๆ ได้ ซึ่งในเวลานั้นความเปลี่ยนแปลงทางความเชื่อรุนแรงมาก ผู้ให้สร้างมีประสบการณ์ตรงกับการซึมซาบเอารูปแบบของสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกเข้ามาในใจ จนปลายรัชกาลการปรับตัวในรูปแบบที่รับเอาแบบตะวันตกเข้ามา กับการศึกษาประเพณีดั้งเดิมนั้นก็ได้ปรากฏขึ้น กล่าวคือ ปลายรัชกาลรูปแบบประเพณีได้นำกลับมาใช้อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นแบบประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยาที่ว่าได้ ดังคำกล่าวและเหตุผลข้างต้น เหตุนี้ลวดลายก้านขดในรูปแบบประเพณีจึงได้ปรากฏขึ้นอีกครั้งหนึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว

ในส่วนของวัสดุที่นำมาประดับตกแต่งหน้าบัน พบว่า วัสดุที่ปรากฏยังรับช่วงต่อจากรัชกาลที่ 4 โดยหน้าบันเป็นงานจำหลักไม้และปูนปั้น ซึ่งในช่วงนี้พบว่าการทำหน้าบันนอกจากจะคำนึงถึงเนื้อหาคำนึงถึงลวดลายที่เข้ามาประดับเห็นได้จากการทำดอกরাপেย์ที่สื่อความหมายถึงพระนามของสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี สีนํามาใช้ ก็ยังมีการคำนึงถึงความสำคัญ สื่อความหมาย เห็นได้จากหน้าบันวัด

เทพศิรินทร์ทราวาส สีพื้นที่ใช้เป็นสีชมพู แสดงถึงสีวันอังคารซึ่งเป็นวันราชสมภพในรัชกาลที่ 5 จากที่กล่าวมาจึงพอสรุปได้ว่า ลวดลายและวัสดุบนหน้าบันในช่วงนี้ นอกจากปรากฏความงามแล้วยังสื่อถึงเนื้อหาสาระที่แอบแฝงไปด้วย ในขณะที่ภาพเชิงสัญลักษณ์ก็เริ่มลดความสำคัญ โดยให้ความสำคัญกับตัวตนและปัจเจกมากขึ้น

กล่าวโดยสรุปแล้วผลการสร้างหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร ในด้านต่าง ๆ อันได้แก่ ด้านเนื้อหา ด้านลวดลาย และด้านวัสดุ การนำเสนองานเหล่านี้ย่อมมีความเชื่อในการสร้างผลงานด้านใดด้านหนึ่งเสมอ นอกจากปัจเจกของศิลปินแล้วกระแสสังคมไทยที่หมุนเวียนเหล่านั้น ยังช่วยให้เกิดความคิดและรูปแบบในการสร้างสรรค์ที่หลากหลาย และในการเปลี่ยนแปลงนี้เราไม่อาจปฏิเสธความสัมพันธ์ และผลมาจากพระราชนิยมแห่งองค์พระมหากษัตริย์ ผู้มีอำนาจสูงสุด เป็นที่สักการะและมีบทบาทในการกำหนดทิศทางบ้านเมือง รวมทั้งศิลปวัฒนธรรม ยิ่งในอดีตมาด้วยแล้ว วัดและพระราชวังเป็นบ่อเกิดและแหล่งรวมศิลปกรรม เหตุนี้จึงไม่แปลกเลยที่หน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร จะสะท้อนออกมาซึ่งอิทธิพลทางความเชื่อที่เป็นผลมาจากพระราชนิยมแห่งองค์พระมหากษัตริย์ ถึงแม้จะไม่ได้แสดงออกโดยตรงที่บ่งบอกถึงตัวตนแห่งพระมหากษัตริย์ แต่การแสดงออกผ่านระบบสัญลักษณ์ต่างๆ ทั้งในรูปนารายณ์ทรงครุฑ พระอินทร์ รูปมงกุฎ หรือแม้แต่รูปมังกรและหงส์ก็เพียงพอและเหมาะสมแล้ว ที่จะสอดคล้องกับความเชื่อและเรื่องราวที่พระองค์ดำรงความศักดิ์สิทธิ์ในเชิงสถานะภาพของสถาบันที่มีฐานะเหนือมนุษย์ โดยไม่จำเป็นต้องแสดงออกตรงๆ ให้ความรู้ว่าเป็นใครมาจากไหน

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยในวิชาเอกศิลปศึกษา ผู้วิจัยจึงเสนอแนะในการนำไปใช้กับการเรียนการสอนในวิชาศิลปศึกษา ดังนี้

1. การบูรณาการความรู้ทางประวัติศาสตร์ศิลป์เกี่ยวกับความสำคัญ อิทธิพลทางศาสนา อิทธิพลทางสังคมอันส่งผลต่อลวดลายหน้าบันเพื่อให้ผู้เรียนได้เข้าใจวิถีคิด ความคิดรวบยอด เกี่ยวกับลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบัน ทำให้ผู้เรียนได้เห็นพัฒนาการอันนำไปสู่กระบวนการยึดหยุ่นทางความคิด มุ่งให้เกิดการออกแบบที่หลากหลาย ไม่มีแบบแผนตายตัว นำไปสู่รูปแบบใหม่ๆ

2. การจัดการเรียนการสอนโดยใช้หลักการตกแต่งและการผสมผสานการตกแต่งแบบต่างๆ ได้แก่

- 2.1 การตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง
- 2.2 การตกแต่งด้วยการระบายสี
- 2.3 การตกแต่งด้วยการประดับกระจกสี
- 2.4 การตกแต่งด้วยการประดับกระเบื้อง
- 2.5 การตกแต่งด้วยเครื่องปั้นดินเผา

โดยให้ผู้เรียนได้พยายามนำวิธีการที่ได้จากการศึกษามาปรับปรุง พัฒนา ประยุกต์ใช้ให้เกิดความกลมกลืนและแปลกใหม่

3. นอกจากนี้ยังสามารถนำไปจัดหลักสูตรระยะสั้นหรือหลักการอบรมภายใต้แนวคิดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จริง ทั้งในเรื่องที่เป็นทฤษฎีและการปฏิบัติ ซึ่งในการนี้นอกจากจะก่อให้เกิดองค์ความรู้ ประสบการณ์ใหม่ๆ แล้ว ยังก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการอนุรักษ์และเห็นความสำคัญอีกด้วย

ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัย

จากการศึกษาหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหารของพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ทรงปฏิสังขรณ์หมวดกรุงเทพมหานคร พบว่า ยังมีประเด็นน่าสนใจ และมีข้อเสนอแนะสำหรับการดำเนินการวิจัยในโอกาสต่อไป ดังนี้

1. ศึกษาหน้าบ้านพระอุโบสถ พระวิหาร ของพระอารามหลวงนอกเขตกรุงเทพมหานคร เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอิทธิพลทางสังคม อิทธิพลทางศาสนา
2. ศึกษาเปรียบเทียบหน้าบ้านพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์สร้างกับราษฎรสร้าง

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ. (2542). เลียบวัดไถ่ล้าง. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ.
- กรมศาสนา. (2526). ประวัติวัดสำคัญทางพุทธศาสนา ตอนที่ 3. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ.
- กรมศิลปากร. (2525). ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม 4 วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- , (2539). วัดหลวงสมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิปูนซิเมนต์ไทย.
- , (2540). ลายปูนปั้น. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- , (2541). งานช่างแกะสลักไม้ในท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน จำกัด.
- กัญญารัตน์ เวชศาสตร์. (2534). การศึกษาเรื่องหงส์จากศิลปกรรมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ไขแสง สุชะวันนะ. (2525). วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลจีน ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน.
- จรรยา โกมุนรัตนานนท์. (2540). ประเภทของศิลปะ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ศูนย์เทคโนโลยีทางการศึกษา มหาวิทยาลัยรังสิต.
- จิรวรรณ พิศาลันต์. (2543) ประติมากรรมตกแต่งหน้าบันอุโบสถ ในเขตภาคเหนือตอนล่าง (กรณีศึกษาจังหวัดพิษณุโลก). คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- , (2535). การวิเคราะห์ผลงานศิลปกรรมแนวประเพณีไทยระหว่าง พ.ศ. 2507 จนถึง พ.ศ. 2533. การศึกษามหาบัณฑิต (ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- จิรพันธ์ สมประสงค์. (2532). ศิลปะประจำชาติ. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- โชค เก่งเชตรกิจ. (2528). ความรู้ทั่วไปทางศิลป์. กรุงเทพฯ : เสริมวิทยบรรณาการ.
- โชติ กัลยาณมิตร. (2518) พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง. กรุงเทพฯ : การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. (2542). สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง. กรุงเทพฯ : สยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด.
- เทพ สุนทรสารทูล. (ม.ป.ป.). พระอารามหลวงและอารามสำคัญ 263 อาราม. กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก.
- ธวัชชัย ดุยสุจริต. (2545). สัญลักษณ์มงคลจีนสืบสานจิตวิญญาณบรรพชน. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์
- ชัย เรื่องศิลป์. (2545). ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2535 – 2543 ด้านสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณาการ.
- ชาติรี ประกิตนันทการ. (2547). การเมืองและสังคมในศิลปกรรมสยามไทยประยุกต์ ชาตินิยม. กรุงเทพฯ : บริษัท มติชน จำกัด.

- น. ณ ปากน้ำ (นามแฝง). (2520). ศิลปะกับโบราณคดีในสยาม. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- . (2524). วิชาการลายไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- . (2539). หน้าบัน. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- นพวงศ์ สมพันธ์. (2540). ลายปูนปั้นงานช่างประณีตศิลป์ของไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- เนตรนภิศ นาควัชร. (2525). วัดในกรุงเทพฯ : กับการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 – 2525). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เน่งน้อย ปัญจพรรคและคณะ. (2535). ศิลปะไม้แกะสลักสุโขทัย ออยุธยา รัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : พิมพ์เจริญ.
- เน่งน้อย ศักดิ์ศรี. (2543). พระบรมมหาราชวังละวัดพระศรีรัตนศาสดาราม. กรุงเทพฯ : ริเวอร์บุ๊คส์ จำกัด .
- บรรจง วงศ์วิเชียร. (2537). การศึกษาลวดลายอุโบสถในจังหวัดสงขลา (ระหว่าง พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2475). ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ไทยคดีศึกษา). สงขลา : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้. ถ่ายเอกสาร.
- บุญเยี่ยม แยมเมือง. (2537). สุนทรีเยทางทัศนศิลป์. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ปฎิภัทร์ ดาระดา. (2538). ลายไทย - ภาพไทย เล่ม1. กรุงเทพฯ : บริษัท พี.เอ.ลิฟวิ่ง จำกัด.
- . (2539). ลายไทย - ภาพไทย เล่ม2. กรุงเทพฯ : บริษัท พี.เอ.ลิฟวิ่ง จำกัด.
- ภิญโญ สุวรรณคีรี. (2545). ลายไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยุพา แสงทักษิณ. (2539). เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์และเครื่องสูง. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2525). พจนานุกรม. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- . (2530). พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. 2530. กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช.
- ลีไปโส. (2545). มงคลจีน. กรุงเทพฯ : ไพลินบุคเน็ต.
- วรัญจก์ บุญสุรัตน์. (2535). การศึกษาหน้าบันวิหารล้านนาในจังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- วัฒน์ จุฑะวิภาต. (2537). ศิลปะพื้นบ้าน. กรุงเทพมหานคร : อักษรกราฟฟิค.
- วัดเบญจมบพิตร. (2531). พระพุทธเจ้าหลวงกับวัดเบญจมบพิตร. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินตติ้ง กรุ๊ป.
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2539). นำชมศิลปกรรมตามวัด. กรุงเทพฯ : ต้นอ้อแกรมมี.
- วิลาสวงศ์ พงตะบุตร. (2525). พระมหากษัตริย์ในพระบรมจักรีวงศ์กับประชาชน. กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์.
- วิไลรัตน์ ยักรอดและคณะ. (2546). แผนที่ความรู้เมืองไทย วัดในรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : แพลน ริตเตอร์ส.
- วิทย์ พิณคันเงิน. (2530). ลายไทย. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา.
- เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล. (2539). สถาปัตยกรรมไทย 1. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : เศรษฐศิลป์.
- . (2543). สถาปัตยกรรมไทย 2. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : เศรษฐศิลป์.

- ศุภสิน สารพันธ์. (2545). ศิลปะไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ศุภวัฒน์ เกษมศรีและคณะ. (2531). มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์. กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์.
- ส. พรายน้อย (นามแฝง). (2534). เทวนิยาย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : บารุงสาส์น.
- (2535). อมนุษย์นิยาย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : อักษรวิทยา.
- ส. พรายน้อย (นามแฝง). (2542). กำเนิดเทวดา. กรุงเทพฯ : บวรสารการพิมพ์.
- (2539). ประวัติศาสตร์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น (1977).
- (2543). สัตว์หิมพานต์. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : ดันอ้อ 1999 จำกัด.
- สงวน รอดบุญ. (2526). พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : รุ่งวัฒนา.
- เสมอชัย พูลสุวรรณ. (2539). สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 ถึง 24. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เสนอ นิลเดช. (2545). ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมใจ นิ่มเล็ก. (2539). เครื่องบนและงานประดับของสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมชาย เอี่ยมสะอาด. (2543). บทบาทของวัดพัฒนาตัวอย่างในการช่วยเหลือสังคม : กรณีศึกษาเฉพาะวัดในกรุงเทพมหานครกับภาคกลาง. อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาลัยมหิดล. ถ่ายเอกสาร.
- สมเด็จพระพุทธชินวงศ์และพระพรหมจรรย์จารย์. (2535). ประมวลเอกสารสำคัญเนื่องในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมยศ คำแสง. (2543). การศึกษาประติมากรรมร่วมสมัยของสมาชิกสมาคมประติมากรรมไทย พ.ศ. 2524 – 2540. การศึกษามหาบัณฑิต (ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- สันติ เล็กสุขุม. (2532). ลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2172 – 2310). กรุงเทพฯ : มูลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน.
- สำนักนายกรัฐมนตรี. (2525) ชีวิตไทย ช่างสิบหมู่. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สุชาติ เถาทอง. (2532). ศิลปะกับมนุษย์. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- สุเชาว์ พลอยชุม. (2545). ไทยศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์. (2537). ช่างในตำนาน พุทธประวัติและในชาดก. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา.
- แสงเพชร (นามแฝง). (2542). พระอารามหลวง วัดในราชวงศ์จักรี. กรุงเทพฯ : จัตุรพี.
- อดุลย์ศักดิ์ เทียมแพงพันธ์. (2540). พุทธนาวาวัดยานนาวา การศึกษาเรื่องสัญลักษณ์ในความเชื่อทางพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- อเนก นาวิกมูล. (2544). วัดในกรุงเทพฯ – ธนบุรี. กรุงเทพฯ : แสงแดดเพื่อนเด็ก.

- อภิชัย เกิดสินธุ์. (2541). การศึกษาผลงานเครื่องปั้นดินเผาประเภทศิลปกรรมของไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2514 – 2539. การศึกษามหาบัณฑิต (ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- อภิเชก เทพคุณ. (2535). การศึกษาศิลปกรรมแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- อารี สุทธิพันธุ์. (2528). ศิลปะกับมนุษย์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- อุไร สิงห์ไพบูลย์พร. (2541). ช่างสิบหมู่ศิลปกรรมไทยโบราณ. กรุงเทพฯ : เอส ที พี เวิลด์ มีเดีย จำกัด.
- อำนาจ เย็นสบาย. (2524). ประวัติศาสตร์ศิลปกรรมร่วมสมัยของกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : หน่วยงานนิเทศกรรมฝึกหัดครู.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นายวิเชียร นวนมุสิก
วันเดือนปีเกิด	19 มีนาคม 2517
สถานที่เกิด	อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	โรงเรียนบ้านหาดงาม หมู่ที่ 3 ตำบลบ่อผุด อำเภอ เกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี 84320
ตำแหน่งหน้าที่การงานในปัจจุบัน	อาจารย์ 1 ระดับ 5
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนบ้านหาดงาม หมู่ที่ 3 ตำบลบ่อผุด อำเภอ เกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี 84320
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2531	ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จากโรงเรียนสิชลคุณาธารวิทยา
พ.ศ. 2534	ประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) จากวิทยาลัยศิลปหัตถกรรม นครศรีธรรมราช
พ.ศ. 2536	ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) จากสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตพะเยา
พ.ศ. 2538	ศษ.บ.(ศิลปภาพพิมพ์) จากสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล
พ.ศ. 2547	กศ.ม.(ศิลปศึกษา) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ